

KARTANOT JA
MAATALOUDEN MUUTOS
WIRZENIUS-WEGELIUS
-SUVUN KIRJEISSÄ
1850-1910

P.F.A.S.
A.P.
Egen älskade Emma! Natligt kunde det
finnas att gratulera mig för min
tjänst skulle till för mig som min älska
nieste för gratulationen - med en
brev till mig om min lilla älska
att att hon genom mig oftast
sjukdom och liksom hon min
sorgens utom den medicinska
men iid börja tillfatta meta
men hjälpa lilla Emma bättre
närhet i början om de
har kommit till mig för
Gud låt det bli så för
men Du min Emma be
närst och sedan tredje
de putom för mig för
ska i min egen hälsa
om det inte undvika
måtte bli till min

ELSA HIETALA

*Kartanot ja
maatalouden muutos
Wirzenius–Wegelius
-suvun kirjeissä
1850–1910*

Suomen maatalousmuseo Sarka
Loimaa 2024

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta

Historia, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Suomen historia

Tohtoriohjelma Juno

Työn ohjaajat

Kirsi Vainio-Korhonen

Jarkko Keskinen

Esitarkastajat

Johanna Ilmakunnas

Antti Rähä

Vastaväittäjä

Antti Rähä

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Ulkoasu ja taitto: Johanna Marttila

Kannen kuvat: Pelkolan ayrshire-lehmä, kuva: Pelkolan kartanoarkisto, Aittamäen sinisen kamarin tapetti 1850-luvulta ja kirjekuori, kuvat: Elsa Hietala.

Sisäkannen sukupuu: Riikka Soininen ja Elsa Hietala.

Nimiö sivujen kuvat: Kirje, kuva: Elsa Hietala ja perhepotretti Gustava Emerentia ja Paul Enok Wirzenius lapsineen, alkuperäinen kuva: Loimaa-Seura.

© Elsa Hietala ja Suomen maatalousmuseo Sarka

Suomen maatalousmuseo Sarka, Loimaa

Maatalousmuseon tutkimuksia 3

ISBN 978-952-69213-4-1 (kovakantinen)

ISBN 978-952-69213-5-8 (PDF)

ISSN 2489-9771

Otavan kirjapaino Oy, 2024

Tiivistelmä

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Suomen historia

HIETALA, ELSA: Kartanot ja maatalouden muutos Wirzenius–Wegelius-suvun kirjeissä 1850–1910.

Väitöskirja, 311 sivua

Tohtoriohjelma Juno

Huhtikuu 2024

Väitöskirja tarkastelee kahden kartanon maatalouden kehitystä 1800-luvun jälkipuoliskolla kirjelähteiden avulla. Työn tarkoituksena on selvittää, miten maataloutta kartanoissa harjoitettiin ja kuinka tutkimusajankohtana koetut tieteen, teknologian ja yhteiskunnan muutokset siihen vaikuttivat. Keskeisiä tutkimuskohteita ovat perheen sisäinen roolijako sekä toisaalta työnteko ja -tekijät kartanotalouden erottamattomina osina. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan myös tilojen kykyä selviytyä haastavista ajoista, kuten katovuosista ja sukupolvenvaihdoksista.

Maatalouden ja viljelijöiden kannalta 1800-luvun lopun merkittävimpänä muutoksena on pidetty tuotantosuunnan vaihtumista kasvinviljelypainotteisesta karjatalousvaltaiseen tuotantoon. Tässä tutkimuksessa maatalouden muutosta tutkitaan aikaisemmasta poiketen pääosin perhekirjeitä lähteenä käyttäen. Alkuperäisiä kirjanpitolähteitä ja tilastotietoja tutkimusjakson alkuvuosikymmeniltä on säilynyt vain vähän ja siksi on perusteltua lähestyä aihetta laadullisen tutkimuksen keinoin. Analysoinnin apuvälineenä on käytetty osin lähilukua ja osin laadullista sisällönanalyysiä.

Tutkimuksen lähteet antavat tietoa kartanon arjesta, jossa maatalouden edellytysten muuttuessa jokaisen viljelijän piti valita oma toimintatapansa. Työ avaa uudella tavalla, miten kartanon työnjaossa kaikki yksilöt olivat tärkeitä ja työnantajien ja -tekijöiden välillä tuli vallita luottamukseen perustuva yhteisymmärrys. Kartanoiden toiminnan kannalta työntekijät olivat elintärkeä voimavara. Uutta tutkimuksessa on myös kartanoiden leskiemäntien merkityksen huomioiminen taloudellisen tuotannon kehittäjinä. Sukutiloilla perhesuhteet vaikuttivat tilan tulevaisuuteen tähyäviin ratkaisuihin ja sukupolvenvaihdoksen onnistuminen saattoi olla tilan jatkumisen kannalta oleellinen tekijä.

Asiasanat: maatalous, kartanot, toimijuus, maanviljely, karjatalous, historia, taloushistoria, sosiaalhistoria, mikrohistoria, Lounais-Suomi, Häme

Abstract

UNIVERSITY OF TURKU

Faculty of Humanities, School of History, Culture and Arts Studies

Finnish history

HIETALA, ELSA: Country estates and the change in agriculture in letters of the Wirzenius-Wegelius family, 1850–1910.

Doctoral dissertation, 311 pages

Juno doctoral programme

April 2024

This doctoral dissertation examines the development of agriculture in two country estates in the latter half of the 19th century via letters of correspondence. The work aimed to study how agriculture was practised on country estates and how it was affected by the changes in science, technology and society during the researched period. Key research areas include the division of roles within the family and work and workers as inseparable elements of the economics of a country estate. This research also examines the resilience of country estates in challenging times, such as years of crop failures and changes of generation.

The transition from crop-oriented to livestock-dominated production is considered the most significant change in agriculture and farming in the late 19th century. Unlike previous research, this work mainly uses family letters as sources for studying the change in agriculture. Few sources remain of the original accounting sources and statistical data for the initial decades of the research period. Therefore, qualitative research is a justified approach to the topic. The analysis tools used included close reading and qualitative content analysis.

The sources for this research provide information about the everyday life on a country estate, where every farmer needed to choose a way of working as the preconditions for agriculture changed. The study reveals how every individual was important in the division of labour on a country estate and how employers and workers needed to reach an understanding based on trust. Workers were a vital resource for the operations of country estates. Another novel aspect of the study is its consideration of the importance of widows on country estates in developing economic production. On family estates, family relationships affected decisions about the estate's future, and a successful hand-down to the next generation could be critical to the continuity of the estate.

Keywords: agriculture, country estates, agency, cultivation, livestock, history, economic history, social history, microhistory, Southwest Finland, Häme

SISÄLLYS

Kuviot, taulukot ja liitteet.....	10
Kiitokset.....	11

JOHDANTO 13

Tutkimuskysymykset ja työn rakenne.....	17
Kaksi kartanoa ja tutkimuksen lähteet	24
<i>Talonpojista tuomareiksi – Aittamäen kartanon historiaa</i>	24
<i>Wegeliukset ja Pelkolan kartano</i>	28
<i>Tutkimuksen lähteet</i>	31
<i>Kirjeet historian tutkimuksen lähteenä</i>	33
<i>Tutkimuksen rajaus</i>	41
Kartanot ja maatalouden murros tutkimuskirjallisuudessa	43
Keskeisten käsitteiden määrittely.....	50
<i>Kartanoista ja kartanotutkimuksesta</i>	50
<i>Muutos yhteiskunnassa ja maataloushistoriassa</i>	54
Teoria ja menetelmät	59
<i>Mikrohistoria, kokemus ja toimijuus</i>	59
<i>Lähilukua vai jotain muuta? Miten kirjeitä luetaan?</i>	62

KARTANOTALOUDEN RESURSSIT ELÄMÄNTAVAN REUNA-EHTOINA65

Elinkeinojen asema virkamiesperheessä.....	68
<i>Sivutoimisesta päätoimiseksi – tuomarintyö täys- ja osa-aikaisena</i>	68
<i>Viljaa, laatuvoita ja kylvösiemeniä</i>	72

Maatalouden resurssit ja tuottavuus	80
<i>Peltoviljely</i>	80
<i>Karjatalous</i>	85
<i>Metsätalous</i>	91
Uutta yritystoimintaa – Aittamäen oluttehdas	95
Ratkaiseeko koko? Suurtilat ja kartanotalouden erityispiirteitä	99

OMISTAJAPERHEEN ROOLIT KARTANON TALOUDESSA 106

Isännyyden ja emännyyden odotukset Aittamäessä	108
” <i>Tee niin kuin parhaaksi näet</i> ” –	
isäntävallan periaate ja käytäntö sekä sukupuolitettu työnjako	114
Velat, perhe ja sukuverkosto	121
Puolisosta leskeksi	125
Lesket yrittäjinä kartanoissaan	129
<i>Emma Wegelius maatalouden kehittäjänä</i>	130
<i>Gustava Emerentia Wirzenius panimoyrittäjänä</i>	131
Lapsissa on tulevaisuus – koulutusta uudelle sukupolvelle	136
Uno Wegelius Eugén von Knorringin opissa	141

MAATALOUDEN TEKIJÄT – KARTANON TYÖNTEKIJÄT TOIMIJOINA 147

Luottamus avaintekijänä	151
Työntekijät ja kartanoyhteisön kehitys	157
Renki vai torppari? Pysyvä ja vaihtuva työvoima	163
<i>Torpparit ja päivätyö</i>	163
<i>Palkattu työvoima</i>	168
<i>Työt ja tehtävät tekijän mukaan</i>	172
Taloudenhoitaja	178
<i>Hushållerska Regina</i>	181
Kenen leipää syöt? Tekijät, teettäjät ja kohtaamisongelma	186

MUUTOS ITÄÄ – ORASTAVA KEHITYS JA HALLAVUODET KOETTUNA188

Uutta, vanhaa ja lainattua – kartanot ylläpitäjinä ja uudistajina	192
<i>Pellonhoito ja uudisraivaus</i>	192
<i>Työkalut</i>	197
<i>Karjatalous</i>	200
<i>Perinteinen teknologia voittaa suuressa mittakaavassa – Hevoset ja härät vetojuhtina</i>	208
Varautuminen osana maatilojen resilienssiä.....	217

UUDEN MAATALOUDEN KOKEMUS KIRJEISSÄ227

Maanviljelyskokoukset kohtaamispaikkana	230
Maatalouden edistysaskeleet ja kokemus	238
Karjatalouden kasvu maatilojen selviytymiskeinona.....	246
Sukupolvenvaihdos kahdella tapaa.....	255
Kartanoiden erilaiset kohtalot.....	263

KAKSI KARTANOA JA PAIKKA MAATALOUSHISTORIASSA268

LÄHTEET, LIITTEET JA HAKEMISTO282

Vanhat mittayksiköt	282
Lyhenteet.....	282
Lähteet ja kirjallisuus.....	282
Liitteet	302
Henkilöhakemisto	310

KUVIOT, TAULUKOT JA LIITTEET

KUVIOT

1. Työn rakenne 16
2. Paul Enok Wirzeniuksen kirjeiden sisältö aiheiden mukaan 86
3. Aittamäen kartanon torpat ja palkattu työvoima henkikirjoissa 1850–1910 .. 159
4. Pelkolan kartanon torpat ja palkattu työvoima henkikirjoissa 1850–1910 159

TAULUKOT

1. Satomaininnat Aittamäestä lähetetyissä kirjeissä 1850–1869 83
2. Aittamäen ja Pelkolan kotieläimet 1847–1879 87

LIITTEET

1. Pelkolan kartanon arkiston kirjeet ja nimilyhenteet 302
2. Satomaininnat Aittamäen kartanosta lähetetyissä kirjeissä 1850–1869 303
3. Paul Enok Wirzeniuksen kirjeiden sisältö aihepiireittäin 304
4. Aittamäen kartanon torpat ja vuokrat 1852 305
5. Pelkolan kartanon torpat ja vuokrat 1862 306
6. Aittamäen kartanon työntekijät vuosittain 1850–1910 306
7. Pelkolan kartanon työntekijät vuosittain 1850–1910 308
8. Pelkolan kartanon kylvömäärät 1878–1881 ja 1891–1900 309

KIITOKSET

Tämä väitöskirja on aikansa tuote – se on puserrettu maailmaan niistä elementeistä, jotka ovat koskettaneet minua tutkijana ja kirjailijana juuri tällä hetkellä. Samalla se on kaikessa velkaa aikaisemmille sukupolville. Äidilleni, joka opetti minut rakastamaan kotia ja historiaa, Pelkolan kartanon muinaisille emännille, jotka keräsivät ja säilyttivät vastaanottamansa kirjeet, sekä heidän jälkeläisilleen, jotka ymmärsivät kokoelman arvon. Paul Styrbjörn Wirzenius tutki sukuaan yli sata vuotta sitten helpottaen merkittävästi myöhempien tutkijoiden työtä ja Ove Wegelius toi hänen käsi- kirjoituksensa sekä Pelkolan kirjekokoelman päivänvaloon lahjoittaen ne arkistoon ja tehden samalla merkittävän kulttuuriteon.

Kyösti Haatajan säätiö sekä myöhemmin OP Ryhmän Tutkimussäätiö mahdollistivat väitöskirjatyöskentelyni yhteensä kolmen ja puolen vuoden ajan, jonka aikana tutkimukseni pääasiassa toteutui. Turun yliopiston tohtoriohjelma Junon myöntämä kahden kuukauden apuraha auttoi niin ikään työni viimeistelyssä. Työnantajani Suomen maatalousmuseosäätiö on tukenut tutkimustani myöntämällä minulle ystävällisesti useammassa jaksossa toteutuneen opintovapaan sekä kustantamalla tämän kirjan. Lämpimät kiitokset kaikille tukijoilleni!

Työni ohjaajina ovat toimineet professori Kirsi Vainio-Korhonen sekä yliopistonlehtori Jarkko Keskinen. Heitä kiitän asiantuntevasta ohjauksesta sekä kannustavasta ilmapiiristä työni eri vaiheissa. Suuret kiitokset ansaitsevat myös työni esitarkastajat, professori Johanna Ilmakunnas sekä dosentti Antti Räihä, joilta sain arvokkaita neuvoja työni viimeistelyyn. Tieteellisen tekstin kirjoittajana kehittymisessä yhteistyö professori Mia Korpiolan kanssa osoittautui niin ikään tärkeäksi.

Neuvoja ja apua olen saanut lukuisilta kollegoilta ja ystäviltä vuosien varrella. Neljä vuotta sitten väittelleen Kirsi Laineen kanssa olemme lenkkeilleet lukuisat tiet ja pientareet aiheistamme keskustellen ja toisiamme tukien. Ideoita ja suunnitelmia on syntynyt ja todistettu vuoroin toimiviksi ja vuoroin toimimattomiksi. On ollut

korvaamattoman tärkeää omata viisas ja luotettava ystävä, jolle avata sekä omaa tutkimusta että tutkimustyön kipukohtia. Kiitos Kirsi ja muut Suomen maatalousmuseo Sarassa työtäni ymmärtäneet.

Työni alkuvaiheessa ja jo aikaisemmin vuosien varrella maataloushistorialliseen osaamiseeni ovat omalla asiantuntemuksellaan vaikuttaneet arkeologiystäväni Auli Bläuer ja Mia Lempiäinen-Avci. Tärkeitä keskusteluja työni edetessä käytiin myös Suomen historian tutkijaseminaarissa, jossa sain monia tärkeitä neuvoja tutkimukseeni. Kiitän kaikkia osallistuneita hedelmällisistä keskusteluista ja vinkeistä työni kehittämiseksi. Seminaarissa ja yhteistä polkua väitöskirjojen viime vaiheissa kävimme Piia Vuorisen kanssa, jota ilman tämän matkan pää olisi saattanut jäädä tavoittamatta. Käsikirjoitustani loppuvaiheessa kommentoivat Lauri Viinikkala, Kaisa Kyläkoski ja Veli-Pekka Toropainen. Lämpimät kiitokset kaikille teille!

Vapaa-aikani mielekkäästä järjestämisestä ja mahdollisuudesta luovaan arjesta irtautumiseen kiitän ystäviäni Iina Wahlströmiä ja Laura Kilpiötä sekä muuta ystäväpiiriä. Loimaan seudun musiikkiopisto opettajineen sekä Riikka Keränen ja Pekka Suhonen ovat niin ikään tarjonneet mahdollisuuksia musiikista nauttimiseen ja itsensä kehittämiseen. Yhteisöllistä vapaaehtoistyötä on puolestaan löytynyt Haaran-Onkijoen kyläyhdistyksen ja Loimaan Jankon lentopallotoiminnan parista. Kiitän teitä kaikkia arjessa ja juhlassa kanssani toimineita – kiirettä, keskeneräisyyttä ja hajamielisyyttä ymmärtäneitä.

Tutkimustyöni varrella kohtasin monia haasteita, joista suurimpia oli koronapandemian aiheuttama eristys ja siitä seurannut työskentelytilojen ja sosiaalisten kontaktien puute. Työtäni lähietäisyydeltä joutuivat seuraamaan perheeni, Mikko, Maija, Luca ja Henrik, joiden kärsivällisyydestä prosessin eri vaiheissa olen ikuisesti kiitollinen. Korvaamattomana tukena työni aikana ovat olleet agronomikoulutetut ja elämäntyönsä maatalouden parissa tehneet vanhempani Tuula ja Göran Österberg. Isäni on auttanut minua erityisesti kirjeiden käännöksiin liittyvissä haasteissa, ja äiti on ollut paitsi väsymätön kuuntelija ja keskustelukumppani, myös apuna mutkikkaiden sukututkimuskysymysten selvittämisessä. Sydämellinen kiitos avusta ja tuesta perheelleni!

Loimaalla 18.2.2024

Elsa Hietala

Johdanto

Rakas Uno, nyt aion sanoa muutaman sanan aamuheräämisestä - olen vahvasti sitä mieltä, että tulet hyötymään siitä tulevaisuudessa, jos totut siihen nyt – tulet hyötymään myös muutamasta työpäivästä, sillä työntekijöiden aika menee enemmän toimessa, joita sinä ymmärrät itse paremmin osallistuessasi näihin töihin.¹

Pelkolan kartanon leskiemäntä Emma Wegelius kirjoitti näin 22-vuotiaalle pojalleen Unolle, joka oli opiskelemassa maataloutta varatuomari ja tilanomistaja Eugén von Knorringin luona Kokemäenkartanossa vuonna 1870.² Sitaattiin kiteytyvät paitsi rakastavan ja huolehtivan äidin tunteet, myös visio kartanon tulevan isännän vaatimuksista muuttuvassa yhteiskunnassa. Vanha säätyjärjestys oli purkautumassa ja maatalouden tuotantorakenteet muuttumassa. Äidin näkemys oli, että tulevaisuudessa kartanon isännän pitäisi näyttää työntekijöilleen esimerkkiä ja osata itse suorittaa maatalouden töitä.

Suomalainen yhteiskunta ja talous olivat 1800-luvun jälkipuoliskolla suurten muutosten edessä. Myös maatalous ja maaseutu kehittyivät tuolloin voimakkaasti. Useissa Euroopan maissa maatalouden arvostuksen nousu, viljelymenetelmien ja -teknologian kehitys olivat olleet hyvässä vauhdissa jo 1700-luvulta alkaen.³ Maatalouden tuotavuus alkoi vähitellen nousta ja kohottaa kansan hyvinvointia. Ruotsissa 1760-luvulta lähtien toimeenpantu maaomistusten isojako antoi viljelijöille mahdollisuuden toteuttaa maataloutta ja tehdä tuottavuutta parantavia ratkaisuja tiloillaan aikaisempaa vapaammin.⁴ Kehitys oli kuitenkin hidasta eikä perinteisen maatalouden keinoin kyetty ratkaisemaan väestönkasvun ja kaskiviljelyn kriisin⁵ aiheuttamia ongelmia.

1 E.W.U.W.:lle 25.4.[1870]. ”Älskade Uno vill jag säga min tanke om ditt uppstigande – det är min fullkomliga tro att du deraf i din en framtid har nytta först af det att vänja sig dervid – och sen kommer Du deraf att draga nytta af en par dagsverke for tiden af arbetare tages dergenom mera i akt – och Du kommer sjelf att under detta iakttagande af alla arbetenas gång sen till en vana att följa med.” Aamuheräämisistä myös Emmen kirjeissä Unolle 29.3.1871. PKA, kotelo 11. KA, Hlinna.

2 Frans Egenolf Eugén von Knorring s. 1827, k. 1887 oli varatuomari, maanviljelijä ja valtiopäivämies sekä omisti Kokemäenkartanon vuosina 1863–1887. Kyläkoski 2009, 33–35.

3 Ulväng 2008, 147; Gadd 2000, 11–16; Niemelä 1998, 163–177, 259–266.

4 Laine 2020, 329–330.

5 Erityisesti 1830-luvulta alkaen Itä-Suomen kaskiviljelyalueita kohdannutta luonnonvarojen liikakäytöstä johtunutta elintarviketuotannon nopeaa muutosta kutsutaan kaskiviljelyn kriisiksi. Kaskiviljely kulutti tavattoman paljon metsävaroja ja käyttökelpoisen metsän vähentyessä kaskia poltettiin liian usein ja niiden tuotto laski. Lähinnä Itä-Suomessa voimakkaasti harjoitettu kaskiviljely ei kyennyt vastaamaan nopeasti kasvavan väestön ravinnon tarpeeseen. Samaan aikaan Venäjältä tuotiin runsaasti halpaa viljaa, jolloin kaskiviljely kävi myös taloudellisesti kannattamattomaksi. Laajoja alueita Savossa ja Karjalassa koskenut tilanne alkoi korjaantua vasta lypsykarjatalouden saadessa jalansijaa alueelta 1800-luvun lopulla. Soininen 1974, 382–394.

Maatalous ei enää tuottanut riittävästi elintarvikkeita ja raaka-aineita kasvavan väestön ja kehittyvän teollisuuden tarpeisiin ja viimein 1800-luvun lopulla monet työmenetelmät ja lopulta koko maatalouselinkeinon rakenteet vaativat uudistamista.⁶

Suomen maatalouden muutos eteni valtakunnan tasolla hitaasti monen vuosikymmenen aikana 1800-luvun jälkipuoliskolla. Se ei tapahtunut yhtäaikaisesti koko maassa ja 1860-luvulla yhteiskuntaa ravisuttaneet nälkävuodet jarruttivat kehitystä taloudellisten resurssien huetessa. Toisaalta nälkävuodet antoivat myös pontta maatalouden kehittämiseen entistä kestävämmälle ja varmemmalle pohjalle. Selkeimmin murros alkoi näkyä edistyneillä tiloilla 1870-luvulta lähtien, ja maatalouden päätuotantosuunta vaihtui suureksi osaksi muuttuneen markkinatilanteen vuoksi viljanviljelystä lypsykarjatalouteen.⁷ Loimaan Aittamäen ja Hattulan Pelkolan kartanoiden isännät olivat heistä jälkeen jääneen historiatiedon mukaan juuri sellaisia henkilöitä, jotka kulkivat maatalouden muutoksen kärkijoukoissa ja toimivat esimerkkeinä uudistuksista ympäröivän maaseudun asukkaille.⁸

Kartanoiden arkistoihin, ullakoille ja kellareihin on vuosisatojen ajan varastoitu vanhoja asiakirjoja, joista vain pieni osa on päätynyt arkistolaitoksen säilytykseen, osa on edelleen alkuperäisillä sijoillaan ja osa tarpeettomaksi arvioituna hävitetty. Erityisesti tilojen omistajien vaihtuessa on yhteys asiakirjojen historialliseen merkitykseen saatettu menettää. Sekalaiset ja järjestämättömät sekä katkelmalliset arkistot ovat työläitä käsitellä ja hyödyntää tutkimuksessa. Niiden sisällön ymmärtäminen vaatii erityistä ammattitaitoa, mutta työ saattaa yllättää ja palkita tutkijansa vaivat moninkertaisesti. Onnistuneeseen lopputulokseen vaaditaan vähän onnea, kuten historiastaan innostuneet ja avuliaat alkuperäisarkiston omistajat, paljon työtä sekä kärsivällisyyttä. Kartanoarkistojen lähdemateriaali voi olla monipuolista järjestelmällisistä kirjanpitosarjoista lasten koulunkäyntiin liittyviin sekalaisiin muistiinpanoihin tai torppareiden päivätyölistoista henkilökohtaisiin kirjeisiin ja päiväkirjoihin.

Tutkimukseni kartanot olivat molemmat suurtiloja, joiden vauraus perustui menestyksekkään virkauran luoneiden omistajiensa asemaan. Kartanoiden omistajaperheillä oli toisiinsa sukuyhteyksiä, jotka voimistuivat 1800-luvun kuluessa.

6 Soininen 1974, 410–415.

7 Östman 2004, 19; Östman 2000; Peltonen 1992; Vihola 1991; Anttila 1974; Simonen 1949.

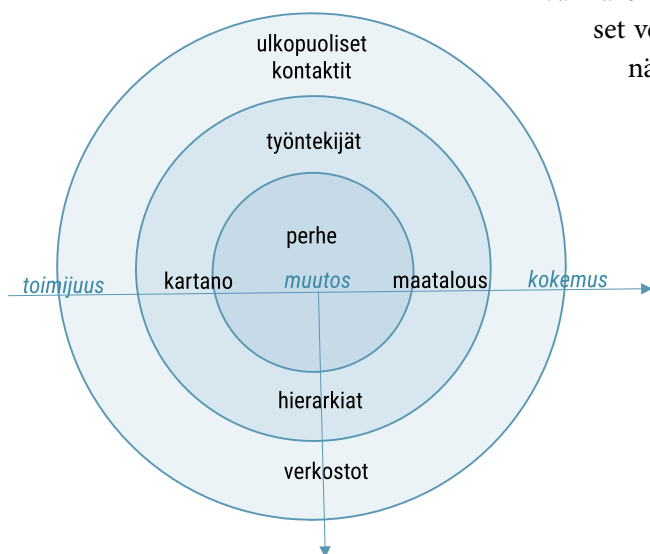
8 Esim. Kekkonen 2002, 178; Anttila 1974, 46, 196 puhuu suurtiloista ja kartanoista talonpoikaisväestön esikuvina yksilöimättä kuitenkaan niiden omistajia; Jutikkala 1938, 49. Uudempi maataloushistorian tutkimus ajatuksen edelläkävijyydestä yhteiskuntaluokkaan tai jopa tilan kokoon perustuen. Esim. Laine 2020, 31.

Yhteyksiä ylläpidettiin vilkkaalla kirjeenvaihdolla, jonka säilyminen meidän päiviimme saakka on Pelkolan kahden emännän, Emma ja Helena Wegeliuksen sekä heidän jälkeläistensä ansiota. Tässä työssä kartanoiden ja niiden asukkaiden historiaa, elämää, toimintaa ja kokemuksia tutkitaan pääasiassa Pelkolan kartanon arkiston laajaa kirjekokoelmaa hyödyntäen. Lähes viisi tuhatta 150 vuoden ajalta tallennettua kirjettä antavat tutkijalle melkein rajattomat mahdollisuudet tutkimusaiheen valinnalle. Tämän tutkimuksen aiheen valintaan on vaikuttanut työni Suomen maatalousmuseo Sarassa sekä taustani maatalousyrittäjänä.

Suurten yhteiskunnallisten ja taloudellisten ilmiöiden takana olivat ihmiset – tekijät ja toimijat, joiden ääntä on maatalouden murroksen tutkimuksessa vielä toistaiseksi kuultu vähän. On mielenkiintoista nähdä, minkälaisia uusia näkökulmia maalaiskartanoiden ja maatalouden historian tutkiminen perhekirjeenvaihdon avulla voi tuoda esiin 1800-luvun jälkipuoliskon suurtilojen selviytymisstrategioista muuttuvan elinkeinon paineessa. Näin myös tapahtumat, aikalaisten kokemukset ja mielipiteet pääsevät esiin omassa ympäristössään ja ajassaan tallennettuina.

Alla oleva kuvio esittää yksinkertaistetusti työni rakennetta. Työssä kartano muodostaa yhteisön, jonka sisimmällä kehällä on kartanon omistava perhe ja seuraavalla työntekijät. Näiden kahden välillä vallitsivat kirjoittamattomat hierarkiat, ja maatalous konkretisoitui erityisesti perheen päätöksiin ja työntekijöiden toiminnan kautta. Kartanon ulkopuolella olevat kontaktit olivat kokonaisuudelle tärkeitä erityisesti liike-

toiminnan kannalta. Perheen ja uloimman kehän välillä olennaisia olivat toimivat sosiaaliset verkostot. Koko työn läpi kulkevia näkökulmia ovat muutos, toimijuus ja kokemus.

Kuvio 1. Työn rakenne.

TUTKIMUSKYSYMYKSET JA TYÖN RAKENNE

Väitöskirjani kysymyksenasettelu jakaantuu kolmeen osaan, joista ensimmäinen käsittelee maatalouden harjoittamista kartanoissa sekä kartanotalouden monipuolista kokonaisuutta. Tutkin, (1) **miten maataloutta Aittamäen kartanossa Loimaalla ja Pelkolan kartanossa Hattulassa harjoitettiin ja miten maatalous näkyy perhekirjeissä vuosina 1850–1910**. Toiseksi työssäni pohdin perheen ja kartanoyhteisön sosiaalista hierarkiaa ja toimijuutta kysymällä, (2) **mitä kirjeet kertovat kartanoiden työnjaosta, työnteosta ja vastuista sekä niiden muutoksesta 1800-luvun jälkipuoliskolla?** Kolmanneksi selvitän maatalouden ja perhesuhteiden muutosta tutkimusajanjaksolla. Kysyn, (3) **mitä tilojen tulevaisuuteen tähtäviä päätöksiä kartanoissa tehtiin ja millaisia vaikutuksia niillä taloudellisesti ja lopulta sukunomistuksen jatkuvuuden kannalta oli**. Tutkimuskysymyksiä käsitellään kokemuksen näkökulmaa hyödyntäen.⁹ Seuraavaksi avaan yllä esitettyjä tutkimuskysymyksiä sekä syvennän niitä tarkentavin alakysymyksin.

Maatalouden modernisaatio oli monivaiheinen prosessi, jota ohjasivat useat yhteiskunnan, teknologian ja maailmantalouden muutokset.¹⁰ Suurten linjojen taustalla kehitykseen yksittäisillä maatiloilla vaikuttivat myös monet tapauskohtaiset tekijät. Tilojen kohtaamat haasteet ja niihin kehitetyt ratkaisut olivat muutosten keskellä yksilöllisiä. Nykytutkimuksen valossa meillä on käytettävissämme melko monipuolinen kuva 1800-luvun jälkipuoliskon maataloudesta.¹¹ Työssäni tutkin, miten tämä kuva vallinneista työtavoista ja olosuhteista suhteutuu yksittäisillä tiloilla henkilökohtaisiin

9 Annola & Kivimäki & Malinen (toim.) 2019 esittelevät laajan kattauksen mahdollisuuksia kirjoittaa historiaa aikalaistutkimuksen näkökulmasta.

10 Östman 2004, 19–76; Peltonen 2004, 77–134.

11 Esim. Grotenfelt 1897; 1899; 1906; Östman 2000; Peltonen 1992; Vihola 1991; Soininen 1974.

kirjeisiin dokumentoituihin havaintoihin. Perhekirjeet voivat kenties paljastaa yksityiskohtia maatalouden harjoittamisesta tutkimuksen tiloilla ja lähiseuduilla.

Innovaatioiden tutkimus on nostanut esiin maatalouden uudistusten edelläkävijöitä, jotka nauttivat yhteisössään arvostusta ja saattoivat tuoda uudistusten hyödyt kaikkien nähtäville.¹² Ensimmäisessä vaiheessa, jo 1700-luvun jälkipuoliskolla, talouden tehostamisen vaatimukset ja valistusajattelu johtivat toimenpiteisiin muutamissa edistyksellisimmissä kartanoissa.¹³ Nämä varhaiset edelläkävijät olivat kuitenkin harvalukuisia, eivätkä heidän kokeilujensa vaikutukset levinneet laajalle. Kauaskantoisempia tuloksia maatalouden uudistamisessa alettiin nähdä vasta 1800-luvun kuluessa ja keskustelua on käyty siitä, keitä suuren muutoksen aikaansaajat lopulta olivat.¹⁴ Tässä suhteessa suomalaiset maalaiskartanot hämmentävät maataloushistorian tutkijoita. Niiden toiminnan mittakaava ja säilyneet, sekalaiset ja katkelmalliset arkistot vihjaavat, että kartanoissa tapahtui ympäröivästä maaseudusta poikkeavia asioita. Järjestelmälliset maatalouden kirjanpitoa sisältävät kartanoarkistot 1800-luvulta ovat kuitenkin harvinaisia, ja usein ne ovat juuri edellä mainituilta poikkeuksellisen ajoissa uudistuksia tehneiltä tiloilta. Päätelmät eritaustaisten kartanoiden maatalouden kehityksestä on siis pitänyt tehdä näiden harvojen hyvin säilyneiden ja tutkittujen aineistojen perusteella, jolloin vaara perusteettomien yleistysten tekemiseen on suuri. Tämän vuoksi selvitän tutkimuksessani, miten kirjeet lähteenä sopivat maataloushistorian tutkimiseen ja voiko kirjelähteillä korvata perinteisten taloushistoriallisten lähteiden vähäisyyttä erityisesti ennen vakiintuneen taloudellisen tilastoinnin alkamista.¹⁵

Perhekirjeisiin liittyvä erottamattomasti niiden henkilökohtainen luonne. Jokaisen kirje kertoo viestin, jonka sen lähettäjä on tiettyssä tilanteessa ja ympäristössä halunnut vastaanottajalle välittää. Koska kirjoittajia on tutkimassani aineistossa useita, voin verrata, onko eri henkilöiden lähettämien kirjeiden maatalousaiheisessa kerronnassa

12 Vrt. Svensson 1991; Anttila 1974.

13 Louekari 2013; Klinge 2006, 109–113; Sirén 2004, 180; Niemelä 1998 173–174; Soininen 1974, 29; Voionmaa 1922, 200–201.

14 Kirsti Niskanen tiivistää, miten debatti suurviljelyn ja talonpoikaisen yrittäjyyden merkityksestä on velloneut Marxista ja Chayanovista lähtien heijastuen nykyaikaan saakka. Niskanen 1995, 3–8.

15 Venäjän hallinnon alla Suomen taloutta seurattiin niin sanotuin kuvernöörin kertomuksin, joissa kruunun virkamiesten, kuten kruununvoutien, nimismiesten, piirinlääkärien ja lääninrovastien edellytettiin keräävän tietoa lääninsä taloudellisesta tilanteesta. Tuloksia pidettiin hyvin epäluotettavina ja summittaisina ja kertomusten laadintatapa uudistettiin ja otettiin käyttöön vuonna 1877. Virallinen maataloustilastointi Suomen alueella aloitettiin vuonna 1908. Vihola 1991, 34–37.

eroja ja voiko siitä tehdä päätelmiä maatalouden töiden tai vastuiden jakautumisesta perheenjäsenten tai sukupuolten kesken. Näkökulmaa hienovaraisesti muokkaamalla pääsen näin esittämään tarkennuksia toiseen tutkimuskysymykseeni kartanoyhteisön sosiaalisesta hierarkiasta ja toimijuudesta.

Kartanoyhteisöt olivat laajoja, jopa satoja henkiä työllistäviä kokonaisuuksia, joille oli tyypillistä niiden hierarkkinen rakenne. Kartanot olivat patriarkaalisia yhteisöjä, joissa isännän hallinnan alla olivat emäntä, työnjohto ja alustalaiset.¹⁶ Tutkimuksessani olen kiinnostunut Aittamäen ja Pelkolan kartanoista sosiaalisina yhteisöinä. Selvitän, mitä töitä ja tehtäviä työntekijät kirjeiden mukaan suorittivat ja miten työnantajat heihin suhtautuivat sekä heijastuuko patriarkalisuus kirjelähteisiin. Kirjeet antavat myös erinomaisen mahdollisuuden saada lisätietoa työntekijöiden keskinäisistä väleistä, valtasuhteista ja niiden muutoksesta.

Olen kiinnostunut siitä, miten tilanpidon kannalta keskeiset henkilöt, isännät, emännät ja tilanjatkajat toimivat muuttuvissa elämäntilanteissa. Ajassa muokkautuvissa sosiaalisten roolien kokemuksessa oli mukana sekä perinteiden jatkuvuutta että uudistusten mukanaan tuomaa muutosta.¹⁷ Työni kannalta on oleellista ymmärtää, miten perinteisesti noudatettu, sukupuolitettu vastuunjako on näkynyt maatalouden uudistamista koskevassa aikalaiskeskustelussa ja miten tämä keskustelu on vaikuttanut omaan kuvaamme tapahtumista. Kartanoiden ja maatalouden kehittäjiksi on aikaisemmin esitetty lähinnä julkisissa tilanteista aiheesta keskustelleita miehiä.¹⁸ Naisten osuus maatilojen johdossa, erityisesti leskinä, on päässyt tutkimuksessa esiin viime vuosina.¹⁹ Tutkijoiden kiinnostuksen kohteeksi ovat niin ikään nousseet lainsäädännön ja käytäntöjen välillä esiin tulleet erot naisten toiminnan mahdollisuuksissa.²⁰ Tutkimusjakson ensimmäisen sukupolven emännät, Aittamäen Gustava Emerentia Wirzenius ja Pelkolan Emma Wegelius, ottivat paljon vastuuta tilanhoidosta, sillä heidän miehensä varatuomari Paul Enok Wirzenius ja kihlakunnantuomari Gabriel Wegelius työskentelivät ja matkustivat paljon kodin ulkopuolella. Tutkin, tapahtuiko esimerkiksi karjatalouden hoidossa taustalla sellaista työtä, joka omalta osaltaan mahdollisti maatalouden tuotantosuunnan muutoksen kartanoissa 1870-luvun lopulta alkaen.

16 Kekkonen 2002, 181–187.

17 Vrt. Kivimäki 2019, 31.

18 Esim. Mattsson 1937; Lönnqvist 1978, 123–190; Sirén 2004, 176–182.

19 Laine 2022a; Ijäs 2015, 93–98; Vainio-Korhonen 2012, 243–249.

20 Esim. van der Heijden, Schmidt & Wall 2012, 227.

Aittamäen ja Pelkolan kartanoiden tarinat kietoutuvat tiiviisti toisiinsa ja niiden toiminnassa on havaittavissa runsaasti yhtäläisyyksiä. Kartanoissa päädyttiin kuitenkin tilojen sukuomistuksen kannalta 1900-luvun alussa erilaisiin lopputuloksiin. Tässä työssä tutkin kartanoiden perhesuhteita ja niiden muutosta sekä perheiden vaikutusta tilojen maatalouden kehittämiseen. Selvitän, näkyikö tilojen kehittämisen tarve esimerkiksi lasten koulutusvalinnoissa ja miten tilojen sukupolvenvaihdokset onnistuivat. Abstraktimmalla tasolla pohdin, vaikuttiko meneillään oleva modernisaatioprosessi perheenjäsenten tulevaisuudenuskoon, lisääntykö individualismi ja katosiko maahenki.²¹ Näihin suuriin kysymyksiin ei löydy mitattavaa tai tilastoitavissa olevaa vastausta, vaan ratkaisua pitää etsiä äänensävyistä ja pohtia mahdollista mentaliteettien muutosta omistajaperheiden toiminnan kautta.

Perhesuhteissa on aina lopulta kysymys erilaisten persoonien, täyttyneiden tai täyttymättömien odotusten sekä niihin pohjautuvan luottamuksen verkostosta.²² Voimme puhua talouden suhdanteista, poliittisista muutoksista ja yhteiskunnan kehityssuunnista, mutta mikä lopulta ratkaisee sen, jatkuuko perheen tarina sukutilalla vai ei? Onko kysymys enemmän sattumasta vai tietoisista valinnoista? Löytyykö historiallisten esimerkkiperheiden jäsenten välisistä suhteista selityksiä asioiden myöhemmin saamille käännteille? Aviopari ja ydinperhe ovat yhteiskunnan yksiköistä pienimpiä mutta niiden toiminta heijastuu kokonaisuuden osana lopulta laajalle ympäristöönsä. Tutkimuksen mikrohistoriallisella ja toisaalta vertailevalla otteella pyrin lähestymään ajalleen ominaisten ilmiöiden arjessa ja sosiaalisessa toiminnassa sijaitsevia lähtökohtia.

Tässä tutkimuksessa on viisi, laajuudeltaan suunnilleen toisiaan vastaavaa temaattis-kronologista lukua. Lähestyn tutkimuskysymyksiä lähdeaineistosta esiin nousseiden aiheiden kautta pitäen esillä kirjeet kirjoittaneiden henkilöiden kokemuksia ja toimintaa. Pääluvuissa käsitellyt teemat antavat esitetyille kysymyksille tilaa vaihtelevalla painotuksella. Ensimmäinen ja neljäs luku käsittelevät laajimmin itse maatalouden harjoittamista, toinen ja kolmas sosiaalisia suhteita ja viides maatalouden ja perhesuhteiden muutosta. Kaikki kysymykset ovat kuitenkin läsnä läpi koko työn.

21 Maahengen katoamisella tarkoitetaan kirjailija ja poliitikko Santeri Alkion ajatuksen mukaan talonpojan itseluottamuksen menettämistä ja alistumista markkinavoimille, joka aiheutti luopumista tiloista 1900-luvun vaihteen tienoilla. Esim. Peltonen 2001.

22 Perheverkostojen ja luottamuksen merkityksestä esim. Keskinen 2012; Piilahti 2007.

Aittamäki ja Pelkola olivat aatelittomien virkamiesten 1800-luvulla kartanoiksi kohonneita suuria maatiloja.²³ Ensimmäisessä luvussa tutkin vertaillen kartanotalouden kokonaisuuksia sekä suurviljelyyn liittyviä erityispiirteitä. Maatalouden resurssija ja tuottavuutta käsittelen viljelijöiden omat arviot huomioon ottaen. Tutkimusjakson kahdelle ensimmäiselle vuosikymmenelle osui poikkeuksellisten sääolosuhteiden vuoksi maatalouden kannalta useita haastavia vuosia, mutta miten satojen vaihtelu näyttäytyi viljelijälle? Olivatko sadot koskaan hyviä ja missä asemassa muu talous, esimerkiksi kotieläimet, olivat kirjeissä viljantuotantoon nähden? Virkamiesperheissä maatalous oli pitkään ollut sivutoimista ja se saavutti päätoimen aseman 1800-luvun jälkipuoliskolla. Mitkä olivat pää- ja sivuelinkeinojen merkitykset perheiden toimeentulolle? Millä muilla tavoin perheiden taloutta pyrittiin tukemaan suhdanteiltaan epävarmoina aikoina?

Tutkimuksen toisessa luvussa pääosassa ovat kartanoiden omistajaperheiden sisäiset roolit. Kysyn, minkälaisia odotuksia ensimmäisen sukupolven viljelijöille asetettiin ja miten heille asetetut vaatimukset kehittyivät ajan mukana ja sukupolvien vaihtuessa. Olen kiinnostunut siitä, miten erityisesti tutkimusjakson alkupuolella näkyi kartanotaloudelle ominainen patriarkalisuus ja miten sukupuoli vaikutti vastuualueiden työnjakoon. Molemmista kartanoissa koettiin 1860–70-luvuilla vaihe, jossa tilat olivat leskiemäntien hallinnoimia. Pohdin, miten emännät asemaansa suhtautuivat ja miten he sitä käyttivät. Oliko leskeys heille lyhyt välivaihe odottaessa seuraavan sukupolven tarttumista ohjaksiin vai tilaisuus itsenäiseen päätöksentekoon taloudellisten toimintamahdollisuuksien lisääntyessä? Sukupolvenvaihdoksen järjestäminen tiloilla jäi leskiemäntien harteille, tässä yhteydessä tutkin, näkyykö heidän toiminnassaan merkkejä siihen valmistautumisesta esimerkiksi lasten koulutusvalintojen kautta.

Kartanoa ei olisi 1800-luvun lopulla voinut olla olemassa ilman palkattuja työntekijöitä ja muita alustalaisia perheineen. Kartanoyhteisön hierarkkinen kokonaisuus perustui työntekijöiden ja työnantajien välillä tehtyihin sopimuksiin sekä, ehkä tärkeimpänä, luottamukseen. Millä tavalla luottamuksen rakentuminen ja merkitys näkyvät lähteissäni on kysymys, jota käsittelen kolmannen päälukuni alussa. Tutkimalla perhekirjeitä pureudun kartanoiden arjessa tapahtuneeseen työhön sekä muutamien

23 1800-luvulla kartano ei ollut enää sidoksissa rälssimaan omistukseen eikä poliittiseen säätyyn, vaan säätyläisomisteiseksi suurtilaksi saattoi muodostua esimerkiksi useasta talonpoikaistilasta yhdistetty kokonaisuus. Kartanon määritelmää käsitellään tarkemmin luvussa *Keskeisten käsitteiden määrittely*.

yksittäisten työntekijöiden merkitykseen töiden ja kotitalouden toiminnan kannalta. Tässä osiossa selvitan myös, miten työvoiman organisointiin liittyvät kysymykset tiloilla järjestettiin pohtien kokonaisuutta eri viljelijäsukupolvien tapojen, tavoitteiden ja mahdollisuuksien kannalta. Käsittelen työntekijöitä paitsi kartanon talouden mahdollistajina myös itsenäisinä toimijoina. Yhteiskunnallinen keskustelu työntekijöiden ja torpparien oikeuksista kiihtyi 1800-luvun jälkipuoliskolla.²⁴ Tässä luvussa tarkastelen, näkyykö tällaisesta liikehdinnästä tai yleisestä tyytymättömyydestä merkkejä tutkimissani aineistoissa.

Väitöskirjani neljäs luku on omistettu kartanoiden maatalouden työtapojen ja viljelymenetelmien käsittelyyn. Tässä osiossa tutkin niiden käyttöön johtaneita syitä edistyksellisyyden näkökulmasta.²⁵ Tutkin, minkälaisen kuvan kirjelähteet antavat maatalouden toimenpiteistä ja näkykö kirjeiden kerronnassa merkkejä niiden kehittämistarpeista. Tämän hetken käsityksen mukaan karjatalouden kehittämistoimenpiteiden olisi pitänyt olla suuremmilla tiloilla työssä käsittelemälläni ajanjaksolla jo hyvinkin aluillaan.²⁶ Tässä luvussa pyrin tuomaan esille myös emäntien vähemmälle huomiolle jäänyttä työtä karjanjalostuksen varhaisvaiheessa. Olen kiinnostunut siitä, minkälaisia haasteita viljelyn mittakaava asetti maatalouden uudistuksille ja nostan esiin esimerkkinä härkien ja hevosten käytön maatalouden vetojuhtina. Pohdin myös, miten varautuminen huonompiin aikoihin tulee esiin kirjeissä ja minkälaisessa asemassa maatilojen resilienssi oli 1800-luvun jälkipuoliskon haasteista selviytymisessä.²⁷

Mitä on uuden kokeminen ja miltä muutos tuntuu? Viimeisessä käsittelyluvussa maatalouden muutoksen kokeminen ja maatilan sukupolvenvaihdos esitetään kartanon omistajien näkökulmasta. Kysyn, voiko uuden kokemisen kautta jäljittää kartanoiden taloudessa tapahtuneita muutoksia. On toki merkittävää tietää, koska ensimmäinen rotulehmä kartanoon ostettiin, mutta miten nopeasti sen mukanaan tuomalla uudella geeniperimällä oli tuotannollisia vaikutuksia kartanon karjaan? Voiko asiaa arvioida ilman yksityiskohtaisia kirjanpitolähteitä? Kenen päätökset ja keiden työ maatalouden uudistustoimenpiteissä näkyvät ja millä tavalla muutosten mukanaan tuomiin tuotannon lisäyksiin voitiin varautua? Karjatalous kasvoi,

24 Pylkkänen 2006, 84–87; Peltonen 1992, 276–285; Rasila 1961, 71–214.

25 En pyri ottamaa kantaa siihen, oliko kartano edistyksellinen vai ei, vaan oliko käytetty viljelytoimenpide missä suhteessa samaan aikaan yleisesti käytetyistä menetelmistä. Vrt. Niskanen 1995.

26 Esim. Anttila 1974, 196.

27 Maatilan resilienssin käsitettä käytän modernin yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kautta soveltaen. Puupponen et al. 2017.

mutta niin kasvoi myös kaupallinen kilpailu. Nyt ymmärrettiin kuitenkin, että kohti suurta muutosta piti mennä yhdessä, sillä rakenteiden muuttuminen vaati yhteistä ponnistusta.²⁸ Maanviljelyskokoukset ja maatalousnäyttelyt sekä alan yhdistysten perustaminen loivat pohjaa kansantalouden kehitykselle. Oliko kartanoiden omistajilla vielä joitakin etuja avautuvilla markkinoilla vai oliko mahdollisuudet jo käytetty?

Tutkimukseni kartanot olivat säätyläiskulttuurin saarekkeita maaseudun talonpoikaisessa ympäristössä. Aittamäki ja Pelkola kantoivat omistajiensa aseman lisäksi myös vahvaa talonpoikaista perintöä. Niiden maat eivät olleet koskaan nauttineet verovapautta rälsseinä ja suvun sosiaalinen nousu oli saavutettu aikaisempina vuosisatoina koulutuksen kautta. Ne kehittyivät kartanoiksi omistajiensa ponnistelun tuloksena 1800-luvulla, eivätkä koskaan kasvaneet niin suuriksi, että tavoiteltu elintaso olisi voitu ylläpitää ilman koulutusta ja työntekoa. Samankaltaisia kartanoita oli Suomessa tällä ”kultaisella kartanokulttuurin kaudella” runsaasti.²⁹ Tämän tutkimuksen tarkoituksena on avartaa käsitystä suomalaisista kartanoista ja niiden monipuolisesta kirjosta.

Maatalouden historia on ihmiskunnan ja sivilisaation kehityksen kannalta yksi merkittävimmistä tutkimusaiheista. Nykyään harvinainen maataloustyö kosketti vielä 1900-luvun alkupuoliskolla tavalla tai toisella lähes jokaista suomalaista. Maataloutta harjoitettiin suurilla ja pienillä tiloilla, maaseudulla ja kaupungeissa, uutta kokeilun ja vanhoja perinteitä vaalien. Maatalous tuotti toisille vain elämiseen tarvittavat ruoan raaka-aineet, mutta yhä useammalle siitä kehittyi taloudelliseen tuottoon ja kasvuun tähtäävä elinkeino. 1800-luvun lopulle ajoittuva maatalouden modernisaatio aloitti kehityksen, joka lopulta eriytti maanviljelyn eri osa-alueet toisistaan ja muutti maataloustyön yhteisöllisestä elämäntavasta yksityiseen yrittämiseen. Tässä suuressa kertomuksessa jokainen palanen on tärkeä ja siksi lähestyn aihetta kahden tilan maatalouden kehitystä tutkien ja vertaillen. Työssäni tuon esiin kartanossa tehdyn työn, sen tarkoituksen ja tekijät.

28 Niemelä 1996, 95–126.

29 Jutikkala 1939, 40.

KAKSI KARTANOA JA TUTKIMUKSEN LÄHTEET

Talonpojista tuomareiksi – Aittamäen kartanon historiaa

Aittamäen kartano sijaitsee Loimaan Onkijoen kylässä. Se on entinen Ryngön ratsutila, jolle annettiin nimi Aittamäki isojaon yhteydessä tapahtuneen tonttialueen siirron jälkeen 1700-luvun lopulla.³⁰ Ryngön rusthollin omistajat tunnetaan 1500-luvulta lähtien. Heistä ensimmäinen oli nimeltään Martti Onkijoki. Hänen pojallaan, Niilo Martinpojalla oli lisänimi Rynkö, ja tämän tyttärenpoika Sipi Eskonpoika Rynkö oli eräs Loimaan ensimmäisistä talonpoikaisratsumiehistä. Sipin pojanpoika Matti Heikinpoika otti yliopistoon pappiskoulutukseen siirryttyään käyttöönsä talon nimestä muodostetun sukunimen Rungius. Tämän jälkeen vielä kolme seuraavaa isäntä-sukupolvea Ryngöllä koulututtui papeiksi.³¹

Rungiusten suku piti koko tilaa hallussaan 1700-luvun lopulle asti. Rynköä viljelivät lampuotiviljelijät ja papit itse asuivat ainakin osa-aikaisesti seitsemän kilometrin päässä, kirkon lähellä sijaitsevassa pappilassa. Henrik Rungiuksen (1728–1773) ja Maria Casselian perheeseen syntyi 1750–60-luvuilla kuusi tytärtä, joista kaksi avioitui pappien ja kolme maanmittarien kanssa. Viimeisenä syntynyt poika Johan opiskeli hänkin maanmittariksi. Vuosina 1793–1832 tila oli jaettuna perillisten, Johan Henrik Rungiuksen (1766–1813) sekä vävyjen, Daniel Wirzeniuksen³² (1741–1803) ja

30 Laakso 1994, 49.

31 Toropainen 2012, 5–16; Verho 1993, 40; Laakso 1986, 146; Jutikkala & Nikander 1941, 668.

32 Wirzenius -suku on lähtöisin Loimaan pitäjän Wirtsanojalta (nyk. Virttaa), jonka Tätilä-nimisen talon Antti-poika lähti 1600-luvun lopulla papin uralle ja otti ajan tavan mukaan uuteen säätyynsä sopivan nimen Anders Wirzenius. Andersin pojasta Danielista tuli Rungiuksen lapsen kummi, ja tämän Ryngön isännän kuoltua lasten ollessa vielä alaikäisiä hänestä tuli muutamaksi vuodeksi heidän holhoojansa. Daniel meni naimisiin talon tyttären kanssa, mutta lopullisesti Wirzenius -suku jäi Ryngölle Danielin veljenpojan (hänkin nimeltään Daniel, ammatiltaan maanmittari) avioituttua Rungiuksen tyttären kanssa 1770-luvulla. Wirzenius 1951, 398–407; Paul Styrbjörn Wirzeniuksen käsikirjoitus ”Min Släkt”, PKA, kotelo 14. KA Hlinna; Laakso 1994, 49.

Anders Ringbomin (1756–1831) kesken kolmeen osaan, Aittamäkeen, Laarimäkeen ja Rynköön.³³ Daniel Wirzenius suoritti 1800-luvun alkuun mennessä lähes kaikki Loimaan alueen isojakotoimitukset ollen paikkakunnalla tunnettu ja merkittävä henkilö. Wirzeniuksen oli välttämätöntä työnsä menestyksellisen hoitamisen kannalta olla tekemisissä laajasti kylien isäntien kanssa ja neuvottelijana toimiessaan omata riittävä suomen kielen taito.³⁴

Daniel Wirzeniuksen poika Carl Daniel (1779–1846) suoritti tuomarintutkinnon vuonna 1799 ja sai varatuomarinvuoron vuonna 1808. Hän toimi vuosina 1810–1821 useiden pitäjien maanjako-oikeuksien puheenjohtajana sekä hoiti Mynämäen tuomiokuntaa vt. tuomarina. Tämän jälkeen hänet valittiin Turun kunnallispormestariksi vuonna 1825, jossa virassa hän toimi myös Turun palon aikaan vuonna 1827. Carl Daniel Wirzenius erosi virasta omasta pyynnöstään vuonna 1830 ja otti vuonna 1833 vastaan Maskun kihlakunnantuomarinvuoron.³⁵ Carl Daniel Wirzenius osallistui aktiivisesti oman paikkakuntansa asioiden hoitoon, esimerkiksi vuonna 1836 valmistuneen uuden kirkon rakentamiseen.³⁶ Samoihin aikoihin hän suunnitteli myös uutta päärakennusta Aittamäkeen ja kaksikerroksinen uusklassinen päärakennus valmistui vuonna 1838. Carl Daniel Wirzenius meni vuonna 1810 naimisiin Johanna Magdalena Tennbergin kanssa ja pariskunnalle syntyi yhteensä seitsemän lasta.

Arvostettu ja hyvin palkattu yhteiskunnallinen asema loi taloudelliset mahdollisuudet tilan laajentamiseen ja kehittämiseen. Aittamäen kartanon viljelyspinta-ala oli Carl Daniel Wirzeniuksen aikana noin 63 hehtaaria.³⁷ Hänen kuolemansa jälkeen, vuonna 1847 suoritettussa pesänjaossa tilan pellot ja ajokalut arvioitiin 20 000 hopearuplan arvoiseksi ja eläimet – muun muassa 83 nautaa ja 54 lammasta – 1033,90 ruplan arvoiseksi.³⁸ Torppareita kartanolla oli 1850-luvulla eniten koko Loimaan suurpitäjän alueella, yhteensä 15.³⁹

33 Pöytäkirja Ryngön tilan jakamisesta vuodelta 1792. Wirzenius-suvun arkisto, Kansallisarkisto, Turku.

34 Laine 2020, 82–84, 186–187.

35 Kotivuori 2005, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Karl Daniel Wirzenius*. <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=11024>. Luettu 4.2.2024.

36 Laakso 1994, 392.

37 Ryngön isojakoasiakirjat 1794. Onkijoki A55:28/1–10, Loimaan maalaiskunta, Maanmittauslaitoksen uudistusarkisto, KA, Helsinki.

38 Carl Daniel Wirzeniuksen pesänjakoasiakirja 1847. Wirzenius-suvun arkisto, KA, Turku.

39 Laakso 1994: 63, 68; Pitäjän ensimmäinen torppariksi nimetty mies näkyy lähteissä 1750-luvun alkuvuosina nimenomaan Ryngön ratsutilalla.

Aittamäen kartano 1920-luvun alussa. Kuva: Pelkolan kartanoarkisto.

Vuosina 1846–1874 Aittamäen kartanoa isännöi Carl Daniel Wirzeniuksen poika, varatuomari Paul Enok Wirzenius (1813–1874) vaimonsa Gustava Emerentia os. Gadolinin (1830–1922) kanssa. Paul Enok Wirzenius opiskeli isänsä tavoin juridiikkaa ja sai varatuomarin arvon vuonna 1841. Hän toimi Maskun kihlakunnan vt. tuomarina isänsä sairastaessa vuosina 1840–1847 ja tämän jälkeen useiden pitäjien maanjako-oikeuksien puheenjohtajana vuosina 1848–1860.⁴⁰ Pariskunta sai yhdessä 13 lasta, jotka kahta lukuun ottamatta elivät aikuisikään asti. Paul Wirzenius kuoli vuonna 1874 jättäen vaimonsa Gustava Emerentian vastuuseen tilasta ja suuresta joukosta

40 Kotivuori 2005, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Paul Enok Wirzenius*. <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=15075>. Luettu 4.2.2024.

alaikäisiä lapsia. Poika Axel Daniel Wirzenius (1854–1929) osti tilan lopulta itselleen vuonna 1898, mutta myi sen pois vuonna 1910.

Kihlakunnantuomari Carl Daniel Wirzenius rakennutti Aittamäen kartanoon uuden päärakennuksen vuonna 1838. Rakennus on kaksikerroksinen ja empiretyylinen hirsikartano, sen ulkoasu ja huonejärjestys ovat säilyneet tähän päivään pääosin muuttumattomina. Uutta kartanorakennusta varten otetusta palovakuutuksesta sekä 1850-luvulla lainanhakua varten tehdystä arviokirjasta voi lukea kuvailua siitä, miltä kartano 1850-luvulla näytti. Ensimmäisessä kerroksessa oli kaksi salia, kahdeksan kamaria, eteistila sekä keittiö, yläkerrassa sali ja kaksi kamaria. Rakennuksessa oli yhteensä 29 ikkunaa. Keittiötä ja eteistä lukuun ottamatta kaikki huoneet oli tapetoitu ja maalattu.⁴¹ Huoneissa oli lämmitykseen sopivat kaakeliuunit sekä tuplaikkunat ja lukittavat ovet. Kartanon pienessä keittiössä oli hellauuni – leivonta tapahtui luhtiaitassa erillisessä leivintuvassa. Päärakennuksen lautavuoraus oli maalattu keltaiseksi ja rakennuksessa oli pärekatto.⁴² Miespihan länsipuolella oli kaksi pienempää asuinkäyttöön tarkoitettua sivurakennusta, josta toisessa oli viisi kaakeliuunein lämmitettyä huonetta ja toisessa neljä huonetta.

Pihapiiriin kuului myös koko joukko talousrakennuksia: talli vaunuvajoiheen, suuri navetta ja harmaakivinen kellari. Väentupa koostui renkien pirtistä, leivintuvasta ja kahdesta kamarista. Hieman pihapiirin ulkopuolella oli kaksi saunaa ja viinanpolttuhuone. Pihapiirin ulkopuolella sijaitsi myös kaksi vilja-aittaa sekä useita riihiä ja muita pienempiä ulkorakennuksia. Laina-arviokirjan mukaan samoihin aikoihin päärakennuksen uusimisen kanssa oli uudistettu myös muita kartanon pihapiirin rakennuksia, joten rakennuskanta oli lainaa haettaessa uudenmukaisessa kunnossa. Lisäksi ylläpidettiin noin puolen kilometrin päässä Aittamäen tilakeskuksesta erillistä Laarimäen rakennuskokonaisuutta, kahta hirsistä päärakennusta oheistiluksineen, jossa asui edesmenneen maanmittari Anders Ringbomin tyttäriä. Tämä vanha tilan osa oli yhdistetty jälleen Aittamäkeen (tai Ryngön ratsutilaan) 1830-luvulla Ringbomin kuoltua ja hänen jälkeläisensä asuivat tilalla syytinkisopimuksella 1890-luvulle saakka.

41 Kartanon salikamareissa on säilynyt alkuperäisiä tapetteja sekä kattomaalauksia, jotka on viime vuosina tuotu esiin ja entisöity. Wirkkala 2018.

42 Aittamäen kartanon palovakuutusasiakirja 1838; Laina-arviokirja Suomen keisarillisen pankin lainaa varten vuodelta 1952. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

Wegeliukset ja Pelkolan kartano

Wegelius-suku tuli Hattulan Pelkolan kylään vuonna 1792, jolloin Vesilahden kirkkoherran poika, varatuomari ja asessori David Wegelius (1754–1813) osti itselleen Kyttälän (Skyttälä) ratsutilan. Nykyiselle paikalleen tilan talouskeskus siirrettiin vanhalta kylätontilta 1700-luvun lopulla nykyisen päärakennuksen vanhimpien osien olleessa aivan 1800-luvun alussa rakennettuja. Vuonna 1795 tilaan liitettiin sen entinen aputila eli augmentti Yrjölä. David Wegelius kuoli vuonna 1813 ja tämän jälkeen tilaa isännöi pitkään, 30 vuoden ajan hänen leskensä Fredrika Wegelius (os. Wallenius 1768–1833). Fredrikan omistuksessa tila jatkoi kasvuaan, vuonna 1820 hän osti Leiniälän kylästä Savijoeksi nimetyn osan Kreivilän rusthollia tyttärelleen Fredrikalle ja vävyllään, luutnantti Adolf Fredrik Gejtelille. Nämä asuivat tilalla vain muutaman vuoden muuttaen tämän jälkeen Rahkoilan kylän Sännälän taloon, mutta Savijoki jäi edelleen Wegeliuksen omistukseen vuokralaisten viljelemänä. Vuonna 1829 tilaan liitettiin puolet samassa kylässä sijaitsevasta Haralan ratsutilasta.⁴³

Fredrika Wegelius kuoli vuonna 1833 ja tämän jälkeen tilan omistajaksi tuli hänen nuorempi poikansa Gabriel Wegelius. Gabriel Wegelius (1803–1861) oli opiskellut Turussa juristiksi ja saanut varatuomarin arvonimen vuonna 1829. Tämän jälkeen hän työskenteli Ylä-Satakunnan yläosan vt. tuomarina ajoittain vuoteen 1834 saakka. Kyseisen kihlakunnan tuomari oli kuolemaansa, vuoteen 1833 saakka Gabriel Wegeliuksen setä Benjamin Adolf Wegelius (1768–1833), jonka tyttären, serkkunsa Sofia Catharina Wegeliuksen (1812–1842) kanssa Gabriel Wegelius meni naimisiin vuonna 1831. Vuosien 1834–1847 välillä Wegelius työskenteli Ylä-Sääksmäen kihlakunnan vt. tuomarina ja vuonna 1847 hänet valittiin vastaperustetun Jämsän tuomiokunnan kihlakunnantuomariksi.⁴⁴

Pelkolan kartano sai Gabriel Wegeliuksen isännöiden myötä rippi- ja henkikirjoihin nimen Pelkola gård entisen Kyttälän rustolli- ja Yrjölän augmentti -maininnan sijaan. Laajassa Hakimäen – Halkorven – Leiniälän – Pelkolan ja Pyhälahden kylien jakokunnassa⁴⁵ saatiin maaomistusten isojaon pelto- ja niittyjakoja koskeva osuus valmiiksi vuonna 1839 ja näissä dokumenteissa tilat kulkevat vielä alkuperäisillä nimillään.

43 Jutikkala & Nikander 1946, 362. Kauppakirjat ja perukirjat Pelkolan kartanon arkistossa. PkA, kotelo 3, KA, Hlinna.

44 Kotivuori 2005, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Gabriel Wegelius*. <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=13394>. Luettu 4.2.2024.

45 Isojako oli kyseisessä jakokunnassa pantu vireille jo vuonna 1765. Kyseinen jakokunta oli yhteispinta-alaltaan Hattulan toiseksi suurin, yli 5000 hehtaarin kokoinen maa-alue. Mäntylä 1976, 429, 432.

Isojaon mittauksen mukaan Kyttälän rusthollilla oli 1830-luvun lopulla peltoa noin 21 hehtaaria (42 tynnyrialaa), Yrjölän augmentissa 1,7 hehtaaria, Leiniälän Savijoella 5,6 hehtaaria ja Haralan puolikkaassa rusthollissa 6 hehtaaria. Viljeltyä peltoa oli siis yhteensä noin 34 hehtaaria, joista suuri osa oli vuokratilajelijöiden hoidossa. Kartanossa oli tuolloin kymmenen torppaa. Muut talot saman jakokunnan alueella olivat peltopinta-alaltaan 2,5–8 hehtaarin kokoisia.⁴⁶ Vuonna 1839 Gabriel Wegelius hankki omistukseensa Hattulan Tenholan kartanon, joka myytiin pois perheeltä vuonna 1873. Tenholaa viljelivät pääasiassa säätyläislähtöiset vuokratilajelijät.⁴⁷

Sofia Catharina Wegelius kuoli vuonna 1842 ja kolme vuotta myöhemmin Gabriel Wegelius meni uudelleen naimisiin Loimaalta Aittamäen kartanosta kotoisin olleen Emma Catharina Wirzeniuksen (1811–1876) kanssa. Ensimmäisestä liitosta Gabriel Wegeliuksella oli viisi lasta⁴⁸ ja jälkimmäisessä liitossa syntyi kolme lasta⁴⁹, joista aikuiseksi eli vain poika Uno. Gabriel Wegelius joutui kihlakunnantuomarin virkansa vuoksi asumaan Jämsän kihlakunnan alueella ja hän osti tätä tarkoitusta varten Koukanniemen tilan Kuhmoisista vuonna 1850. Wegelius työskenteli ja asui suurimman osan vuotta Kuhmoisissa ja piti yhteyttä kotiin Emma-vaimoonsa kirjeitse.

Kahden tilan hoidossa oli pariskunnalla Wegeliuksen virkatyön lisäksi paljon työtä. Wegelius itse joutui Kuhmoisissa hoitamaan ”sekä isännän että emännän työt”⁵⁰, Emma Wegeliuksen piti Hattulan kodissa puolestaan huolehtia lastenhoidon lisäksi Pelkolan kartanon asioista ja toimia miehensä esittämien toiveiden välittäjänä ja käytännön töiden ja arjen ratkaisujen toteuttajana. Gabriel Wegelius kuoli vuonna 1861 ja Emma Wegelius isännöi tilaa vuoteen 1874 asti. Uno Wegelius (1849–1909) tuli Pelkolan kartanon isännäksi äitinsä jälkeen ja avioitui serkkunsa, Aittamäen kartanon tyttären Helena Charlotta Wirzeniuksen (1858–1926) kanssa vuonna 1877. Uno Wegelius opiskeli maataloutta ja toimi aktiivisesti maatalouden ja karjanjalostuksen edistäjänä. Pariskunnalle syntyi kymmenen lasta, Uno Wegelius kuoli vuonna 1909.

Pelkolan kartanon alun perin yksikerroksinen päärakennus valmistui 1800-luvun alussa erilleen vanhasta kylätontista mäen päälle, Lehijärven rantaan. Kartanon

46 Pelkola, isojaon jakokirja, 1839, Hattula. H10:4/3–9. Hämeen lääni. Maanmittaushallituksen uudistusarkisto. KA, Helsinki.

47 Jutikkala & Nikander 1946, 345.

48 Adolf David Gabriel (1832–1911), Karl Waldemar (1833–1909), Werner Benjamin (1835–1859), Olga Katarina Fredrika (1838–1875), Evert Wilgelm (1841–1874); vuonna 1840 syntynyt poika Herman Ferdinand eli vain muutaman viikon ikäiseksi. ”Min Släkt” 112–130. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

49 Anna (1845–1848), Walentin (1848–1857) ja Uno (1849–1909). ”Min Släkt” 130–134. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

50 G.W. E.W.:lle 17.9. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Pelkolan kartano 1900-luvun alussa. Kuva: Pelkolan kartanoarkisto.

ensimmäinen palovakuutusasiakirja on vuodelta 1805, joten rakennus lienee valmistunut vähän aikaisemmin. Vakuutusta varten Pelkolan rakennuksia arvioitiin uudelleen vuonna 1850 ja tämän asiakirjan perusteella meillä on käsitys siitä, miltä kartanon ympäristössä tuolloin näytti. Päärakennuksessa oli kuusi huonetta ja keittiö, kaksi eteistä sekä lasitettu kuisti. Tuomari Wegelius oli vähän aikaisemmin suorittanut kartanossa mittavia kunnostustöitä ja esimerkiksi kaikki huoneet oli tapetoitu ja maalattu uudelleen. Rakennuksessa oli 14 ikkunaa ja kaksi pienempää vintin ikkunaa, 10 väliovea ja neljä lukittavaa ovea, viisi kaakeliuunia ja keittiössä liesi. Lautaverhoillut ulkoseinät oli maalattu vihertävän harmaiksi ja nurkkalaudat valkoisiksi. Rakennusta ympäröi kolmella sivulla hyvin hoidettu puutarha.⁵¹ Päärakennusta laajennettiin vuonna 1860 lisäämällä sen eteläpäättyyn keittiö. Vuonna 1886 osa rakennuksesta korotettiin kaksikerroksiseksi huonemäärän kohotessa neljäentoista.

51 Pelkolan kartanon palovakuutusasiakirja 1850. PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

Päärakennuksen vieressä oli asuinkäytössä oleva siipirakennus, joka on toiminut kartanonväen asuinrakennuksena usean sukupolven vaikuttaessa tilalla yhtäaikaaisesti.⁵² Pihapiiriin kuuluivat tarvittavat talusrakennukset: vanha mankelitupa, renkitupa, leivintupa, talli, uusi luhtiaitta, uusi navetta, mallassauna, saunarakennus keittiöllä ja kamarilla, härkätalli, sikala, suoja nuorelle karjalle sekä uusi lautavuorattu saunarakennus.⁵³ Lisäksi tilan rakennuksiin kuului kaksi riittä sekä suuri, kaksikerroksinen vilja-aitta.

Tutkimuksen lähteet

Tämän tutkimuksen lähteenä on käytetty Aittamäen ja Pelkolan kartanoissa muodostuneita Wirzenius- ja Wegelius -sukujen arkistoja, joita säilytetään Kansallisarkiston Hämeenlinnan ja Turun toimipisteissä. Kaikki tämän tutkimuksen lähteenä käytetyt perhekirjeet kuuluvat Pelkolan kartanon arkistoon, joka sisältää 4 856 kirjettä ja satoja muita Wegeliuksen perheen toiminnan seurauksena syntyneitä asiakirjoja. Pelkola on ollut saman suvun omistuksessa jo 1700-luvulta lähtien ja esi-isien perinteitä on kunnioitettu vanhaa säästämällä. Kartanon toimintaan liittyvistä asiakirjoista vanhimmat ovat 1700-luvun lopulta ja nuorimmat 1940-luvulta. Ne koostuvat muun muassa kauppakirjoista, oikeudenkäynti- ja maanmittausasiakirjojen kopioista, kirjanpitoaineistosta sekä laajasta sukututkimusta sisältävästä käsikirjoituksesta.

Pelkolan kokoelman kirjeet ovat pääasiassa kahden peräkkäisen kartanonemännän, Emma ja Helena Wegeliuksen kokoelmasta. Emäntien kirjekokoelmat tunnettiin suvussa ja osa Helena Wegeliuksen lapsista lahjoitti siihen myös vastaanottamansa kirjeet synnyttäen kokonaisia kirjeenvaihtoja. Muutoin kysymys on nimenomaan kartanoon noin vuosina 1845–1923 vastaanotetuista kirjeistä. Sukututkimuksesta 1900-luvun alussa innostunut, Aittamäessä lapsuutensa viettänyt Paul Styrbjörn Wirzenius⁵⁴ vietti paljon aikaa tätinsä ja siskonsa luona Pelkolassa ja tutustui tuolloin sukunsa kirjeisiin ja muuhun arkistomateriaaliin. Wirzenius kirjoitti suvustaan laajan, sukututkimusta ja muistelmia sisältävän käsikirjoituksen. Hän myös aloitti kirjeiden järjestämisen välilehtiin sekä kirjoitti lyhyitä muistiinpanoja erityisesti vanhempiansa

52 Jutikkala & Nikander 1846, 362–363.

53 Pelkolan kartanon palovakuutusasiakirja 1850. PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

54 Paul Enok ja Gustava Emerentia Wirzeniuksen poika, s. 1868, k. 1818. Autio 2005, *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899: Paul Styrbjörn Wirzenius*. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=23163>. Luettu 4.2.2024.

kirjeistä. Noin puolesta kirjeistä lähettäjiineen Wirzenius teki luettelon, samalla käsikirjoitustaan kirjeistä otetuilla lainauksilla täydentäen. Mikä sitten lieneekään ollut Paul Styrbjörn Wirzeniuksen ajatus käsikirjoituksen tulevaisuudesta, mutta jotakin saattoi jäädä vielä kesken hänen kuollessaan 50-vuotiaana vuonna 1918.

Muistitiedon mukaan Pelkolan kirjekokoelma ja Wirzeniuksen käsikirjoitus vaa-
tivat 1900-luvun aikana aika ajoin erityistä varjelua, sillä kaikki eivät pitäneet su-
kulaistensa henkilökohtaisten kirjeiden säilyttämisestä.⁵⁵ Käsikirjoituksesta käy ilmi
myös Wirzeniuksen kiivaita henkilökohtaisia mielipiteitä perheenjäsenistään. Arkisto
kuitenkin säilyi ja Paul Styrbjörn Wirzeniuksen monisataasivuisen tekstin ”Min släkt”
kirjoitti eläkepäivillään puhtaaksi Pelkolan kartanon entinen isäntä, Uno Wegeliuksen
pojanpoika Ove Wegelius (1927–2016). Käsikirjoitus on mainio apuväline laajan suku-
verkoston ja sen perhesuhteiden hahmottamiseen, joskin sitä pitää edellä mainituista
systä lukea lähdekriittisesti omissa kontekstissaan. Pelkolan kartanon arkisto lahjoit-
ettiin lopulta Hämeenlinnan maakunta-arkistoon vuonna 2012. Hämeenlinnan maa-
kunta-arkistossa järjestin tämän arkiston vapaaehtoistyönä muutamana lahjoitusta
seuraavana vuonna ja osaa siitä käytin lähteenä Aittamäen kartanon sukuverkostoja
käsittelevässä pro gradu -tutkielmassani, joka valmistui vuonna 2013.

Aittamäen kartanoon liittyvä arkistokokonaisuus, Wirzenius -suvun kokoelma, si-
jaitsee Kansallisarkiston Turun toimipisteessä, samoin kuin sekalaisesta materiaalista
koottu Aittämäki Topographica -kansio. Wirzenius-suvun arkiston ensimmäisen osan
lahjoitti Turun maakunta-arkistoon 1970-luvun lopulla nimettömäksi jäänyt lahjoit-
taja. Toinen, selkeästi vain Aittämäkeä koskeva arkistokokonaisuus löytyi Pelkolan
kartanosta vuonna 2015 ja huolellisen harkinnan jälkeen se päätettiin liittää osaksi
Turun Wirzenius-arkistoa. Myös tämän arkiston osan järjestin ja luetteloin vapaa-
ehtoistyönä. Yhden arkistokotelon kokoinen Aittämäki Topographica -aineisto löytyi
1980-luvulla kartanon lattialankkujen alta.⁵⁶

Tässä yhteydessä on oleellista täsmentää myös sitä, mitä Aittamäen ja Pelkolan
arkistot **eivät** sisällä. Arkistoissa ei ole juurikaan maatalouden kirjanpitoon liittyviä
dokumenteja. Pelkolan arkistossa on pieni, vuosilta 1822–1832 peräisin oleva kirjan-
pitotietoa sisältävä muistikirja. Lisäksi Pelkolan kartanon yksityisarkistossa säilytetään
kartanon kirjanpitokirjoja vuosilta 1877–1882, 1891–1908 sekä 1909–1921. Aittamäestä

55 Ove Wegelius, suullinen tiedonanto 12.4.2013.

56 Samoihin aikoihin Suomen historian tutkija Veikko Laakso kirjoitti Suur-Loimaan historia teostaan ja hän pystyi
käyttämään siitä tutkimukseensa käyttökelpoista aineistoa, erityisesti Aittamäen oluttehtaan tilauslipukkeita.
Laakso 1994.

kirjanpitoa ei ole säilynyt lainkaan, vaan tässä tutkimuksessa esitetyt karjatalouden tuottoa koskevat tiedot ovat peräisin 1900-luvun alussa julkaistuista lähteistä. Käytännössä tähän tutkimukseen rajattuna aikana maatalouden tutkiminen jäisi ilman kirjeitä ainoastaan perukirjojen, muutamien vakuutusdokumenttien, sekä hajanaisten ja yksittäisten tositteiden ja asiakirjamainintojen varaan.

Pelkolan ja Aittamäen arkistojen lisäksi muita arkistoja on työssä käytetty vähän. 1800-luvun alkupuolen maataloutta valottamaan olen käyttänyt Suomen Talousseuran arkistoa sekä erityisesti 1870-luvun yhdistystoiminnan kannalta merkittävää Satakunnan maanviljelysseuran arkistoa Kansallisarkiston Turun yksikössä. Tämän tutkimuksen kannalta tärkeimmät osat Suomen Talousseuran arkistoa löytyvät digitoituna ja ovat vapaasti käytettävissä Åbo Akademin arkistotietokannasta. Digitoituna on myös ollut nopeaa ja helppoa käyttää pitäjien henkikirjoja ja seurakuntien rippikirjoja, joiden avulla olen voinut arvioida tilojen väkimäärää ja koostumusta eri aikoina sekä tarvittaessa selvittää henkilöhistorioita.⁵⁷ 1800-luvun jälkipuoliskon suomalaista väestökirjanpitoa voidaan pitää suhteellisen luotettavana lähteenä. Tästä huolimatta näissä aineistoissa on otettava huomioon mahdolliset merkitsemistapojen henkilö- ja paikkakuntakohtaiset erot, jotka voivat vaikuttaa niistä saatuja aineistoja vertaamalla saatuihin tuloksiin.⁵⁸ Tilojen jakohistoriaan liittyviin asiakirjoihin olen tutustunut maanmittaushallinnon uudistusarkiston dokumenttien avulla.⁵⁹

Kirjeet historiantutkimuksen lähteenä

Kirjeet ovat tyypillinen kulttuuri-, kirjallisuus-, perhe- ja sosiaalishistorian lähde, jonka käyttö on viime vuosikymmeninä lisääntynyt runsaasti. Kirjeiden tutkimuksen kautta on voitu nostaa tutkimuksesta esiin niin sanottujen uusien historioiden kannalta tärkeitä näkökulmia, aiheita ja kysymyksiä, kuten aikaisemmin unohdettujen ihmisryhmien, identiteettien ja yksilöllisen kokemuksen historiaa.⁶⁰ Vuonna 2011 julkaistu kirjetutkimuksen metodologiaa käsittelevä artikkelikokoelma *Kirjeet ja historiantutkimus*

57 Uotila 2021, 119–121.

58 Happonen 2009, 31–40; Piilahti 2007, 35–36.

59 Maanmittaukseen liittyvän kartta-aineiston säilytykseen ja käyttöön liittyvä perusteellinen selvitys löytyy Kirsi Laineen väitöskirjasta. Laine 2020, 41–55.

60 Suomessa esim. Keravuori 2015, Vainio-Korhonen 2012 & 2008b; Lahtinen 2007; Leskelä-Kärki 2006; Ollila 1998.

esittelee kirjetutkimuksen mahdollisuuksia monipuolisten esimerkkien avulla, sekä rohkaisee tarttumaan sen tarjoamiin haasteisiin ja lähdeaineistoihin uusista näkökulmista.⁶¹ Kirjeiden voidaan nähdä olevan tervetullut lisä myös aikaisemmin pääosin tilastoin tai tilastoitavin aineistoin tutkitun maataloushistorian lähteisiin.⁶²

Kirjeiden ja muiden egodokumenttien tutkimus on noussut kansainvälisesti merkittäväksi erityisesti 1990-luvulta lähtien. Monissa Euroopan maissa on viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana kartoitettu arkistojen egodokumentteja sekä toteutettu hankkeita niiden julkaisemisesta.⁶³ Suomessa egodokumenttien tutkimukseen lähdettiin 2000-luvun alusta monitieteellisin hankkein. Järjestelmällistä kartoitusta on tehty varsinkin kansanhimisten dokumenteista ja aiheesta on julkaistu sekä kirjallisuus- että historiatieteissä.⁶⁴

Säätyläisten ja eliittien tutkimuksessa kirjeillä on ollut merkittävä asema, sillä tätä aineistoa yhteiskunnan kirjoitustaitoinen yläluokka on tuottanut runsaasti.⁶⁵ Säätyläisten keskuudessa kirjeen kirjoittamista opeteltiin jo varhaisessa lapsuudessa. Kirjeenvaihdon kautta lapset saattoivat ilmaista itseään ja hakea paikkaansa perheyhteisössä sekä myöhemmin yhteiskunnassa – kirjoittaminen oli samalla tärkeä osa sosiaalisten suhteiden luomista ja hoitoa.⁶⁶ Eri tilanteisiin sopivasta kirjoittamisesta oli jo 1700-luvulla saatavilla painettuja oppaita, sitä myös opiskeltiin kotiopettajien johdolla sekä vanhempien valvonnassa aina mahdollisuuksien mukaan.⁶⁷ Tyttöjen ja poikien kasvatusta erosi pitkään toisistaan ja tämä vaikutti myös erilaisiin kirjallisiin

61 Leskelä-Kärki et al. 2011.

62 Ulla Ijäs mainitsee kvalitatiivisen tutkimusotteen löytäneen viime aikoina sijaa myös taloushistorian parissa. Ijäs 2015, 33.

63 Keskeisiä tutkijoita ovat olleet muun muassa ranskalaiset historian professorit Jean-Pierre Bardet ja Francois-Joseph Ruggiu sekä hollantilainen Rudolf Dekker ja Espanjassa vaikuttava James Amelang. Kirsi Keravuori esittelee väitöskirjassaan ”*Rakkaat poikaset*” Simon ja Wilhelmina Janssonin perhekirjeet egodokumentteina 1858–1887 (2015) oman aineistonsa lisäksi kattavasti kirjetutkimuksen historiaa sekä erityisesti egodokumenttien eurooppalaista tutkimusta. Keravuori 2015, 11–40.

64 Esim. Makkonen 2005; Makkonen 2002; Kuusmin 2018; Kauranen 2009. Ruotsalaisen historian tutkijan Britt Liljewallin tekemä työ on myös toiminut esikuvana erityisesti suomalaisessa itseoppineiden kirjoittajien tutkimuksessa, Esim. Liljewall 2007.

65 Laajoja kirjekokoelmia ovat tutkimustyössään lähteenä käyttäneet esimerkiksi Maarit Leskelä-Kärki *Kirjoittajien maailmassa – Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä* (2006) sekä Kai Häggman *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa* (1994). Teoksessaan Häggman tutkii suomalaista säätyläisperheen elämäntapaa laajan Vasenius-suvun kirjeenvaihdon pohjalta. Myös Anne Ollilan vuonna 1998 ilmestynyt *Jalo velvollisuus: Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa* (1998) käsittelee 1800-luvun sivistyneistön elämäntapaa kolmen virkauralle lähteneen naisen ja heidän lähipiirinsä kautta.

66 Sarasti-Wilenius 2011, 123, 128, 133; Hasselberg 1998, 87–88; Ollila 2000, 28–29.

67 Leskelä-Kärki 1996, 71.

taitoihin.⁶⁸ Poikien sanavarasto ja kielitaito erottuvat huomattavasti monipuolisempina. Poikia kouluttiin eteviksi kynänkäyttäjiksi, he kun tulisivat tarvitsemaan kirjavisivistystä ja sujuvaa kirjallista ilmaisutaitoa tulevissa ammateissaan. Tyttöjä koulutettiin yleisimmin vain poikien ”ohessa”, joskin säädynmukaista sivistystä, kielitaitoa, luku- ja kirjoitustaitoa sekä erityisesti kirjeiden kirjoittamista pidettiin tärkeänä.⁶⁹

Pelkolan kartanon kokoelman kirjeitä on kirjoitettu paitsi Loimaan ja Hattulan välillä, myös muilta paikkakunnilta ympäri Suomea sekä ulkomailta.⁷⁰ Säätyläisten kotikieli oli 1800-luvulla pääsääntöisesti ruotsi – myös kaikki Pelkolan kartanon kokoelman kirjeet on kirjoitettu ruotsiksi, tosin suomenkielisen maaseudun keskellä asuvilla Wirzeniusten ja Wegeliusten perheiden jäsenistä suurimmalla osalla oli myös hyvä suomen kielen taito. Aittamäen kartanon emäntä Gustava Emerentia Wirzenius (os. Gadolin) oli kotoisin Åvikin kartanosta Somerolta ja hänen äitinsä puolestaan Ruotsista. Gustava Emerentia ei koskaan oppinut kunnolla suomea ja joutui vanhoilla päivillään pahoittelemaan, ettei voinut vastata lapsenlapsensa lähettämään kirjeeseen suomeksi.⁷¹ Gustava Emerentia oli saanut kotonaan koulutusta myös ranskaksi, joten hänen kirjeissään on joitain ranskankielisiä sanoja, mutta koska vastaanottajilta ilmeisesti kyseinen kielitaito puuttui, ei tämän pidempiä ilmauksia juuri löydy.

Aineistoni kirjeet edustavat samaa perhe- ja sukuverkostoa, mutta erityisesti 1800-luvun alussa syntyneiden naisten kirjallisissa taidoissa on selviä eroja. Kirjoittajan saaman koulutuksen määrä näkyy, ei niinkään kirjeiden sanastossa kuin kieliopillisessa osaamisessa ja kirjeen rakenteessa.⁷² Vähemmän koulutusta saaneilla henkilöillä koko kirje etenee ilman virkkeitä erottavia pisteitä tai isoja alkukirjaimia. Jonkinlaisia ajatustaukoja edustavat pilkut sekä niistä kasvaneet alaviivat. Kirjeen rakenteeseen ja kieliasuun näyttäisi vaikuttaneen oleellisesti myös kirjoittajan ja vastaanottajan välinen suhde: mitä läheisemmälle henkilölle kirjoitettiin, sitä vapaamuotoisempi kirjeestä tuli.⁷³ Kirjeen tyyli saattaa myös vaihtua kirjeen sisällä eri asioista puhuttaessa. Lisäksi kirjettä on voitu kirjoittaa useana eri päivänä tai sitä ovat voineet kirjoittaa useammat henkilöt. Kirjoittajan rooli suhteessa vastaanottajaan saattoi vaihtua elämäntilanteen muutoksen tai erilaisten motiivien vuoksi.

68 Vainio-Korhonen 2011, 146–147.

69 Lagerstam & Parland-von Essen 2010, 184–185; Vainio-Korhonen 2011, 144–145; Ollila 2000, 36.

70 Tarkempi luettelo kirjeistä liitteessä 1.

71 G.E.W. H.C.W.:lle 13.4.1892. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

72 Vrt. Vainio-Korhonen 2011, 158.

73 Kirjeenvaihdon funktioista 1800-luvun kirjetutkimuksessa kts. Liljewall, 2007, 16–17.

Jokainen perheenjäsen on kirjoittanut kirjeensä omalla persoonallisella käsialallaan. Yleisesti voi sanoa, että mitä nuorempi ja lähempänä kouluikää kirjoittaja on, sitä huolellisempaa ja säännönmukaisempaa käsiala on. Myös kirjoitustilanne on vaikuttanut käsialaan ja esimerkiksi kihlakunnantuomari Gabriel Wegeliuksen kirjeet ovat usein kiireessä kirjoitettuja. Huononäköisillä vanhuksilla käsiala on jo lähes lukukelvotonta. Kirjepaperia on säästetty – joissakin kirjeissä teksti kulkee päällekkäin ristiin ja usein paperit on kirjoitettu reunoja myöten täyteen. Paperia on kierrätetty ja tuomari Wegeliuksen kirjeistä osaan on käytetty hänen virkaansa liittyviä – ilmeisesti tarpeettomia asiakirjoja. Yleisiin kirjeissä vaihdettuihin uutisiin kuuluvat läheisten vointi – terveys ja sairaus – sekä syntymät ja kuolemantapaukset, paikkakunnan uutiset, maatalouden kuulumiset sekä yhteisesti ja erikseen hoidetut liikesuhteet. Kirjeiden kirjoittaminen oli tärkeää sukutyötä – naiset pitivät taitavasti koossa laajoja sukuverkostoja välittäen samalla tietoa sekä omasta, että perheenjäsentensä puolesta.⁷⁴ Toisaalta tiedon hallinnalla oli myös vallan käyttöön liittyviä аспектеja muutoin patriarkaalisessa yhteiskunnassa.⁷⁵

Ajattelin kirjoittaa sinulle pitkän ja sisältörikkaan kirjeen, mutta tästä tulikin nyt aika lyhyt ja se pitääkin sisällään vain välttämättömimmän, koska olen sinun lähdeytyäsi ehtinyt olla kotona vain yhden päivän ja tällä hetkellä minua työllistävät useiden maanjako-oikeuksien asiat, jotka minun pitää ehtiä kirjoittaa ennen postin lähtöä.⁷⁶

Tässä tutkimuksessa käsitellyssä perhekirjeiden kokoelmassa on runsaasti mainintoja itse kirjeen kirjoittamisen tapahtumasta. Näihin mainintoihin liittyy usein kiire, kuten edellisessä sitaatissa – kirjeen kirjoittaja harmittelee, ettei juuri nyt ehdi kertoa tarkempia kuulumisia, vaan ainoastaan välttämättömät asiat.⁷⁷ Kirjeet olivat pitkään ainoa ja paras tiedonvälityksen keino henkilökohtaisen tapaamisen jälkeen. 1800-lukua on pidetty kirjeiden kirjoittamisen kulta-aikana, sillä postilaitoksen ja kulkuyhteyksien kehittyminen loivat mahdollisuuden vilkkaaseen kirjeenvaihtoon. Vesireittejä

74 Ilmakunnas 2018, Sukutyö, joutilaisuuden työ ja hyväntekeväisyys; Lahtinen et al. 2011, 18.

75 Vainio-Korhonen 2011, 141–142.

76 P.E.W. E.W.:lle 2.3.1856. ”Jag skulle önska att nu skrifva till dig ett långt och innehållsrikt bref, men för dennegång måste det blifva ganska kort och omfatta endast det nödvändigaste, ty jag som sedan din afresa har från knappt en dag varit hemma är nu för tillfället så upptagen med skrifning i afseende å förefallande särskilda Ågändelnings Rätter att jag med njuggan nöd får allt färdigt tills posten ska afgå.” PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

77 vrt. Leskelä-Kärki 2006, 64; Hasselberg 1998, 85–86.

päästiin liikkumaan entistä varmemmin höyrylaivoilla sekä maalla yhä parempia teitä ja lopulta rautateitä pitkin. Postin kulku Suomen alueella vei välimatkasta ja sääolosuhteista riippuen muutamasta päivästä kahteen viikkoon.⁷⁸ Hattulasta Kuhmoisiin tai Loimaalle posti kulki 1850-luvulla yleensä muutamassa päivässä, lähetyspäivä oli kerran viikossa.⁷⁹ Erityisen tärkeää ja kiireellistä postia varten piti matkaan laittaa yksityinen lähetti, esimerkiksi luotettu renki tai torppari.⁸⁰

Pelkolan kirjeet kulkivat postissa erillisessä, lukitussa postilaukussa.⁸¹ Eräs kirjekatkelma tuomari Gabriel Wegeliuksen kirjeestä vaimolleen kuvaa mielestäni hyvin sitä, että kirjekuljetusten matka saattoi olla monipolvinen ja vaatia tarkkaa suunnittelua:

Seudulta maanantaina lähtevä posti saapuu tänne keskiviikkona 7. ja voi olla, että olen silloin jo lähtenyt täältä – toki rakas Emma voit toimia siten, että sinä joka saat postilaukun lauantaina Sattulasta, laitat sinne sunnuntaina minulle kirjeen, joka kulkisi nimismieshallituksen sihteerille Fredrik Grönholmille Jämsään osoitetun kuoren sisällä – ja pyytäisit muutamalla rivillä häntä toimittamaan kirjeen viipymättä Koukanniemeen – ja kirjoittaa Tandefeltille, että Grönholmin kirjeen mukana on kirje minulle ja että Tandefelt antaisi sen mennä Grönhomin laukussa Jämsään ja minun postilaukkuni voisi jäädä Sattulaan odottamaan, jos et itse päättä tulla tänne...⁸²

Tuomareilla, kuten Gabriel Wegeliuksella tämän tyyppiset kiireelliset lähetykset liittyivät yleensä virkatyön hoitoon. Tuomarit matkustivat paljon, joten välillä heille tarkoitettu posti ei löytänyt heti oikeaan osoitteeseen tai posti saattoi joutua muutoin hukkaan.⁸³ Kirjeet kulkivat toisinaan myös tilojen välillä tavaramatkojen tai

78 Lahtinen et al. 2011, 18, 238–240.

79 G.W. E.W.:lle 4.10.1846. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

80 G.W. E.W.:lle 2.4. ilman vuotta; ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

81 G.W. E.W.:lle 6.12. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

82 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä: ”Posten som om måndagen afgå till denna ort anlender hit först om onsdagen den 7. och då kunde det hända att jag redan härifrån vore afrest – dock kan Du älskade Emma så begå att Du, som får postväskan från Sattula i lördag, om söndagen sätter in dit ett bref till mig med ett omslag adresserat till länsmans gouvernements sekreteraren Fred. Grönholm i Jämsä – och icke allenast med några rader beder honom att genast genom natt och dag befordra brefvet till Koukanniemi utan och skrifver till Tandefelt, och säger att brefvet till Grönholm innehåller ett bref till mig och att Tandefelt ville låta det afgå i Grönhoms väska till Jämsä och min postväska kunde få kvarstanna å postkontoret och återsändas till Sattula så snart Du ej besluter att hitkomma...” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

83 G.W. E.W.:lle 6.5. ilman vuotta; 22.5.1853; 23.2. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

matkaavien ystävien tai sukulaisten mukana.⁸⁴ Suuresta osasta kirjeitä päiväykset puuttuvat tai ne ovat vajaita, ilman vuosilukua. Tämä tekee kirjeiden järjestämisen aikajärjestykseen vaikeaksi, vaikka niiden sisältö antaisi osviittaa siitä, mille aikavälille ne suunnilleen ajoittuvat. Toisinaan vuosiluvuttoman kirjeen voi ajoittaa tarkasti oikealle vuodelle sen sisällön avulla. Läheisten perheenjäsenten välillä kirjeenvaihto saattoi olla viikoittaista, jolloin kirjeeseen ei ollut tarpeen merkitä muuta kuin että se oli kirjoitettu vaikkapa ”aikaisin lauantaiaamuna”.⁸⁵

Henkilökohtaisten kirjeiden sisällön tyyli vaihtelee, ja tutkimuksessa tulee ottaa huomioon kirjoittajan henkilökohtainen tausta, sukupuoli, säätö, ikä, kasvatusta ja koulutus, kulttuuripiiri sekä asuinseutu.⁸⁶ Kirjeet kertovat omasta ajastaan ja siihen liittyvistä tavoista, normeista, säännöistä sekä kulttuurillisista ja historiallisista prosesseista, jotka vaikuttavat niiden tulkintaan.⁸⁷ Kirjeiden kirjoittamiseen kuuluu runsaasti opittuja muotoja ja tapoja, kulttuurisia konventioita. Pelkolan kokoelman 1800-luvulla kirjoitetut kirjeet ovat rakenteeltaan saman kaltaisia kuin lähihistoriassa kirjoitetut kirjeet. Kirjeet aloitetaan tervehdyksellä ”Hyvä Emma!”, ”Rakas(tettu) Sisko!”, ”Rakas(tettu) Täti!”⁸⁸ ja tämän jälkeen usein yleisellä toivotuksella tai tärkeällä tiedolla esimerkiksi turvallisesta kotiinpaluusta matkan jälkeen. Kirjeen asiasisällön ja kuulumisten jälkeen kirjeen loppuun lisättiin terveiset ja toivotukset sekä allekirjoitus, tämän lisäksi usein vielä jokin lyhyt jälkikirjoitus.⁸⁹

Pelkolan kirjekokoelma sisältää sekä yksityiskirjeitä että perhekirjeitä, jotka voivat olla ulkoasultaan samankaltaisia. Ne eroavat luonteeltaan kuitenkin siinä, että yksityiskirjeet ovat kirjeenvaihtoa kahden yksittäisen henkilön välillä, kun taas perhekirjeet on kirjoitettu tietyssä perhepiirissä ja teksteissä näkyvät eri perheenjäsenet.⁹⁰ Perhekirjeitä saatettiin kirjoittaa yhdessä ja usein vastaanotetut kirjeet luettiin perheelle ääneen, tai ne jopa kierrätettiin perheenjäsenten kesken uutistenkulun

84 G.W. E.W.:lle 14.12. ilman vuotta; 18.11. ilman vuotta; 17.3.1855; 4.3.1854; 6.2.1859; sekä kolme kirjettä ilman päiväystä. PKA, kotelo 5. KA, Hlinna.

85 Esim. G.W. E.W.:lle ilman päiväystä. PKA, kotelo 5. KA, Hlinna.

86 Lahtinen et al. 2011, 18; Leino-Kaukiainen 2011, 15.

87 Lahtinen et al. 2011, 13.

88 ”Goda Emma!”, ”Älskade Syster!”, ”Älskade Faster!”, Gustafva Emerentia, Paul Enok ja Johanna Wirzeniuksen kirjeissä. Vrt. Kallioinen & Keskinen 2018.

89 Frigren 2021, 47–49.

90 Lahtinen et al. 2011, 9–27; Stanley 2004, 201–235; Dahlbäck 1994, 25–48. Yksityiskirjeet on voitu kokea niin henkilökohtaiseksi, että toista osapuolta on pitänyt pyytää polttamaan kirje sen lukemisen jälkeen: J. E. W. E. W.:lle 10.10.1851: *...toivon, ettet anna kenenkään muun lukea tätä vaan poltat sen...* ”...jag hoppas et du ej låter någon annan läsa det utan brän up det...”. PKA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Ås, den 17 juli 1911.

Sids ante läsa högt!

Äära Mamma!

Perhekirjeitä luettiin usein ääneen. Toive yksityisyydestä piti ilmaista kirjeessä erikseen.

nopeuttamiseksi.⁹¹ Perhekirjeiden kokoelmat saattavat olla laajoja ja kirjeenvaihdot ovat tyypillisesti myös pitkäkestoisia, jopa useamman sukupolven mittaisia. Perhekirjeet ovat luonteeltaan verkoston sisäistä yhteenkuuluvuutta ja sukuidentiteettiä vahvistavia ja usein niillä on ollut myös sosiaalista kontrollia vahvistava funktio.⁹²

Omassa aineistossani kirjeen kirjoittamista verrataan usein keskusteluun. Näin on erityisesti kuulumisten vaihtoon tarkoitettussa kirjeenvaihdossa, ei niinkään tiukasti asioiden hoitoon keskittyvissä kirjeissä. Odotettaessa vastaanottajan lähiaikoina tapahtuvaa kohtaamista kirjoitetut kirjeet vihjaavat asioista, ”joista voidaan keskustella sitten kun pian tapaamme”.⁹³ Kirje ei ole koskaan voinut täysin vastata kasvokkain käytyä keskustelua. Alkuperäinen vastaanottaja on ehkä myöhemmän lukijan tavoin joutunut pohtimaan lauseiden todellista merkitystä fyysisen vuorovaikutuksen sekä ilmeiden ja eleiden puuttuessa. Lisäksi kirjeenvaihdon vastavuoroisuus, sen osapuolten välinen ”keskustelu” jää vajaan, kun useimmiten toisen keskustelukumppanin kirjeet eli ääni puuttuu.⁹⁴ Tässä hidastetussa ja fyysisesti eri tiloissa tapahtuvassa vuoropuhelussa kirjoittaja myös ennakoit vastaanottajan reaktioita pyrkien vaikuttamaan häneen käyttämällä sanavalinnoilla. Kirjoitettuja viestejä harkittiin ennen lähettämistä paljon puhuttua keskustelua tarkemmin, sillä mahdollisuus väärinymmärryksen korjaamiseen oli hyvin hidasta. Kirjettä kirjoittaessa oli otettava huomioon sen tulkinta vastaanottajan näkökulmasta ja samalla tarjoutui mahdollisuus tarkastella myös omia ajatuksia ja tunteita.

Henkilökohtaisten tapojen ja persoonallisen tyylin lisäksi esitystavalla ja myös esitetyillä asioilla on pyritty vaikuttamaan vastaanottajaan. Suostuttelua vaikutuskeinona

91 Esim. Frigren 2021, 48; Keravuori 2017, 47–48.

92 Keravuori 2017, 111; Dauphin, Lebrun-Pézerat & Pouban 1995, 192–194.

93 Esim. kirjeessä A. R. E. W.:lle 28.4. ilman vuotta. PkA, kotelo 7. KA, Hlinna.

94 Lahtinen et al. 2011, 20–21. Kirjeiden dialogisuudesta kts. Liljewall 2007, 17–18; Leskelä-Kärki 2006, 69–74.

on pidetty tyypillisenä erityisesti naisten kirjeille, mutta enemmän tai vähemmän hienovaraisen vaikuttamisen läheisiinsä osasivat myös miehet.⁹⁵ Perheenjäsenten välisen kirjeenvaihdon voi katsoa pohjautuvan molemminpuoliseen luottamukseen. Kirjoittajan ääni on silti aina subjektiivinen ja hänen tavoitteensa esittää asiat tietyllä tavalla on voinut olla esimerkiksi läheisen säästäminen ikäviltä uutisilta, miksipä ei myös henkilökohtainen hyöty. Historioitsija Kai Häggman korostaa helsinkiläisen Vaseniuksen säätyläisperheen elämäntapaa käsittelevässä tutkimuksessaan kirjemateriaalin autenttisuutta verrattuna moniin muihin henkilöhistoriallisiin lähteisiin. Kirjeet ovat vahvasti kiinni kirjoitushetkessä, eivätkä muistojen kultaamia, kuten monet omaelämäkerralliset tekstit.⁹⁶

Pitkään yksityisarkistossa säilytetyn kirjekokoelman ominaisuuksiin kuuluu se, ettemme voi olla varmoja, kuinka paljon sen alkuperäisestä sisällöstä on säästynyt. Onko kirjeiden vastaanottaja halunnut säilyttää vain tietyt muistot ja päästä eroon kaikkein kipeimmistä?⁹⁷ Pelkolan kartanon arkisto on syntynyt noin 150 vuoden ja usean sukupolven aikana. Saman suvun jäsenet ovat säästäneet perheensä arkistoja kartanossa, joka on edelleen perheen koti. Historia ja esi-isät ovat läsnä jokaisella askeleella, esineet ja asiakirjat ovat olleet osa elämää.

Henkilökohtaisten dokumenttien tutkiminen vaatii hienovaraisuutta. Kirjeitä, kuten muitakin henkilökohtaisia tietoja sisältäviä dokumentteja tutkittaessa on tutkimuksen eettiset näkökulmat aina otettava huomioon. Tutkijan vapaudesta huolimatta tutkimuksen kohdetta ei saa vahingoittaa eikä kohdella arvostelevasti tai epäkunnioittavasti. Tutkijan vastuuta ei poista se, että lähteen syntymisestä on pitkä aika tai että niiden kirjoittaja on kuollut. Eettiset näkökohdat tulee ottaa huomioon jo tutkimuskysymyksiä laatiessa. Ei siten, että olennaisia asioita jätettäisi hienovaraisuuden takia käsittelemättä vaan niin, ettei ainoastaan mahdollisen uutisarvon vuoksi nostettaisi esille poikkeavia tai järkyttäviä yksityiskohtia, joilla ei kokonaisuuden kannalta ehkä ole niin suurta merkitystä. Kirjeiden tutkijan täytyy paitsi pohtia tarkasti, mitä on tarkoituksenmukaista tuoda lähteistään esille ja miksi, myös tiedostaa käyttämänsä kirjoittamisen tapa ja sanavalinnat.⁹⁸

95 Suostuttelun historiaa eurooppalaisten naisten kirjeissä esimodernina aikana ovat koonneet Couchman & Crabb 2016. Miesten kirjeistä pystyn puhumaan ainakin omien havaintojeni perusteella.

96 Häggman 1994, 29.

97 Esim. Hasselberg 1998, 92; Keravuori 2011, 186.

98 Vainio-Korhonen 2017, 29–33, 36–45.

Tutkimuksen raja

Olen rajannut työni ajallisesti kattamaan vuodet 1850–1910, jolloin suurin osa tutkimuksen alkuperäisaineistosta, eli Pelkolan kartanon arkiston kirjeistä, on kirjoitettu. Aikarajaus on perusteltavissa myös aikaisemman tutkimuksen kautta, sillä maatalouden murros Suomessa on ajoitettu tapahtuneeksi 1800-luvun jälkipuoliskolla.⁹⁹ Lähdeaineiston laajuuden vuoksi olen tehnyt rajauksia myös kirjeiden lähettäjien ja niiden sisällön perusteella. Maantieteellisesti tutkimus rajautuu ensisijaisesti kahteen eri läänissä sijaitsevaan esimerkkitalaan ja niiden lähiympäristöön.

Suurten, asteittain tapahtuneiden muutosten ajoittaminen vuosikymmenen tarkkuudella voi olla vaikeaa. Maatalouden ilmiöitä 1800-luvulla tutkittaessa on selvää, että eri seuduilla ja eri yhteiskuntaluokissa muutokset tapahtuivat vähitellen ja eri-aikaisesti. Vanhan maatalouden työ- ja viljelystavat pitivät suurinta osaa viljelyksistä otteessaan pitkälle 1800-lukua, vaikka uusia menetelmiä maatalouden tehokkuuden parantamiseksi tunnettiin ja kokeiltiin laajasti. Yleisesti siirtyminen vanhakantaisesta kasvinviljelypainotteisesta maataloudesta uuteen karjatalouspainotteiseen tuotantosuuntaan tapahtui Suomessa suurten nälkävuosien jälkeen 1870-luvulta lähtien. Ajallisessa rajauksessa pyrin tässä työssä tavoittamaan ilmiön taustoja aikaisemman maataloushistoriallisen tutkimuksen tapaan.¹⁰⁰

Tutkimuksen kohteena oleva ajanjakso on pitkä ja kattaa kuusikymmentä vuotta kahden perheen historiaa. Kokoelman kirjeistä noin tuhat ajoittuu aikarajaukseni ulkopuolelle. Tutkittu ajanjakso on kahden omistajasukupolven mittainen ja se antaa mahdollisuuden vertailla ratkaisuja ja toimintamalleja eri tiloilla, mutta myös samalla tilalla eri aikoina. Aittamäen osalta tilan tarina suvun omistuksessa päättyi vuonna 1910, jolloin tila myytiin. Myös Pelkolassa oltiin samoihin aikoihin käännekohtassa, kun isäntä Uno Wegelius kuoli vuonna 1909. Näiden tapahtumien vuoksi työn ajallisen rajauksen päätepiste on asetettu vuoteen 1910. Kirjeiden tai muun lähdemateriaalin suhteen työn aikarajaukselta ei ole syytä pitää ehdottoman tarkkana, sillä monet ilmiöt eivät ala tai päätty tarkasti juuri valittuihin vuosilukuihin.

Laaja aikarajaus ja suuri kirjeaineisto luovat tutkimukselle runsaasti haasteita. Rajaminen tuo aina mukanaan mahdollisuuden, että jotain oleellista jää sen ulkopuolelle.

99 Suomalaisessa maataloushistorian tutkimuksessa 1850–60-lukuja on käytetty ajallisena rajauksena, sillä se on näyttänyt toimivan luontevana taitekohtana perinteisen ja modernisoituvan maatalouden välillä. Esim. Laine 2020; Vihola 1991; Soininen 1974.

100 Vrt. esim. Soininen 1970, Vihola 1991.

Toisaalta kirjekokoelma on harvoin ”täydellinen” avaten tutkijalle tässäkin tapauksessa käydystä ”keskustelusta” vain toisen puolen. Kaikkineen Pelkolan kartanon kokoelmassa on 74 eri kirjoittajan kirjeitä, suurin osa näistä sukulaisilta, osa ystäviltä. Kokoelmassa on sekä yksittäisiä kirjeitä että satojen kirjeiden kokonaisuuksia. Olen selannut kirjeet arkiston järjestämisvaiheessa läpi, mutta niiden kaikkien tarkempaan tutkimiseen olisi ollut mahdotonta ryhtyä tämän työn puitteissa. Lähdeaineistossa oli työn etenemisen kannalta pakko suorittaa ajallisen rajauksen lisäksi myös kirjoittajiin kohdistuvaa valintaa. Kirjeistä olen ottanut käsiteltäväksi ensisijaisesti lähimmän sukuverkoston – tilojen emäntien ja isäntien sekä heidän lastensa – kirjoittamat kirjeet.¹⁰¹ Seuraavalle tarkastelukehälle ovat nousseet ne sukulaiset ja ystävät, joiden kanssa yhteydenpito on ollut erityisen vilkasta, ja joiden kirjeitä on säilynyt runsaasti. Olen valinnut mukaan myös joidenkin henkilöiden yksittäisiä kirjeitä, jos olen tullut kiinnostunut ne aiheen ja kokonaisuuden kannalta merkittäviksi.

Kirjeisiin ja sukuverkostoon syventyessäni olen rajannut tutkimuksen ulkopuolelle sen kannalta tässä vaiheessa vähemmän tärkeitä kokonaisuuksia. Tällä tarkoitan esimerkiksi sellaisten ystävien kirjeitä, joilla ei ole juuri kosketuspintaa maatalouden tapahtumiin sekä osaa lasten kirjeistä, jotka kertovat omaa tarinaansa koulu- ja opiskelukaupunkien elämästä, mutta eivät edistä tämän tutkimuksen tavoitteiden saavuttamista. Kirjeiden sisällössä olen kiinnittänyt huomiota nimenomaan maatalouteen ja tilanhoitoon liittyviin kysymyksiin ja jättänyt esimerkiksi terveyteen ja paikkakunnan seuraelämään liittyvät uutiset vähemmälle huomiolle. Työssäni olen rajannut lähdekirjeet kirjoittaneiden perheiden henkilökohtaisen elämän ja ihmissuhteet tutkimukseni ulkopuolelle. Perheverkoston toiminnan hahmottamisen ja kokemuskätkökulman kannalta on kuitenkin mahdotonta jättää kaikkia aineistosta esiin nousevia henkilökohtaisiin ominaisuuksiin tai henkilösuhteisiin liittyviä havaintoja huomiotta. Tämän pyrin tekemään asianmukaisesti eettiset arvot huomioiden.

Alkuperäisen maantieteellisen rajauksen jälkeen tutkimuksen edetessä selvisi, että myös Kuhmoisista 1850-luvun alussa Wegeliusten omistukseen hankitun Koukaniemen tilan talous liittyy olennaisesti perheen kokonaistalouteen. Sukuverkoston omistusten kautta havaintoja ja vertailua tehdään myös muilla alueilla sijaitseviin kartanoihin. Tämä on antanut tutkimukseen vielä varsinaissuomalaisen ja hämäläisen lisäksi keskisuomalaisen ulottuvuuden, josta työtä aloittaessa ei ollut tietoa.

101 Wirzeniuksset: Paul Enok ja Gustava Emerentia Wirzenius sekä heidän lapsensa, erityisesti Johanna, Axel ja Helena Wirzenius. Wegeliuksset: Gabriel ja Emma Wegelius (os. Wirzenius), sekä heidän poikansa Uno.

KARTANOT JA MAATALOUDEN MURROS TUTKIMUSKIRJALLISUUDESSA

Sekä kartanot että maataloushistoria ovat moniulotteisia tutkimuskohteita ja niihin liittyy laaja kirjo historiallisia ja yhteiskunnallisia teemoja. Kartanoiden toimintaa sivuavat monet talous-, kulttuuri- ja sosiaalishistorialliset aiheet, lisäksi tapauskohtaisesti niiden historian tutkimiseen saattaa tarvita esimerkiksi oikeushistoriallista osaa-mista. Maataloushistoria on yhtä lailla moniulotteinen aihe, joka edellisten teemojen lisäksi vaatii ymmärrystä myös yleisemmin etnologian avulla tutkituista perinteisistä työtavoista ja -välineistä, käytännön maataloudesta eri aikoina sekä esimerkiksi maatalouspolitiikasta.

Kartanoiden maatalouden historiaan keskittynyttä tutkimusta on Suomessa tähän mennessä julkaistu vain vähän. Useimmiten maatalous on kartanohistorioissa osa laajempaa kokonaisuutta, tosin muutamissa teoksissa taloudelle on annettu enemmän huomiota. Omalle työlleni merkittävimpänä näistä pidän itäisen Uudenmaan historiaa paljon tutkineen Olle Sirénin Sarvilahden, Malmgårdin ja Stensbölen kartanohistorioiden maataloutta koskevia osioita.¹⁰² Sirén käsittelee kartanoiden maatalouden kehitystä ennakkoluulottomasti tehden tarkkoja huomioita erityisesti kartanotalouden kehityksestä sekä kartanoista sosiaalisina ympäristöinä. Myös Anna-Maria Åströmin etnologian alan väitöskirja ”*Sockenboarne*” – *Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850* (1994) sisältää itselleni tärkeitä huomioita maatalouden kehityksestä kartanoissa. Sangen hyödyllinen, vaikkakin vähemmän tunnettu tutkimus on Ilkka Heikkilän *Heinäsiementä Vuojoen pelloille – Kapteeni Lars Magnus Björkenheim Vuojoen kartanon maatalouden uudistajana* (1995).

102 Sirén 2010, 2004, 1985, 1980.

Kartanot ovat olleet osa suomalaista historiantutkimusta pitkään. Uusin julkaisu tätä tutkimusta tehdessä on vuonna 2023 julkaistu *Espoonkartano – Kuninkaantien varrella* -teos, jonka kirjoittajina on joukko Pohjoismaiden tämän hetken johtavia kartanoiden ja kartanokulttuurin asiantuntijoita.¹⁰³ Suurkartanoista on valmistunut viime vuosina useita näyttäviä teoksia, jotka palvelevat tarkoitustaan historiallisten kartanorakennusten ja niiden taustalla olevien henkilöiden ja tarinoiden esittelijöinä.¹⁰⁴ Kartanoista on myös julkaistu monitieteellisten tutkimushankkeiden myötä laajoja artikkelikokoelmia. Niissä julkaisseiden tutkijoiden tavoitteet ovat olleet monenlaisia: kartanoita on tutkittu osana tiettyä kulttuurialuetta, paikallista kartanoyhteisöä sekä erityistä kartanokulttuuria.¹⁰⁵ Kokonaiskuvaa suomalaisista kartanoista kaikessa monipuolisuudessaan nämä teokset ovat laajentaneet vain rajallisesti, joten tältä osin on usein turvaututtava merkittävästi aiemmin tehtyihin tutkimuksiin.

Kartanotutkimuksen perustan Suomessa loivat 1920-luvulta lähtien historian­tutkijat Gabriel Nikander ja Eino Jutikkala.¹⁰⁶ Kartanolaitoksen ja kartanoiden historian tutkimus oli erityisesti akateemikko Jutikkalan tieteellisen uran osa-alue, jonka vaikutus näkyy kartanotutkimuksessa edelleen.¹⁰⁷ *Suomen kartanot ja suurtilat* -kirjasarja (1939–1945) antaa hyvän pohjan ja kattavan yleiskäsityksen siitä, mistä suomalaisissa kartanoissa oikeastaan on kysymys. Omassa tutkimuksessani Jutikkalan ja Nikanderin työtä on käytetty paitsi tutkimuskohteisiin liittyvänä tietolähteenä, myös tärkeänä kontekstoinnin apuvälineenä. Maantieteellisesti paikallistasolla liikkuvan tutkimukseni taustoittamisessa merkittävänä apuna ovat puolestaan olleet Veikko Laakson *Suur-Loimaan historia I & II* (1986 & 1994) sekä lääninneuvos Eero Mäntylän *Hattulan historia* (1976).¹⁰⁸

103 Granqvist & Holm 2023. Suomen aatelia tutkinut Alex Snellman, sekä nyt myös muut erityisesti Espoonkartanon taloudesta kirjoittaneet tutkijat ovat tuoreimpia keskustelunavauksia suurtilojen viljelystä tehneitä historioitsijoita. Snellman 2023, 2014, 2012; Ilmakunnas & Tandefelt 2023.

104 Esim. Lagerstam 2016; Ylönen & Valli-Jaakkola 2004.

105 Nieminen & Lounatvuori (toim.) 2009, Lounatvuori & Knapas 2005, Sirén 1985, Popelka 2008, Nurminen (toim.) 2008, Tandefelt (toim.) 2010, Degerman, Edgren & Sirén (toim.) 2004; Wassholm & Kuvaja 2013.

106 Jutikkala 1932; 1939; 1941; 1945. Jutikkala & Nikander 1939–1946.

107 Muun muassa Alex Snellman on käyttänyt Jutikkalan ja Nikanderin keräämiä aineistoja suurtilojen kehitystä Uudellamaalla käsittelevässä tutkimuksessaan. Snellman 2012; 2014.

108 Laakso 1986; 1994; Mäntylä 1976.

Kartanoita on viimeisten vuosikymmenten aikana tutkittu usein osana eliitin elämäntapaa ja säätyläisyyttä.¹⁰⁹ Perhe- ja elämäntapatutkimuksen suomalainen klassikko on historiantutkija Kai Häggmannin edelleen ajankohtainen *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa* (1994). Erityisesti Suomen varhaismodernia historiaa tutkineen Kirsi Vainio-Korhosen naisten ja leskien toimintaa valaisevat tutkimukset, kuten *Sophie Creutzin aika* (2008) ja *Sofie Munsterhjelmän aika* (2012), ovat olleet oman työni kannalta keskeisessä asemassa.¹¹⁰ Uuden säätyläisten tutkimuksen piiristä äänen ovat saaneet aiemmin vähemmän kuullut naiset ja lapset sekä toisaalta ylhäisten sukujen elämäntapa uudenlaisista näkökulmista. Näissä tutkimuksissa kartanot näyttelevät tärkeää osaa niin sosiaalisen kanssakäymisen ympäristöinä kuin erityisesti taloudellisen toimeentulon turvaajina ja elintason ylläpitäjinä.¹¹¹

Omassa tutkimuksessani kartanoiden omistajaperheiden fyysinen ympäristö esi-
neineen sekä yleiset säätyläiskulttuurin materiaaliset ilmentymät ovat sivuroolissa ja suurempi huomio annetaan erityisesti kirjeissä mainituille maatalouden rakennuksille sekä maa- ja kotitaloustyön parissa tapahtuneelle toiminnalle. Kartanossa asuneen perheen elämänpiiri kokonaisuudessaan on kuitenkin tutkimuksessa jatkuvasti läsnä ja tässä suhteessa eliittien ja kartanoiden tutkimuksessa tehty etnologinen tutkimus, tärkeimpänä etnologi Bo Lönnqvistin toimittama *Finländskt herrgårdsliv – En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala* (1978) sekä eliittien materiaalisesta kulttuurin painottunut historiantutkimus, kuten Suomen historiasta väitelleen Ulla Ijäksen *Talo, kartano ja puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa* (2015) antavat tärkeää pohjaa yläluokan elämän ja elinpiirin materiaalisuuteen. Ijäksen työ on tärkeä myös työni naistoimijuuden näkökulman kannalta.

Viime vuosina ruotsalainen Göran Ulväng on tehnyt monipuolista työtä kartano-
tutkimuksen parissa paitsi julkaisten tutkimusta, myös rakentaen tietokantaa ruotsalaisista kartanoista sekä koordinoiden pohjoismaisten kartanotutkijoiden yhteistyöverkoston.¹¹² Ruotsissa kartanoiden ja suurtilojen taloudellista toimintaa on tutkittu

109 Ijäs 2015; Snellman 2014, 97–110, 243–252; Vainio-Korhonen 2012; Ilmakunnas 2011.

110 Vainio-Korhonen 2012; 2008.

111 Ilmakunnas 2011, 318, 324; Vainio-Korhonen 2012, 243–249.

112 Ulväng 2023a; 2023b; 2017; 2014; 2008; 2004; <https://www.svenskaherrgardar.se/> (työ on vielä käynnissä); Hergårdsnytt on uutiskirje, joka julkaistaan noin 10 kertaa vuodessa ja se sisältää tietoa aiheeseen liittyvistä konferensseista, julkaisuista jne.

verratan runsaasti. Oman tutkimukseni kannalta tärkeimmät suurtilojen maataloutta koskevat tutkimukset ovat maatalous- ja sukupuolihistoriaa tutkineen Kirsti Niskasén *Godsägare, småbrukare och jordbrukets modernisering – Södermanlands län 1875–1935* (1995) sekä taloushistorioitsija Mats Olssonin *Storgodsdrift – Godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet* (2002). Molemmat ovat lähestyneet suurmaanviljelyksen historiallista kehitystä taloustieteellisestä näkökulmasta.

Maatalouskirjallisuutta 1800-luvulta sekä aiheeseen liittyvää muita kirjallisia aikalaislähteitä on löydettävissä vielä melko runsaasti.¹¹³ Paikalliskuvauksia suomalaisesta kulttuurista, elinkeinoista ja työtavoista julkaisi aikanaan muun muassa suomen kielen kannattaja, pappi Antero Varelius.¹¹⁴ Antero Varelius toimi myös Loimaan kirkkoherrana vuosina 1869–1900.¹¹⁵ Vanhempaan kirjallisuuteen ja käytetyimpien oppikirjoihin tutustumisen ovat auttaneet hahmottamaan ajan kuvaa. Suuri osa maatalouskirjallisuudesta oli vielä tuohon aikaan käännöksiä ulkomaisista teoksista, eivätkä ne kerro sinänsä Suomessa samaan aikaan harjoitetusta maataloudesta vaan ideaaleista, joista osa toteutui myöhemmin ja osa jäi toteutumatta.¹¹⁶

Maataloushistorian tallentamisen varhaisimmat vaiheet maanviljelysopin professori Gösta Grotenfeltin työn *Det primitiva jordbrukets metoder i Finland under den historiska tiden* (1899) muodossa heijastuvat edelleen tänä päivänä aihetta käsittelevään kirjallisuuteen ja sitä kautta myös tähän tutkimukseen.¹¹⁷ Varhaisissa maataloushistorian esityksissä, kuten suomalaisen yhteiskuntahistorian tutkijan Väinö Voionmaan *Suomen maatalouden kehityskaudet* vuodelta 1922, näkökulma on maatalouden ja sen uudistusten esittelyn osalta pitkälti kartanolähtöinen. Myöhemmin maataloushistoriassa on keskitytty nimenomaan Suomen maatalouden yleisiin kehityslinjoihin ja jätetty tarkoituksella maamme vähälukuiset kartanot näiden

113 Suomen talousseura julkaisi jo 1700-luvun lopusta lähtien Tiedonantoja -sarjaa, maatalouden oppikirjoja julkaistiin vuosisadan alkupuolella vielä harvakseltaan. Suurin osa kirjallisuutta oli edelleen ruotsinkielistä. Maatalouskemia oli suosittu aihe, esim. von Liebig, Justus 1868 (8. painos, käännös); Moser, J. 1862; Stöckhardt, J. A. 1860. Grotenfelt: *Det primitiva jordbrukets metoder* -lähdeluettelo.

114 Varelius (1863) 2021.

115 Laakso 1994, 377–378.

116 Esim. Soininen 1974, 6; Vihola 1991, 40–41.

117 Grotenfelt 1899; 1916; Spoof 1987; Grotenfeltin teokset ovat olleet avainasemassa esimerkiksi Arvo Soinisen Vanha maataloutemme -teoksessa ja seuraavat siten 1800-luvun maataloushistorian tutkijaa myös tähän päivään; Wilmi, Jorma 2003b, 159–178.

esitysten ulkopuolelle, sillä niiden tilannetta on kategorisesti pidetty muusta maatalouden kehityksestä poikkeavana.¹¹⁸

Oman työni kannalta seuraavat merkittävät maataloushistorialliset teokset julkaistiin 1970-luvulla, jolloin suomalaista maataloutta ravisteli jälleen suuri rakenneuutos ja yhtä lailla historian tutkimuksessa puhalsivat uudet tuulet.¹¹⁹ Maataloushistorioitsija Arvo Soinin *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle* (1974) pääsi esikuvaksi lukuisten pitäjähistorioiden vanhaa maataloutta esitteleviin osioihin. Keskeiseksi maataloushistorian tutkimuksessa nousi erityisesti vanhan maatalouden murroskausi. Kansatieteen tutkija Veikko Anttila tutki lähes samaan aikaan julkaisutuksessaan *Talonpojasta tuottajaksi. Suomen maatalouden uudenaikaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella* (1974) maatalouden innovaatioita muistitieto- ja perukirja-aineistoa hyödyntäen. Anttilan mukaan Etelä-Suomen paikkakunnilla säätyläiset ja talonpojat muodostivat omat vuorovaikutuskenttensä, joilla ei ollut toistensa kanssa tiivistä kanssakäymistä.¹²⁰ Maaseudun eri sosiaalisten ryhmien välinen vuorovaikutus on kysymys, jota pohdin myös oman aineistoni kautta.

Seuraavan kerran maataloushistoriassa 1800-luvun murrosvaiheiden tutkimukseen palattiin laajemmin 1990-luvun alussa, jolloin Teppo Vihola väitteli Suomen historiasta teoksellaan *Leipäviljasta lypsykarjaan – Maatalouden tuotantosuunnan muutos Suomessa 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin* (1991). Viholan tutkimuksessa keskeisin tulos on maatalouden tuotannon arvon ja tuotantosuhteiden muutos tutkimusjaksolla eri puolilla Suomea sijaitsevilla näytealueilla. Vihola ottaa työssään laajalti kantaa myös tuotannon muutokseen johtaneisiin syihin ja erityisesti näiden tulosten havainnointi on työni kannalta oleellista.¹²¹

Samaan aikaan edellisen tutkimuksen kanssa julkaistiin talous- ja sosiaalishistorian tutkijan Matti Peltosen *Talolliset ja torpparit – Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa* (1992), jossa Peltonen pohtii maatalouden muutosten kytkeytymistä yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Hän toteaa jättäneensä yhteiskunnan eliitit

118 Voionmaa 1922, 196–236. Myös Liakka 1936.

119 Seppo Simosen vuosikymmentä aikaisemmin julkaisemat teokset kuvaavat maataloustuotteiden kaupankäynnin muutosta ja toisaalta järjestöhistoriaa. Uutta tietoa karjataloudesta on lähinnä 1900-luvun kehityksen osalta. Simonen 1949 ja 1950.

120 Anttila 1974, 38.

121 Vihola 1991.

tarkoituksella tutkimuksensa ulkopuolelle, mutta kartanot ja niiden rooli maatalouden kehityksessä eivät kuitenkaan jää täysin huomiotta hänen työssään. Erityisen tärkeän Peltosen tuloksista oman tutkimukseni kannalta tekevät hänen havaintonsa maatilatalouden rakennemuutoksesta ja kaupallistumisen ongelmista sekä niiden vaikutuksista maaseudun ihmisten elämään.¹²² Edelleen 1990-luvulla julkaistu Suomen historiasta väitelleen Jari Niemelän valistusajan maataloustieteilijöitä ja heidän työtään esittelevä *Vain hyödynkö tähden? Valistuksen ajan hyötyajattelu, luonnontieteen ja talouspolitiikan suhde Pehr Adrian Gaddin elämäntyön kautta tarkasteltuna* (2003) on antanut työlleni tärkeää perspektiiviä maaseudun sivistyneistön potentiaalisesti hallitsemasta uusimmasta tutkimustiedosta sekä maatalouskoulutuksen ja yhdistyspohjaisen yhteistoiminnan merkityksestä.¹²³

Uusin maataloushistorian tutkimus on ottanut haltuun aikaisempaa tarkemmin rajattuja aiheita ja hallitumpia kokonaisuuksia monipuolisella otteella. Tämän vaiheen voi katsoa alkaneen jo 2000-luvun alusta Ann-Catrin Östmanin pohjoismaisen historian alan väitöskirjasta *Mjöljk och jord – Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssamhälle ca 1870–1910* (2000). Aihepiirinsä ja aikarajauksensa lisäksi työn mikrohistoriallisen metodologian käyttö antaa omalle työlleni erinomaisen esimerkin. Östmanin tutkimustyö maataloushistorian parissa on sukupuolihistoriallisen näkökulmansa vuoksi uraauurtavaa ja se on itselleni tuottajaperheen rooleja pohtiessa tärkeä inspiraation lähde.¹²⁴

Viime vuosina maataloushistorian tutkimuksessa on tartuttu rohkeasti uusiin ja aikaisemmin tutkittuihin aiheisiin poikkitieteellisellä otteella ja uusien lähdeaineistoin. Vuonna 2018 yhteiskuntatieteistä väitellyt Mirja Mäntylä toteaa työssään *Kartanot ja kaupunki. Lähiympäristön suurtilojen suhde Tampereen kaupunkiin* (2018) suurtilojen selvinneen muuttuvassa toimintaympäristössä sopeutumalla yhteiskunnassa ja Tampereen kaupungissa tapahtuviin muutoksiin. Mäntylän huomio muutoksen ja jatkuvuuden sekä tradition ja innovaation yhtäaikaisesta läsnäolosta muutostilanteessa on mielenkiintoinen ja noudattelee myös pohjoismaisessa kartanotutkimuksessa tehtyjä havaintoja.¹²⁵ Kirsi Laineen Suomen historian alan väitöskirja *Maatalous, isojako ja talonpoikainen päätöksenteko Lounais-Suomessa 1750–1850* (2020) luo erinomaisen

122 Peltonen 1992.

123 Niemelä 1998.

124 Östman 2000; 2004; Arnberg et al. 2022 artikkelissa esitelty kattavasti pohjoismaissa sukupuoli- ja taloushistoriaan liittyviä julkaisuja.

125 Mäntylä 2018, 345–346.

pohjan Loimaan seudun maatalouden tilanteesta ja kehityksestä ennen vuotta 1850, samalla se yhdistää toimijuuden käsitteen maatalousympäristöön tavalla, jolla on tärkeä merkitys oman työni kannalta.¹²⁶

Ruotsin maatalouden historia on kulkenut jo pitkään tukevasti taloushistorian professorien Carl-Johan Gaddin ja Mats Morellin ohjaamana, ja heidän työnsä, erityisesti Gaddin *Den agrara revolutionen 1700–1870* (2000) sekä Morellin *Agrar Revolution – Jordbruksproduktionen i Uppsala och Västmanlands län 1750–1920* (2022), ovat olleet merkittäviä pohtiessani maatalouden muutosta omissa tutkimuskohteissani.¹²⁷ Mikä oli maatalouden vallankumoukseksi nimetty ilmiö, tapahtuiko sellaista ja jos, niin koska, on puhututtanut eurooppalaisessa tutkimuksessa. Morell osoittaa suuren muutoksen tuotannossa tapahtuneen tutkimillaan alueilla 1800-luvun jälkipuoliskolla. 1850-luvulta alkaen maatalouden tuotanto kohosi merkittävästi, sen rakenne alkoi muuttua ja eläintuotteiden osuus tuotannosta laski 1860-luvulle saakka alkaen nousta tämän jälkeen.¹²⁸ Vaikka maatalouden olosuhteet Ruotsissa eivät Morellin tutkimuksessa ole täysin verrattavissa Suomen alueeseen, antaa Morellin tutkimus silti mielenkiintoisia vertailukohtia Suomessa samaan aikaan tapahtuneelle maatalouden kehitykselle.

Mats Morell tuo omassa tutkimuksessaan esiin talonpoikaisten päiväkirjojen avulla maatalouden murroksen toimijanäkökulmaa, jota on aikaisemmin ruotsalaisessa maataloustutkimuksessa hyödyntänyt muun muassa maatalouden rahoitus toiminnan kehitystä 1800-luvulla käsitellyt ruotsalainen taloushistorioitsija Patrick Svensson.¹²⁹ Tutkimuksissaan Svensson on myös pohtinut muun muassa maatilojen kokoon ja periytymiseen sekä yrittäjyyteen liittyviä kysymyksiä, jotka nousevat esiin myös omassa työssäni.¹³⁰ Kartanot ja suurtilat on usein tavattu erottaa talonpoikaisesta viljelystä, mutta omassa tutkimuksessani olen herännyt pohtimaan tämän erottelun tarpeellisuutta nimenomaan toimijuuden näkökulmasta. Maatalouden harjoittamisessa laajassa mittakaavassa on omat erityispiirteensä, mutta samojen maantieteellisten, ilmastollisten ja markkinaolosuhteiden armoilla parhaita ratkaisuja etsivät sekä suuret että pienet viljelijät.

126 Laine 2020.

127 Gadd 2000, Morell 2022, 2001.

128 Morell 2022 324–333.

129 Ibid. 281–316; Svensson 2001.

130 Esim. Dribe, Olsson & Svensson 2012.

KESKEISTEN KÄSITTEIDEN MÄÄRITTELY

Kartanoista ja kartanotutkimuksesta

Kartanot ovat jo pitkään kiinnostaneet historioitsijoita, ne on ymmärretty osaksi kansallista kulttuuriperintöä ja niiden taustan ja nykyhetken dokumentointi on otettu vakavasti yhteiskunnan muuttuvissa olosuhteissa.¹³¹ Kartanon määrittelemine ja erottaminen maaseudun muista tiloista on joskus haastavaa, sillä kartanolla ei ole omana aikanaan ollut yksiselitteistä juridista tai kameraalista määritelmää.¹³² Aittamäki oli kameraalisesti ratsutila eli rustholli, mutta se miellettiin viimeistään 1800-luvulta lähtien kartanoksi omistajiensa säätyaseman, ympäristöstä poikkeavan rakennuskannan ja tilaorganisaation perusteella.¹³³ Pelkola puolestaan syntyi useasta rusthollista yhdistämällä ja liittyi kartanoiden joukkoon 1800-luvulla pitkälti samoin perustein kuin Aittamäki. Tässä työssä kartanon määritelmä on olennainen kysymys ja seuraavassa pohdin aihetta lisää aiemman tutkimuskirjallisuuden pohjalta.

Tila tai talo oli maaseudulla sijaitseva, muiden omaisuudesta erotettu, maa-alaa ja rakennuksia sisältävä asuttu kokonaisuus. Tilat jaettiin niiden omistusoikeuden perusteella rälssi-, vero- tai kruununtiloiksi ja ne maksoivat veroja sen mukaan, olivatko ne osin tai kokonaan verovapaita rälssisiä, ratsutiloja, virka- vai perintötiloja.¹³⁴ Pääosin Ruotsin vallan ajalla perustetut aatelisten asuintilat olivat verovapaita säteireitä, upseerien ja pappien palkkatilat puolestaan viran mukana kulkevia puustelleja ja pappiloita. Rustholli eli ratsutilat muodostettiin varakkaista maataloista ja niiden tehtävänä oli ruotuarmeijan aikaan varustaa mies ja hevonen sotaa varten samanarvoista verohelpotusta vastaan. Rusthollien asukkaat saattoivat olla joko talonpoikais- tai

131 Tandefelt & Vainio-Kurtakko 2013, 121–123; Jutikkala & Nikander 1939–1946.

132 Esim. Ulväng 2023b, 9; Popelka 2008; Åström 1993, 38; Dahl & Gardberg 1989.

133 Laakso 1994, 48–49; Jutikkala 1941, 668–669.

134 Jutikkala 1932, 7–48.

säätyläistaustaisia. Kaikista edellä mainituista tilatyypeistä saattoi 1800-luvulla kehittyä kartanoita.

Eino Jutikkalan mukaan varsinaisia historiallisia kartanoita olivat 1700-luvun loppuun saakka vain aatelin asuinkartanot ja muiden säätyläisten asuinsijoja alettiin kutsua tällä nimityksellä vasta 1800-luvulta lähtien.¹³⁵ Gabriel Nikander ja Eino Jutikkala määrittivät kartanoiksi ensin aatelisten asuinkartanot eli säterit, toiseksi huomattavat virkatalot ja kolmanneksi pitkään säätyläissukujen omistuksessa olleet rälssi- tai ratsutilat.¹³⁶ Kartanoissa, kuten muussakin maaseudun tilarakenteessa on Suomessa eri alueilla ollut toisistaan poikkeavia piirteitä, siksi määritelmät voivat vaihdella riippuen tutkimusalueesta ja -aineistosta. Esimerkiksi Anna-Maria Åström käyttää Savon kartanoita käsittelevässä tutkimuksessaan kartanon määritelmänä säätyläistilaa, joka oli useimmiten kylien ulkopuolella sijaitseva yksinäistalo, jolla oli vähintään viisi torppaa, viisikymmentä hehtaaria viljelymaata ja viisisataa hehtaaria metsää.¹³⁷

Göran Ulväng on suomalaisten kollegojensa tavoin todennut kartano -käsitteen alle kuuluvan hyvin erilaisia tiloja. Hänen upplantilaisia kartanoita käsittelevässä tutkimuksessaan kartanon määritelmään on valittu kuusi kohtaa, joista vähintään neljän pitää täyttyä, jotta tila hänen mukaansa täyttää kartanon kriteerit. Nämä ovat:

1. Tilan on pitänyt olla säteri, eli nauttia verovapautta ennen 1680-luvun reduktiota.
2. Tilaan on pitänyt kuulua vuokravelvollisia alustalaistiloja ja/tai sivutiloja.
3. Työväellä on pitänyt olla hierarkkinen järjestys työnjohtajineen sekä työntekijöillä erikoistuneita tehtäviä.
4. Päärakennuksen on pitänyt olla säädynmukainen erikoistuneine huonejärjestyksineen, sekä sisältää erilliset tilat palvelusväelle.
5. Asunnon ympärillä on pitänyt olla puutarha tai puisto.
6. Tilalla on pitänyt olla porvarilliset- eli säätyläisomistajat.¹³⁸

Ulvängin kriteerit ottavat huomioon kartanoille tyypilliset taloudelliset, sosiaaliset ja kulttuuriset piirteet monipuolisesti.¹³⁹ Tämä määrittely on joustava ja käyttökelpoinen

135 Jutikkala 2003a; Köll, 273; Jutikkala 1932, 1–3 selittää hyvin perusteellisesti erilaisten olosuhteiden ja aikakauden vaikutuksen kartanon määritelmään.

136 Jutikkala & Nikander 1939, 5.

137 Åström 1993, 38; Gardberg 1989, 8.

138 Ulväng 2008, 10–12.

139 Kts. myös Ulväng 2023b, 12.

myös tutkimieni alueiden kartanoiden suhteen. Aittamäki ja Pelkola eivät olleet säteri-taustaisia, mutta muut kriteerit Ulvängin listasta täyttyvät. Molemmissa kartanoissa oli sivutiloja ja torppia sekä kartanokulttuurille tyypillinen hierarkkinen työjärjestys. Ympäristönsä talonpoikaisrakennuksista poikkeava päärakennus liittyy sekä mieli-kuvaan kartanosta että sen määritelmään. Korkeaa yhteiskunnallista asemaa symboloivat kartanot rakennettiin kertomaan säädynmukaisesta elämästä ja 1800-luvun kuluessa tilojen rakennuskantaan, ensin erityisesti päärakennuksiin ja sitten myös tuotantorakennuksiin alettiin kiinnittää entistä enemmän huomiota. Aittamäkeä ja Pelkolaa ympäröivät hyvin hoidetut puutarhat, Aittamäkeen perustettiin 1800-luvun lopulla myös englantilaistyyppinen puisto. Kartanoiden omistajat kuuluivat virkamiehinä ja tilanomistajina säätyläisiin.¹⁴⁰

Maanomistusta ja tilojen kehitystä tutkittaessa ei aina ole mielekästä erottaa kartanoita ja suurtiloja toisistaan sosiaalisin perustein. Jutikkala ja Nikander tekivät aikanaan oman ratkaisunsa esitellä teossarjassaan *Suomen kartanot ja suurtilat* rinnan sekä säätyläistaustaiset kartanot että talonpoikaistaustaiset suurtilat.¹⁴¹ Kriteerinä käytettiin tilojen kokoa – suurtilaksi katsottiin yli 100 peltohehtaarin tilat ja paikallisesti myös kokonaisuudessaan yli 500 tai 1000 hehtaarin suuruiset maatilat omistajiensa taustoihin katsomatta.¹⁴²

Ruotsin valtakunnassa vuonna 1789 hyväksytty Yhdistys- ja vakuuskirjan nimellä kulkenut perustuslain tasoinen säädös tasa-arvoisti maan omistamisen mahdollisuuksia ja suurtilojen synty ja kehitys saivat uusia muotoja.¹⁴³ 1800-luvun kuluessa ja 1900-luvulle tultaessa vanhojen sukukartanoiden omistussuhteet muuttuivat nopeasti. Aatelin osuus suurtilojen omistajina laski ja muiden säätyläisten sekä talonpoikaisten omistamien suurtilojen määrä kasvoi.¹⁴⁴ Tilojen kameraalinen luonne, eli niiden verotustapa ei ollut enää ratkaiseva tekijä suurtilojen ja kartanoiden synnyssä.¹⁴⁵ Niinpä Alex Snellman on Uudenmaan suurtiloja ja aatelin maanomistusta tutkiessaan

140 Säätyläisten määritelmään keskityn paremmin seuraavassa alaluvussa.

141 Jutikkala & Nikander 1939–1946. Taustatyötä oli tuolloin jo tehty pitkään. Nikanderin toimittama *Herrgårdar i Finland* julkaistiin vuosina 1928–1930. Eino Jutikkala aloitti merkittävän työnsä aiheen parissa tutkimalla Ruotsin vallan ajan kartanolaitosta 1932 valmistuneessa väitöskirjassaan. Näitä teoksia harva tämän päivän tutkija on kuitenkaan siterannut yhtä innokkaasti kuin joitakin vuosia myöhemmin ilmestynyttä Nikanderin ja Eino Jutikkalan kolmiosaista kirjasarjaa *Suomen kartanot ja suurtilat*.

142 Jutikkala & Nikander 1939, 5.

143 Karonen 2020, 310; Jutikkala 2003b, 385.

144 Snellman 2012. Samaan tulokseen on päätenyt myös Anna-Maria Åström Savon kartanoita tutkittuaan. Åström 1993.

145 Åström 1993, 37. Snellman 2012.

rajannut aineistonsa yli 100 hehtaarin suurtiloihin jättäen näin tarkastelun ulkopuolelle useita tunnettuja kartanoita. Snellmanin mukaan todellinen kartano määrittyi myös maataloudellisen merkittävyytensä kautta ollen maaseudun taloudellinen, kulttuurillinen ja sosiaalinen solmukohta.¹⁴⁶

Kartanoiden ja talonpoikaisten suurtilojen taloudessa oli siis paljon yhteisiä piirteitä. Kartanoihin liittyi kuitenkin erityinen kartanokulttuuri, joka erotti vielä 1800-luvulla nämä tilatyypit toisistaan.¹⁴⁷ Kartanokulttuuri oli yhdistelmä aikaisemmin kuvattuja sosiaalisia ja kulttuurisia piirteitä – näkyviä, ulkoisia piirteitä, kuten rakennustapa, säädynmukaiset pukeutumis- ja käytöskoodit sekä vähemmän näkyviä piirteitä, kuten sukusitein linkittyvät sosiaaliset verkostot. Kartano- ja herraskartano -sanoihin liittyi tuolloin ja liittyy edelleen erilaisia konnotaatioita, ja ne ovat siis vahvasti sidottuja aikaan sekä niitä käyttäneeseen yhteisöön ja kieliympäristöön.¹⁴⁸ Kartanoiden historiallinen yhteys suomenruotsalaiseen kulttuuriin on ollut omiaan luomaan käsitteille sisältöjä, jotka voivat kuulijasta riippuen olla erilaisia. Omat esimerkkikartanoni sijaitsevat suomenkielisillä alueilla – erityisesti Loimaan seudulla ruotsia puhuvia säätyläisiä, saati kartanoita oli peräti vähän.¹⁴⁹ Tutkimieni kartanoiden omistajaperheissä kotikielenä oli ruotsi, mutta muutamaa sisäpalvelijaa, mamsellia, lukuun ottamatta koko muu henkilökunta puhui suomea. Tässä tilanteessa isäntäväen olikin osattava suomea, jotta he pystyivät toiminaan palvelusväkensä, alustalaisten ja ympäristön talonpoikien kanssa. Kielitaito oli olennainen osa säätyläisyyttä ja kartanokulttuuria ja sitä ylläpidettiin koulutuksen avulla ja perheen kesken yhteisellä päätöksellä.

Omassa tutkimuksessani kartanolla tarkoitetaan säätyläisomistuksessa ollutta suurta, maaseudulla sijainnutta tilaa, jonka rakennuskanta sekä työntekijöiden määrä ja organisointi olivat seudulla vallitsevasta talonpoikaisista tavoista poikkeavat. Nimitän tutkimiani kartanoita työssäni myös ”maalaiskartanoiksi” erottaakseni ne vanhoista säteritaustaisista kartanoista. Erottamisella ei ole tekemistä tilojen koon tai varallisuuden kanssa, vaan se tuo omasta mielestäni esille niiden lähellä historiassa olevan talonpoikaisen taustan ja maatalouden keskeisen aseman niiden kokonaistaloudessa.

146 Snellman 1993.

147 Åström 1993; Lönnqvist 1978, 609–611; von Törne 1937.

148 vrt. Ulväng 2008, 10; Jutikkala 1932, 1: ”Nykyaikaisessa yhteiskunnassa ei mielellään voi lainkaan puhua kartanoista, vaan suurtiloista...”. Suomessa kartanotutkimus on myös mielletty erityisesti suomenruotsalaisen kulttuurin tutkimuksen osaksi. Åström 1993, 27, 29–31; Myös esim. Bo Lönnqvist, kertoo SLS Folkkultursarkivnin tavoitteista 1960-luvulla dokumentoida tätä ruotsinkielisten alueiden tärkeää asumismuotoa. Lönnqvist 1978, 13. Kielitoimiston sanakirja, kartano viitattu 4.2.2024; SAOB viitattu 4.2.2024.

149 Laakso 1994, 47–50.

Aittamäki ja Pelkola liittyvät 1800-luvun ”kultaisen kartanokauden” vaiheeseen, jossa vanhojen aatelistaustaisten sukukartanoiden rinnalle Suomeen syntyi suuri joukko uusia kartanoita. Tähän vaikuttivat maanomistusolojen muuttumisen lisäksi muun muassa maataloustuotteiden kysynnän kasvu ja maatalouden harjoittamisen arvostuksen kasvu.

Lopuksi olen pohtinut, löytyykö lähteistäni viitteitä siitä, miten ihmiset itse tuolin asumismuotonsa määrittelivät? Kirjoittajan omaan asemaan liittyvät huomiot kirjeissä ovat vähäisiä ja koskevat lähinnä säätyä – kirjoittajat kaltaisineen olivat säätyläisiä (ruots. *ståndsperson*) ja muut talonpoikia (ruots. *bonde*). Viranomaislähteissä tiloja kutsuttiin niiden maanluontoon liittyvillä termeillä. Nimityksissä oli jonkin verran aikaa ja paikkakuntaan sidottua vaihtelua: Aittamäkeä ei esimerkiksi henki- eikä rippikirjoissa koko 1800-luvun aikana nimitetty kertaakaan kartanoksi vaan rustholliksi, sen sijaan Pelkola – sekä talonpoikaisrustholleista syntyneenä – esiintyy alkuperäislähteissä muodossa Pelkola Gård Gabriel Wegeliuksen tultua tilan isännäksi vuodesta 1834.¹⁵⁰

Muutos yhteiskunnassa ja maataloushistoriassa

Muutoksen tutkiminen liittyy vahvasti humanistisiin tieteisiin.¹⁵¹ Historiassa muutos yhdistetään usein erilaisiin yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja niiden vuorovaikutukseen.¹⁵² Suuret rakenteelliset murrokset ovat kuitenkin yksittäisten ihmisten tekojen summa ja siksi niiden tutkiminen on perusteltua pienemmässäkin mittakaavassa.¹⁵³ Historiallisesti tarkasteltuna toiset ajanjaksot pitävät sisällään enemmän ja selvemmin havaittavissa olevia muutoksia kuin toiset. Tämän tutkimuksen kohteena oleva 1800-luvun jälkipuolisko ja 1900-luvun alku olivat moninaisen muutoksen aikaa. Modernisaatio oli saavuttanut Pohjois-Euroopan ja näkyvimmit muutokset kulminoituivat Suomen alueella juuri tutkimukseen liittyvänä ajankohtana. Nykyajan näkökulmasta katsottuna mikään ei ollut enää kuten ennen, kun talous, teollisuus, liikenneyhteydet ja informaation kulku sekä yhteiskunnan perusyksikkönä toimiva perhe muuttuivat.¹⁵⁴

150 Rk Pelkola 1834–1840, Hattulan seurakunta. KA.

151 Esim. Lahtinen & Vainio-Korhonen 2004, 9; Häggman 1994, 16–20.

152 Haapala & Lloyd 2018, 11–15.

153 Haapala & Lloyd 2018, 16; Häggman 1994, 215.

154 Malinen, Eilola & Frigren 2021, 127–132.

Tuon ajan ihmiset alkoivat myös itse nähdä ajan, kehityksen ja tulevaisuuden aikaisemmasta poikkeavalla tavalla.¹⁵⁵ Muutos elämän eri osa-alueilla on omassa työssän keskeinen käsite, mutta niin on, Kai Häggmania lainatakseni, myös sen vastavoima jatkuvuus. Perhe itsessään edusti turvallista jatkumoa, pysyvyyttä, jonka sisällä monet perinteiset arvot jopa vahvistuivat 1800-luvun lopun säätyläisperheissä.¹⁵⁶

Tämä tutkimus sijoittuu aikaan, jolloin sääty-yhteiskunnan rakenne alkoi murtua ja sosiaalinen järjestys muotoutua kohti modernimpaa kansalaisyhteiskuntaa.¹⁵⁷ 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä syntyneet isännät ja emännät elivät sosiaalisesti monella tapaa erilaisessa maailmassa kuin lapsensa ja erityisesti vuosisadan lopulla syntyneet lapsenlapsensa. Tutkimukseni ensimmäisen sukupolven Wirzeniukset ja Wegeliukset olivat säätyläisiä, yhteiskunnan ylempään kerrokseen kuuluvia henkilöitä, jotka tietyin kriteerein erottivat itsensä alemmista sosiaaliluokista, rahvaasta.¹⁵⁸ Säätyläisyyteen liittyi omanlaisensa elämäntapa, säädyn mukainen elämä, joka yhtä lailla kytkeytyi ympäröivään yhteiskuntaan, henkilön toimintaan ja mahdollisuuksiin sen sisällä sekä sosiaalisessa ympäristössään.¹⁵⁹

Säätyläiset pukeutuivat, käyttäytyivät, puhuivat ja asuivat rahvaasta poikkeavalla tavalla.¹⁶⁰ Heidän ihanteisiinsa kuuluivat sivistys ja ahkeruus – vahvasti kerrostuneen säätyläistön ylätasolla ihanteena oli myös eräänlainen elämän keveys, joka mahdollistui palveluskuntaa palkkaamalla ja antoi ulospäin elämästä helpon kuvan.¹⁶¹ Säätyläisen ja rahvaan välillä kulki näkymätön, osin joustava sauma, jota Kaarlo Wirilander on

155 Häggman 1994, 16–17.

156 Häggman 1994, 215–220.

157 Haapala et al. 2021, 242.

158 Säätyläinen ja säätyläisyys liittyvät olennaisesti yhteiskunnan yläluokkaa, eliitettä, koskevaan tutkimukseen ja ovat laajempi käsite kuin poliittiset säädyn, joihin kuului 1800-luvulla enää osa säätyläisiksi miellettyistä henkilöistä. Säätyläisyyden määritelmä on tutkimuksessa pitkään rajoittunut miehiin, jotka olivat ammatiltaan sotilas-, oikeus-, siviili-, kirkollis- ja kaupunkihallinnon virkamiehiä tai tiettyjen siviiliammattien harjoittajia. Topi Artukka muistuttaa, että yhteiskunnan patriarkaalisen rakenteesta huolimatta naiset olivat yhtä lailla säätyläisiä ja seurapiirien jäseniä. Määritelmän ulkopuolelle ei myöskään voi jättää säätyläisperheiden lapsia, jotka kasvatettiin säädyn mukaisesti ja joiden tulevaisuus määrittyi pitkälti suvun perinteiden ja toiveiden mukaiseksi. Artukka 2021, 33–36; Vainio-Korhonen 2012; Ilmakunnas 2011, 13; Joutsivuo 2010, 182–183; Wirilander 1974, 15–22, 105–124; Carlsson 1973, 19–21. Pohdintaa kollektiivisesta ja yksilöllisestä identiteetistä kts. Markkola et al. 2021, 12–14 sekä identiteetistä, säädyistä ja yhteiskuntaluokista Haapala et al. 2021.

159 Häggman 1994, 32–34.

160 Wirilander 1974, 33–62; Kirjeiden lisäksi myös Aittamäen ja Pelkolan kartanoissa säilyneet perukirjat kertovat tunnistettavasti säädynmukaisesta elämästä. Carl Daniel Wirzeniuksen (1846) ja Paul Enok Wirzeniuksen (1874) perukirjat. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku; Sofie Wegeliuksen (1843), Gabriel Wegeliuksen (1861) ja Emma Wegeliuksen (1876) perukirjat. PkA. KA, Hlinna.

161 Ilmakunnas 2016.

Gustava Emerentia Wirzenius, Uno Wegelius sekä Unon poika Henrik, tytär Emma ja puoliso Helena Wegelius Pelkolan kartanon kuistilla. Kuva Pelkolan kartanoarkisto.

tutkimuksessaan hahmotellut.¹⁶² Ruotsalaista säätyläistöä tutkinut Sten Carlsson sanoo maaseutukontekstissa eron säätyläisen tilanomistajan ja varakkaan talonpojan välillä olevan vaikeaa, paikoin mahdotonta nähdä.¹⁶³ Suomessa säätyläinen oli 1800-luvun jälkipuoliskolle saakka lähes poikkeuksetta ruotsinkielinen johtuen pitkälti siitä, että säätyläisammatteihin ei ollut aikaisemmin mahdollista saada koulutusta suomen kielellä.¹⁶⁴

Maalta lähtöisin olevat ja kotikartanoaan asuvat koulutetut virkamiehet perheineen olivat osa sekä kaupunki- että maalaisäätyläisten yhteisöä. Koulu- ja opiskeluaika liittivät maalaiskartanoiden lapset osaksi kaupunkien seurapiirejä – tässä auttoivat myös kaupungeissa vaikuttavat sukulaisverkostot.¹⁶⁵ Näitä yhteyksiä ylläpidettiin

162 Wirilander 1974, 90–104.

163 Carlsson 1973, 20–21.

164 Väänänen 2017.

165 Artukka 2021, 83; Häggman 1994, 113–118.

kirjeenvaihdolla ja vierailuilla myöhemmin, vaikka elämä olisi vienyt vakituisen asuinsijan toisaalle. Virkamiesten, kuten tuomarien ja pappien työ vaati toimimista syvällä maaseudun sydämessä, ja tilallisen asema liitti kartanoiden omistajat perheeseen myös tiiviisti osaksi maaseudun säätyläispiirejä.¹⁶⁶

Modernisaatioon liittyvä maailmankuvan avartuminen toi yhteiskunnalliseen ajateluun uusia tuulia. Suuremman voiman ennalta ”säättämään” maailmanjärjestykseen alkoi tulla säröjä, joiden seurauksena sääty-yhteiskunnasta siirryttiin vähitellen kohti luokkayhteiskuntaa. Pitkällä aikavälillä kehitys vei kohti lisääntyvää tasa-arvoa, mutta 1800-luvun jälkipuoliskon ihmisen elämään uudet ajatukset toivat monenlaista hämmennystä ja epätietoisuutta sekä näistä kumpuavaa levottomuutta. Toisaalta pidettiin kansalaiskasvatuksen keinoin kiinni ”annetusta paikasta” yhteiskunnassa ja toisaalta osin poliittisin motiivein johdettu vaatimus kansalaisten oikeuksista suorastaan pakotti ajamaan omaa asiaa ja kapinoimaan esivaltaa vastaan. Ihmisten identiteetit muokkautuivat luokkayhteiskunnan syntyessä taloudellisten ja poliittisten voimien puristuksessa. Uudeksi yläluokaksi muodostui 1900-luvun alkuun mennessä virkavallasta, talousvallasta ja asiantuntijavallasta muodostunut harvalukuinen eliittiryhmä, sivistyneistö.¹⁶⁷

Maatalouden historian kannalta ajallisen muutoksen esittäminen on yhtä tärkeää kuin muillakin historian aloilla. Osin tutkimustilanteen, osin helposti tutkijan ajatuksia ohjaavan aikalaiskirjallisuuden vuoksi 1800-luvun lopun maataloushistoriaa on leimannut vahva kehityskertomuksellisuus. Tämä tarkoittaa ajatusta siitä, että asiat etenivät väijäämättömästi yhteen suuntaan, eteenpäin, ja nimenomaan yhteiskunnan ylemmät luokat olivat tämän kehityksen vetureita. Muutos maataloudessa, sen toteutustavoissa ja teknologiassa oli kuitenkin kaikkea muuta kuin suoraviivainen. Elinkeinon rakenteellinen muutos oli osin yhteiskunnan ylätason ja markkinavoimien johtama, mutta käytännössä jokaisen viljelijän kohtaama ja läpikäymä kysymys.

Tutkin kartanoissa toteutettua maataloutta osana säilyttäjä ja yrittäjä -problematiikkaa.¹⁶⁸ Käsitteet ovat saaneet vuosien saatossa erilaisia ilmenemismuotoja, mutta perusajatus yhteiskunnassa samanaikaisesti vaikuttavista erilaisiin strategioihin toimivista voimista on edelleen ajankohtainen. Merkittävän lisän keskusteluun on tuonut

166 Åström 1993. Säädynmukainen elämäntapa aukeaa samoin myös tämän tutkimuksen kirjeissä – maaseudulla säätyläisten määrä oli pieni, mutta sukulaisten kesken pitkienkin matkojen päähän järjestetyt vierailut olivat säännöllisesti keskustelun aiheena.

167 Haapala & al. 2021, 241–262.

168 Tämä alun perin sosiologi Vilfred Pareton luoma käsitepari on saanut lähes satavuotisen olemassaolonsa varrella aikaan runsaasti keskustelua ja kritiikkiä. Pareto 1915; Femia & Marshall 2012. Sanapari kulkee myös muodossa ylläpitäjät ja uudistajat.

käsitys vallitsevien olosuhteiden olennaisesta vaikutuksesta yksilöiden strategia-valintoihin.¹⁶⁹ Modernisaatiokehityksen tutkimuksessa on erityisesti eliittien osalta päädytty ristiriitaisiin tuloksiin, sillä perinne ja innovaatio näyttävät kulkevan ajan poliittisessa, sosiaalisessa ja filosofisessa keskustelussa niin sujuvasti rinnakkain.¹⁷⁰ Aina ei ole tarpeellista asettaa traditioita ja uudistuksia toistensa vastakohtiksi, vaan ne voidaan nähdä osana samaan suuntaan kulkevaa kehitystä.¹⁷¹ Ruotsalainen maataloushistorioitsija Patrik Svensson on tutkinut talonpoikaista yrittäjyyttä määrittelemällä edelläkävijöiksi, ”yrittäjämentaliteetin omaavaksi”, henkilöt, jotka suorittivat tiettyjä uudistustoimenpiteitä maatalouden muutoksen aikaan.¹⁷² Itse en näe tarpeelliseksi tässä yhteydessä määrittää henkilöitä perinteen ylläpitäjiksi tai uudistajiksi, vaan keskityn tutkimaan heidän maatalouden harjoittamisessa tekemiään valintoja tästä näkökulmasta. Edustivatko toimenpiteet omana aikanaan tradition jatkuvuutta vai jotakin muuta?

Muutos pitää sisällään monenlaisia mahdollisuuksia, mutta siitä selviäminen vaatii myös sopeutumistaitoja, resilienssiä. Jyväskylän yliopiston tutkijaryhmä Antti Puupponen johdolla on tutkinut suomalaisten nykymaatilojen resilienssiä osana tulevaisuuden ruokaturvaa.¹⁷³ Tutkijat käyttävät haastattelututkimuksensa tarkastelussa Ika Dahnhoferin resilienssi -jaottelua, jossa maatiloja tarkastellaan kolmesta eri kyvykkyyden näkökulmasta.¹⁷⁴ Puskurikyky kertoo maatalon varautumisesta nopeisiin, esimerkiksi markkinoiden tai poliittisten tilanteiden muutoksiin. Sopeutumiskyky tarkoittaa varautumista ennakoitavissa oleviin muutoksiin, kuten maatalon sukupolvenvaihdokseen. Muutoskyvyllä varaudutaan suuriin ja pitkäjänteisiin, erityisen vaikeasti ennustettavissa oleviin tekijöihin, kuten ilmastonmuutokseen.¹⁷⁵ Työssäni käytän maatilojen resilienssin käsitettä analysoidessani, millainen vaikutus esimerkkitalojeni tapahtumiin oli ennakoinnilla ja miten vahvaksi aikansa haasteissa maatilojen kyky kohdata vastoinkäymisiä rakentui.

169 Müller 1998, 27–31; Keskinen 2012, 241–242.

170 Wolff 2020, 114; Sundberg 2004, 18.

171 Liljewall 2000.

172 Svensson 2001, 42.

173 Puupponen & al. 2017.

174 Dahnhofer 2014.

175 Puupponen & al. 2017, 2.

TEORIA JA MENETELMÄT

Mikrohistoria, kokemus ja toimijuus

Maataloushistoria on tärkeä, koko väestömme menneisyyttä koskettava aihe, jota on syystä tutkittu paljon valtakunnan tasolla ja laajoilla, kattavilla aineistoilla.¹⁷⁶ Laaja-pohjaiset tutkimukset antavat meille merkittävien kehitystapahtumien suunnan ja auttavat hahmottamaan suuria kokonaisuuksia taustana koko yhteiskuntamme kehitykselle. Koko valtakunnan tasolta on viime aikojen tutkimuksessa siirrytty tarkastelemaan tarkemmin tiettyjen maantieteellisten alueiden maatalouden kehitystä.¹⁷⁷ Tilatasolle menevää maataloushistorian tutkimusta on toistaiseksi tehty Suomessa vain vähän. Matti Peltosen mukaan tilatasolle menevän maataloushistoriallisen tutkimuksen toteuttamista ovat hidastaneet lähteiden vähyys ja työstämisen hankaluus sekä traditioiden puute.¹⁷⁸ Bo Lönnqvistin toimittama *Finländskt herrgårdsliv – En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala* on laaja ja perusteellinen mikrohistoriallinen tutkimus, jossa myös kartanon maataloudelle annetaan oma osuutensa.¹⁷⁹

Mikro- ja makrotason erottaminen on historioitsijalle työkalu, jonka avulla pienempiin kohteisiin tarkentaen saadaan esiin uutta tietoa laajemman mittakaavan rakenteista ja ilmiöistä.¹⁸⁰ Omassa tutkimuksessani kirjeiden maininnat maatalouden töistä kertovat paitsi yksittäisten tilojen tavasta tehdä kyseinen työ, myös liittävät ne

176 Peltonen 1992; Vihola 1991; Anttila 1974; Soininen 1974.

177 Laine 2020; Mäntylä 2018; Louekari 2013; Talvitie 2013.

178 Peltonen 2001, 55. Myös Göran Ulväng korosti mikrotason kartanotutkimuksen tärkeyttä key note -puheen-vuorossaan *Nordiska Slotts och Herrgårds symposiumissa* Turussa elokuussa 2022. Mikro- ja makro -käsitteet kertovat ennen kaikkea tutkimuksen mittakaavasta ja ne ovat tulleet historiatieteiden käyttöön talous- ja sosiaali-tieteiden kautta laajemmin 1970-luvulta lähtien. Peltonen 2013, 107–110.

179 Lönnqvist 1978. Samoin useissa kartanohistorioissa maataloutta tarkastellaan omissa luvuissaan tilakohtaisesti osana tilan kokonaistaloutta. Esim. Sirén 2010; Sirén 2004.

180 Peltonen 2013, 118; Levi 2001.

osaksi paikkakunnan viljelystapojen tutkimusta sekä vielä laajemmin suurtilojen ja kartanoiden taloudenhoidon vertailua. Tässä yhteydessä myös vuoropuhelu pienen ja suuren, yhteiskunnan ja kulttuurin, välillä on ensiarvoisen tärkeää.¹⁸¹ Kartanot maaseudun omalatauisina ja -piirteisinä keskuksina olivat kuin pienoisyhteiskuntia, jotka toimivat oman hierarkkisen järjestelmänsä mukaan heijastellen yhteiskunnassa laajemmin tapahtuvaa kehitystä. Tässä tutkimuksessa maataloustyön ja sen tekijöiden esiintuominen antavat mahdollisuuden pohtia 1800-luvun jälkipuoliskon työvoiman liikehdinnän ja teknisen kehityksen mahdollistamien työvoimapolitiittisten valintojen taustoja. Pienessä mittakaavassa suoritettu tutkimus paljastuu usein palaksi suurempaa kertomusta, jonka kuvaan se voi antaa merkittäviä rakennusaineita.¹⁸²

Mikrohistoriallinen lähestymistapa sopii erityisesti yksityisen kirjeenvaihdon, päiväkirjojen, muistelmien ja vastaavien lähteiden tutkimiseen.¹⁸³ Edellä mainitun kaltaisia lähteitä kutsutaan egodokumenteiksi, ja niille on tyypillistä, että kirjoittaja kertoo itse omasta elämästään ja ajatuksistaan ja kirjoittaja on niissä subjektina jatkuvasti läsnä.¹⁸⁴ Kirjehistorian tutkija Kirsi Keravuori ei halua rinnastaa mikrohistoriaa ja egodokumenttitutkimusta, sillä hänen mukaansa mikrohistoriassa lähestytään suurempia ilmiöitä enemmän yksittäisten, poikkeuksellisten esimerkkien kautta.¹⁸⁵ Egodokumenttien tutkimukseen liittyy myös oma, erityinen piirre, nimittäin kiinnostus lähdeaineiston, esimerkiksi kirjeiden ja niiden kirjoittamisen materiaaliseen taustaan – kirjoitustaitoon, postin kulun kehitykseen sekä kirjoitusvälineisiin.¹⁸⁶ Omassa työssäni mikrohistoria on lähestymistapa ja egodokumenttien tutkimus enemmän metodologisesti käyttökelpoinen analyysin väline.

Yhden sopivan teoreettisen lähestymistavan löytäminen väitöskirjatyöhön ei ole yksinkertaista eikä välttämättä edes tarpeellista.¹⁸⁷ Vielä 30 vuotta sitten pienessä mittakaavassa historiaa lähestyttäessä puhuttiin lähinnä mikrohistoriasta ja ihmislähtöisesti vaihtelevissa mittakaavoissa operoitiin melko laajasti sosiaalhistorian sateenvarjon alla. Nykyään arjen ja ”tavallisten ihmisten” historiaa tutkitaan lukuisista eri näkökulmista. Näitä ovat esimerkiksi perhe- tai ympäristöhistoria sekä kokemusten,

181 Zemon Davis 1996, 16–17.

182 Ks. esim. Elomaa 2002, 61–65; Levi 2001, 100.

183 Esim. Keravuori 2011, 165; Häggman 1994, 27–31.

184 Dekker 2002, 13–20.

185 Keravuori 2017, 22–23; 2011, 165–166.

186 Hall 1999.

187 esim. Tepora et al. 2022, 7–14.

toimijuuden ja tunteiden tutkimus.¹⁸⁸ Eri tutkimussuuntausten ymmärtäminen on oman työni kannalta tärkeää, tiukka valinta ja rajaaminen niiden käytössä sen sijaan ei. Uusimmassa maataloushistorian tutkimuksessa, kuten Sami Louekarin, Mirja Mäntylän ja Kirsi Laineen väitöskirjoissa yhdistellään rohkeasti maataloushistoriaa uudempaan teoreettiseen tematiikkaan, kuten ympäristöhistoriaan, yhteiskuntatieteisiin ja maatalouden järjestelmäteoriaan.¹⁸⁹ Oman tutkimukseni toivon tuovan uutta lähestymistapaa maataloushistoriaan nimenomaan sosiaali- ja kokemushistoriallisten näkökulmien kautta.

Kokemus ja toimijuus ovat työssäni tärkeitä käsitteitä. Teoreettisesti molemmat ovat laajoja ja moniulotteisia aiheita, jotka liitetään usein enemmän sosiaali- ja kulttuurihistoriaan kuin esimerkiksi taloushistoriaan.¹⁹⁰ Mikrohistoriallinen ote sen sijaan toimii hyvin kokemushistorian tai toimijuuden kautta tutkimusaihetta lähestyttäessä. Olen omassa työssäni tulkinut kokemuksen tarkoittavan yksinkertaisesti sitä tunnetta tai elämystä (tai niiden puutetta), joilla kirjeiden kirjoittajat kokemiaan asioita sanallistavat. Tämän näen kertovan kirjoittajan arvoista tai, lähdekriittisesti ajateltuna, siitä kuvasta, jonka hän haluaa vastaanottajalleen antaa. Kokemuksen voi historioitsija Ville Kivimäen mukaan ymmärtää myös ”välittyneinä prosesseina, joissa kieli, sosiaaliset suhteet ja kulttuuriset merkitysjärjestelmät muokkaavat ihmisen elämysmaailmaa.”¹⁹¹ Tavoitteena tässä työssä on, että yhteiskunnallinen ilmiö, maatalouden murros, löytäisi selityksiä kirjeistä löytyvien kokemusten kautta.¹⁹²

Toimijuudella tarkoitetaan yksilön kykyä ja mahdollisuuksia tehdä päätöksiä sekä toteuttaa niitä itsenäisesti.¹⁹³ Toimijuus määrittyy henkilökohtaisella tasolla aina suhteessa muihin yhteisön jäseniin.¹⁹⁴ Kirsi Laine tuo väitöskirjassaan esille maata viljelleet talonpojat itsenäisinä päätöksentekijöinä ja yksilöinä isojaon toteuttamiseen liittyvässä prosessissa. Tärkeiden päätösten ja pitkälle tulevaisuuteen vaikuttavien ratkaisujen tekeminen osoittaa rohkeutta sekä omanarvontuntoa ja Laine toteaaakin, ettei

188 Daniesbacka et al. 2022.

189 Laine 2020; Mäntylä 2018; Louekari 2013.

190 Kivimäki & Toivo 2022, 59–61 muistuttavat kuitenkin, että kokemushistoria ei ole kuin ”mitä tahansa sosiaali- ja kulttuurihistoriaa” ja että kokemus on itse asiassa mukana useissa historian tarkastelutavoissa, joskin kyseenalaistamattomana ja itsestään selvänä.

191 Kivimäki 2019, 30.

192 Vrt. Kivimäki 2019, 26.

193 Esim. Välimäki 2021, 80; Laine 2020, 26.

194 Kietäväinen 2009, 64–65.

aktiivinen toimijuus ollut sidoksissa yhteiskunnalliseen asemaan.¹⁹⁵ Omassa työssäni haluan tutkia kartanoyhteisön eri jäsenten, mutta erityisesti siellä työskennelleiden henkilöiden toimijuutta. Ihmisten toimintamahdollisuudet eivät ole muuttumattomia, vaan toimijuutta tutkittaessa on otettava huomioon kunkin ihmisryhmän erityispiirteet sekä ajalle tyypilliset ilmiöt.¹⁹⁶ Taloihin kuulumatonta aikuisväestöä sitoi vielä tutkimusjakson alkupuolella palveluspakko, joka rajoitti heidän mahdollisuuksiaan elää vapaasti.¹⁹⁷ Ennen vakiintumistaan avioliiton kautta omaan kotiin suurin osa maaseudun talojen nuorista aikuisista työskenteli vuosipalkollisena muissa seudun taloissa. Patriarkaalinen järjestys kartanossa osoitti sen jäsenten toiminnalle kehykset, mutta missä rajoissa niiden sisällä liikuttiin?

Työni teoreettisten lähtökohtien valintaa ovat ohjanneet lähdeaineistoni erityispiirteet sekä asetetut tutkimuskysymykset. Nykyaikaisen historiantutkimuksen monipuolisuus sekä avoimuus uusille tulokulmille mahdollistavat teoreettisen kehyksen rakentamisen itselle sopivista aineksista. Tutkimukseni tarkoitus ei ole erityisesti nostaa esiin unohdettuja ihmisryhmiä (vaikka niin saattaakin lopulta käydä) vaan ymmärtää sitä kokonaisuutta, jonka tutkimani perheenjäsenet erilaisissa elämäntilanteissaan muodostavat. Tarkoitukseni on tässä työssä käyttää perhekirjeenvaihtoa ja tuoda uusia teoreettisia näkökulmia maatalouden historiaan ja maatalouden murrosvaiheen tutkimukseen.

Lähilukua vai jotain muuta? Miten kirjeitä luetaan?

Lähtiessäni tutustumaan Pelkolan kartanon suureen kirjekokoelmaan oli tutkimusmenetelmän valinta vielä kaukainen ajatus. Rannattomalta tuntunut kokonaisuus kulki käsieni läpi arkistoa järjestäessäni ja samalla pohdin, mitä kaikkea tästä aineistosta oikein voikaan saada selville. Kokoelman parissa työskennellessäni opin vähitellen hahmottamaan laajaa sukuverkostoa ja erottamaan erilaisia kirjeenkirjoitustyyliä ja käsialoja, kirjepapereita ja sinettejä. Vaikka olin lukenut kirjeistä vasta pienen osan, olin jo tutustunut niiden materiaalisuuteen ja oppinut näkemään muutoksia, joita kirjeiden kirjoittamisessa pitkällä aikavälillä oli tapahtunut.¹⁹⁸

195 Laine 2020, 26–32, 326–330.

196 Gordon 2005, 114–118.

197 Wilmi 2003a, 229.

198 Kirjeiden materiaalisuudesta esim. Hall 1999.

Tutkimusaiheeni tarkentuessa lähdin etsimään tutkimukselleni sopivaa metodia. Mietin, miten toimia suuren lähdeaineiston kanssa ja rajata sitä. Optimistisimman arvion mukaan en olisi ehtinyt käytettävissäni olevan ajan puitteissa lukea läpi kaikkia kokoelman kirjeitä, eikä se olisi tutkimustavoitteen saavuttaakseni ollut edes tarpeellista. Suomalaisessa historiantutkimuksessa on joitakin pysäyttäviä esimerkkejä laajojen kirjekokoelmien onnistuneesta käytöstä sekä niiden yhdistämisestä muuhun arkistoaineistoon ja kirjallisuuteen.¹⁹⁹ Näissä kattavissa tutkimuksissa lähdeaineiston konkreettista käsittelyä tai hallintaa ei juurikaan tuoda esiin – kyseisten menetelmien ehkä oletettiin vielä 15–20 vuotta sitten kuuluvan asiantuntevan tutkijan ja kiinnostuneen lukijan perustaitoihin. Viime aikoina tutkimuksen tapojen konkretisoiminen on ollut esillä enemmän ja esimerkiksi Kirsi Keravuori ja Hannu Heikkilä avaavat työskentelyään kirjelähteiden parissa sangen yksityiskohtaisesti.²⁰⁰

Alkuvaiheessa, tehdessäni kirjeistä suppeampaa tutkimusta sivuainetutkielmaani varten, puhtaaksikirjoitin ja käänsin sanasta sanaan noin sata kirjettä. Kirjeiden tarkka lukeminen vaati useita tekstinlukukertoja sekä muistiinpanojen tekemistä – tässä vaiheessa kiinnostukseni koski laajasti kaikkea perheverkostossa välitettyä tietoa. Kirjeitä tutkiessani käytin lähiluvuksi nimettyä menetelmää, jolla tarkoitetaan tarkkaa, ymmärtävää ja kirjoittajan taustat huomioon ottavaa luentatapaa.²⁰¹ Mureen perheen sisarusten kirjeenvaihdosta vuosien 1930–1970 välillä väitellyt Hannu Heikkilä rinnastaa lähiluvun tulkitsevaan luentaan, kokemusluentaan ja empaattiseen lukutapaan sekä itse käyttämänsä kontekstoivaan lukutapaan.²⁰² Menetelmää käytetään erityisesti henkilökohtaisia lähteitä, kuten kirjeitä tai muistitietoa tutkiessa.

Ensimmäisellä kerralla kirjeitä lukiessani kartoitin kunkin kirjeen ja kokonaisuuden käyttökelpoisuuden oman tutkimukseni kannalta laittaen merkille ne kirjeet, jotka sisälsivät tutkimukseni kannalta oleellisia mainintoja. Tutkimuskysymysteni ohjaamana rajasin tässä vaiheessa tarkemman luennan ulkopuolelle kirjeitä ja kirjoittajia, joilla ei tämän perusteella vaikuttanut olevan kosketuspintaa tutkimieni tilojen maatalouteen. Tämän jälkeen etenin syvemmälle käyttäen eräänlaista valikoivaa lähilukua – eli keskityin kirjeissä erityisesti tutkimaani aiheeseen jättäen muiden aiheiden lukemisen vähemmälle. Tätä vaihetta helpotti se havainto, että maatalous

199 Esim. Häggman 1994; Leskelä-Kärki 2006.

200 Heikkilä 2021, 41–42; Keravuori 2015.

201 Pöysä 2010, 331.

202 Heikkilä 2021, 36.

ja talousasiat sijaitsivat useimmissa kirjeissä omana osionaan, terveys- ja seudun sää-tyläisten uutiset omassaan, ja niin edelleen.

Kirjeiden lukemiselle omat haasteensa asettivat vaihtelevat, persoonalliset käsialat sekä vanha ruotsin kieli. Lähes 200 vuotta vanha kieli sisältää sanoja ja ilmauksia, joita ei tänä päivänä käytetä enää lainkaan ja tällöin paitsi tutkimusajankohdan kontekstin ymmärtämisellä, myös vanhoilla sanakirjoilla, kuten Svenska Akademiens ordbokilla on ollut tutkimukselleni tärkeä merkitys. Lisäksi työskennellessäni itselle vieraalla kie-
lellä kirjoitettujen aineistojen parissa, on ollut tärkeää tarkistaa, että olen ymmärtänyt kääntämäni tekstit ja, että tekstiini valitut sitaatit on käännetty oikein.²⁰³ Kirjeiden kirjoittajat käyttävät tekstissään silloin tällöin myös monitulkintaisia ja sarkastisia ilmauksia. Joitakin aiheita myös vältellään tai niistä puhutaan kiertoilmauksin – täl-
laisten mainintojen tulkinnassa tutkijalta vaaditaan erityistä herkkyyttä ja tarkkuutta.

Tämä tutkimus edustaa menetelmiltään laadullista tutkimusta, jossa tiettyä il-
miötä, maataloutta ja sen muutosta 1800-luvun lopusta 1900-luvun alkuun, pyritään kuvaamaan ja ymmärtämään aineistolähtöisesti. Työni lähteitä olen analysoinut sys-
temaattisesti ja objektiivisesti sekä pyrkinyt näin saamaan aikaan tiivistetyn esityksen, asiajärjestyksen, jonka avulla tutkimuskysymyksiin suhteutuvien johtopäätösten teke-
minen on mahdollista. Kysymys on oikeastaan aineistolähtöisestä sisällönanalysista, joka mahdollistaa myös tuotetun aineiston kvantifioinnin.²⁰⁴ Pelkistämällä ja ryhmit-
telemällä kirjeissä käsiteltyjä aihepiirejä voin esimerkiksi ottaa kantaa maatalouden merkitykseen perhepiirin kirjeissä yleisesti tai tietyn aihepiirin yleistymiseen jonakin ajankohtana. Tämän työn alussa esittämäni malli työn rakenteesta on samalla erään-
lainen lopputulos, viimeiseen asti täydennetty kehä, joka ei olisi syntynyt käymättä ensin läpi koko työhön liittyvää prosessia.

203 Käännöstyöni tarkastuksessa olen saanut korvaamatonta apua ruotsinkieliseltä isältäni Göran Österbergiltä, ja loppuvaiheen tarkistuksen kanssani teki Emil Kaukonen, väitöskirjatutkija Åbo Akademista.

204 Tuomi & Sarajarvi 2018, Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Sähköinen aineisto, viitattu 4.2.2024.

***Kartanotalouden
resurssit elämäntavan
reunaehtoina***

Tässä luvussa pohdin, millaisista osa-alueista kirjeissä esiin tuleva kartanotalous koostui ja mikä näiden kokonaistalouden osien tärkeysjärjestys oli perheenjäsenille. Tarkastelen myös, millaiseen asemaan suurtilojen viljelijät asettivat itsensä suhteessa muihin viljelijöihin. Kronologisesti tämä luku painottuu tutkimukseni kolmelle ensimmäiselle vuosikymmenelle.

Aittamäen ja Pelkolan kartanot olivat 1850-luvun alussa tuomarien omistuksessa. Työstään tuomarit nauttivat palkkaa rahana ja luontaistuotteina sekä hankkivat merkittävän osan perheensä säädynmukaiseen elämään tarvittavista tuloista omistamiensa maatilojen tuotoista.²⁰⁵ Maatilan omistaminen oli yleinen ja olennainen osa 1800-luvun säätyläisvirkamiehen kokonaistaloutta.²⁰⁶ Tutkimusjaksolla elettiin aikaa, jolloin yhä useampi säätyläistalous muuttui virkamiehen palkalla ja sivutoimisella maataloudella elämisestä päätoimiseksi maatalouden harjoittamiseksi.²⁰⁷ Pää- ja sivuelinkeinojen aseman hahmottamiseksi olen tutkinut vähän tunnettua kihlakunnan tuomarien palkkausjärjestelmää Gabriel Wegeliuksen kirjeiden kautta.²⁰⁸ Eräs tämän luvun tavoitteista on selvittää, millaisen kuvan maataloustuotteiden välityksestä ja myynnistä kirjeet antavat ja miten Gabriel Wegeliuksen käräjäkappoina kerättyjen luontaistuotteiden myynti järjestettiin. Tässä luvussa pohdin lisäksi Paul Enok Wirzeniuksen ilman vakituista virkaa tuomarina tekemää työtä sekä liitän tuomareiden tulot osaksi perheen talouden kokonaisuutta.

Maatalouden harjoittamisen lähtökohdat olivat Aittamäessä ja Pelkolassa 1800-luvun puolivälissä erilaiset. Loimaalla rustholli oli pysynyt paikallaan jo vuosisatoja saman suvun omistuksessa, kun taas Pelkolassa tilakokonaisuus oli suhteellisen nuori ja haki vielä 1800-luvun kuluessa muotoaan. Molemmissa talouksissa oli omat erityispiirteensä: Aittamäessä lähdettiin kehittämään toimintaa tehostamalla viljantuotantoa ja investoimalla olutpanimoon, kun Pelkolassa tuomari Wegeliuksen luontoispalkkana keräämien tuotteiden kauppa muodostui osaksi tilan liiketoimintaa. Olen tutkinut tilojen maatalouden resurssija peilaten niitä lähdekirjeisiini. 1850–1870-luvuilta käytettävissäni ei ole ollut kirjanpitolähteitä, joten lisäksi tutkin maatilatalouden osa-alueita peru- ja vakuutuskirja-aineistojen avulla.

Olen kiinnostunut siitä, miten yhteiskunnallinen asema, elämäntapa ja elinympäristö vaikuttivat kartanoissa harjoitettuun maatalouteen. Keskustelu siitä, olivatko

205 Åström 1993, 54.

206 Wirilander 1974, 119–123.

207 Soinininen 1974, 28–29.

208 Hietala & Korpiola 2022.

Aittamäen kartanon peltoa ja talousrakennuksia 1900-luvun alussa. Vasemmalla savesta rakennettu navetta ja kuvan keskellä työvään asuinrakennus. Kuva: Pelkolan kartanoarkisto.

suurviljelijät vai pientilojen perheviljelijät maatalouden pääasiallisia modernisoijia, on ollut käynnissä eurooppalaisessa tutkimuksessa jo pitkään.²⁰⁹ Suomalaisessa maataloushistoriassa tämä keskustelu on jäänyt vähäiseksi ja suurtiloja on pidetty automaattisesti kehityksen edelläkävijöinä.²¹⁰ Nykyään voidaan jo todeta tällaisen vastakkainasettelun olevan tarpeetonta ja, että viljelijöiden välisen yhteistyön, taloudellisen ja poliittisen toimintaympäristön sekä tuotantoon vaikuttaneiden valintojen tutkiminen maatalouden modernisaatiossa on moninkertaisesti mielekkäämpää.²¹¹ Luvun päätteeksi nostan esiin sen, haalean kuvan, jonka kirjeiden kirjoittajat antavat itsestään viljelijöinä ja pohdin tämän aikalaiskuvan vaikutusta pitkään vallalla olleeseen historiakuvaan maatalouden kehittäjistä.

209 Esim. Morell & Söderhäll 2019; Jonsson 1980, 169–199; Köll 1983, 180–198; Jonsson & Pettersson 1989, 535–538; Friedman 1980, 164–168.

210 Soininen 1974, 240; 309, 395.

211 Niskanen 1995, 203.

ELINKEINOJEN ASEMA VIRKAMIESPERHEESSÄ

Sivutoimisesta päätoimiseksi – tuomarintyö täys- ja osa-aikaisena

Mitä kylvöön tulee, oli harmillista, etten voinut tulla silloin kotiin – näin köyhinä aikoina ei kylvöviljaa saa jättää yksin kylvömiesten vastuulle vaan sitä pitää vahtia. Toivottavasti Waldemar olisi kotona, siinä tapauksessa hän voisi alentua harjoittamaan hieman säästeliäisyyttä.²¹²

Kuten kirjeestä näkyy, kihlakunnantuomari Gabriel Wegelius olisi mielellään ollut kevätkylvöjen aikaan kotona. Maatilan kevätkylvöihin liittyy paljon sellaista epävarmuutta ja päätöksentekoa, joka vaikuttaa suoraan viljasadon onnistumiseen ja voidakseen pitää itseään vakavasti otettavana viljelijänä isännän olisi pitänyt olla kylvöaikaan paikalla. Tuomarin työt Kuhmoisissa kuitenkin venyivät usein pitkälle keväeseen ja monet kerrat Wegelius joutui hautaamaan haaveensa ehtiä kylvötöiksi kotiin.²¹³ Tuomari tunsu riittämättömyyttä ja surua – ennen viranhoito olisi riittänyt sosiaalisesti ja taloudelliseksi ansioksi hänen asemassaan olevalle herrasmiehelle ja tilanhoidon olisi voinut jättää vuokraviljelijöiden tai inspektorin harteille. Nyt suurten maatilojen omistajien piti yhteiskunnan taholta luotujen paineiden ja oman toimentulonsa takia olla lisäksi asiaansa vihkiytyneitä viljelijöitä.²¹⁴

212 G.W. E.W.:lle 6.5. ilman vuotta: ”Hvad med utsädet beträffar så var det rätt ledsamt att jag ej kunde till den tiden infinna mig hemma – emellertid bör utsädet ingalunda i dessa fattiga tider förutse uti säningsmannens vård utom uppsigt och hoppas jag att Waldemar, är hemma så han kan nog beqväma sig att litet ekonomisera.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

213 G.W. E.W.:lle 6.5. ilman vuotta; 20.4. ilman vuotta; 30.4. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

214 Vuonna 1797 perustetun Suomen talousseuran tavoitteena oli saada koulutetut säätyläiset ottamaan vastuuta tilojensa hoidosta ja edistämään näin maatalouden tuotannon tehostamista ja uudistusten leviämistä. Niemelä 2003, 480–481.

Arvo Soinisen laskelmien mukaan Suomessa oli päätoimisesti maataloutta harjoittavia säätyläisviljelijöitä 1800-luvun alkupuolella 100–200 ja vuoteen 1875 mennessä 522. Sivutoimisesti maataloutta harjoittavia säätyläisiä oli runsaasti tätä enemmän.²¹⁵ Aittamäen ja Pelkolan isännät Paul Enok Wirzenius ja Gabriel Wegelius tulivat lakia lukeneista perheistä ja kouluttautuivat molemmat tuomareiksi.²¹⁶ Tuomarin koulutus antoi mahdollisuuden työskennellä monenlaisissa oikeuslaitoksen sekä hallinnollisissa viroissa. Molemmat hyötyivät uriensa alkuvaiheessa vaikutusvaltaisista sukulaisistaan. Wegelius toimi viransijaisena useaan otteeseen Ylä-Satakunnan ylisessä kihlakunnassa, jossa hänen setänsä ja appensa Benjamin Adolf Wegelius oli viranhaltijana.²¹⁷ Paul Enok Wirzenius oli Maskun kihlakunnantuomarin Carl Daniel Wirzeniuksen poika ja sijaisti tätä tämän sairaslomilla vuosina 1840–1847.²¹⁸ Maataloutta kartanoissaan Paul Enok Wirzenius ja Gabriel Wegelius hoitivat sivutoimisesti, joskin uransa ehtopuolella Wirzenius joutui jättämään lakituvat terveysystistä ja panosti maatilansa hoitoon aikaisempaa enemmän.²¹⁹

Vuonna 1847 Gabriel Wegelius valittiin kihlakunnantuomariksi vastaperustettuun Jämsän tuomiokuntaan.²²⁰ Vastaanottaakseen virkansa ja toisaalta myös pystyäkseen toimimaan riittävän tehokkaasti kihlakuntansa alueella tuomarin oli asuttava siellä vakituisesti.²²¹ Tilanne ei ollut kihlakunnantuomarien keskuudessa tuohon aikaan harvinainen. Väestö kasvoi nopeasti ja tuomarien lisääntyvää työtaakkaa helpottamaan tarkoitettut kihlakuntien jakamiset veivät heidän työmaansa yhä etäämmälle suurista kaupungeista.²²² Tilanteen ratkaisemiseksi tuomarin perhe muutti usein hänen mukanaan uudelle paikkakunnalle, näin ei kuitenkaan käynyt Wegeliusten perheessä. Wegelius oli viran saadessaan juuri mennyt uusiin naimisiin ja ehtinyt jo asettua edellisten sukupolvien aikana rakennettuun kotikartanoonsa. Tuore vaimo Emma

215 Soininen 1974, 28–29.

216 Holmberg 1959, 71; Wirzenius 1951, 406.

217 Kotivuori 2005, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Benjamin Adolf Wegelius*. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=10246>. Luettu 4.2.2024.

218 Kotivuori 2005, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Paul Enok Wirzenius*. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=15075>. Luettu 4.2.2024.

219 Maaliskuussa 1853 Paulin vaimo Gustafva Emerentia kirjoitti Emma Wegeliukselle Pelkolaan, että Paulin on täytynyt jättää käräjätyöt muille – hän oli yrittänyt olla siellä muutaman päivän, mutta kotiin tullessaan hän oli ollut aivan pyörtymispisteessä väsymyksestä. G.E.W. E.W.:lle 4.3.[1853]. PKA, kotelo 5. KA, Hlinna.

220 Holmberg 1959, 71.

221 Hietala & Korpiola 2022, 9.

222 Wirilander 1974, 116.

Wirzenius jäi vastuuseen Pelkolan kartanon taloudenpidosta ja viranhoitoa varten hankittiin Kuhmoisista henkikirjoittaja Aadolf Didrik Floorilta Koukanniemen tila.²²³

Kihlakunnantuomarin virka oli erittäin arvostettu ja hyvin palkattu – tuomarit ansaitsivat yli kaksinkertaisesti esimerkiksi kruununvouteihin verrattuna.²²⁴ Tuomarit keräsivät osan palkastaan laamannin- ja kihlakunnanveroina ja tämän lisäksi he olivat oikeutettuja kärjäkulujen peittämiseksi kerättäviin kärjäkappoihin.²²⁵ Tuomari ylläpiti kärjäkuntiansa taloista luetteloa ja keräsi jokaisesta talosta etukäteen määritellyt verot.²²⁶ Verojen ja kappojen keruu kuului kaikkiin kärjäkierroksiin ja Gabriel Wegeliuksen kirjeiden mukaan tuomari oli itse usein mukana tässä työssä.²²⁷ Wegeliuksen kirjemainintojen perusteella yhdellä kierroksella kerätyn viljan arvo oli noin 200 ruplaa.²²⁸ Kärjäkuntia oli Jämsän kihlakunnassa neljä ja kaikissa istuttiin kärjiä kahdesti vuodessa. Tämä tarkoittaisi, että pelkästään kärjäverojen arvo olisi ollut noin 1600 ruplaa vuodessa.²²⁹

Kihlakunnantuomarin viranhoitoon liittyi myös suuria kustannuksia. Merkittävistä tuloista huolimatta kirjeet kertovat, että perhe joutui jatkuvasti painiskelemaan taloushuolien parissa ja kärjäkappojen keruusta odotettiin niihin monesti pelastusta.²³⁰ Pelkolan kartanon lisäksi Wegelius ylläpiti virka-asuntoaan, säädynmukaista ja tarvittaessa kärjätoimintaan sopivaa Koukanniemeä.²³¹ Tuomarit vastasivat käräjien kuluista – omista ja lautamiesten ylläpidosta käräjien aikana sekä lautamiesten palkkioista.²³² Lisäksi tuomari tarvitsi ympärivuotisesti avukseen monenlaista henkilökuntaa, kuten emännän, voudin ja asiakirjoja puhtaaksikirjoitettavia ja kopioivia kirjureita. Perheen säädynmukaisesta elintasosta huolehtiminen, etenkin lasten koulutus kaupungeissa tuli kalliiksi.

223 Suvanto 1965, 363, 376; Hämeen läänin henkikirjat H:19 1850, s. 79–80, KA.

224 Walta 2005, 60–65.

225 Hietala & Korpiola 2022, 14–18.

226 Vattula (toim.) 1983, 433–437. Verohinnat määriteltiin seudun yleisen ja keskimääräisen hintatason mukaan. Wegeliuksen kihlakunnassa kärjäkappoja kerättiin savuluku luettelon mukaan jokaisesta talosta tasamäärä. G.W. E.W.:lle 11.10.1851. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

227 Esim. G.W. E.W.:lle 23.1.1855. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

228 G.W. E.W.:lle 10.4. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

229 Tuomarin tärkeitä tulonlähteitä olivat niin ikään oikeuden pöytäkirjojen ja otteiden sekä muidenkin oikeudellisten asiakirjojen kopioinnista saadut niin sanotut sporttelimaksut. Hietala & Korpiola 2022, 16–17.

230 Esim. G.W. E.W.:lle 7.11.1851: ”*Talvella ennen kärjäkappojen keräämistä tulee kyllä olemaan puute rahasta...*” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

231 Hietala & Korpiola 2022, 20.

232 Walta 2005, 60–61.

Aittamäen isäntä Paul Enok Wirzenius sijaisti isäänsä Maskun kihlakunnan-tuomarina tämän sairastaessa ja kuoleman jälkeen vuodesta 1846, mutta ei tullut valituksi vakituiseen virkaan. Tuomarintyötään Wirzenius jatkoi viransijaisuuksissa sekä toimien useissa eri maanjako-oikeuksissa puheenjohtajana vuoteen 1860 saakka.²³³ Maanjako-oikeudet olivat isojaon riitatilanteita varten perustettuja sovinto-oikeusluontoisia oikeusistuimia. Pitäjittäin asetettuihin maanjako-oikeuksiin valitun puheenjohtajan tuli olla tuomarinviran hoitoon harjaantunut, mieluiten maatalouskokemusta omaava henkilö. Puheenjohtaja ja jäsenet valittiin pitäjään kuuluvien talonmistajien toimesta, määräyksen puheenjohtajalle antoi hovioikeus vahvistettuaan ensin valitun henkilön pätevyyden. Maanjako-oikeuden puheenjohtajan ja jäsenten palkkiot maksettiin päiväpalkkana ja tarvittaessa kyytirahana – palkkion maksoivat suhteessa tilojensa kokoon asianomaiset itse. Virassa olevat henkilöt, kuten kihlakunnantuomarit eivät saaneet toimia puheenjohtajana maanjako-oikeuksissa muuta kuin poikkeustapauksissa. Puheenjohtajilla ei siis ollut vakituista virkaa eikä siihen perustuvaa palkkaa ja tämä epäkohta aiheutti sen, että sopivia ja halukkaita henkilöitä tähän tehtävään oli vaikea löytää.²³⁴

Paul Enok Wirzenius nautti sekä oman- että lähipitäjiensä maanomistajien luottamusta maanjako-oikeudessa toimiessaan.²³⁵ Hän teki töitä juristina edustaen yksityishenkilöitä eri oikeusasteissa sekä laati paikkakuntalaisille virallisia dokumentteja, kuten kauppakirjoja ja testamentteja.²³⁶ Wirzeniuksella oli myös aikaa neuvoa ja edustaa sukulaisiaan erilaisissa lainopillista osaamista vaativissa toiminna.²³⁷

Yhteisössään arvostetun tuomarin työ ei ollut helppoa tai vaivatonta. Työssään tuomarin piti matkustaa paljon ja huonoilla teillä eri vuodenaikoina hevoskyydein kuljetut matkat olivat raskaita ja vaarallisia.²³⁸ Lisäksi käräjäsaliit olivat kylmiä ja

233 Kotivuori 2005, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Paul Enok Wirzenius*. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=15075>. Luettu 4.2.2024. Kirjeiden perusteella hän teki sijaisuuksia tämän jälkeenkin.

234 Ahla 1933, 12–13, 27, 53, 62–63, 67.

235 Maanjako-oikeuden puheenjohtajan tehtävään Wirzenius oli epäilemättä pätevä jo koulutuksensa, työkokemuksensa ja maanviljelijätaustansa vuoksi. Lisäksi hänen perheellään oli yhteyksiä maanmittaushallintoon, sillä hänen isoisänsä komissionmaanmittari Daniel Wirzenius oli suorittanut suurimman osan Loimaan isojako-toimituksista 1700-luvun lopulla. Laine 2020, 83–84.

236 Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

237 Esim. G.W. E.W.:lle 13.1.1868. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

238 Paul Enok Wirzenius taittoi matkaa välillä myös saaristossa veneellä huonoissa olosuhteissa. C.W. E.W.:lle 30.9. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

vetoisia sekä majoitusolosuhteet vaihtelevia.²³⁹ Tuomarin työpäivät olivat pitkiä ja kärjäsaleissa kohdatuista sadoista ihmisistä monet kantoivat väistämättä kulku-
tauteja.²⁴⁰ Kiihtynyt väestönkasvu korosti sosiaalista eriarvoisuutta ja lisäsi yhteis-
kunnallista levottomuutta. Tämä vaikutti oleellisesti oikeusjuttujen määriin, jotka
moninkertaistuivat 1800-luvun kuluessa.²⁴¹ Uudet tuomiokunnat ja lisätyt tuoma-
rinvirat auttoivat asiassa hieman, mutta eivät poistaneet kärjäoikeuksien lähes
mahdottomaksi kasvanutta jutturuuhkaa. Gabriel Wegelius oli työssään äärimmäis-
sen kiireinen ja stressaantunut. Hän myös kaipasi perhettä ja kotiaan ja oli harmis-
saan, ettei ehtinyt kirjoitustöiltään kotiin juhlahyviksi tai tärkeiden maataloustöiden
aikaan.²⁴²

Ansiotyöstä saatujen tulojen merkitys oli Wegeliusten ja Wirzeniusten perheiden
kokonaistaloudessa eri asemassa. Wirzeniuksen hoitamat tehtävät eivät tuoneet hänen
perheelleen yhtä leveää leipää kuin Wegeliuksen työ kihlakunnantuomarina. Aitta-
mäessä maatalous oli tärkeässä asemassa ja sitä tukemaan kehitettiin myös muuta
liiketoimintaa. Gabriel Wegeliuksen virkatyö vei puolestaan lähes kaiken hänen ai-
kansa ja tuotti myös merkittävän osan perheen tuloista. Wegeliuksen palkakseen
keräämät verot maksettiin vielä 1850-luvulla hyvin usein luontaistuotteina, viljana,
voina tai talina. Tämä teki tuomariperheestä myös merkittäviä maataloustuotteiden
välittäjiä ja kauppiaita.

Viljaa, laatuvoita ja kylvösiemeniä

Pääosa Jämsän kihlakunnan alueelta 1850-luvulla kerätystä veroviljasta oli maas-
samme tuohon aikaan valtaviljana viljeltyä ruista.²⁴³ Myös muita viljoja, erityisesti
ohraa, odotettiin Pelkolan kotikartanoon muun muassa oluen valmistuksen tarpei-
siin.²⁴⁴ Veroina kerättyjä tuotteita käytettiin tarpeen mukaan käräjien tarjoiluissa ja
omissa kotitalouksissa, mutta suurin osa niistä myytiin. Molemmissa kartanoissa

239 Hietala & Korpiola 2022, 20. G.W. E.W.:lle ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

240 Hietala & Korpiola 2022, 20–31; G.W. E.W.:lle 7.2.1846; 12.2.1846; 11.2.1845; 29.9.1850. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

241 Wirilander 1874, 114–116.

242 G.W. E.W.:lle 6.5. ilman vuotta; 20.4. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

243 G.W. E.W.:lle 10.4. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

244 G.W. E.W.:lle 3.12.1853; Ohran keräämisestä myös kirjeissä G.W. E.W.:lle 19.4. ilman vuotta; 19.11. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

viljaa myös tuotettiin yli oman tarpeen ja sitä myytiin normaaleina satovuosina merkittäviä määriä.²⁴⁵ Voita tuotettiin ennen 1870-lukua sesonkiluonteisesti kevästä syksyyn myyntiin, mutta talvisaikaan sitä jouduttiin ostamaan tiloille lehmien maidon-tulon tyrehtyessä.²⁴⁶

Kartanoiden tuottamien elintarvikkeiden myynti vaati 1800-luvun puolivälissä paljon työtä ja henkilökohtaisten verkostojen hyödyntämistä. Viljakaupasta saata- vat tulot olivat monen tekijän summa, sillä vuosittain ja eri paikkakunnilla sato- vaihtelut olivat suuria. Hintoihin vaikuttivat myös kansainvälistyvä viljakauppa sekä kriisiajat, kuten katovuodet tai sodat.²⁴⁷ Vaikka viljan verohinnat pysyivät esimer- kiksi 1840–1850-luvuilla melko tasaisina, saattoi hintojen vaihtelu paikallisesti olla suurta. Eri sanomalehdistä kerättyjen hintatietojen mukaan ruistynnyrin hinta oli keskimäärin noin viisi hopearuplaa, mutta torihinnoissa oli vaihtelua neljästä kah- deksaan hopearuplaan tynnyriltä.²⁴⁸ Viljan hintojen seuraaminen oli tuottajalle oikean myyntihetken ja -paikan löytämiseksi tärkeää, kuten seuraavasta Gabriel Wegeliuksen kirjeestä käy ilmi:

*Täällä rukiista maksetaan viisi ruplaa 40 kopeekkaa, mutta Jämsässä ja Längel- mäellä vain viisi ruplaa.*²⁴⁹

Sanomalehtien lisäksi 1850-luvulla tiedot elintarvikkeiden hinnoista kulkivat matkus- tavien ihmisten mukana ja kirjeissä. Pelkolan kokoelman kirjeissä maataloustuottei- den hintoja käsitellään usein, sillä Jämsän tuomiokunnasta kerättyjen tuotteiden kuljetuksen ja kaupan organisointi vaati isännän ja emännän keskinäistä neuvon- pitoa. Gabriel Wegelius halusi mielellään kuulla vaimonsa mielipiteen ja luotti tämän arviointikykyyn esimerkiksi oikean voim myyntihetken päättämisessä:

245 E. J. W. E. W.:lle ilman päiväystä [kevät 1871]. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

246 Bläuer 2015, 108, 156.

247 O'Rourke 1997.

248 Hietala & Korpiola 2022, 16: Esim. Saima 24.4.1845; Wasa Tidning 30.5.1846; Kanawa, Sanansaattaja Wiipurista 14.4.1847; Morgonbladet 3.6.1847; Ilmarinen, Notisblad för Österbotten 9.2.1848; 4.3.1848; 8.11.1848; Suometar 7.4.1849; 18.1.1850; 22.2.1850; 20.10.1854; Finlands Allmänna Tidning, 23.1.1850; 2.2.1850; 18.2.1850; Sanomia Turusta 24.12.1850; 18.3.1851; 29.4.1851; 3.2.1852; 10.5.1853; 16.1.1855; 8.1.1856; 22.9.1857; 19.1.1858; 23.11.1858; 23.8.1859; Maamiehen Ystävä 28.7.1849; 6.10.1849; Helsingfors Annonsblad 31.3.1854. Vattula 1983, 433–437, 443–444.

249 G. W. E. W.:lle 10.4. ilman vuotta: ”Här betalas rågen med fem rubel fyratio kopek tunnan men i Jämsä och Längel- mäki fäs endast fem rubel.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Voin hinta on noussut seitsemään ja talin kahdeksaan ruplaan leiviskä – joten neuvon sinua ostamaan vastaavia tavaroita kotiseudulta, jotka ovat siellä varmaan halvempia, tosin joidenkin tavaroiden hinta voi Tampereen markkinoilla olla vielä edullisempi, kerro mitä mieltä olet.²⁵⁰

Voita lähetän noin kuusi leiviskää, vähän maltaita ja jauhoja tai ruista, joten siitä tulee täysi lasti. Voithan myydä voin, jos luulet, että siitä on kysyntää ennen helluntaita.²⁵¹

Gabriel Wegeliuksen toiminta ja vakituinen asuminen Keski-Suomessa laajensivat myös Pelkolan kartanon maataloustuotteiden markkina-alueita. Pelkolan kartanon omistajapariskunta vertaili säännöllisesti viljan hintoja Jämsän seudulla ja Hämeenlinnassa ja teki myyntipäätöksen vallitsevan hintatason mukaan. Emma Wegelius keksi myös pyytää Helsingissä koulua käyviä poikiaan koulupäivänsä jälkeen kirjaamaan ylös maataloustuotteiden torihintoja ja raportoimaan niistä kirjeitse vanhemmilleen.²⁵² Tätä menetelmää hänen miehensä tosin ei pitänyt kovin luotettavana.²⁵³ Viljaa ja voita kuljetettiin myytäväksi aina rannikkokaupunkiin Turkuun, Poriin tai Helsinkiin saakka, sillä kaupankäynti maaseudulla oli rajoitettua.²⁵⁴

Yli sataviisikymmentä vuotta sitten viljelijät kohtasivat taloudessaan samankaltaisia ongelmia kuin nykyään: syksyllä rahaa ei ollut ennen sadon myyntiä ja toisaalta viljaa ei haluttu myydä alihintaan tarjonnan ollessa suurimmillaan.²⁵⁵ Jos viljan hinnat olivat kovin alhaalla tai kysyntä olematonta, odotettiin sen myynnin kanssa, vaikka rahasta olisi ollut tiukkaa.²⁵⁶ Kun viljaa jätettiin varastoon odottamaan hintojen nousua, saattoivat markkinat yhtäkkiä olla myynnin kannalta epäedulliset.²⁵⁷ Talouden

250 G.W. E.W.:lle 10.10. ilman vuotta: ”Sovida smöret stigit till sju och talgen till åtta rubel lispundet, så skall jag råda Dig att å hemorten uppköpa slika varor, som derstädes troligen äro billigare, dock torde på marknader i Tammerfors prisena å dylika varor vara billigare, meddela mig din tanke i ärendet.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

251 G.W. E.W.:lle 19.5.[1849]: ”Smör skicker jag omkring sex lispund, litet malt och mjöl eller råg så det blir full fara. Du kan ju sälja smör om Du tror att det är uträkning före pingst om smöret.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

252 Werner Wegelius Emma Wegeliukselle 20.10.1853, 17.2.1856 sekä kaksi kirjettä ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

253 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

254 G.W. E.W.:lle, 19.4. ilman vuotta; 20.4.1855. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

255 P.E.W. E.W.:lle 10.11.1853. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

256 G.W. E.W.:lle 13.2.1851. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

257 G.W. E.W.:lle 19.5.1849. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

monet kulut vaativat rahaa ja joskus myynnin suhteen piti olla valmis myös huonompiin ratkaisuihin:

*Täällä ei ole rukiilla minkäänlaista menekkiä, joten en tiedä mistä saamme rahat moniin erääntyviin kuluihin – minulla on täällä vain 50 ruplaa, eikä se riitä edes karttojen oston. Siihen lisäksi tulee vielä apulaisten palkat ja muut kulut...*²⁵⁸

Osa viljasta myytiin vielä 1850-luvulla viinaksi poltettuna.²⁵⁹ Se oli todellinen vaihtoehto, kun viljelijä mietti, miten saada sadostaan mahdollisimman hyvän tuoton pienemmällä kuljetus- ja varastointikustannuksilla. Viljan kotipoltto oli säännösteltyä ja se kiellettiin lopulta kokonaan vuonna 1866.²⁶⁰ Gabriel Wegelius pohti keväällä 1849 miten saada viljastaan parhaan hinnan:

*Ohraa minulla on täällä myytäväksi ja jauhettavaksi. Pitäisiköhän ruista ja kauraa myydä, tai ehkä niistä saa paremman hinnan kesällä ja viinaksi poltettuna.*²⁶¹

Myös viljan myynti Loimaan sukulaisten kautta oli Pelkolan kartanon välle vaihtoehto, läheisille ja sukulaisille maataloustuotteita myytiin markkinahintoja edullisemmin.²⁶² Monesti kauppa toteutettiin vaihtokauppana, jolloin vastineeksi voista toimitettiin kaupungeista suolakalaa tai vaikkapa kahvia.²⁶³ Emma Wegelius korvasi myös Helsingissä veljensä Knut Wirzeniuksen perheessä asuvan poikansa majoituskustannuksia voilähetysten avulla.²⁶⁴

Emma Wegeliukselle osoitetuissa kirjeissä puhutaan usein voikaupasta, jota hän organisoï kotikartanostaan. Voita toimitettiin erityisesti tuomari Fredrik Gejtelin talouteen Turkuun (myöhemmin Helsinkiin), rovasti Berndt Wegeliukselle Hämeenlinnaan, maistraatinsihteeri Knut Wirzeniuksen perheelle sekä rouva Rosalia

258 G.W. E.W.:lle 16.4. ilman vuotta. ”Här har rågen ännu icke någon afsättning, så jag ej begriper hvarifrån penningar skall fås tillbestifande af de förefallande många utgifterne, jag har ej här i mitt våld mer än 50 rubel som icke ens förslår till uppköpe af kartor. Dertill kommer biträdens aflöning och andra utgifter.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

259 Soininen 1974, 358–363.

260 Peltonen 2004a, 87–88.

261 G.W. E.W.:lle 11.3.1849. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

262 G.W. E.W.:lle 6.9.1857. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

263 Fredrik Gejtäl E. W.:lle 11.10.1861; 18.12.1867; 20.10.1871; 17.10.1872; 14.2.1873; 12.2.1874.

264 Werner Wegelius Gabriel ja Emma Wegeliukselle 1.3.1854. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Heimbürgerille Helsinkiin.²⁶⁵ On vaikea varmasti sanoa mikä osa 1850-luvulla myydystä voista oli Pelkolassa tai Koukanniemessä tuotettua ja mikä Jämsän seudulta veroina kannettua. Kirjeistä muodostuu kuitenkin sellainen kuva, että Pelkola toimi eräänlaisena välityspisteenä, kun Gabriel Wegelius lähetti voita, talia ja viljaa etelään Jämsän suunnasta.²⁶⁶

*Tässä kyydissä tulee... saavi voita, painoltaan 8 leiviskää, josta voisi antaa kaksi Berndtille ja loput Gejtelle tai kaikki Gejteleille, se pitäisi matkalla punnita...*²⁶⁷

*Täällä on kova puute voista, joten sitä ei voi odottaa muualta kuin Kauniaisista. Siitä osan voisi lähettää Turkuun ja osan kotiin, sekä aikaisemmin lähettämäni voin Helsinkiin. Kirjoita asiasta Rosa Heimbürgerille, jonka kirjeeseen voista en ole vielä vastannut.*²⁶⁸

Gabriel Wegeliuksen kuoltua vuonna 1861 perheen palkkatulot loppuivat ja Emma Wegelius jäi yksin vastuuseen tilasta ja kaupankäynnistä. Voitoimitukset Turkuun jatkuivat samaan tapaan kuin ennenkin, joten Pelkolan oman tuotannon on pitänyt olla määrältään jo tuolloin kohtuullista. Laadultaan Pelkolan voi oli ilmeisesti parempaa kuin mitä esimerkiksi Turun seudulta oli saatavissa – ainakin se keräsi kovasti kiitoksia ja kehuja sukulaisilta:

*Sydämelliset kiitokset ihanan hyvästä ja tuoreesta voista, jonka Emma lähetti, sellainen on hyvin harvinaista täällä.*²⁶⁹

265 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna. Fredrik Gejteli oli Gabriel Wegeliuksen sisaren poika ja Rosalia Heimbürger tämän sisar, Berndt Wegelius oli Gabriel Wegeliuksen serkku ja Knut Wirzenius Emma Wegeliuksen veli. Kotivuori 2005, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Gustaf Fredrik Gejteli*. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=15916>; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Berndt Vilhelm Wegelius*. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=14524>; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Knut Engelbrekt Wirzenius*. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=15675>. Luettu 4.2.2024.

266 G.W. E.W.:lle 18.11. ja 26.11.1848; 2.4. ilman vuotta; 6.3. ilman vuotta; ”Allhelgone söndagen” ilman päiväystä; 10.9. ilman vuotta; kirje ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

267 G.W. E.W.:lle 23.10.1853: ”Nu följer... En så med smör bör innehålla 8 lispund om derifrån kunde gifvas två åt Berndt och resten åt Gejtells eller allt åt Gejtells, den borde å vägen uppvägas...” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

268 G.W. E.W.:lle 12.11.1853: ”Här är bra ondt om smör så det icke torde vara att påräkna vidare än från Kauniais, derifrån en del kunde skickas till Åbo, en annandel hem – och det smöret jag skickade härifrån afgå till Helsingfors – skrif nu derom till Rosa Heimbürger, hvars bref om smöret jag ännu icke besvarit.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

269 E.G. E.W.:lle 18.2. ilman vuotta: ”Hjertinnerligt tack för det utmärkt goda färskt smör som Emma var så god och skickade, det är minst rart om sådant här.” PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

*Kiitos Emma-hyvä sekä tuoreesta että vanhasta voista, vaikka ei se vanhalta vaikuta, näyttää erinomaisen hyvältä ja maistuu myös.*²⁷⁰

Tiedonkulku kehittyi merkittävästi tutkimusajanjaksolla ja tämä vaikutti hintatietojen kyselyyn ja vertailuun kirjeissä vähentävästi.²⁷¹ 1860-luvun lopulta 1870-luvun loppuun säädettiin useita elinkeinojen vapaata harjoittamista ja kaupankäyntiä helpottavia lakeja.²⁷² Nämä lait piristivät aivan uudella tavalla maaseudun kaupankäyntiä, ja alan yrityksiä, maakauppoja, perustettiin kiihtyvällä vauhdilla.²⁷³ Viljakauppa siirtyi 1800-luvun lopulla yhä enemmän ammattimaisille kauppiaille ja mahdolliset hintatiedustelut suuntautuivat käytännön syistä mieluummin heille kuin etäällä asuville sukulaisille.

Viljakaupan kannattamattomuus alkoi näkyä 1860-luvulta lähtien myös katovuosien aikana. Ihmisillä ei yksinkertaisesti ollut varaa ostaa viljaa. Lisäksi edullisempaa viljaa tuotiin ulkomailta yhä enemmän ja valtio tuki viljahankintoja elintarvikepulan häämöittäessä.²⁷⁴ Vaikka ruis oli talvehtinut huonosti ja satonäkymät olivat onnettomat esimerkiksi keväällä 1865, rukiin hinta oli alhaalla:

*...rukiilla ei ole täällä lainkaan kysyntää, mielelläni myisin sitä vaikka 6 ruplaa tynnyri, mutta olen myynyt vain kaksi ja kunhan purjehduskausi pääsee kunnon käyntiin, pelkään, että hinnat laskevat niin alas, että sen seurauksena ei voi viljaa myydä, on vaikea sanoa minkälaiset toiveet syksyille ja ensi vuodelle voi asettaa.*²⁷⁵

Vetämättömistä viljamarkkinoista ja huonosta rahatilanteesta puhuttiin vielä 1870-luvun alun kirjeissä, mutta tämän jälkeen viljan hinnoista ei ole mainintoja muuten kuin olutpanimon raaka-aineeksi ostettavan ohran yhteydessä. Maatalouden

270 E.G. E.W.:lle 10.10.1864: ”Tack goda Emma för båda färskt och gammalt smör, fast gammalt tycks det vist ändå ej vara, utmärkt godt ser det ut, och smakar likaledes.” PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

271 Vrt. Kallioinen 2002.

272 Vuoden 1868 kauppa- ja elinkeinolaki ja 1879 uusi elinkeinolaki. Alanen 1957, 361.

273 Alanen 1957, 259, 371; Keskinen 2022a, 73–77.

274 Rantanen 2018, 131–133.

275 P.E.W. E.W.:lle 12.5.1865: ”...emellertid är här ingen efterfrågan på råg, jag skulle gerna sälja för 6. Rbl men endast två tunnor har jag tills dato blifvit afmed och jag befarar att sedan seglettönen kommer ordentligt i gång, priserna gå så ned att man med fördel icke kan sälja, hurudana förhoppningarna för hösten och nästa år idet afseendet kunna blifva, kan man svärligen ännu säga.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

kannattavuudessa ei ollut kysymys vain sen tuotteiden hintojen noususta ja laskusta, vaan huomioon oli otettava myös muita tekijöitä, kuten tuotantopanosten hintojen ja palkkojen kehitys. Maatalouden murrosvaiheen tuotannon arvon muutosta sektoreittain tutkinut Teppo Vihola huomauttaa viljojen hintakehityksen olleen 1870-luvulta lähtien hitaasti kohoava, mutta hintasuhteen voikiloon verrattuna muuttuneen selvästi heikommaksi.²⁷⁶ Kohonneet työvoimakustannukset ja uudistuvan peltoviljelyn vaatimat investoinnit söivät viljanviljelyn kannattavuutta, ja karjatalouden tuotteiden kasvanut kysyntä ohjasi sekä markkinoita että alkutuotantoa tehokkaasti.

Kartanoiden välillä käytiin kauppaa erityisesti hyvälaatuisesta siemenviljasta sekä maltaaksi sopivasta ohrasta. 1800-luvulla viljan laaduntarkkailu oli vielä alkutekijöissä ja vastuukysymykset esimerkiksi huonosti itäneen siemenen suhteen vaikeasti ratkaistavissa.²⁷⁷ Tässä suhteessa luottamuksella oli merkittävä rooli, esimerkiksi Paul Enok Wirzenius oli vuoden 1857 alussa kuullut Gabriel Wegeliuksen pojalta Adolfilta, että Pelkolassa olisi siemeneksi kelpaavaa kauraa ja hän pyysi saada ostaa sitä 30 tynnyriä. Paul kommentoi, että vieraalta ostaminen olisi aivan liian riskialtista.²⁷⁸ Kauppa onnistui, sillä tammikuun lopulla 1857 Paul lähetti torpparinsa noutamaan kauraa ja herneitä.²⁷⁹ Kauraa ostettiin keväällä Pelkolasta vielä lisää – omiin tarpeisiinsa hän sanoi siemenviljan riittävän, mutta alustalaisilla oli huonompi tilanne. Seudulta ei ollut saatavissa kunnollista siemenviljaa.²⁸⁰ Muutama päivä myöhemmin Paul Enok lähetti torppareitaan hakemaan kymmentä tynnyriä tarjottua siemenkauraa Pelkolasta, hinnaksi hän oli heille sanonut talvella maksamansa 3 ruplaa 75 kopeekkaa tynnyriltä.²⁸¹ Myös syksyllä 1871 Paul Enok halusi ostaa siskoltaan Emma Wegeliukselta Pelkolasta itävää heinänsiementä. Hän oli ostanut jonkin aikaa sitten 12 naulaa heinänsiementä, mutta niistä vain osa oli itävää ja suurin osa ei, joten hänellä oli siemenestä vajausta.²⁸²

Viljan rahdin kilpailuttamisesta ja ulkomaankaupasta on säilynyt tietoja keväältä 1871 jolloin Aittamäen vanhin tytär Emerentia Johanna Wirzenius kertoi isänsä lähettäneen Turkuun paljon ruista, mutta hän ei vielä tiennyt mitä tulisi siitä saamaan. Paul Enok Wirzenius oli tehnyt kauppias Lindblomin kanssa sopimuksen, että tämä

276 Vihola 1991.

277 Nordman (toim.) 2010, 22–25.

278 P.E.W. E.W.:lle 19.12.1856. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

279 P.E.W. E.W.:lle 26.1.1857. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

280 P.E.W. E.W.:lle 17.4.1857. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

281 P.E.W. E.W.:lle 22.4.1857. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

282 P.E.W. E.W.:lle 28.10.1871. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Viljakappa Pelkolan kartanon makasiinissa. Viljaa mitattiin 1800-luvulla puisilla mitta-astioilla eli kapoilla. Vetomittana yksi kappo tarkoitti vuonna 1886 tapahtuneen metrijärjestelmään siirtymisen jälkeen viittä litraa. Kuva: Elsa Hietala.

maksaa sen mukaan, mikä on päivän hinta, kun vilja lastataan laivaan.²⁸³ Jos hinta laskisi alle 21 markan tynnyriltä oli kauppias luvannut maksaa vähintään sen. Viljan lähettäminen hevoskyydillä kaupunkiin oli maksanut 1 mk 70 p tynnyriltä. Paul Enok oli ensin antanut kuuluttaa kirkossa, että maksaa kuljetuksesta 1 mk 50 p tynnyriltä, mutta kun kiinnostuneita ei ollut ilmaantunut, hän oli joutunut korottamaan hintaa.²⁸⁴

Viljan kuljetusongelmat helpottivat rautatieyhteyksien avauduttua vuonna 1862 Hämeenlinnasta Helsinkiin ja vuonna 1876 Turusta Toijalaan.²⁸⁵ Vilja oli Loimaan seudun maatalouden päätuote, ja maakaupan vapauduttua viljakauppiat löysivät tiensä seudulle helpottaen osaltaan tuottajien myyntivaivoja.²⁸⁶ Juna kulki luonnollisesti molempiin suuntiin kuljettaen edullista tuontitavaraa rannikkokaupungeista maaseudulle. Lisäksi kauppiaiden keräämät voitot painoivat tuottajahinnat niin alas, että viljan viljelyn kannattavuus laski jatkuvasti.²⁸⁷ Tämän vuoksi viljelijät päättivät ottaa tuotteidensa kaupan omiin käsiinsä, kun se lain mukaan tuli mahdolliseksi. Loimaan Työväen Kauppayhtiö perustettiin vuonna 1892, yhtiöön liittyi tuolloin myös Aittamäen tilanhoitajana toiminut Axel Wirzenius.²⁸⁸

283 Gustaf Adolf Lindbom oli 1800-luvun jälkipuoliskon merkittävimpiä liikemiehiä Turussa. Hellsten, Tanja: Lindblom, Gustaf Adolf. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997– viitattu 4.2.2024. Julkaisun pysyvä tunniste URN:NBN:fi-fe20051410; artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004318>, (ISSN 1799-4349, verkkojulkaisu)

284 E.J.W. E.W.lle ilman päiväystä [kevät 1871]. PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

285 Kaukovalta 1931, 589–590; Laakso 1994, 284–285.

286 Laakso 1994, 230–233; Keskinen 2022a, 77–78.

287 Morell & Söderhäll 2019, 313.

288 Laakso 1994, 237.

MAATALOUDEN RESURSSIT JA TUOTTAVUUS

Peltoviljely

Nyt vuoden sato on korjattu ja tiedämme siten, mitä meillä on ensi vuodelle elääksemme, ruista sain 8 jyvää, vehnää 11, kauraa 4, valkoisia herneitä 9, ruskeita 6 ja ohraa 5 jyvää, perunaa 8 ja 9 jyvän välillä, joten vuosi oli keskinkertainen...²⁸⁹

Paul Enok Wirzenius kirjoitti näin Loimaan Aittamäestä Emma Wegeliukselle Pelkolan kartanoon 1860-luvun alkuvuosina. Tyypillisesti vuoden sato ilmaistiin jyvinä, eli miten moninkertainen sato kylvettyyn siemeneen nähden oli saatu. Keskimääräinen ruissato Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa oli 1800-luvun alkupuoliskolla noin 5,5 jyvää ja kauran noin 4–4,5 jyvää, 1870-lukuun mennessä rukiin keskisato oli nousut 6,3:n.²⁹⁰ Näihin lukuihin nähden tulos oli erinomainen, mutta Wirzenius vertasi satoa oman tilansa tavanomaiseen tulokseen ja koki sen keskinkertaiseksi.²⁹¹

Viljasadot ja sadonkorjuu olivat syystäkin tärkeimpiä maatalouden puheenaiheita kirjeenvaihdossa. Itse korjuutyöstä ja sen toteuttamistavoista ei juuri puhuttu, vaan

289 P.E.W. E.W.:lle ilman päiväystä: ”Nu har man då årets gröda bergad och vet således hvad man under det kommande året har att lefva af, råg fick jag 8:de kornet, hvete 11. hafra 4 ärter hvita 9. bruna 6 och korn 5. kornet, potatis mellan 8. och 9. kornet det var således ett medelmåttigt år...”. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

290 Soininen 1974, 118; Vihola 1991, 45–46; tilastointi on tähän aikaan vielä hyvin puutteellista, Soinisen laskelmat perustuvat nk. Böckerin tilastoon ja Viholan Kuvernöörien kertomuksiin vuosilta 1877–1880. Keskisadoissa oli kuitenkin suuria alueellisia ja tilakohtaisia vaihteluita.

291 Kartanoiden jyväluku tuntuisi olleen yleistä tasoa korkeammalla, esim. Vuojoella Ilkka Heikkilä toteaa jyvälukujen olleen kihlakunnan keskiarvoa korkeammat, Heikkilä 1995, 74 ja Karsbyn kartanon osalta: Lönnqvist 1978, 156. Lainan arviokirjaa varten arvioitu keskisato oli Aittamäessä rukiille, kauralle ja herneelle viisi jyvää ja vehnälle seitsemän jyvää. Tässä arviossa lienee otettu huomioon myös paikkakunnan yleinen satotaso. Tilan arviokirja Suomen pankin lainaa varten 19.10.1852. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku. Toki on myös pieni mahdollisuus, että puhutapaan liittyy paikkakunnalle myöhemmin tyypillistä vaatimattomuutta.

sadonkorjuun toteutusajankohdasta, olosuhteista ja lopputuloksesta. Satonäkymistä, erityisesti rukiin oraiden talvehtimisesta puhuvat kirjeissään jossain vaiheessa kaikki kirjoittajat ikään tai sukupuoleen katsomatta. Maalla asuville ihmisille tai heille kirjoitettaville aihe oli tärkeä ja sen käsittely oli paitsi kohteliasta myös aina yhtä kiinnostavaa.²⁹²

Kokonaispinta-alaltaan Aittämäki ja Pelkola olivat samankokoisia tiloja – molempiin kuului yhteensä noin 1100 hehtaaria maata, josta 80–90 % oli luokiteltu metsämaaksi. Aittämäessä oli 1800-luvun alussa peltoa 63 hehtaaria ja niittyä 252 hehtaaria.²⁹³ Pelkolassa peltoa oli noin 34 ja niittyä 97 hehtaaria. Molemmilla tiloilla oli siis paljon potentiaalisesti pelloksi raivattavaa pinta-alaa, mutta Pelkolan niittyjen osuus oli huomattavasti pienempi.²⁹⁴ Asia selittyi osin sillä, että maaperän ominaisuudet ja muut luonnon suomat edellytykset viljelyyn olivat näillä kahdella seudulla erilaisia. Loimaan savitasangoilla mineraaleja ja tasaisia pellon paikkoja riitti viljan kasvatukseen aivan eri tavalla kuin maastonmuodoiltaan rikkonaisemmassa ja moreenivaltaisessa Hattulassa.²⁹⁵ Vastaavasti maan kosteusolosuhteiden hallinta asetti savimaalla viljelylle omat haasteensa. Osaksi näistä syistä myös väestömäärän kehitys eteni Loimaalla ja Hattulassa eri tahtia, Loimaan ollessa runsaasti työvoimaa vaativaan peltojen raivaamiseen nähden paremmassa asemassa.²⁹⁶ 1800-luvun kuluessa uutta peltoalaa otettiin käyttöön runsaasti koko maassa.²⁹⁷ 1900-luvun alussa tutkimuksen molempien kartanoiden peltoalat olivat yli kolminkertaistuneet suhteessa alkuperäiseen kokoonsa. Aittämäessä peltoa oli tuolloin lähes 200 hehtaaria ja Pelkolassa noin sata hehtaaria.²⁹⁸

Suomen pelloilla viljeltiin vielä 1800-luvun alkupuolella enimmäkseen viljakasveja: ruista, ohraa, kauraa ja vehnää, mutta myös 1700-luvulla Suomeen tuotua

292 Kirje toteutti aiheen kautta sekä kirjeen informatiivista että sosiaalista funktiota vahvistaen yhteenkuuluvuuden tunnetta. Liljewall 2007, 16.

293 Ryngön isojoasiakirja 1794. Onkijoki RN:o 1 Rynkö: A55:28/1–10, Loimaan maalaiskunta, Maanmittaushallituksen uudistusarkisto. KA, Helsinki.

294 Perinteisen maatalouden aikaan on laskettu yhden tynnyrinalan viljelyyn tarvittavan niittyalan olevan noin 3–4 kertainen peltopinta-alaan nähden. Soininen 1973, 105.

295 Laakso 1986, 21–23; Sunila 1907, 37–38. Kirsi Laine on tutkinut niittyjen määrää, laidunnus ja raivausmahdollisuuksia väitöskirjassaan ja todennut tilojen välillä olleen alueen sisälläkin suuria eroja. Yleisesti ottaen peltoviljelyn laajentaminen onnistui hänen tutkimusalueellaan vielä 1850-luvulle saakka niittyjen käytön rajoissa, mutta tässä vaiheessa alkoi lähestyä se piste, jolloin perinteisen viljelyn keinoin peltoviljelyn laajentaminen tai tehostaminen ei ollut enää mahdollista. Laine 2020, 319–324.

296 Laakso 1994, 22–25.

297 Östman 2004a, 32–34.

298 Onkijoki Rynkö 1:1–2 lohkominen 1902 (A55:28/17–26), Loimaan maalaiskunta, Turun ja Porin lääni, Uudistuskartat ja asiakirjat, Maanmittaushallituksen uudistusarkisto. KA, Helsinki; Pelkola Kyttälä 2:1–2, lohkominen 1918 (H10:4/36–39); Pelkola Yrjölä 3:1–2, lohkominen 1918 (H10:4/29–35); Pelkola Harala 5:5–6, lohkominen 1918 (H10:4/40–43), Hattula, Uudistuskartat ja asiakirjat, Maanmittaushallituksen uudistusarkisto, Hämeen lääni. KA, Helsinki.

perunaa sekä omavaraistaloudelle tärkeitä kuitukasveja, kuten hamppua ja pellavaa. Tärkeimpiä viljelykasveja olivat leipäviljat ruis ja ohra, joista rukiin osuus oli suurin, lähes puolet kaikesta kylvetystä viljasta. Erityisesti Länsi-Suomessa viljeltiin myös hernettä, papua ja kaalia, jotka perunan ohella syrjäyttivät varsinkin kytömailla viljellyn nauriin.²⁹⁹ Aittamäen pelloille kylvettiin 1850-luvulla vuosittain noin sata tynnyriä viljaa: ruista (50 t), kauraa (40 t), ohraa (10 t), vehnää (2 t) ja hernettä (3 t).³⁰⁰ Vuonna 1841 Loimaalla peltojen pinta-alasta noin 42 % oli rukiilla, toiseksi tärkeimmän viljelykasvin ollessa kaura 34 % osuudella ja kolmanneksi ohran 16 % kylvöalalla.³⁰¹

Hattulassa ohran osuus kaikesta kylvetystä viljasta oli Loimaata korkeampi, sillä täällä kaura ei ollut vielä noussut viljelykasvina yhtä tärkeään asemaan.³⁰² Ruista kylvettiin 39 % kaikesta kylvetystä viljasta, ohraa 31 % ja kauraa 26 %.³⁰³ Näihin keskimääräisiin lukuihin verrattuna Pelkolan kartanon kylvöt olivat rukiin ja kauran suhteen samansuuntaisia, mutta myös selviä eroja löytyi. Kartanossa viljeltiin nimittäin ohraa vain 8 %:lla kokonaiskylvömäärästä jopa neljänneksen kylvöalasta ollessa vehnällä.³⁰⁴ Vehnän viljely oli vielä 1800-luvulla harvinaista, sillä hyvin Suomen oloja kestäviä lajikkeita ei vielä ollut jalostettu.³⁰⁵ Pelkolassa viljeltiin vuosilta 1813–1832 säilyneiden tietojen mukaan myös pellavaa ja hamppua sekä kylvettiin vähäisiä määriä timotein siemeniä ja virnaa. Ilman tarkempia tietoja on mahdotonta sanoa, kylvettiinkö ajan oloon vielä harvinaisia rehukasvin siemeniä heinää kasvaville niityille tai viljan joukkoon. Joka tapauksessa kysymys on merkittävästä uutuudesta, jota kokeiltiin tuolloin vasta osalla säätyläistöistä.³⁰⁶

Suomen ilmasto on maataloudelle haastava, kasvukausi lyhyt ja keskilämpötila alhainen. Edes osittaisen onnistumisen mahdollisuuksia yritettiin jo 1800-luvulla varmistella viljelemällä eri viljalajeja sekä juures- ja mukulakasveja. Oli äärimmäisen harvinaista, että kasvuolosuhteet olisivat samana vuonna olleet kaikkien satokasvien osalta ideaalit. Aittamäen satouutisia leimasivat 1850-luvun alusta 1860-luvun loppuun useat maininnat eri tavoin arvaamattomista säätiloista.³⁰⁷ Huonojen vuosien

299 Soininen 1974, 165–166.

300 Tilan arviokirja Suomen pankin lainaa varten 19.10.1852. Wirzenius-suvun kokoelma. KA, Turku.

301 Laakso 1994, 150–151.

302 Laakso 1994, 124.

303 Mäntylä 1976, 412. Hattulasta tietoja on ainoastaan kylvömäärien osalta C. C. Böckerin 1830-luvulla kokoamasta tilastosta. Kylvömäärät tynnyreinä eivät vastaa täysin viljelyssä olleita pinta-aloja, sillä eri viljalajien kylvötiheys vaihteli.

304 Pelkolan kartanon maatalouden kirjanpito 1813–1833. Kartanoarkisto, Pelkolan kartano.

305 Soininen 1974, 173–174.

306 esim. Peltonen 1992, 80–81. Asialla saattaa olla jo tässä vaiheessa tekemistä peltojen pinta-alaan nähden riittävästä niittyalasta.

307 Esim. P.E.W. E.W.:lle ilman päiväystä, toukokuussa 1850; 22.4.1857; 7.8.1858. PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

Taulukko 1. Satomainnatt Aittamäestä lähetetyissä kirjeissä 1850–1869. Lähdekirjeet liitteessä 2.

Satomäärä	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869
Hyvä																				
Melko hyvä	x				x															
Keskinkertainen															x					
Kohtuullinen						x				x		x								
Heikko													x	x		x		x		
Huono							x	x			x									
Erittäin huono		x							x											
Ei tietoa			x	x													x		x	

sarjaan mahtui myös muutamia kohtuullisia satoja, mutta epävakaa sääolosuhteet yllättivät kerta toisensa jälkeen ja aiheuttivat monia vuodentulon epäonnistumisia. Nämä havainnot näyttävät pitävän jokseenkin yhtä nykytutkimuksen kanssa. Suomen ilmasto, säitä ja satoja nälkävuosien taustalla tutkinut Heli Huhtamaa on osoittanut, että 1860-luvun nälkävuosien taustalla vaikuttivat nimenomaan pitkään jatkuneet, odottamattomat ja maanviljelykselle epäedulliset sääolosuhteet.³⁰⁸

Olen kerännyt Aittamäestä Pelkolaan kirjoitetuista kirjeistä sanalliset kuvailut vuosien 1850–1869 sadoista ja tiivistänyt ne taulukkoon 1. Sadon arviointi hyvä/keskinkertainen/huono -asteikolla oli arvioijastaan riippuvaista ja ilman muuta subjektiivista. Maanviljelijän kokemus hyvästä tai huonosta sadosta suhteutui sadolle asetettuihin odotuksiin sekä käsitykseen mahdollisesta ja odotettavissa olevasta tulevaisuudesta.³⁰⁹ Se vertautui myös aikaisempien vuosien satoihin, perimätietoon ja kokemukseen, sekä sadon tuottamiseen sijoitettuihin tuotantopanoksiin, mukaan lukien työhön. Lisäksi nälkävuosien kokemukset yhdistivät ihmisiä yli yhteiskuntarajojen kokemusyhteisöksi, jossa olisi ollut vaikeaa kehua hyvin onnistuneella sadolla, vaikka sellainen olisi osalle sattunut.³¹⁰ Kirjeissä kartanoiden väki jakoi kokemuksiaan ja tunteitaan, joihin menneiden vuosien muistot olennaisesti vaikuttavat.³¹¹

308 Huhtamaa 2018, 56.

309 Kivimäki 2019, 18; Koselleck 1989, 354.

310 Viitaniemi 2019, 76–77.

311 Vrt. saksalainen kokemushistoria: Kivimäki 2019, 23.

Sanalliset kuvaukset vahvistavat eri vilja- ja rehukasvien monipuolisen kasvatuksen tärkeyden, sillä vain harvoin huono sato koski kaikkia kasveja yhtä aikaa. Kolmelta vuodelta tiedot puuttuvat kokonaan, näistä yhtenä tunnettu nälkätalvi 1868. Yhteensä 16:aa vuodesta seitsemää on kuvattu vähintään kohtuulliseksi ja yhdeksää heikoksi, huonoksi tai erittäin huonoksi. Pelkolasta säilyneitä tietoja sadoista ei tältä ajalta ole, mutta Gabriel Wegeliuksen vaimolleen osoittamista kirjeistä heijastuu kuva yleisestä niukuudesta ja erityisesti karjan rehun riittävyys vaikuttaa olleen ongelma Pelkolassa 1850-luvulla.³¹²

Eniten vuoden tuloja raportoi 1850- ja -60-luvuilla Aittamäen isäntä Paul Enok Wirzenius. Erityisesti jakson alkupuolella hän yritti suhtautua tuleviin vuosiin toiveikkaasti, jos siihen oli vähäistäkin syytä. Esimerkiksi vuoden 1860 sadon onnistumista seurattiin Aittamäen kirjeissä kuukauden välein. Kylvöt päästiin tekemään ajoissa³¹³ ja vielä kesäkuussa tilanne näytti hyvältä:

Täällä ja muualla on mitä kauneimmat odotukset hyvästä vuodesta, ruis kukkii täyttä vauhtia, viime yönä oli kunnan sade, joka löi sitä hieman lakoon, mutta nyt näyttäisi olevan tulossa kaunista säätä, joten toivon, että se toipuu siitä ja silloin kukinta sujuu paljon nopeammin. Kaikki kukoistaa puutarhassa ja omenoitakin näyttää tulevan hyvin. Viikko juhannuksen jälkeen ajattelin lähettää väen heinäniityille.³¹⁴

Syyskuun alussa tilanne ei enää ollut niin hyvä, sillä sadetta oli tullut paljon ja vilja lakoontunut pahasti.³¹⁵ Muutaman viikon kuluttua edellisestä kirjeestä Aittamäen sato oli ehditty puida ja Paul Enok Wirzeniuksen synkät aavistukset kävivät toteen: ruis-sato oli kartanon oman mittapuun mukaan jäänyt jälleen kovin huonoksi, seitsemän ja kahdeksan jyvän välille, perunat olivat pilalla ja oraat huonoja.³¹⁶ Toiveikkuus oli vaihtunut pettymyksen.

312 Esim. G.W. E.W.:lle, 12.2.1854. PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

313 P.E.W. E.W.:lle 19.5.1860. PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

314 P.E.W. E.W.:lle 23.6.1860: ”Här likasom annorstädes har man de vackraste förhoppningar om ett i alla afseenden godt år, rågen blommor i full fart, i natt hade vi ett duktigt regn som väl har slagit ned någon betydligt men som det nu åter håller på att bereda jag till vackert väder hoppas jag att den åter skall resa sig och då går blomningen så mycket raskare för sig. Allt frodas väl i trädgården och äpplen synes vid äfven blifva bra nog. Veckan efter midsommar tänker jag skicka mitt folk på höängen.” PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

315 P.E.W. E.W.:lle 2.9.1860. PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

316 P.E.W. E.W.:lle 22.9.1860. PkA, kotelo 5, KA, Hlinna. Pellon viljan kasvun seuraaminen oli yleensä tarkempaa erittäin huonoina vuosina tai heti niiden jälkeen.

Karjatalous

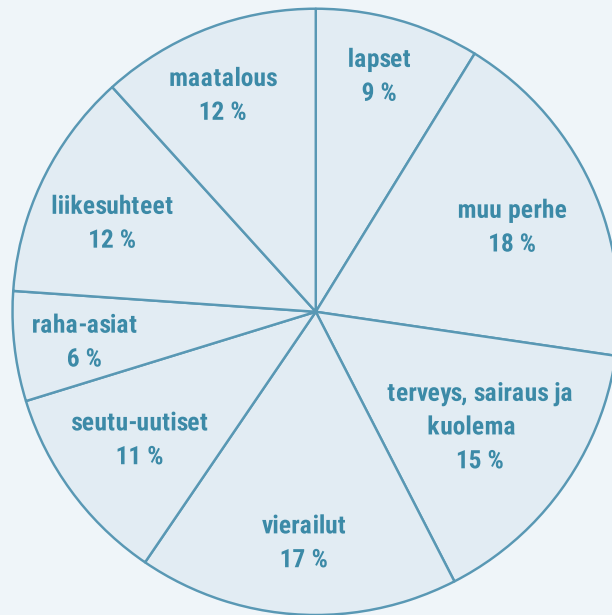
Suomessa lanta oli karjan tärkein tuote vielä pitkälle 1800-lukua. Peltopinta-alan nopea lisääntyminen kasvatti lannoitteen eli karjanlannan tarvetta ja tämän vuoksi karjatalouden ”tilaa” eli lannan tuottoa piti parantaa. Tämä tehtiin pitkään lähinnä karjamääriä lisäämällä.³¹⁷ Maidontuotannon lisäämisestä puhuttiin 1840- ja -50-lukujen taitteen maanviljelyskokouksissa sekä Suomen talousseuran julkaisuissa aikaisemminkin, mutta suurella osalla tiloista karjatalouden tehostamiseen tähtäävät toimet oli tarkoitettu ensisijaisesti kasvavan viljanviljelyn tarpeisiin.³¹⁸ Suurin syy tähän oli se, että viljanviljely oli vielä tässä vaiheessa taloudellisesti kannattavin maatalouden osalualue. Kirjeenvaihdon osalta on kiinnostavaa huomata, että vaikka nautakarja ja muut eläimet olivat 1800-luvun maatilalle elintärkeä resurssi, niistä ei Aittamäen isännän Paul Enok Wirzeniuksen kirjeissä puhuta juuri lainkaan. Karjaan liittyvät maininnat ovat sen sijaan kartanon emännän Gustava Emerentian käsialaa. Gabriel Wegeliuksen kirjeissä vaimolleen karjasta puhutaan, mutta maininnat sisältävät paljon kysymyksiä ja epävarmuutta. Karjatalous oli yhä osa kotitaloutta ja päävastuu karjanhoidossa kuului selvästi kartanon emännille.³¹⁹

Kaaviossa 2 esitän, miten puheenaiheet jakautuvat Paul Enok Wirzeniuksen kirjeissä. Prosenttiosuudet on laskettu Wirzeniuksen sisarelleen Emma Wegeliukselle lähettämistään 62 kirjeestä. Kaaviosta näkyy perhekirjeille tyypillinen aiheiden monimuotoisuus ja ydinperheelle tärkeiden asioiden, kuten terveyden ja vierailujen merkitys. Maatalousuutisilla on kirjeissä oma paikkansa, niiden osuus on suhteellisen pieni, mutta suuressa kirjemäärässä kuitenkin merkittävä. Aiheiden luokittelu pitää sisällään tulkintaa, sillä eri kategorioiden erottaminen toisistaan ei aina ole yksiselitteistä. Jokaisen kirjoittajan kohdalla profiili on henkilökohtainen ja siihen vaikuttavat esimerkiksi kirjoittajan sukupuoli, sekä kirjeen kirjoitusajankohta, kuten olen edellä todennut. Esimerkki on kuitenkin suuntaa antava ja luo tämän tutkimuksen osalta kuvaa kirjeissä käsitellyistä aiheista sekä maatalouden osuudesta kokonaisuudessa.

317 Soininen 1974, 200–201.

318 Heikkilä 1995, 127.

319 Tästä roolijakoa esittelen syvällisemmin seuraavassa luvussa.

Kuvio 2. Paul Enok Wirzeniuksen kirjeiden sisältö aiheiden mukaan. Maataloudella on kokonaisuudessa noin 12 % suuruisen osuus, karjatalouteen liittyviä mainintoja on vain kaksi. Kuvioon liittyvä taulukko on liitteessä 3.

Taulukosta 2 käy ilmi, että Aittamäessä kotieläinten määrä oli korkeimmillaan 1840- ja 1850-luvulla. Lehmiiä ja nuorkarjaa oli Aittamäessä noin 60 ja Pelkolassa 32–36, molempiin karjoihin kuului myös muutama sonni sekä vetohärkiä ja hevosia.³²⁰ Lypsävien lehmien määrä näyttäisi hieman laskeneen 1860- ja -70 luvuilla. Tähän aikaan etenkin karjatalous Suomen kartanoissa koki haasteita tuontieläinten mukana maahan

320 Soininen 1974, 207–209.

Taulukko 2. Aittamäen ja Pelkolan kotieläimet 1847–1879.

Aittämäki	1847	1852	1874
Hevosia	4	4	9
Varsoja	-	-	1
Härkäparia	10	6	6
Lehmiä	40	60	32
Sonneja	3	-	2
Nuorkarjaa	21	-	9
Vasikoita	4	10	13
Lampaita	67	100	51
Sikoja	4	-	5
Kalkkunoita	3	-	-
Vuohia	2	-	-
Kanoja	-	-	-

Pelkola	1842	1861	1879
Hevosia	8	10	-
Varsoja	3	-	-
Härkäparia	4	4	
Lehmiä	31	26	30
Sonneja	2	2	-
Nuorkarjaa	5	6	-
Vasikoita	4	5	-
Lampaita	44	47	-
Sikoja	8	7	-
Possuja	-	14	-
Vuohia	4	-	-
Kanoja	40	19	-

Lähde: Vuosi 1842: Sofia Wegeliuksen perukirja; 1861: Gabriel Wegeliuksen perukirja; Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna; vuosi 1879: kirjanpito, Pelkolan kartano, yksityisarkisto: tuloja on merkitty myös sioista, lampaista ja kanoista, mutta eläinten lukumääriä ei ole tiedossa; vuosi 1847: Carl Daniel Wirzeniuksen perukirja; Laina-arviokirja 1852; Paul Enok Wirzeniuksen perukirja 1874; Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku. Lähteet eivät ole kaikilta osin vertailukelpoisia, esimerkiksi nuorten eläinten osuus on toisissa perukirjoissa merkitty erikseen, toisissa ei. Vuoden 1852 laina-arviokirjan eläimiä koskevat tiedot vaikuttavat hieman ylimalkkaisilta ja ne on esitetty niittyjen rehuntuottoa koskevan kohdan yhteydessä. Pelkolan kartanon osalta on perukirjoista kerätty tiedot nimenomaan kartanon, ei sen sivutilojen osalta. Karjamääriin on voinut vaikuttaa myös tiedon merkitsemisajankohta – keväällä ja kesällä eläinmäärä on ollut suurimmillaan ja syysteurastusten jälkeen pienimmillään.

tulleen karjatuberkuloosin vuoksi.³²¹ Toisaalta ilmastollisesti vaikea 1860-luku ei ehkä jättänyt viljelijöille paljon valinnanvaraa ja karjamäärää saattoi olla rehun riittämättömyyden vuoksi pakko vähentää. Laskua karjamäärissä on havaittu samaan aikaan tapahtuneen eräissä muissakin kartanoissa ja tämän on tulkittu kertovan halusta

321 Soininen 1974, 220–221.

panostaa eläinten tuottoon paremman ruokinnan avulla.³²² Harvoilta tiloilta kirjanpitoja on tältä ajalta säilynyt, mutta laajan arkiston omaavan Vuojoen kartanon viljelyä, karjan ruokintaa ja tuottoa analysoinut Ilkka Heikkilä on todennut kasvaneen rehuntuotannon lisänsen karjan määrää samassa suhteessa ja ruokinnan, kuten myös karjan maidontuoton pysyneen ennallaan 1880-luvulle saakka.³²³

Yhden tynnyrinalan (n. ½ ha) peltoa kunnolliseen lannoittamiseen katsottiin 1850-luvulla laskennallisesti tarvittavan kahden nautaeläimen lanta ja yhden nautadan ruokkimiseen puolestaan 3–4 tynnyrinalaa niittyä.³²⁴ Nautakarjan määrän suhde näyttäisi tutkituilla tiloilla noudattelevan peltojen pinta-alan suhdetta Pelkolan karjan ollessa noin puolet Aittamäen karjasta. Koska kartanoiden tarkoista pinta-aloista eikä torppien osuudesta peltoalan viljelyssä 1800-luvun puolivälissä ei ole säilynyt tietoa, on tämän perusteella vaikea tehdä päätelmiä peltojen lannoituksen riittävydestä.³²⁵ Pelkolassa jouduttiin kuitenkin kirjeiden mukaan turvautumaan lannan jatkamiseen haoilla sekä erilaisilla maa-aineksilla, kuten maatalouden töitä kuvaavassa luvussa myöhemmin kerrotaan.

Lehmien tuottamasta maidosta suurin osa jalostettiin voiksi ja käytettiin veronmaksuun tai myytiin.³²⁶ Maidontuotanto lehmää kohti oli vielä poikkeustapauksia lukuun ottamatta ennen 1870-lukua melko vaatimatonta, eivätkä lehmät lypsäneet ympäri vuoden.³²⁷ Lehmät tuottivat maitoa vasikoinnista läpi laidunkauden, mutta ravinnon heiketessä syksyllä ja viimeistään sisäruokintakaudella lehmät lakkasivat

322 Heikkilä 1995, 90. Toisaalta joissakin kartanoissa karjamäärät lähtivät jopa nousuun 1860-luvulla. Esim. Lönnqvist 1978, 160–161.

323 Heikkilä 1995, 85–95.

324 Soininen 1974, 105, 200. Kysymys on oletettavasti luonnonniitystä, eikä viljelystä niitystä, jota joistakin kartanoista jo löytyi. Isojaon mittausten aikaan Aittamäen niityt olivat juuri 4-kertaiset peltoalaan nähden, mutta Pelkolassa niittyä oli suhteessa huomattavasti vähemmän, alle 3-kertainen määrä peltoihin nähden. Pelkolan kartanosta löytyy tietoa rehuksien viljelystä jo ennen 1850-lukua – onko tämä syy vai seuraus niityjen vähyydestä, on vaikea tietää. Erot eri tilojen välillä niityjen määrässä ja laadussa saattoivat olla todella suuria. Soinisen esittämiä laskelmia niityjen määrän tarpeesta tuotiin esiin kartanoviljelijöiden kansoittamien ensimmäisten maanviljelyskokousten yhteydessä, joten katson niiden olevan käyttökelpoisia tässä yhteydessä.

325 Näissä mittauksessa peltojen kokonaisalat olivat siis 63 ha (Aittämäki) ja 34 ha (Pelkola). Tästä alasta arvioita noin puolet oli torpparien viljelyksessä. Huomioon on myös otettava muiden eläinten, erityisesti lampaiden lannan osuus peltojen lannoituksessa.

326 Tietoja kartanoiden ja maatalousoppilaitosten karjojen lypsymääristä kootusti: Heikkilä 1995, 83–85; Vihola 1991, 66–68. Pelkolan voikaupasta lisää luvussa 2.

327 Maatalouskokouksessa 1851 puheenvuoroja käyttivät useat ulkomaisia karjarotuja tiloilleen tuoneet tilalliset, jotka olivat saaneet tuontikarjastaan kotimaiseen karjaan verrattuna moninkertaisia tuottoja. Heikkilä 1995, 84; Handlingar hörande... 1851, 156–179.

lypsämästä, eli olivat ummessa.³²⁸ Talvisaikaan myös kartanoissa kärsittiin maitopulasta ja lehmien poikimista odotettiin kiihkeästi. Näin asia oli ilmeisesti myös Aittamäessä, sillä emäntä kirjoitti esimerkiksi vuonna 1853 syksyllä poikineesta lehmästä: ”Lehmä poiki tänään, suureksi onneksi tässä maitopulassa.”³²⁹

Lannan ja maidon lisäksi nautakarjasta saatavia tuotteita olivat liha, nahka ja rasva eli tali.³³⁰ Siinä missä teuraaksi aiottuja maitovasikoita ruokittiin maidolla ja jauhoista valmistetulla vellillä joistain viikoista muutamiin kuukausiin, sonneja saatettiin kasvattaa lihaksi muutaman vuoden ajan.³³¹ Nahkat ja taljat käsiteltiin karvarilla, joka teki niistä materiaalia eri tarkoituksiin: mänttiä eli pohjanahkaa kenkiin, sekä valssattua pintanahkaa valjaisiin ja ajokaluihin. Nahoista tai vuodista suurin osa oli vasikoista ja pienempi osa aikuisista eläimistä. Nahkoja lähetettiin Koukanniemestä Pelkolaan tyypillisesti syksyllä, mutta joskus myös keväällä – joko eläimiä oli lahdattu keväällä tai nahkat säilötty syksyllä suolaamalla.³³²

Lampaita Aittamäessä oli 1840–50-luvuilla 67–100 ja Pelkolassa 44–47 kappaletta.³³³ Kotimaista lammaskantaa oli 1700-luvulta lähtien yritetty vahvistaa ulkomailta tuoduilla rotulampailla villan tuotannon parantamiseksi siinä kuitenkin kovin hyvin onnistumatta.³³⁴ Rotulampaita kasvatettiin tuohon aikaan erityisesti joissakin kartanoissa.³³⁵ Villan lisäksi lampaista saatiin lihaa, sekä kynttilöiden valmistukseen tarvittuja talia ja nahkoja. Tali oli lampaista saatava raaka-aine, josta perheverkoston kirjeissä puhutaan eniten. Talin määrä riippui luonnollisesti eläinten kunnosta ja nuori Aittamäen emäntä Gustava Emerentia joutuikin pettymään erään 1850-luvun alkupuolen syyslahdin jälkeen:

328 Talviaikaisesta maitopulasta mm. kirjeissä: G.W. E.W.:lle 26.11.1853 ja E. J. W. E. W.:lle 22.11. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna. Bläuer 2015, 92: sivulla 93 myös syyspoikivista lehmistä, joista tässä työssä myös lisää myöhemmin.

329 G.W. E.W.:lle 26.11.1853: ”*En ko kalfvade i dag till stor belätenhet i denna mjölkbrist.*” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

330 Bläuer 2015, 96–98.

331 Teuraseläinten lihottamisesta kirjeissä: G.W. E.W.:lle 8.4. ilman vuotta; 19.5.1849 ja kirje ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

332 G.W. E.W.:lle 27.9.1858; 9.11.1855; 23.10.1853, 13.4.1848 ja kolme kirjettä ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

333 Carl Daniel Wirzeniuksen perukirja 1846, Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku. Sofia Wegeliuksen perukirja 1843, PkA, kotelo 3. KA, Hlinna.

334 Louekari 2013, 111–113.

335 Heikkilä 1995, 111–117.

Täällä lahdattiin 26 lammasta, eikä ollutkin reipasta, luulin saavani valtavasti talia, mutta luulin väärin, sillä ne eivät olleet kovin lihavia ja sain tyytyä vain 29 naulaan.³³⁶

Tali oli tärkeää, sillä siitä valmistettiin talvisaikaan varakkaammissa taloissa valaistukseen käytettyjä kynttilöitä sekä saippuaa.³³⁷ Lampaiden villan tuottaminen ei itse asiassa enää 1800-luvun puolivälissä ollut kovin kannattavaa, sillä parempilaatuinen ja edullisempi tuontivilla oli syrjäyttänyt sen merkityksessä 1830-luvulta alkaen.³³⁸ Tämän tutkimuksen kirjeissä lampaat ovat olemassa lähinnä niistä saatavina tuotteina eikä niiden hoitoa yksilöidä kovin tarkasti. Keväällä vähään tyytyväiset lampaat pyrittiin päästämään ulos mahdollisimman aikaisin kuluttamasta vähäisiä rehuvarantoja. Aittamäen ja Pelkolan lammasmäärät laskivat nopeasti 1850-luvun jälkeen ja 1877–1883 kirjanpidossa Pelkolassa oli vuosittain enää alle kymmentä lammasta.³³⁹ Villan myynnistä saatiin hieman tuloja, mutta merkittävässä asemassa taloudellisesti lampaat eivät missään nimessä olleet.

Sikoja pidettiin 1800-luvun lopulle saakka yleisesti ainoastaan kotitarvekäyttöön. Sekä Aittamäessä että Wegeliusten Pelkolassa ja Koukanniemessä sikoja oli 1880-luvulle saakka vain muutama, niiden tuotto oli vaatimaton ja ylläpitäminen haastavaa. Siat ovat sekaravinnon syöjiä, joille on perinteisesti syötetty kaikki kotitalouden jätteet, ne ovat saaneet etsiä itse ruokansa maatilojen pihapiirejä tonkimalla.³⁴⁰ Gabriel Wegeliukselle kokemattomuus sikojenpidossa aiheutti monenlaista murhetta. Wegelius ei tiennyt mitä tehdä ja kysyi neuvoa vaimoltaan. Lopulta hän oli jo valmis luopumaan sikojen pidosta kokonaan:

336 G.E.W. E.W.:lle 23.10. ilman vuotta: ”... här slagades 26 får var det intet duktigt jag trodde mig redan få hela världens talg af dem men se det var ett mistag ty de voro just intet så feta och fick nöja med endast 29 skålpund”. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

337 Vielä 1850-luvulla kynttilöitä tehtiin kirjeiden perusteella Koukanniemessä itse, myöhemmin keskustelua käytiin siitä, olisiko ehkä järkevämpää ostaa edullisesti valmiita venäläisiä kynttilöitä. G.W. E.W.:lle, ilman päiväystä. Maataloustuotteiden hintavertailussa Gabriel Wegelius tiedusteli myös talin ja lampaiden hintaa Hattulan seudulla, sillä hän sai talia Kuhmoisista myös veronkannoista. G.W. E.W.:lle 25.10. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

338 Heikkilä 1995, 115.

339 Pelkolan kartanon kirjanpito vuosilta 1877–1883. Kartanoarkisto, Pelkolan kartano.

340 Bläuer 2015, 137.

*Sika poiki, mutta söi taas itse porsaansa. Karju puri yhden lampaan kuoliaaksi, joten annoin siirtää sen pois, enkä ajatellut enää tästä lähin pitää sikoja.*³⁴¹

*Olen neuvoton, mitä minun pitäisi tehdä sikani kanssa, jota en uskalla yhtään pitää ulkona, mieluiten lihottaisin sen ja sitten lahtaisin...*³⁴²

Sikojen ylläpitäminen ei ollut omavaraistalouden kannalta välttämätöntä, sillä ne tuottivat vain lihaa.³⁴³ Sianliha toi kuitenkin kaivattua vaihtelua ruokavalioon erityisesti juhlahpyhien aikaan ja lähes kaikella ravinnolla toimeen tulevan sian kasvattaminen oli myös yksi tapa varautua vaihteleviin olosuhteisiin.³⁴⁴ Wegeliuksen virkatilalla Koukanniemessä sianlihalla palkittiin muun muassa työntekijöitä pyhäinpäivän aikaan vuoden töistä.³⁴⁵

Eläinmääriä koskevasta taulukosta näkyy, että Pelkolassa pidettiin ajan oloon runsasta määrää kanoja, niistä ei kuitenkaan ole merkittäviä mainintoja kirjeissä. Molemmissa kartanoissa tuotetun lannan määrään ja rehujen käyttöön vaikuttivat myös vetoeläiminä käytetyt härät ja hevoset, joita käsittelen tämän työn neljännessä pääluvussa.

Metsätalous

Metsätalous oli erottamaton osa perinteistä maataloutta. Metsän varaan perustuivat muun muassa lähes kaikki rakentaminen, aitaaminen, lämmittäminen ja valaiseminen.³⁴⁶ Puuta tarvittiin siis paljon ja vain osalla maataloista oli mahdollisuus puutavaran myymiseen tilan ulkopuolelle.³⁴⁷ Runsaat metsävarat yhdistettynä hyviin kuljetusmahdollisuuksiin ja vesivoiman käyttöön mahdollistivat useiden rikkaiden ruukkikartanoiden syntymiseen.³⁴⁸ Sisämaassa sijainneisiin Aittamäen ja Pelkolan

341 G.W. E.W.:lle, ilman päiväystä: ”Ett svin grisade men åt igen upp sina grisar. Galten bet ihjäl ett får, så jag lät fösa ut den och tänker framdeles icke hålla några svin härstädes.”; myös G.W. E.W.:lle 16.2.1856. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

342 G.W. E.W.:lle, 20.4. ilman vuotta: ”Jag är nu så villrådig hvad jag skulle förstaga mig med mitt svin som jag ej alls vågar hafva ute, jag skulle helst göda den och sedan slagta.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

343 Bläuer 2015, 137.

344 Bläuer 2015, 139–142.

345 G.W. E.W.:lle 20.10.1858; 6.11. ilman vuotta; kirje ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

346 Peltonen 2004a, 108–109; Laakso 1994, 141; Soininen 1974, 253.

347 Peltonen 2004a, 109, 122–123.

348 Esimerkiksi Fiskars, Fagervik ja Billnäs. Jutikkala 1939, 97–97, 120–122, 143–145.

kartanoihin kuului 1800-luvulla noin 1000 hehtaaria metsämaata, mutta ainakin Aitamäen metsien katsottiin 1850-luvulla olevan sen verran huonossa kunnossa, että niillä oli arvoa lähinnä kotitalouskäytössä.³⁴⁹ Metsien käyttö muuttui ja puun hinta nousi selvästi 1800-luvun jälkipuoliskon kuluessa.³⁵⁰ Paul Enok Wirzeniuksen vuonna 1874 tehdyn perukirjan mukaan metsien arvoksi arvioitiin 30 000–40 000 markkaa.³⁵¹ Ammattimaiselta metsänhoitajalta tilattu selvitys kuitenkin paljasti, että vain osa metsistä oli ”kohtuullisessa kunnossa”, eikä kotimetsien kunnossa ollut kehumista.³⁵² Pelkolassa Gabriel Wegelius suunnitteli kirjeessään vaimolleen metsän myyntiä jo 1850-luvulla, mutta sanoi harkitsevansa asiaa tarkkaan, sillä puun arvo tuntui olevan nousussa.³⁵³

Vuosisadan puolimaissa metsät olivat monin paikoin vielä niin huonossa kunnossa, ettei niiden myynnillä ollut juuri taloudellista merkitystä. Metsälaidunnus oli yleistä, jolloin karja pääsi vaurioittamaan kasvavaa metsää. Metsävarojen käyttö oli muutoinkin melko suunnittelematonta.³⁵⁴ Karjanlannan jatkeena käytettyjen hakojen kerääminen oli niin ikään merkittävä ja kuluttava metsän käytön muoto. Hakojen keräämistä jatkettiin Pelkolassa ja Koukanniemessä ainakin 1860-luvulle saakka, vaikka sen hyötyjä oli kyseenalaistettu jo paljon aikaisemmin.³⁵⁵ Metsäalueiden yksityisomistus oli, erityisesti Pelkolassa, vielä isojaon jäljiltä uusi asia ja torpparit sekä muu kartanon alueella asunut väki saattoi hyödyntää laajoja metsiä, joiden vartioiminen oli vaikeaa. Luvaton metsän käyttö oli yksi yleisimpiä käräjöinnin aiheita, sillä rajankäynnissä saattoi olla epäselvyyksiä, torpansopimukset ainakin torpparin osalta suullisen tiedon ja muistin varassa sekä kiinnijäämisen vaara pieni, sillä metsävarkauksien syyllisyyttä oli vaikea todistaa.³⁵⁶

Gabriel Wegelius oli useaan otteeseen kirjeissä huolissaan Pelkolan kartanon metsistä ja siitä, miten torpparit ja muut asiattomat ”puuhasivat niissä omiaan”, eli todennäköisesti varastivat puita. Tuomarina hän joutui olemaan läsnä lukemattomissa

349 Lainan arviokirja Kajslerliga Finska Bankenista haettua lainaa varten 19.10.1852. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

350 Esim. Peltonen 2004a, 109, 114.

351 Paul Enok Wirzeniuksen perukirja 1874. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

352 J.E.W. E.W.:lle, ilman päiväystä [1874]. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

353 G.W. E.W.:lle, ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

354 Soininen 1974, 153, 292–300.

355 Niemelä 1998, 235.

356 Laakso 1994, 143; Mäntylä 1976, 97; Kaukovaalalta 1931, 400. Metsän käyttöön suhtautumisesta aikalaikirjallisuudessa kts. Varelius 1853, 59.

metsän käyttöä koskeissa oikeustapauksissa, joten hän osasi antaa kotiin ohjeet, joilla varmistettiin todisteet mahdollista tulevaa käräjäjuttua varten:

*Haralaa täytyy pitää silmällä ja Ahlin Mickelin pitää salassa tutkia mitä puuta ja muuta he myyvät ja pitää myös huoli, että mukana on todistajia – Ulkometsä ja kotimetsä ovat myös vaarassa.*³⁵⁷

Haralan torppari oli käyttäytynyt metsien suhteen epäilyttävästi jo aikaisemmin, ja kirje kertoo myös, miten Wegelius epäili poissaolonsa vaikuttavan torppareiden moraaliin:

*Oli todella väärin, että Harala suvaitsi mennä omin luvin omaan metsäämme enkä ainakaan toistaiseksi antanut Haralalle lupaa sitä ottaa – sitä paitsi on vastuutonta, että hän on antanut vieraiden käydä metsässä, sillä niillä seuduilla ei ole yhtään miestä, joka ei varastaisi metsästä – ja luultavasti Harala käytti hyväkseen minun poissaoloani.*³⁵⁸

Metsätaloudesta saaduilla rahatuloilla oli kasvava merkitys suurtilojen talouden osana 1800-luvun jälkipuoliskolla. Metsätaloudella on nähty olleen keskeinen osa maatalouden kehittämisprosessiin vaadituissa investoinneissa.³⁵⁹ Matti Peltonen on kyseenalaisistanut tätä usein yleistyksen tasolle noussutta ”metsäsektorielitystä” sillä perusteella, että vain pienellä osalla maanomistajista metsää riitti omavaraiskulutuksen lisäksi myytäväksi asti.³⁶⁰ Monet maanomistajat tarvitsivat metsänmyyntituloja lainojen maksuun ja maatalouden tuotantopanosten ostamiseen.³⁶¹ Tämän tutkimuksen kartanoissa metsää oli myytäväksi asti ja tämä näkyy kirjeissä 1870- ja 1880-luvuilla.

357 G.W. E.W.:lle 15.2.ilman vuotta: ”Harala borde efterses och Ahlens Mickel i hemlighet forska hvad som de sälja ved och annat och se till att vittnen finnas att tillgå – Utskogen och hemsbogen är äfven i fara.” Puiden varastamisesta myös kirjeessä G.W. E.W.:lle: 8.3.1857. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

358 G.W. E.W.:lle 12.2.1854: ”Det är rätt orätt att Harala på eget bevåg behagade gå uti vår enskilda skog och har jag åtminstone icke ännu medgifit att Harala får taga den – dessutom är det oförsvarligt att han låtit fremmande besöka skogen – ty ingen karl på hela skogstrakten finnes som ej stjäla skog – och troligen ville Harala betjäna sig utaf min bortvaro hemifrån.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

359 Peltonen 2004a, 121; 1991.

360 Peltonen 2019, 138–139.

361 Peltonen 1992, 197–198.

Emma Wegeliuksen jäätyä leskeksi hän kohtasi monia taloudellisia haasteita, joihin hän joutui vastaamaan ”tarpeettomia” tilanosia tai metsää myymällä. Kuhmoisissa tilan omistukseen kuului erityisen komeaa tukkimetsää, josta Suomen sisävesilaivaston komentaja, eversti Toppelius oli alkuvuodesta 1872 pyytänyt Emman sukulaispoikaa Alexander Gejteliä kyselemään:

He ostaisivat kaikki sahatukiksi kelpaavat tukit, ja jos Emma haluaa myydä, Emma voisi olla hyvä ja kertoa minulle tästä, sekä kantohinnan. Minä voisin sitten välittää viestin tästä Toppeliukselle. Voisi mahdollisesti käydä niin, että eversti Toppelius itse tulisi kanssani Pelkolaan [tekemään kauppaa].³⁶²

Aittamäessä metsää päästiin myymään 1880-luvun lopussa. Axel Wirzenius toimi tuolloin tilanhoitajana Gustava Emerentian edelleen omistaessa tilan, kirjeistä päätellen Axel oli kuitenkin se, joka metsäkauppoja hoiti:

Tänne tuli jonkin aikaa sitten kysely metsästä Rosenlewiltä, johon Axel vastasi, mutta nyt siitä ei ole kuulunut enempää.³⁶³

Metsä on nyt myyty Rosenlewille, hän oli sitten itse täällä ja nyt se on tehty ja kahden vuoden aikana se toteutuu, saa nähdä, paljonko siitä tulee ja miten kaikki menee. Axel on ollut Orisuolla katsomassa metsää.³⁶⁴

Puutavaran kauppatavat ja osto-organisaatiot olivat vielä 1800-luvun lopulla vakiintumattomia, ja tämä aiheutti metsänomistajille jonkin verran epäedullisia ja epäselviä tilanteita.³⁶⁵ Tämän tutkimuksen kartanoiden metsäkaupat olivat kuitenkin ajalleen tyypillisiä ja tapahtuivat puun kysynnän ja hintojen ollessa hyvässä nousujohteessa.

362 Alexander Gejteli Emma Wegeliukselle 14.1.1872: ”De skulle köpa all till sågstock duglig stock, och ifall Emma vill sälja, så skulle Emma vara god och låta mig få veta, äfven priset per stubb. Jag skulle sedan underrätta Toppelius ombud härstädes. Det kunde möjligen hända att öfverste Toppelius i egen person infinner på Pelkola.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

363 G.E.W. H.C.W.:lle 11.6.1889: ”Här kom för någon tid sedan förfrågan i från Rosenlew om skogen Axel svarade derpå, men nu har det icke hörtdats något vidare.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

364 G.E.W. H.C.W.:lle 14.12.1889: ”Skogen är nu såld åt Rosenlew, han var sedan sjelf här och nu är det uppgjodt innom två år skall det gå undan få se nu sedan huru mycket det kommer att bli och huru allt kommer att gå. Axel har nu varit rest till Orisuo och gått der och tittat på skogen.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

365 Peltonen 2004, 123.

UUTTA YRITYSTOIMINTAA – AITTAMÄEN OLUTTEHDAS

Paul Enok Wirzenius sai luvan olutpanimon perustamiseen Aittamäkeen vuonna 1857.³⁶⁶ Panimoteollisuus oli tuolloin uusi, nouseva ala – Baijerissa kehitetty teolliseen mittakaavaan soveltuva oluenvalmistuksen menetelmä oli rantautunut Tukholmaan vuonna 1843 ja Suomessa baijerilaisen oluen valmistus alkoi neljä vuotta myöhemmin.³⁶⁷ Teollisia panimoita oli Suomessa 1850-luvulla alle kymmenen, pääasiassa suurimmissa kaupungeissa. Seuraavalta vuosikymmeneltä lähtien panimoiden määrä lisääntyi nopeasti moninkertaiseksi.³⁶⁸ Aittamäen Oluttehdas oli ensimmäinen täysin keskelle maaseutua perustettu olutpanimo – kaupungeissa markkinat olivat lähellä ja siellä vältyttiin hankaluuksilta tuotteen kuljetuksessa. Sukulaisten mielipiteet uudesta liikeideasta eivät olleet yksiselitteisesti kannustavia:

Paulin olutpanimo ei ole ollenkaan minulle mieleen, olen sitä mieltä, että on samantekevää, juonko itseni humalaan oluesta vai muusta, eikä sitä itse asiassa voi pitää juuri muuna kuin krouvinpitona...³⁶⁹

Oluttehtaan rakennustyöt alkoivat keväällä 1858 ja Paul Enok harmitteli, kun hänen piti olla niin paljon poissa hoitamassa asioita. Hän oli palkannut rakennustöitä johtamaan päällysmiehen ja uskoi töiden etenevän.³⁷⁰ Toisten epäluotettavuuden

366 Bonsdorff 1997, 67.

367 Bonsdorff 1997, 9.

368 Laakso 1994, 197; Bonsdorff 1997.

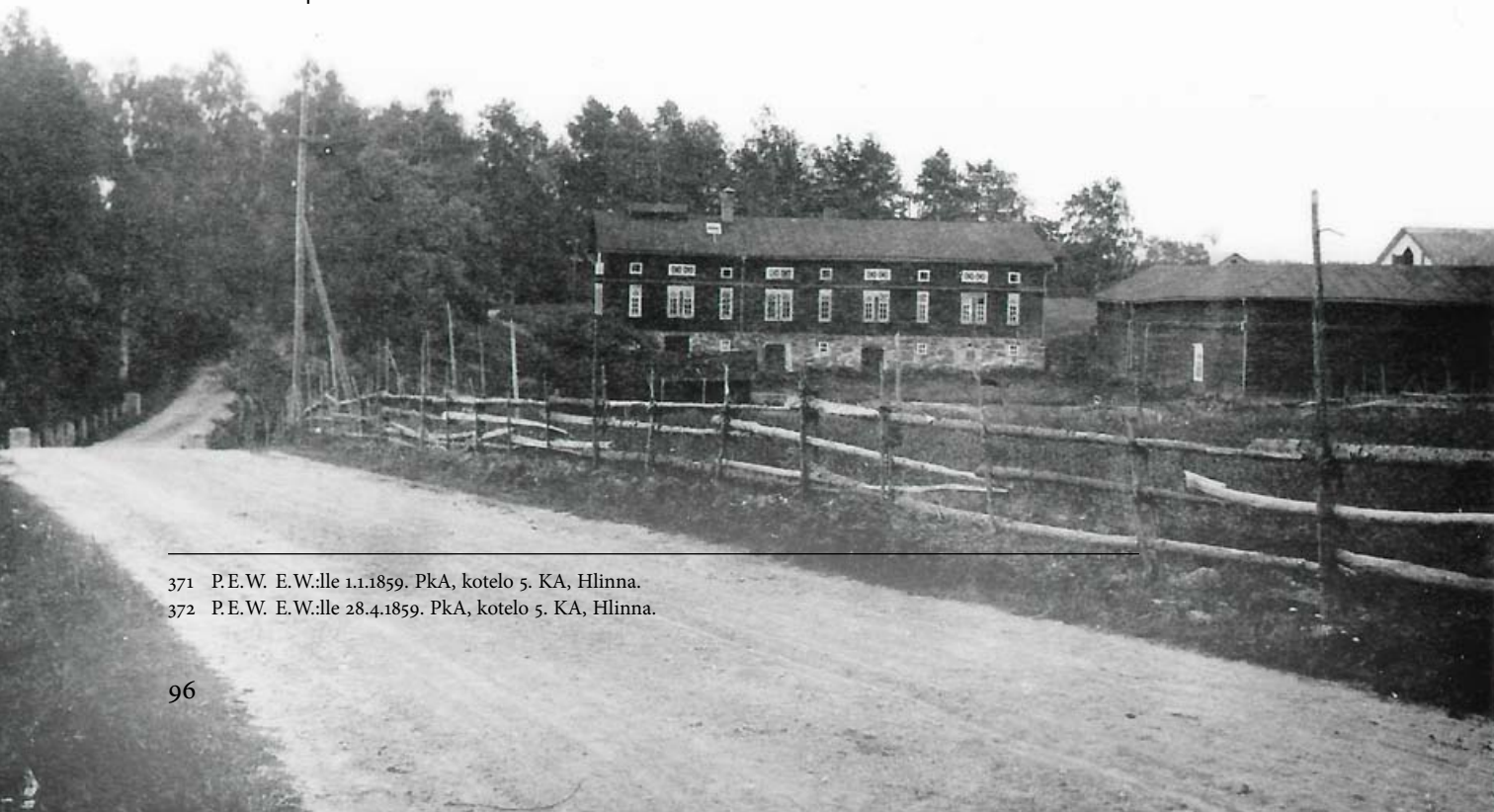
369 G.W. E.W.:lle Ilman päiväystä [1857]. ”Pauls ölbryggeri är mig alldeles icke i lag, nog anser jag det vara lika om jag super mig full af öl som annat, utan det sjelfva räcknas i sjelfva verket icke kan annorlunda än Kroghällning anses.” PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

370 P.E.W. E.W.:lle 13.3.1858. PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

ja petettyjen lupauksen vuoksi asiat eivät kuitenkaan sujuneet toivotulla tavalla ja panimorakennus oli valmis vasta joulukuksi 1858. Ensimmäisen tuotoksen Paul Enok toivoi uudenvuodenkirjeessään 1859 valmistuvan maaliskuussa.³⁷¹ Saman vuoden huhtikuussa Paul Enok kertoi myyneensä olutta jo 1000 ruplalla ja jopa 3000 ruplan olutvaraston odottavan kellarissa ostajiaan. Lupaavasta alusta huolimatta Paul Enok ei voinut maksaa velkaansa Gabriel Wegeliukselle, sillä oli jälleen tullut ”epäluotettavan miehen huijaamaksi” ja rahasta oli todella tiukkaa.³⁷²

Oluttehtaan rakennukset sijaitsivat noin 50 metrin päässä kartanosta maantien toisella puolella ohi virtaavan ”puron” eli matalaksi käyneen Onkijoen rannalla. Panimo oli kaksikerroksinen ja sen alin kerros oli rakennettu harmaakivestä. Maantienpuoleisessa päädyssä oli panimohuone, joka jatkui lattian läpi hirsirakenteiseen yläkertaan. Panimohuoneessa oli suuret, paikalleen muuratut kuparikattilat oluen keittämistä varten sekä lattian keskellä suuri allas oluen panoa varten. Alakerrassa sijaitsivat myös mallastamo ja uunit sekä suuri peltilattiallinen huone sekä päädyssä vielä yksi suurempi huone. Toisessa kerroksessa oli suuri sammio oluen villihiivausta

Aittamäen olutpanimo. Kuva: Pelkolan kartanoarkisto.

371 P.E.W. E.W.:lle 1.1.1859. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

372 P.E.W. E.W.:lle 28.4.1859. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

varten ja siellä myös varastoitiin tyhjiä pulloja, humalaa ja muita tavaroita sekä puhdistettiin ja murskattiin ohraa. Muita panimon toimintaan liittyviä rakennuksia olivat kaivon pumppuhuone sekä suuri jääkellari, johon nostettiin talvella joesta jäätä.³⁷³

Oluttehtaalla oli Aittamäen kartanon taloudelle tärkeä merkitys. Jo alkuvuosina tehtaan tuotanto oli 52 000–78 000 litraa vuodessa ja markkina-alue ulottui ympäröivän maaseudun lisäksi kaupunkeihin, kuten Turkuun ja Hämeenlinnaan sekä Porin lähelle Ulvilaan.³⁷⁴ Pelkolan sukulaiset olivat tärkeitä Aittamäen markkinoiden laajenemisessa Hämeenlinnan suuntaan. Esimerkiksi vuoden 1860 tammikuussa Paul Enok Wirzenius lähetti Pelkolan ajurin olutkuorman kanssa kotia kohti. Hän oli joutunut pidättelemään tätä muutamia päiviä kovan pakkasen vuoksi ja antoi tarkat ohjeet siitä, miten kuorman oluet: 50 pulloa ruotsalais- ja 150 pulloa baijerilaistyypistä olutta pitäisi varastoida, jotta liian suuret lämpötilan vaihtelut eivät rikkoisi pulloja:

Kun lasti saapuu, olisi parasta, että se ajettaisi talliin odottamaan lauhempaa säätä, missään tapauksessa sitä ei saa suoraan siirtää sisälle lämpimään huoneeseen vaan tilaan, jossa se juuri ja juuri välttyy jäätymiseltä.³⁷⁵

Pelkolan kartano oli järkevä kauttakulkupaikka ennen Hämeenlinnaa olutkuormien kuljetuksen takia. Maaliskuussa 1860 Paul Enok lähetti 900 pullon olutkuormaa kolmella ajurilla Hämeenlinnaan ja pyysi siskoltaan, että ajurit saisivat pysähtyä Pelkolassa ja, että yhteen kuormaan voitaisiin vaihtaa kokeneempi hevonen ja kaupunkia tunteva ajuri, jotta kaikki selviäisivät matkasta kunnialla.³⁷⁶ Seuraavan vuoden helmikuussa oltiin taas viemässä olutkuljetusta Pelkolan ohi Hämeenlinnaan ja Paul Enok kehotti siskoaan ottamaan kuormasta veloituksetta 25 pulloa ajurien pysähtyessä Nikkilässä maistattamassa olutta asessorilla.³⁷⁷ Pelkolaan Wirzenius lähetti tehtaan tuotteita siis myös veloituksetta – ehkä korvaukseksi kuljetuksista koituneista vaivoista.

373 ”Min Släkt” 675–679. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

374 G.E.W. E.W.:lle 9.12.1859; P.E.W. E.W.:lle 20.3.1860. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna; Laakso 1994, 197.

375 P.E.W. G.W.:lle 24.1.1860: ”När lasset framkommer så vore bäst, om vädret fortfarande är kallt, att låta köra in lasset i stallet och låta det stå der tills mildare väder inträffar, i ingen händelse bör det flyttas in i varmt rum utom i att sådant der det just icke fryser.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

376 P.E.W. E.W.:lle 20.3.1860. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

377 P.E.W. E.W.:lle 28.2.1861. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Suomeen alkoi 1860-luvulta lähtien syntyä uusia olutpanimoita nopealla tahdilla ja Aittämäki sai erityisesti kaupunkeihin osakseen kilpailua, johon oli vaikea osallistua ennen Turun-Toijalan rautatien avaamista 1876.³⁷⁸ Huonot satovuodet ja viljan hintakehitys saivat Wirzeniukset ostamaan viljaa, humalaa sekä muita oluenvalmistustarvikkeita Saksasta.³⁷⁹ Huolia erityisesti emännälle aiheutti myös panimomestari Karl Sarell, joka piti hieman liikaa omista tuotoksistaan. Gustava Emerentia järjesti panimomestarin ja inspektorin vaihdon pian miehensä kuoleman jälkeen.³⁸⁰

Arkisesta oluen käytöstä Aittämäessä on säilynyt muutamia kirjemainintoja. Työnantajilla oli mahdollisuus motivoida työntekijöitään ahkeraan työntekoon ylimääräisellä juomapalkalla. Paul Enok Wirzenius oli luvannut rengeilleen syksyllä 1859, että jos puintityö saataisiin nopeasti valmiiksi, he saisivat juoda niin paljon olutta kuin jaksaisivat. Työ valmistui ennätyksellisen nopeasti kahdessa päivässä. Renget käyttivät saadun lupauksen hyväkseen kunnolla ja joivat kaksi suurta saavillista olutta tullen aivan holtittomiksi ja joutuivat seuraavana päivänä huonovointisina katumaan tekoaan.³⁸¹ Työntekijöiden lisäksi myös oma perhe nautti oluttehtaan tuotoksista. Gustava Emerentia kertoi, että perhe oli alkanut juoda itse olutta päivällisellä ja tottunut siihen niin, että sitä jäätiin sen puuttuessa kaipaamaan. Gustava Emerentia totesi, että olihan se huono tapa, mutta vaikea vastustaa.³⁸²

Paul Enok Wirzeniuksen kuoleman jälkeen oluttehtaan tarina jatkui entistä menestyksekkäämpänä Gustava Emerentia ”Emma” Wirzeniuksen johtamana vielä kymmeniä vuosia tämän jälkeen.³⁸³

378 Bonsdorff 1997, Laakso 1994, 197.

379 P.E.W. E.W.:lle 12.5.1865, 13.9.1865. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna. Kaikkia tarvikkeita ei luonnollisesti ollut myöskään Suomessa ostettavissa.

380 G.E.W. E.W.:lle 17.11. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

381 G.E.W. E.W.:lle 29.7.1859. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

382 G.E.W. E.W.:lle 9.12.1859. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

383 Veikko Laakso on tutkinut Aittämäen Olutpanimon toimintaa ja myymäläverkostoa sekä kirjoittanut siitä laajasti Suur-Loimaan historiassa. Laakso 1994, 197–200. Emännän vuosista tehtaan johtajana kirjelähteissä ja oluttehtaan myöhemmistä vaiheista kerron lisää työn kolmannessa luvussa.

RATKAISEKO KOKO? SUURTILAT JA KARTANOTALOUDEN ERITYISPIIRTEITÄ

Aittamäen kartanon naapurissa asunut sukulaistäti Andriette Ringbom kirjoitti 1850-luvun alussa Pelkolan kartanoon Emma Wegeliukselle seuraavasti:

Ikävää sadetta olemme saaneet näinä päivinä, se on vaikeaa niille, jotka eivät ole vielä kylväneet – Paul sai peltonsa kylvettyä juuri ennen kuin räntäsade alkoi.³⁸⁴

Täällä on kylmää ja ikävää ja nyt sataa lunta, rukiinoraat eivät ole jaksaneet kasvaa, ne ovat kaikkialla huonon näköisiä, Wirzeniuksen pellot ovat kauneimpien joukossa.³⁸⁵

Pidän näitä sitaatteja ja kirjeiden yleistä ”ilmapiiriä” lähtökohtana tämän alaluvun keskustelulle. Aittamäen viljelysten tilaa kuvailleen Andriette Ringbomin kirjeistä saa sen käsityksen, että kartanon pelloilla tehdyt työt olivat ajoissa ”hyvän sään aikana” valmiita ja muutoinkin pellot olivat muuhun paikkakuntaan verrattuna hyvässä kunnossa. Lähdekriittisesti arvioiden sukulaistäti on saattanut arvioida Wirzeniuksen viljelyksiä puolueellisesti – toisaalta 1800-luvun jälkipuoliskon maatalouden tilanteen huomioon ottaen hänen havaintonsa ovat hyvinkin voineet pitää paikkansa. Viljelyn menestykseen voi olla monia syitä – toisinaan hyvä sato on kiinni myös silkasta onnesta – mutta kartanoiden viljelijöillä oli käytettävissään erilaisia,

384 A.R. E.W.:lle 29.8.1851: ”Ett grusligt regn har vi haft dessa dagar det är svårt för dem som ännu ej hafva sådt – Paul fick sin åker sådt just innan det slaska rägnet begynte.” Pka, Kotelo 7. KA, Hlinna.

385 A.R. E.W.:lle 11.9.[1864]: ”Kallt och ruskigt är det och nu snöslagger det, rågbrodden har ej orkat växa, den är öfver allt nära skral, Wirzenii åker är ändå ibland de vackraste.” Pka, Kotelo 7. KA, Hlinna.

pääasiassa taloudellisia resursseja, jotka paransivat onnistumisen mahdollisuuksia huomattavasti.³⁸⁶

Suomessa suurimittaista maataloutta yli sadan peltohehtaarin tiloilla harjoitettiin 1800-luvun jälkipuoliskolla sekä talonpoikaistiloilla että kartanoissa.³⁸⁷ Peltopinta-alaa on pidetty suurtiloja määrittävänä tekijänä, sillä vakiintuneen käsityksen mukaan se on paras tapa mitata maatilojen tuottavuutta.³⁸⁸ On kuitenkin otettava huomioon, että maatalouden kannattavuuteen vaikuttivat monet tekijät. Näitä olivat esimerkiksi erot paikallisissa olosuhteissa, kuten maan laadussa ja mikroilmastossa, karjan määrässä sekä karjan ruokintaan ja uudisraivaukseen soveltuvien niittyjen pinta-alassa.³⁸⁹ Suurtilojen luonnonresurssit mahdollistivat parhaimmillaan monipuolisen maankäytön ja tilalta saatujen tuotteiden tai maaomaisuuden myynti auttoi toteuttamaan sen kehittämiseen tarvittavia investointeja. Säätyläispiirien sosiaaliset verkostot paransivat myös mahdollisuuksia saada investointihankkeille lainarahoitusta.³⁹⁰

Merkittävänä menestystekijänä lähes kaikessa taloudellisessa toiminnassa voidaan pitää monipuolisia sosiaalisia resursseja.³⁹¹ Niitä kasvatetaan luomalla ja ylläpitämällä verkostoja, joiden syntymiseen 1800-luvulla vaikuttivat myös esimerkiksi asuintilojen fyysinen sijainti.³⁹² Ajan myötä tehokas sosiaalisten resurssien hyödyntäminen on voinut siis vaikuttaa taloudelliseen menestykseen ja omaisuuden kasvuun, joka on puolestaan edesauttanut sosiaalista nousua yhteisössä. Luodut verkostot ja hyvät liikesuhteet olivat oikein hoidettuna menestyneiden tilojen tärkeä resurssi. Liikesuhteet pohjautuivat luottamukseen ja vaativat toimiakseen muun muassa solmittujen sopimusten noudattamista.³⁹³ Toimivien liikesuhteiden ylläpitäminen vaati vaivannäköä, josta Paul Enok Wirzenius kirjoitti käytyään Turussa maksamassa olutpanimon hankintoihin liittyviä maksuja:

386 Vrt. Sundberg 2004, 19–20.

387 Jutikkala & Nikander 1939–1946.

388 Mäntylä 2018, 14; Snellman 2012, 6. Pohdintaa suurtilan ja kartanon välisestä erosta kts. Porskrog Rasmussen 2004, 48.

389 Ulväng 2008, 69.

390 Svensson 2001, 47.

391 Bourdieu 1994, 286; Suomalaiseen maataloushistoriaan sovellettuna esim. Niemelä 1998, 163–177; 2003, 490–491. Sosiaaliset resurssit ovat aineetonta pääomaa, jonka lähtökohtana ovat erot ihmisten henkilökohtaisessa luonteessa. Müller 1998, 28; Pareto 1915.

392 Svensson 2001, 49.

393 Keskinen 2008, 148–152, 166.

Kovaa työtä saa tehdä täyttääkseen kaikki sitoumuksensa erityisesti näinä huonoina aikoina – rahat ovat tiukassa ja Herra yksin tietää, koska ajat paranevat.³⁹⁴

Menestykselliseen kaupankäyntiin tarvittavan hyvän maineen hankkiminen oli vuosien työn tulosta, maineen menettäminen puolestaan saattoi tapahtua nopeasti.³⁹⁵ Sosiaalisten suhteiden ja verkostojen ylläpitäminen olivat yhtä lailla myös osa muutoksiin varautumista, tilan sopeutumiskykyä.³⁹⁶ Informaation kulku, ”sisäpiirin tieto”, antoi mahdollisuuden ennakoida muutoksia toimintaympäristössä ja tehdä muuttuvien olosuhteiden paineessa onnistuneita strategisia valintoja.³⁹⁷ Toimivat liikesuhteet auttoivat siis tilan tuotteiden kaupassa sekä tuotantopanosten ja rahalainojen hankinnassa. Seuraavaksi pohdin, mitä muita elämäntavan ja resurssien mukanaan tuomia etuja suur- tai kartanotaloudella oli maatalouden uudistusvaiheessa ja olivatko ne kaikki lopulta etuja.

Työvoimavaltaisessa maataloudessa ratkaisevana menestystekijänä on pidetty suurta määrää työväkeä ja alustalaisia.³⁹⁸ Työt päästiin suorittamaan juuri silloin kun olosuhteet olivat kuhunkin työvaiheeseen otollisimmat ja suurella väkimäärällä ne tulivat nopeasti tehdyksi. Myös peltojen kunnossapito esimerkiksi ojituksen ja aitojen hoidon muodossa oli mahdollista runsaalla työvoimalla. Vielä tutkimusjaksoni alkupuolella edullinen työvoima oli kartanotaloudelle voimavara. 1800-luvun lopulla tapahtuneen työvoimakustannusten nousun myötä tämä resurssi alkoi kääntyä suurtilojen kannalta jopa rasitteeksi ja tätä yksityiskohtaa onkin käytetty eräänä painavimmista perusteista pienviljelyn joustavuutta modernisaation kynnyksellä arvioitaessa.³⁹⁹ Suurtiloilla oli kuitenkin omat, vaihtelevat keinonsa selvitä työvoimapolitiikan muutoksista ja suurtilojen maataloutta tutkinut Kirsti Niskanen pitää tätä argumenttia vaikeana todistaa aukottomasti puoleen tai toiseen.⁴⁰⁰ Andriette Ringbomin tämän luvun alussa viitatus huomioidut Aittamäen pelloista ja niiden ajoissa tehdyistä töistä

394 P.E.W. E.W.:lle 13.9.1865: ”Får man bråka och bestyra för att kunna fullgöra alla sina förbindelser i synnerhet i dessa dåliga penninge tider och Gud vet om och när det kan bli bättre.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

395 Luoma-Aho 2005, 170–176; Good 1988, 38.

396 Darnhofer & al. 2016, 114, 116.

397 Puupponen & al. 2017, 32.

398 Esim. Sirén 2004, 213–214; Åström 1993, 54–70; Suurtilojen työvoimaa organisoitiin esimerkiksi poliittisista syistä Euroopan maissa monella eri tavalla. Esim. Jones 2016, 32–56.

399 Morell 1993, 66.

400 Niskanen 1995, 75–86, 203–208.

voivat tulkintani mukaan olla seurausta nimenomaan kartanon muihin viljelijöihin verrattuna runsaasta työvoimaresurssista. Työntekijäkysymykseen ja sen vaikutuksiin palaan vielä myöhemmin tässä työssä.

Viljelymenetelmien uudistaminen on eräs niistä taloudellisia resursseja vaativista toimenpiteistä, joita on myös todettu eräiden säätyläisviljelijöiden kokeilleen 1800-luvun alkupuolelta lähtien.⁴⁰¹ Kysymys on siis viljelyn tehostamisesta kesantoa vähentämällä monipuolistaen kasvivuorottelua ja pidentämällä viljelykiertoa.⁴⁰² Kiertoviljelyn on ajateltu liittyvän osaksi tuotantos suunnan muutosta ja rehukasvien, kuten kauran, juurikasvien sekä virnan ja perunan viljelyn lisääntymistä sekä heinänpeltoviljelyä on pidetty selvänä merkinä sijoittamisesta nautakarjan ruokinnan parantamiseen.⁴⁰³ Kokeilut uusilla viljelymenetelmillä olivat päässeet alkuun jo ennen 1850-lukua ja niistä keskusteltiin Suomen Talousseuran järjestämässä ensimmäisissä maanviljelyskokouksissa vuosina 1847, 1850 ja 1852. Kokemukset viljelysten uudelleenjärjestelystä olivat kuitenkin vielä harvojen uskalikkojen todellisuutta ja uudet menetelmät herättivät säätyläisistä koostuvassa osanottajajoukossa myös epäilyjä ja vastustusta.⁴⁰⁴

Suomessa käytetyissä viljelymenetelmissä oli suurta alueellista vaihtelua – Loimaan ja Hattulan sukulaistilojen välillä on suhteellisen lyhyestä maantieteellisestä välimatkasta huolimatta havaittavissa selviä eroja. Loimaan seudulla oli 1800-luvulla yleisesti käytössä kaksivuoroinen, sivukierrollisen peltoviljelymenetelmä.⁴⁰⁵ Hattulassa viljelyolot olivat puolestaan luonnonmaantieteellisistä seikoista johtuen vaihtelevat ja tästä syystä samalla tilalla saattoi olla samanaikaisesti käytössä useampi eri viljelyjärjestelmä.⁴⁰⁶ Tilakoolla oli 1800-luvulla vaikutusta mahdollisuuksiin monipuolistaa viljelykiertoja ja harjoittaa heinänpeltoviljelyä. Potentiaalisen peltoalan poistaminen viljanviljelyn käytöstä ja siirtäminen rehuntuotantoon vaati tilalta merkittävästi oman ravinnontarpeen ylittävää tuotantoa.

401 Esim. Östman 2004, 46; Laakso 1994, 149.

402 Soininen 1974, 96.

403 Soininen 1974, 96; Grotenfelt 1897, 103: Perunaa käytettiin monipuolisesti ihmisravintona sekä mm. viinanpolttoon, mutta myös karjan rehuksi.

404 Berättelse öfver förhandlingarne vid det första allmänna finska landbruksmötet i Åbo 1847. Utgifven af Leopold Alm. Stockholm 1849.

405 Laine 2020, 140.

406 Sunila 1907, 60.

Kirsi Laine muistuttaa, ettei yhtä viljelymenetelmää voi varsinaisesti pitää toista parempana, vaan viljelijät ovat pyrkiineet löytämään aina parhaiten olosuhteisiin sopivan tuotantotavan.⁴⁰⁷ Aittamäen viljelyjärjestelmään ei tehty suuria järjestelyjä vuosisadan lopulla, vaan sama järjestelmä, joskin heinänumilla täydennettynä oli käytössä Aittamäessä vielä 1900-luvun alussa.⁴⁰⁸ Pelkolan kartanossa otettiin vuonna 1885 käyttöön Hattulan alueen ensimmäinen vuoroviljelyjärjestelmä, joka oli edelleen käytössä Pelkolassa 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä.⁴⁰⁹ Näyttäisi siis siltä, että peltopinta-alaltaan puolet Pelkolaa suuremmassa Aittamäessä ei koettu tarpeelliseksi siirtyä monimutkaiseen kiertoviljelyjärjestelmään vaan karjan rehutilous saatiin järjestettyä muilla keinoin. Kiertoviljely ei myöskään ollut uudistuksena mikään itsetarkoitus vaan tapa tehostaa tuotantoa tilanteessa, jossa tilan pinta-alaressurit eivät siihen enää aikaisemmin käytetyillä menetelmillä riittäneet.

Ruotsalaiset maataloushistorian tutkijat Mats Morell ja Martin Söderhäll ovat tutkineet tilakoon vaikutusta maatalouden kehitykseen Uppsalassa.⁴¹⁰ Heidän mukaansa suurimmalla osalla yli 100 hehtaarin suurtiloiksi määritellyistä viljelmistä oli siirrytty rehukasveja sisältävään viljelykiertojärjestelmään 1800-luvun kolmannella neljänneksellä. Markkinoiden muutos 1870-luvun lopulta antoi suurtiloille mahdollisuuden reagoida niihin nopeammin ja siksi ne näyttävät olleen maitokarjatalouden kehityksen vetureita vielä 1880-luvun taitteessa. Tämän jälkeen erot karjatalouteen siirtymisessä kaventuivat eri kokoisten tilojen välillä nopeasti, kunnes ne olivat kadonneet lähes näkymättömiin vuoteen 1910 mennessä.⁴¹¹

On sanottu, että varakkaat viljelijät saattoivat ensimmäisinä hankkia käyttöönsä uusia työkaluja.⁴¹² Teollisesti jalostetun raudan käyttö ja tekniset innovaatiot lisääntyivät 1800-luvun kuluessa, mutta kesti kuitenkin pitkään ennen kuin uutuuksia pystyttiin täysimittaisesti hyödyntämään suomalaisilla maataloilla.⁴¹³ Göran Ulväng on todennut ruotsalaisia kartanoita tutkiessaan, että käytännön viljelyssä maatalojen menetelmissä oli ennen 1800-luvun loppua melko vähän eroja, sillä yleinen

407 Laine 2020, 143–144; Gadd 2005, 63.

408 Maataloushallituksen tiedustelu 1910, Ha 10, Loimaa, Maataloushallituksen arkisto. KA, Hlinna.

409 Viljelyjärjestelmän suunnitteli ruotsalainen insinööri D. W. Grubbens. Sunila 1907, 197.

410 Morell & Söderhäll 2019.

411 Morell & Söderhäll 2019, 312–331.

412 Anttila 1974, 186–187.

413 Östman 2004, 21–32.

tekninen kehitys oli niin alhaisella tasolla.⁴¹⁴ Suurtilojen parempi taloudellinen menestys johtui hänen havaintojensa mukaan enimmäkseen laajemman maaomaisuuden mukanaan tuomista eduista. Näistä tärkeimpiä olivat suuret niittyalueet, jotka tuottivat enemmän karjan rehua ja tätä kautta lisäsivät käytettävissä olevan lannan määrää.⁴¹⁵

Eräs aineettoman pääoman laji, joka saavutti suurempien tilojen omistajat potentiaalisesti ennen pienempiä tiloja, oli koulutus. Maatalouden uudistaminen ja uusien tekniikoiden käyttöönotto vaativat sekä teoreettista että käytännöllistä osaamista, jonka saavuttaminen ilman kouluttautumista oli hyvin vaikeaa.⁴¹⁶ Maatalouden edistämiseksi tehty tutkimus- ja valistustoiminta oli aluksi vähälukaiseen suurmaanomistajien piiriin rajoittunutta.⁴¹⁷ Suomessa tiedonkulku ja koulutus oli pitkään myös kielikysymys ja tämän tiedostaen esimerkiksi Suomen Talousseuran tavoitteena oli saada julkaistua ajankohtaista tietoa myös suomeksi. Tämä ei kuitenkaan poistanut sitä tosiseikkaa, että 1700-luvulta saakka julkaistu, lähinnä ranskan- ja ruotsinkielinen maatalouskirjallisuus oli ollut osa sivistyneen kartanonväen lukemistoa jo pitkään, myös ensimmäiset alaa käsittelevät aikakauslehdet alkoivat ilmestyä 1800-luvun puolivälissä.⁴¹⁸ Ensimmäisissä maanviljelyskokouksissa keskustelut käytiin niin ikään yksinomaan ruotsiksi.⁴¹⁹

Koulutuksen suhteen tilanne oli muuttumassa nopeasti 1860-luvulta alkaen koululaitoksen kehittyessä ja 1800-luvun viimeisellä neljänneksellä etumatkaa kurottiin nopeasti umpeen. Koulutus antoi myös valmiudet suunnitella maatalouden harjoittamisen taloudellisesti mahdollisimman kannattavalla tavalla. Menestyvä maatilatalous puolestaan edellytti tarkkaa markkinatilanteen seuraamista ja nopeaa reagointia sen muutoksiin oikealla hetkellä.⁴²⁰

Maataloushistoriassa pitkään ylläpidetty ajatus säädyn tai sosiaaliluokan vaikutuksesta maatalouden edistyksestä ei ole enää viimeisten vuosikymmenten aikana ollut ajankohtainen lähestymistapa aiheeseen.⁴²¹ Yli sadan vuoden takaisessa

414 Ulväng 2008, 68–70.

415 Ulväng 2008, 68–70.

416 Niskanen 1995, 154–155.

417 Niskanen 1995, 85–86; Soininen 1982, 390. Muutamissa valistuneissa aateliskartanoissa uudistustoimia tehtiin isänmaallisessa hengessä jo 1700-luvulla. Ilmakunnas & Tandefelt 2023, 92–95.

418 Niemelä 2003, 490.

419 Niemelä 1996, 74–75.

420 Hillbom & Svensson 2014, 2–4; Morell 2022, 325–327.

421 Soininen 1974, 29.

Heinäseipäitä Pelkolan kartanon pelloilla 1900-luvun alussa. Kuva: Pelkolan kartanoarkisto.

aikalaiskirjallisuudessa oli tarkoituksenmukaista korostaa säätyläisten asemaa ja vastuuta edelläkävijöinä ja vähätellä talonpoikien kykyä harjoittaa maataloutta valtiota tai yhteiskuntaa hyödyttävällä tavalla.⁴²² Tämä näkökulma on vaikuttanut maataloushistorian tutkimuksessa maatalouden kehityksestä muodostuneeseen kokonaiskuvaan. Maatalouden tuotantosunnan muutokseen tähtääviä toimia tehtiin siis tiloilla olosuhteiden vaatimissa rajoissa. Suurellakaan tilalla mikään ei pakottanut muuttamaan toimintatapoja niin kauan kuin resurssit antoivat myöden tai investointien kohdentamisen prioriteetit eivät muutoin olleet maatalouden uudistustoimien puolella.

422 Jutikkala 1932, 197–199; Nykytutkimuksen valossa talonpoikien halua mahdollisimman menestyvän maatalouden harjoittamiseen ei ole syytä epäillä. Esim. Laine 2020.

***Omistajaperheen
roolit kartanon
taloudessa***

Maatalouden vahvistaessa asemaansa säätyläiselinkeinona, kohdistui myös maalaiskartanoiden emäntiin ja isäntiin uudenlaisia odotuksia.⁴²³ Suuren maatilatalouden menestyksellä ylläpitäminen vaati läsnäoloa, töiden organisointia ja valvontaa. Kiireiset tuomarit, tutkimuksen ensimmäisen sukupolven isännät Paul Enok Wirzenius ja Gabriel Wegelius olivat maataloudesta hyvin kiinnostuneita. He kuuluivat monen muun herrasviljelijän kanssa Suomen Talousseuraan, lukivat maatalouden uutuuksista ja keskustelivat niistä muiden isäntien kanssa.⁴²⁴ Isännät myös valvoivat töitä pelloilla aina kuin vain suinkin ehtivät ja vaihtoivat maatalousuutisia kirjeissään.⁴²⁵

Työt, liikeasiat ja matkat pitivät isännät käytännössä usein poissa maatiloiltaan, jolloin kotona lasten kanssa pysyvät emännät ottivat paljon vastuuta tilanhoidosta. Naiset olivat 1800-luvulla sidotumpia kotiin kuin miehensä, maalaiskartanossa kotitalouden hoito laajeni usein kattamaan myös vastuun muusta tilanhoidosta ja maataloudesta.⁴²⁶ Emäntien piti siis olla käytännöllisiä, sitoutuneita ja toimeliaita – vaimojen monipuolisuus ja joustavuus saattoikin olla eräänä osatekijänä mahdollistamassa virkamiesisäntien maatalousharrastusta.⁴²⁷ Tässä luvussa tutkin, miten työ kartanoissa oli organisoitu, miten työt jakautuivat sukupuolen mukaan ja miten muuttuvat perhe-tilanteet vaikuttivat rooleihin tilan ja perheyriyksen hoidossa.

Leskiksi jääneet emännät Emma Wegelius ja Gustava Emerentia Wirzenius kantoi-
vat kartanoita hallinnoidessaan suuren vastuun tilojensa tulevaisuudesta. He valitsivat omat toimintastrategiansa kiinnostuksensa ja taipumustensa mukaan ja päätyivät hieman erilaisiin ratkaisuihin. Sukutilojen tulevaisuus oli tiiviisti sidoksissa perheen lasten tulevaisuuteen ja koulutusvalintoihin, joihin myös äideillä oli oma sanansa sanottavana. Moderni maatalouden harjoittaminen vaati monenlaisia tietoja ja enenevässä määrin myös käytännön taitoja. Tässä luvussa mielenkiintoisen ikkunan säätyläispojan maatalousopintoihin tarjoavat Uno ja Emma Wegeliuksen väliset kirjeet Unon opiskeluvuosilta Kokemäenkartanosta. Tuleva isäntä sai arvostetun viljelijän, Eugén von Knorringin luota opit uudenaikaisen, karja- ja meijerialouteen perustuvan maatalouden harjoittamiseen.

423 Jutikkala 1939, 36. Jutikkala kuvaa tilanhoidosta tulleen muodikasta.

424 Niemelä 2003, 480–487; Kejslerliga Finska Hushållnings-Sällskapet Handlingar 1856, 116–117.

425 Esim. G.E.W. E.W.:lle 16.5.1851. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

426 Steinrud 2008, 145; Östman 2000, 87–115; Ulvros 1996, 47–52.

427 vrt. Keinänen 2003, 170.

ISÄNNYYDEN JA EMÄNNYYDEN ODOTUKSET AITTAMÄESSÄ

On niin hauskaa, että Paulista tulee nyt Ryngön isäntä, uskon, että hänestä tulee hyvä isäntä, Luoja antakoon hänelle hyvän vaimon.⁴²⁸

Edellinen sitaatti on Wirzeniuksen tädin ja lähinaapurin Andriette Ringbomin kirjeestä keväältä 1849. Isännyyteen ja emännyyteen liittyvät odotukset olivat 1800-luvun lopulla muuttumassa modernisoituvan yhteiskunnan myötä. Maatalous ammatillistui monen muun alan tavoin, ja muutokset maailmantaloudessa vaativat viljelijöiltä uudenlaista mukautumiskykyä.⁴²⁹ Aittamäen kartano siirtyi Paul Enok Wirzeniuksen omistukseen kaksi vuotta hänen isänsä kuoleman jälkeen vuonna 1848.⁴³⁰ Nuori isäntä kohtasi uransa alkuvaiheessa uudenlaisia haasteita: maatalouden kehittyessä tarvittiin menestyvään tilanhoitoon lisää henkilökohtaista panostusta ja ennen kaikkea koulutusta.

Wirzenius teki parhaansa lunastaakseen hänelle asetettuja odotuksia ja vuoden 1849 heinäkuussa hän kävi suorittamassa tutkinnon, ”examen”, Mustialassa. Suomen Talousseuran organisoima maatalouden koulutus Suomessa oli alkanut Mustialan maatalousoppilaitoksessa vuonna 1840.⁴³¹ Kouluun perustettiin eri osastoja, joista

428 A.R. E.W.:lle 17.4.1849: ”*Det är så roligt att Paul nu blir Husbonde på Ryngö, jag tror han blir en god Husbonde, Gud gifve honom blott en god Hustru.*” PkA, kotelo 7. KA, Hlinna.

429 Vrt. Peltonen 2019, 144.

430 Carl Daniel Wirzenius kuoli vuonna 1846 ja Paul Enok Wirzeniuksesta tuli Aittamäen omistaja 1848. Nikander & Jutikkala 1940, 716.

431 Niemelä 2003, 480–481. Suomen Talousseura oli koko 1800-luvun alkupuoliskon tehnyt työtä maatalouden kehittämisen puolesta. Talousseuran tavoitteena oli edistää Suomen talouselämää ja erityisesti maataloutta keräämällä tietoja maan talouden tilanteesta sekä tekemällä neuvonta- ja valistustyötä. Kirjallisessa muodossa tehty työ tavoitti alkuvaiheessa ensisijaisesti ruotsinkielistä säätyläisväestöä. Sekä Aittamäen että Pelkolan isännät olivat Suomen Talousseuran jäseniä ja siksi varmasti tietoisia maatalouden kehittämisen ympärillä käydyistä keskustelusta. Kejslerliga Finska Hushållnings-Sällskapet Handlingar. Fjerde Tomen. Åbo 1856.

Paul ja Gustava Emerentia Wirzenius. Kuvat yksityiskokoelmasta.

yksi, ”*Privaattioppilasten osasto*”, oli tarkoitettu koulun johtajan yksityisoppilaille. Mustialan yksityisoppilaista ei ole säilynyt arkistoissa mitään luetteloa, mutta heidän joukossaan oli Antto Laihon ja myöhempien biografiatietojen mukaan muun muassa tulevia maatalouden ja politiikan alan vaikuttajia, kuten Agathon Meurman, Pehr Edvard Östring, Alexander Otto Ehrström ja Zachris Cajander.⁴³² Kirjelähteiden perusteella Paul Enok Wirzenius oli yksi näistä oppilaista.⁴³³ Näitä sivistyneitä nuoria miehiä, jotka myös maksoivat opiskelustaan, johtajat vastaanottivat vuosina 1845–1853, jonka jälkeen osasto lakkautettiin senaatin päätöksellä.⁴³⁴

Maataloudesta ja sen koulutuksesta oli tullut tärkeä osa sivistyneiden tilanomistajien arvoja. Näiden varhaisten agronomien opinnot eivät ehkä olleet laajuudeltaan verrattavissa myöhempien agronomien tutkintoihin, mutta monen opiskelijan pohjakoulutus antoi heille taidot opiskella aiheesta lisää myös itsenäisesti ja käydä Mustialassa ”tenttimässä”, kuten kirjeessä annetaan ymmärtää. Vakituisesti agronomiopinnot tulivat Mustialan opetusohjelmaan vuonna 1865.⁴³⁵

432 Laiho 1928, 25; Vares, Vesa 2001: Meurman, Agathon 1826–1909, Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: SKS. luettu 4.2.2024; Kotivuori 2005, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Pehr Edvard Östring, Alexander Otto Ehrström*. Finska forströreningens meddelanden 1.1.1900, Sjuttonde Bandet, 336–337; Kotivuori 2005, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Zakarias Cajander*. luettu 4.2.2024.

433 A. R. E. W.:lle, ilman päiväystä [heinäkuu 1849]. Pka, kotelo 7. KA, Hlinna.

434 Mäkinen 1997, 11–12; Laiho 1928, 21–24.

435 Laiho 1928, 31.

Säätyläisten kirjo oli laaja ja tässä vaiheessa maataloudellinen kouluttautuminen oli vielä harvinaista. Paul Enok Wirzeniuksen tutkinto oli siksi arvovalinta ja osoitti maatalouden merkityksen kasvamista hänen perheessään. Andriette Ringbomin kommenttien sävy kertoo myös osaltaan siitä arvostuksesta, jota maaseutusäätyläistön edustaja ja suvun jäsen perheineen koki isännyyteen panostamista kohtaan – uuden isännän vakaana aikomuksena oli huolehtia tilansa tulevaisuudesta parhaalla mahdollisella tavalla ja tähän liittyi maatilan hoitoon osallistuminen aikaisempaa aktiivisemmalla otteella.⁴³⁶ Samanlainen sävy on vuonna 1851 Paul Enok Wirzeniuksen puolison, Gustava Emerentia Wirzeniuksen kirjeessä:

*Paul on ollut heikkovointinen jonkin aikaa, mutta viime aikoina hän on ollut taas terve ja hänestä on tullut oikein ahkera maanviljelijä, ainakin hän on usein ulkona pelloilla...*⁴³⁷

Ahkeruus ja mielikuva peltojaan hoitavasta viljelijästä olivat selvästi Pelkolaan kirjoitaville naisille arvostuksen aiheita. Todellisuudessa tuomarintöitä tai muita liikeasioita hoitava isäntä oli usein poissa kotoa tai hänen terveydentilansa oli niin huono, ettei hän voinut käydä ulkona lainkaan.⁴³⁸ Emäntä saattoi eräänä elokuisena päivänä tyytyväisenä todeta Paulin olleen terveenä koko kesän ja viihtyneen ”...*ahkerasti ulkona tarkkailemassa työntekijöitä...*”⁴³⁹, joka tuonee esiin tuomarin osuuden käytännön töihin tai toisaalta nuoren emännän oman kasvatuksensa mukaisen käsityksen siitä, mikä osa maataloudesta kuului kartanon isännän tehtäviin.

Gustava Emerentia os. Gadolin, tuli Aittamäkeen 20-vuotiaana Åvikin kartanosta, Somerolta.⁴⁴⁰ Hän oli upseeriperheen tyttärenä saanut opiskella kotiopettajan ja sukulaistensa johdolla kotonaan sekä oleskellut myös pitkiä aikoja äitinsä puolen sukulaisten luona Tukholmassa.⁴⁴¹ Gustava Emerentia oli elänyt suojattua elämää ja Aittamäkeen saapuessaan hän oli kokematon niihin tehtäviin, joita maalaiskartanon

436 Tilanomistajien osallistumisesta kartanon töihin ja arvostuksen noususta Ruotsissa kts.: Ulväng 2008, 147.

437 G.E.W. E.W.:lle 16.5.1851: ”Paul har varit kraslig nu en tid, men för den närvarade är han frisk igen och tyckes nu hafva blifvit en mycket ifrig landbrukare, åtminstâne är han jemt ute på åkrarna...” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

438 Esim. kirjeet: G.E.W. E.W.:lle 16.11.1851; 21.2.1852; 4.3.1853; 5.10.1853; 9.9.1855. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

439 G.E.W. E.W.:lle 25.8. ilman vuotta: ”...och varit så ifrigt ute och sett på arbetarena...”. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

440 Rk Loimaan seurakunta 1845–1851, Aaa:29. KA, Turku.

441 ”Min Släkt” 157–163; 581–584. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna; Haggrén 2011, 50–54.

emännöyys häneltä vaati. Perheenjäsenten kirjeistä voi lukea, miten sopeutuminen uuteen kotiin vei aikansa:

*... hän ei ole sellainen, että hänen kanssaan tulisi heti läheiseksi, mutta kunhan hän jättää pois Åvikin ideat ja siirtyy Aittamäkisiin, jotka ovat itselleni rakkaita.*⁴⁴²

*Mamma viihtyy kyllä hyvin rauhallisessa kamarissaan, kunhan hän ei ala puuttua taloudenhoitoon, sillä se pitää nuoren oppia ensi tilassa – Ei varmasti ole helppoa, jos kotoa ei ole saanut mitään oppia taloudenhoidosta, joka on naiselle kaikkein tärkeintä, sillä mitä hyötyä on hienosta koulutuksesta, kun hänen pitää seistä toimeettomana piikojen ja mamsellien keskellä, jotka nauravat ollessaan viisaampia kuin emäntänsä.*⁴⁴³

Yhteiskunnan harvalukuisena ylimpänä osana säätyläiset olivat itsessään vahvasti kerrostunut yhteisö.⁴⁴⁴ Korkeammasta säätyläisasemasta taloushaasteiden parissa kamppailevan maalaiskartanon emännäksi vienyt tie oli monella tapaa ristiriitainen, sillä tavat ja emännöyden odotukset olivat erilaiset Åvikissa ja Aittamäessä.⁴⁴⁵ Sivistyneen edustusvaimon taidoista ei ollut paljon etua, kun kartanoista köyhällä Loimaalla seurapiirit olivat vähissä ja elämä pyöri pitkälti maatilán arjen ympärillä. Vaikka kesäaikaan vietettiin myös aikaa vierailevien ystävien ja sukulaisten kanssa sekä käytiin itse vierailuilla, olivat perheen ja sukulaisten odotukset erilaiset kuin mihin nuori emäntä oli osannut valmistautua, eivätkä ensimmäiset vuodet miniäná sujuneet aivan mutkattomasti.⁴⁴⁶ Gustava Emerentia Wirzeniuksen oli opeteltava johtamaan töitä, joiden tekemiseen hän ei ollut elämänsä aikana aikaisemmin joutunut puuttumaan.

442 A.R. E.W.:lle 3.7.1851: ”...hon har ej sådant sätt att man ensat blir förtrogen med henne, men när hon lämnar bort Åviks ideer, jämkar det sig till Aittamäkinas, för hvilka jag har en egen förkärlek.” Pka, kotelo 7. KA, Hlinna.

443 A.R. E.W.:lle 8.3.1851: ”Nog trifs Mamma bra i sin lugna kammare blott hon ej börjar att tråka i hushållet, den unga må nu engång lära sig en sak som hon dock mästen kunna, det går väl ej så bra straxt då man ifrån hemmet ej har någon undervisning i hushållning, som dock för en qvinna är den viktigaste, till hvad gagnar nu den fina bildningen ensam, då hon måste stå flat bland Pigår och Mamseller, som skratta då de finna sig klokare än Vårdinnan.” Pka kotelo 7. KA, Hlinna.

444 Wirilander 1974.

445 Ruotsalaisen Årstan kartanon emännän Märta Helena Reenstjernan elämää ja rooleja hyvin samantapaisessa tilanteessa käsittelee tutkimuksessaan Marja Keinänen. Keinänen 2003.

446 Miniän vaikeasta roolista esim. Östman 2000, 130; Siiskonen 1983, 42.

Tämän lisäksi hänen oli rakennettava asemansa kartanossa sen kotitalouden johtajana ja siten määriteltävä itse roolinsa uudessa sosiaalisessa ympäristössään.⁴⁴⁷

Andriette Ringbomin kommentit uudesta emännästä antavat aihetta miettiä odotusten täyttymistä sosiaalisen aseman, perheen ja määrittelijän mukaan. Perheen roolit ja naisen asema olivat jo aikaisemmin 1800-luvulla alkaneet herättää keskustelua ja kritiikkiä.⁴⁴⁸ Perhehistoriaa tutkineen Kai Häggmanin mukaan patriarkaaliset ihanteet ja elämäntapa olivat 1800-luvun kuluessa vähitellen väistymässä säätyläistön keskuudessa.⁴⁴⁹ Jyrkkä isäntävallan, luterilaisen kolmisäätyopin ja alamaisuusajattelun kulttuuri korvautuivat vähitellen pehmeämmillä arvoilla ja monenlaisia reaktioita herättäneellä tasa-arvokeskustelulla.⁴⁵⁰

Muutos kohti liberaalimpia ajatusmalleja oli kuitenkin hidas ja hyvän vaimon ihanne näyttäisi vielä 1850-luvun maaseudulla levänneen perinteisillä patriarkaalisen järjestyksen asettamilla sijoilla.⁴⁵¹ 1790-luvulla syntyneenä Andriette Ringbom edusti Gustava Emerentiaan verrattuna selvästi edellistä sukupolvea ja hänen arvomaailmansa mukaan emännälle asetetut odotukset kiteytyivät nöyrästi miestään tukevaan, kotitalouttaan esimerkillisesti hoitavaan ja useita perillisiä suvulle synnyttävään naiseen.⁴⁵² Lisäksi eri säätyjen avioihanteet poikkesivat toisistaan ja maalaiskartanon emäntää kohtasivat monitahoiset odotukset vaimona, äitinä ja emäntänä.

”Aittamäen tapa” toimia siirtyi Pelkolan kartanoon, kun Paul Enok Wirzeniuksen sisar, Emma Wirzenius meni naimisiin leskeksi jääneen kihlakunnantuomari Gabriel Wegeliuksen kanssa. Wegeliuksen asuessa suurimman osan vuotta poissa kotoa työnsä vuoksi hänen vaimonsa otti suuren vastuun kartanon töiden sujumisesta. Kotiväen kirjeissä tämä näkyy esimerkiksi siten, että he olivat huolissaan Emman terveydestä: ”*Erityisesti hän pelkää, että tulet sairaaksi kun on ollut niin kylmä ja sinun täytyy olla niin paljon navetassa...*”⁴⁵³ Vastuu töiden organisoinnista isännän poissa ollessa sekä

447 Vrt. Keinänen 2003, 156–159. Keinänen käyttää sosiaalisen aseman ja mahdollisuuksien määrittelyyn sosiologi Pierre Bourdieuin habitus -käsitettä. Broady 1991, 225–230; Bourdieu 1977, 72–95.

448 Korpiola 2021, 266–267; Häggman 1994, 182–183, 187–188. Tilanteen kehitystä ajassa kommentoi mm. Karonen 2002, 16–17.

449 Häggman 1994, 26.

450 Häggman 1994, 134–200.

451 Lain ja kristillisen tapakulttuurin mukaan mies oli edelleen 1800-luvun jälkipuoliskolla perheen pää ja muut perheenjäsenet hänen määräysvallassaan. Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 laki, Naimisen Caari IX:1.; Gräberg 1764.

452 Keinänen 2003, 155; Eilola 2002, 102.

453 A.R. E.W.:lle 8.3.1851: ”*I synnerhet fruktat hon att du skall bli sjuk då det nu varit så kalt och du måste gå så mycket i ladugården...*”. PkA kotelo 7. KA, Hlinna.

Herrasväki viihtyi peltomaisemissa yleensä omilla ehdoillaan, töitä seuraten. Kuvassa Espoonkartanon herrasväkeä heinäpellolla vuonna 1915. Kuva: August Ramsay, KAMU – Espoon kaupungin museo.

ymmärrys ja taidot käytännön töissä toivat emännälle auktoriteettia ja valtaa kartanoyhteisössä.⁴⁵⁴ Pelkolan kartanon kirjeissä esiin nousevat aikalaiskäsityksen mukaan ”hyvät emännät”, jotka elivät säädynmukaista elämää, ymmärsivät ja osasivat hallinnoida kotikartanoaan tarvittaessa itsenäisesti.

Tutkimissani maaseudun kartanoissa säätyläiset elivät sosiaalisesti kahden maailman jatkuvassa vaikutuspiirissä, talonpoikaisen ja säätyläiselämän välimaastossa. Hyvä puoliso oli aktiivinen toimija, ei vain taloudellisesti onnistunut naimakauppa. Onnistuminen avioliittomarkkinoilla oli parhaita sijoituksia tilan, suvun ja perheen tulevaisuuteen.

454 Keinänen 2003, 164–166.

”Tee niin kuin parhaaksi näet”

– ISÄNTÄVALLAN PERIAATE JA KÄYTÄNTÖ SEKÄ SUKUPUOLITETTU TYÖNJAKO

Perinteinen sukupuolijako käy kartanon omistajien kirjeissä ilmi niissä maatalouden painopisteissä, jotka olivat emännälle tai isännälle luontevimpia hoitaa. Vaikka isäntäväki oli käytännön töissä pääasiassa valvovana osapuolena, toteutui vastuunjako silti normaalitilanteessa sukupuolen mukaan.⁴⁵⁵ Isäntä vastasi pelloista ja metsistä, emäntä koti- ja karjataloudesta.⁴⁵⁶ Normaalitilannetta, pääasiallisesti samassa taloudessa asuvaa pariskuntaa tässä tutkimuksessa edustavat Gustava Emerentia ja Paul Enok Wirzenius. Pelkolan kartanon Gabriel ja Emma Wegeliuksen tapauksessa aviopuolisoiden erillään asuminen aiheutti runsaasti tilanteita, joissa perinteisistä rooleista jouduttiin joustamaan. Perheen ja avioliiton korostetusta asemasta huolimatta esimodernissa yhteiskunnassa monet, usein aviomiehen työhön liittyvät tilanteet, saattoivat aiheuttaa vaimon jäämisen yksin vastuuseen perheestä niin sanotuksi vihreäksi leskeksi.⁴⁵⁷ Tilanne oli harvinaisempi kuin varsinainen leskeys, mutta ei suinkaan poikkeuksellinen. Suomessa vihreitä leskiä on kuitenkin tähän mennessä tutkittu vähemmän kuin leskiemäntien toimijuutta.⁴⁵⁸

Avioparin taloudellinen toiminta on katsottu lähes poikkeuksetta isännän ansioksi, sillä esimerkiksi kirjanpitolähteiden perusteella muita päätelmiä on vaikea tehdä. Useat

455 vrt. Steinrud 2008, 143 muistuttaa, miten käytännön roolijako oli täysin riippuvainen elämäntilanteesta; Lönnqvist, 1978, 623–624.

456 Östman 2004, 59–61; Siiskonen 1983, 111; Vrt. Ijäs 2015, 78–79: Venäjällä kartanotaloudessa emännän tehtäväkenttä kattoi koko kartanotalouden; Monien kartanoiden osalta karjataloudesta vastaavina on pidetty miehiä, jotka sitten tekivät siitä myös taloudellisesti kannattavaa, esim. Lönnqvist 1978, 160–166.

457 van der Heijden et al. 2012, 226.

458 Laine 2022a; Säätyläisemäntien maatalanhoidosta Ruotsissa 1800-luvulla mm. Steinrud 2008, Ulvros 1996; lesket mautilojen johdossa mm. Ijäs 2015, 93–97; Vainio-Korhonen 2012, 243–249.

tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että käytännössä tilanne oli paljon moniulotteisempi ja esimerkiksi vaimojen tekemät liiketoimet tunnistettiin yleisesti Pohjois-Euroopassa.⁴⁵⁹ Muun muassa ruotsalaiset historioitsijat Eva Helen Ulvros ja Marie Steinrud ovat kirje- ja muita henkilökohtaisia lähteitä tutkittuaan voineet todeta kauppiaiden ja virkamiesten vaimojen hoitaneen asumiaan maatiloja varsin itsenäisesti.⁴⁶⁰

Pelkolan kokoelman kirjeissä perheenjäsenten valtasuhteet ovat useimmiten luetavissa rivien välistä. Ne ovat jatkuvasti läsnä, mutta asia, josta ei keskustella suoraan. 1850-luvulla kirjeet olivat lähes jokaviikkoinen kontakti toisistaan erillään asuvien Gabriel ja Emma Wegeliuksen välillä. Gabriel Wegeliuksen kirjeet vaimolleen sisältävät neuvoja, vastauksia, ohjeita, määräyksiä ja keskustelua. Rungas ohjeiden antaminen voi näyttäytyä paitsi konkreettisena arjen apuna, myös tarpeena kontrolloida vaimon toimintaa.⁴⁶¹ Kartanon hierarkkisessa järjestelmässä valvonta ja kurinpito koskivat kaikkia yhteisön jäseniä ylhäältä alas kulkevan suhdeverkoston kautta. Selkeä työnjako takasi yhteisön toimivuuden ja vahvisti sen jäsenten velvollisuudet ja tehtävät, toimeentulon sekä aseman.⁴⁶²

Wegeliuksen kirjeissään antamat ohjeet olivat Kuhmoisiin muuttoa seuraavina vuosina varsin yksityiskohtaisia ja kertoivat myös siitä, että isännällä oli selkeä käsitys maatilan töistä ja arjesta:

1 Uuden voudin pitäisi järjestää niin, että jokainen renki saa työnsä – ne, jotka eivät osaa käsitöitä, tekevät päreitä ja pärekoreja sekä jakaa kirveet ja muut työkalut listan mukaan, ylijääneet, kuten kirveet otetaan talteen konttoriin.

2 täytyy pitää huolta navetan, härkätallin ja hevostallin avaimista ja viedä ne iltaisin tuvan koukkuun, kuten myös rekiavain renkitupaan... Tulen kanssa ei saa kulkea tallissa, navetassa tai renkituvassa.

3 Jos vielä olisi mahdollista kerätä sammalta, niin sitä pitäisi kerätä niin paljon kuin tyhjennettyyn leivintupaan mahtuu ja yhteen toiseen pienempään huoneeseen. Vanha Esaias voi kertoa paikan.

459 Ågren 2017, 5; Erickson 2005, 18; Pylkkänen 2005, 76.

460 Steinrud 2008; Ulvros 1996.

461 Vrt. sosiaalinen kontrolli etäällä asuviin perheenjäseniin, erityisesti lapsiin esim. Steinrud 2008, 94–95; Åström 1993, 163.

462 Kekkonen 2002, 191–192; Bourdieu 1999, 18; Foucault 1980, 199–200.

4 Kotiväki ja muonarengit voisivat kasata koko karjatarhan tasaisesti puretun aidan mukaisesti niin, että kerätyt hevosennannat levitetään ensin keskelle ja sen jälkeen sivut kasataan viinanpolttohuoneelle asti.

5 Torppareita voi käyttää kuljettamaan hakoja, jotka on joko kerätty tai kerätään matkalta, miten vain parhaiten sopii. Olisi hyvä, jos niitä olisi suurempi määrä kerättynä kasoihin talvea varten siten, että navetassa olisi aina hakoja ja oljet voitaisiin säästää kattoihin...⁴⁶³

Saattaa olla, että Gabriel Wegelius ei halunnut ohittaa vaimoaan voudin esihenkilönä antaen ohjeet tämän vuoksi hänen kauttaan. Toisaalta vouti saattoi lukea huonosti tai olla kirjoitustaidoton, jolloin isäntä ei olisikaan voinut lähettää hänelle ohjeita kirjeessä suoraan. Wegelius myös esitti toivomuksen, että vouti raportoisi joka päivä työnsä emännälle, jotta yhteys tämän töihin säilyisi.⁴⁶⁴ Emma Wegelius toimi isännän käskyvallan toteuttajana tämän ollessa poissa. Vastaavia listoja ei enää 1850-luvun alun jälkeen kirjoitetuissa kirjeissä esiinny. Ohjeet saattoivat käydä vuosien saatossa tarpeettomiksi Emma Wegeliuksen opittua riittävän hyvin talon tavoille ja kyetessä itse huolehtimaan voudin ja muiden alaisten ohjeistamisesta. Vuosien varrella osoitettu uskollisuus ja sitoutuneisuus kasvattivat pariskunnan välistä luottamusta.⁴⁶⁵ Luottamus ansaittiin lunastamalla ne odotukset, joita puolisoilla oli toistensa toimintaa kohtaan.⁴⁶⁶

463 G.W. E.W.:lle 9.11. ilman vuotta: ”Den nya fogden borde nu ställa så till att en hvar af drängarna skulle få sitt att arbeta – de, som ej kunna slöjda borde göra pärtor och pärtkorgar, samt åt en hvar utdela yxor och korrredskap, efter förteckning, det öfverslöjda såsom yxor läges annan i kontoret.

2 bör hafva värd om nycklarne till fähus och ox stalls samt häststallens nycklar, som också aftnar böra hemtas på en pjick i stugan lika som nyckeln till seldom på drängstugan... Med eld få ej gås på skulk hvarken i stallet eller fähusen eller drängstugan.

3 Om det vore möjligt att ännu få samlat mossan, så mycket som åtgår till den tömmade bagarestugan och ett annat, mindre rum vore det särdeles väl. gl: Esaias kan uppge stället.

4 Hemfolket och spannmåls karlarna kunde höga hela Ladugården jemt med det nedtagna gårdet, sålunda att den samlade hästspillingen först skulle utbredas på mitteln och sedan sidorna högas ända till bränhuset.

5 Torparene kunde användas till släpande af granris, som förut blifvit samlad eller under släpningen samlas huru det bäst passar. Nog vore det väl att hafva ett större förnåd samlat för vintern i högar, så att alltid i fähusen kunde hafvas granris och halmen sparas till tak ...”. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

464 G.W. E.W.:lle 16.9.1848. PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

465 Paikallisyhteisöjen, mutta myös uusien perheenjäsenten välinen luottamus kehittyi vähitellen eräänlaisena prosessina toistuvien kontaktien ja sosiaalisen vuorovaikutuksen kautta. Keskinen 2012, 60–61; Nooteboom 2003, 22–23.

466 Keskinen & Teräs 2008, 12; Luhman 1988, 98–99: tutkimuksessa käsitellään yritysmailmaa, mutta mielestäni ajatusta voi myös hyödyntää perheen sisällä tapahtuvaa luottamuksen kehitystä tutkittaessa.

Gabriel Wegeliuksen kirjeet eivät olleet vain määräyksiä ja käskyjä, vaan niissä voi nähdä myös toivomuksen keskustella ja päättää asioista yhdessä. Esiin nousee niin ikään molemmin puolinen joustaminen siinä poikkeustilanteessa, jossa pariskunta eli. Patriarkaalisesta perinnöstä huolimatta Gabriel Wegeliuksen kirjeistä huokuu syvä luottamus ja arvostus puolisoaan kohtaan. Koko perhettä koskevista asioista hän sanoo haluavansa keskustella vaimonsa kanssa ja maataloutta koskevissa päätöksissä hän ei koskaan epäile vaimonsa asiantuntemusta. Erikoisen Wegeliusten tilanteesta tekee se, että tilojensa hoidon suhteen molemmat puoliset olivat niin sanottuja vihreitä leskiä. Arjen tilanteista, jotka yleensä kuuluivat toisen puolison vastuualueeseen, he joutuivat selviytymään pitkään itse.

Olen pohtinut sukupuolenmukaista työnjakoa emäntien ja isäntien kirjeissä käsiteltyjen aiheiden ja puhunnan perusteella. Työnjako kartanossa on ylipäättään mielenkiintoinen kysymys, sillä työväkeä oli paljon ja heitä johtamassa usein sekä vouti että inspehtori, kotitalouden puolella vähintään taloudenhoitaja. Kirjeiden perusteella isäntäväki oli kuitenkin täysin selvillä siitä, mitä pelloilla ja navetassa tapahtui ja korosti usein aktiivista rooliaan maatalouden hoidossa. Isäntien kirjoittamissa maatalousuutisissa peltoviljely ja maatalouden tuotto ovat keskeisessä asemassa.⁴⁶⁷ Ne olivat asioita, joista heillä oli selkeä käsitys ja asiantunteva ote. Peltoviljelyyn liittyvistä töistä isännät kirjoittavat minä -muodossa, esimerkiksi: ”*Olen jo puinut joitakin riisiä...*”,⁴⁶⁸ vaikka konkreettisen työn toki suorittivat työntekijät.⁴⁶⁹ Emännät kirjoittavat isännästä tai ”meistä” peltotöiden tekijänä, esimerkiksi: ”*Paul sai kylvönsä valmiiksi...*”.⁴⁷⁰

Gabriel Wegeliuksen kirjeistä heijastuu, että hän olisi mielellään pitänyt ohjat käsissään Pelkolan peltoviljelyn suhteen, mutta kun hän ei voinut olla itse paikalla, sai Emma-vaimo ottaa vastuun niihin liittyvissä päätöksissä:

467 Vrt. Östman 2000.

468 P.E.W. E.W.:lle 13.8.1853: ”*Några rior har jag redan tröskat...*”. PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

469 Morell 2022, 309–315 on pohtinut talonpoikaista toimijuutta päiväkirjoissa käytettyjen persoonapronominien avulla ja näissä ”jag”, ”minä” todella tarkoittaa itse tehtyä työtä ja ”vi”, ”me” viittaa yhdessä sukulaisten tai kyläyhteisön kanssa tehtyyn työhön.

470 A.R. E.W.:lle 29.8.1851: ”*Paul fick sin åker sådd...*”. PkA, kotelo 7, KA, Hlinna.

*Vasta kynnetty pelto maantien vieressä pitää äestää hyvin ja jos se näyttää hyvältä siihen voisi kylvää kauraa vai mitä mieltä olet? Minun on vaikea tehdä päätöksiä, kun en ole siellä paikalla.*⁴⁷¹

Tilan rakennuksiin liittyvät asiat, ladon siirto tai leivintuvan lattian uusiminen olivat sellaisia päätöksiä, jotka Gabriel Wegelius halusi tehdä itse ja hän kielsi ryhtymästä niihin ennen kuin olisi itse tullut paikalle.⁴⁷² Samoin renkien palkkaukseen ja torpan-sopimuksiin liittyvät asiat Wegelius sanoi hoitavansa tulleessaan kotiin, mutta sen sijaan omistamansa Tenholan kartanon vuokrauksesta viimeisen sanan hän luovutti vaimolleen.⁴⁷³

Aittamässä nuori emäntä Gustava Emerentia Wirzenius katsoi velvollisuudekseen kirjoittaa kälylleen Emma Wegeliukselle niistä töistä, joista hän kotitaloudesta huolehtiessaan oli vastuussa. Joulukuun alussa 1850 leipominen, lahti, kynttilänvalu ja joulupyykki oli jo tehty ja seuraavana päivänä oli vuorossa ”nelijalkaisten ja sarvi-eläinten” lahti.⁴⁷⁴ Lisäksi kirjeistä käy ilmi, miten pellavanviljely ja sen jatkojalostus sekä puutarhanhoito kuuluivat emännän vastuulle.⁴⁷⁵ Naisten kirjeet tuovat myös esiin karjatalouden, joka oli Suomessa pitkään emäntien vastuulle kuuluva kotitalouden osa.⁴⁷⁶

Kartanoiden isännät olivat näkyvästi esillä maatalouskokouksissa ja julkisessa keskustelussa – moderni, järkiperäinen maatalous sekä kiinnostus karjatalouteen oli muodikasta.⁴⁷⁷ Monissa kartanoissa maatalouden uudistusten ja tuotannon nousun myötä karjatalous näyttäisi siirtyneen miesten johdettavaksi. Paul Enok Wirzeniuksen tiedetään olleen aktiivinen karjanjalostuksessa ja tuoneen Aittamäkeen joitakin ayrshiretyyppejä yksilöitä jo 1860-luvulla.⁴⁷⁸ Hän esiintyi myös asiantuntijana rotukarjan laidunnusta koskevassa keskustelussa Helsingin valtakunnallisessa maatalouskokouksessa vuonna

471 G.W. E.W.:lle 6.5. ilman vuotta: ”Nyplogen vid landsvägen borde väl harfvas och reder den sig väl så kan den ju besås med hafra äfven der huru du tycker? För öfrigt är det svårt för mig att bestämma något när jag ej är på stället.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

472 G.W. E.W.:lle 11.3.1849. PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

473 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

474 G.E.W. E.W.:lle 4.12.1850. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

475 G.E.W. E.W.:lle 17.11. ilman vuotta; Puutarhanhoidosta mm. kirjeissä: G.E.W. E.W.:lle 25.8. ilman vuotta; 20.4. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

476 Esim. Östman 2000; Peltonen 1992, 210.

477 Heikkilä 1995, 83–85; Berättelse öfver förhandlingarna vid det första allmänna finska landtbruksmötet i Åbo 1847; Vrt. Östman 2000, 159, 241, 294.

478 Laakso 1994, 163.

1870.⁴⁷⁹ Tästä huolimatta Wirzenius esittää kirjeissään Pelkolan vain muutaman lyhyen huomion Aittamäen karjan ruokinnasta – karjakauppaa, jalostusta tai tuotantoa hän ei kirjeissään Emma Wegeliukselle käsittele lainkaan. Gustava Emerentia Wirzeniuksen kirjeissä karjataloudella on sen sijaan selkeä sija, erityisesti hänen tyttärensä Helenan tultua Pelkolan emännäksi vuodesta 1876 alkaen. Gustava Emerentian ja Paul Enokin tyttären Johannan kirjeissä 1870-luvun alusta kerrotaan innostuneesti karjasta ja maitotaloudesta, samoin kuin harvoissa säilyneissä Emma Wegeliuksen kirjeissä.

Kuhmoisten Koukanniemessä asuessaan Gabriel Wegelius olisi useita kertoja tarvinnut vaimonsa apua nautakarjan ja muiden eläinten hoitoon ja lahtiin sekä kotitalouden järjestämiseen liittyvissä kysymyksissä.⁴⁸⁰ Tuomarin taloudessa oli 1850-luvun aikana useita taloudenhoitajia, mutta Wegelius ei ollut tyytyväinen heidän toimintaansa. Wegeliuksen itsensä olisi pitänyt antaa heille ohjeet ja määräykset asioista, joista hänellä ei ollut riittävästi tietoa ja jotka selvästi olivat yleensä kartanon emännän vastuulla. Pelkolan karjan suhteen isäntä toivoi vaimonsa toimivan parhaaksi katsomallaan tavalla.

*Mitä lahtiin tulee, minulla on riittävästi täällä Koukanniemessä, joten tee sinä, joka paremmin tiedät niistä asioista, kuten haluat.*⁴⁸¹

Wegeliuksella oli itsellään mielipiteitä sekä Koukanniemen, että Pelkolan karjan suhteen, mutta aina näihin liittyen hän antoi viimeisen sanan vaimolleen: ”... tee asiassa niin kuin parhaaksi näet.”⁴⁸²

On vaikea tietää minkä verran, jos lainkaan, kartanoiden omistajaperheiden naiset olivat läsnä karjatalouden käytännön työssä. ”Kurjasta navettatyöstä” on mainintoja pyhäinpäiväviikolta, jolloin palkattu työväki oli vapaalla tai vaihtamassa työpaikkaa.⁴⁸³ Myös jo 1840-luvun lopussa kirjeistä löytyy muutama huolestunut maininta Pelkolan Emmasta, joka ”joutui olemaan paljon kylmässä navetassa” tai ”yksin suuressa talouudessaan”.⁴⁸⁴ Emännillä oli kuitenkin hallussaan paljon karjanhoitoon liittyvää

479 Kertomus kuudennesta yleisestä Suomen Maanviljelyskokouksesta Helsingissä... 1870, 70–75.

480 Esim. G.W. E.W.:lle 22.11. ilman vuotta; 22.4. ilman vuotta; 20.4. ilman vuotta; kirje ilman päiväystä PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

481 G.W. E.W.:lle 8.9.1856: ”Hvad slagten engår har jag tillräckligt på Koukanniemi, och må du som förstår bättre än jag göra i den saken som du vill.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna

482 G.W. E.W.:lle 9.4.1848, 9.5.1857, 28.9.1856, sekä ilman vuotta olevat kirjeet 26.4., 18.11., 20.3., 28.9., 24.9., 17.9., 12.12., 31.3., sekä seitsemän kokonaan ilman päiväystä olevaa kirjettä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

483 A.R. E.W.:lle 13.4.1849 ja edellinen kirje ilman päiväystä. PkA, kotelo 7. KA, Hlinna.

484 A.R. E.W.:lle 8.3.1851. PkA, kotelo 7. KA, Hlinna.

Koukanniemen tila Kuhmoisissa oli Wegeliuksen suvun omistuksessa 1850-luvun alusta vuoteen 1875. Kuva: Gustaf Albert Stoare, Keski-Suomen museo.

tietoa, joka kuului heidän taloudenhoitoon valmistavaan kasvatukseensa, eräänlaiseen kartanonemännän yleissivistykseen.

Ann-Catrin Östman on tutkinut väitöskirjassaan maataloustöiden sukupuolittuneisuutta pohjalaisessa Purmon kunnassa 1870-luvulta toisen maailmansodan vuosiin. Hän toteaa karja- ja maitotalouden liittyneen naisen elämänpiiriin niin vahvasti, ettei edes 1800-luvun lopulla alkanut karjatalouden kaupallistumiskehitys saanut yhteyttä murtumaan.⁴⁸⁵ Karja- ja maitotalous oli naisten erityisosaamisen aluetta, eikä heillä ollut varsinaisesti halua luopua siitä.⁴⁸⁶ Naisten sukupolvelta toiselle siirtynyt tietotaito ei ollut myöskään hetkessä korvattavissa karjatalousinnostuksella tai oppikirjoilla. Tämän tutkimuksen kirjeiden puheenaiheiden perusteella karjatalouden merkitys kasvoi selvästi vuosisadan loppua kohti, erityisesti 1870-luvulta lähtien. Kirjeet tukevat Östmanin näkemystä siitä, että karjatalouden osaaminen oli vielä 1850- ja -60-luvuilla vahvasti emäntien hallussa. Perheen molemmat osapuolet osallistuivat kuitenkin siihen liittyvään päätöksentekoon.

485 Östman 2000, 318–319.

486 Vrt. Östman 2000, 13; Vrt. Hansen 1982; Löfgren 1982, 13; Sommestad 1992, 30–32.

VELAT, PERHE JA SUKUVERKOSTO

Vielä yksi syy minun vältellä Wegeliusta on se, että en voi maksaa velkani lyhennystä Wegeliukselle vaan minun pitää pyytää sen lykkäystä maaliskuun loppuun, sillä minulla on runsaita menoja panimorakennuksestani, jotka ovat aiheutuneet muiden epäluotettavuudesta ja petetyistä lupauksista... Sano Wegeliukselle, ettei olisi kovin surullinen minun laiminlyönnistäni ja toivon, ettei tämä tule enää toistumaan.⁴⁸⁷

Vuoden 1859 ensimmäisenä päivänä kirjoitetussa kirjeessään Paul Enok Wirzenius osoitti siskonsa kautta pahoittelut ja selitykset velan lyhennyksen viivästyisestä langolleen Gabriel Wegeliukselle. Hän luotti siskonsa kykyyn välittää ikävä ja herkkä asia tavalla, joka lepyttäisi hänen niin ikään jatkuvista talousvaikeuksista kärsivän miehensä. Sukulaiset olivat merkittäviä liiketoiminnan rahoittajia 1800-luvulla, ja luottamus kumppaniin oli sitä vahvempi, mitä läheisempi tunneside tähän oli.⁴⁸⁸ Kartanoiden välillä molemmat puoliset olivat mukana velkojen selvittelyssä. Gustava Emerentia kirjoitti yhtä lailla useita kertoja velanmaksun viivästyistä Pelkolaan ja Emma Wegelius kertoi tiedon edelleen miehelleen.⁴⁸⁹ Isännillä oli perheessä taloudellinen valta ja raha-asioissa emäntien rooli oli toimia tiedonvälittäjänä. Kirjeiden kirjoittaminen oli paljon muutakin kuin kuulumisten vaihtoa – se oli naisten työtä, jota he tekivät perheen edun nimissä ja sukuverkostoa ylläpitääkseen.⁴⁹⁰

487 P.E.W. E.W.:lle 1.11.1859: ”Ännu ett skäl hvarföre jag vill ha mig undan för Wegelius är det att jag för tillfället ej är istånd att betala räntan på min skuld utan måste begära anstånd dermed till slutet af Mars månad ty jag har haft dryga utgifter i och för min bryggeri byggnad, som genom andras opålitlighet och svikna löften fördrigts... Säg åt Wegelius att han ej får vara ledsen på mig för min försumlighet jag hoppas att sådant framdeles ej skall inträffa.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna

488 Keskinen 2008, 149–150; Kallioinen 2003, 113–117; Lewis & Weigert 1985, 971–973. Keskinen 2012, 78 nostaa esiin verisukulaisuuden lisäksi myös sosiaalisen sukulaisuuden. Ks. myös Piilahti 2007, 178–179.

489 G.E.W. E.W.:lle 18.11.1853; 9.12.1859. PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

490 Keravuori 2017, 60–61; Vainio-Korhonen 2011, 142.

Paul Enok Wirzenius oli lainannut rahaa olutpanimon perustamiskustannuksiin. Hän joutui paitsi käyttämään siskoaan asian välittäjänä, myös vetoamaan yllättäviin, itsestään riippumattomiin viivästyksiin. Sama toistui vielä toisen kerran saman vuoden aikana:

Oikeastaan minun pitäisi kirjoittaa Wegeliukselle, mutta toivottavasti sopii, että osoitan kirjeeni sinulle, vaikka se osin käsittelee asioitani hänen kanssaan. Tilanne on nimittäin sellainen, etten voi parhaalla tahdollakaan toimittaa Wegeliukselle rahoja ennen heinäkuun puoliväliä ja silloin aion itse tulla paikalle ja tehdä tilini selväksi hänen kanssaan. Luulin saavani asiani järjestykseen aikaisemmin, mutta tulin epärehellisen miehen huijaamaksi ja tänä päivänä rahoja ei ole helppoa saada, mutta heinäkuun alkupäivinä saan aivan varmasti nostaa rahat.⁴⁹¹

Liikesuhteissa luottamuksen säilyttäminen oli ratkaisevan tärkeää ja maineen menettämisen pelossa syy maksun viivästymiseen oli varmempi löytää muualta kuin omasta toiminnasta.⁴⁹² Rahaa tarvittiin Aittamässä ja Pelkolassa paitsi tilojen liiketoiminnan kehittämiseen, myös vanhojen velkojen maksuun ja jokapäiväiseen elämään, kuten alaisten palkanmaksuun tai lasten koulunkäyntiin. Suuria, ulkopuolista rahoitusta vaativia investointeja olivat tyypillisesti tilakaupat, joita voitiin joutua maksamaan usean sukupolven ajan ja yhä uusien lainojen avulla. Tilakaupoista johtuneesta velasta oli kysymys, kun Gabriel Wegelius järjesteli äitinsä velkaa helsinkiläisestä rahoituslaitoksesta useaan otteeseen erityisesti vaimonsa veljen Knut Wirzeniuksen avulla.⁴⁹³ Ennen 1860-lukua ainoa varsinainen luottolaitos oli Suomen Pankki, jonka lainoja myönnettiin pääasiassa aatelisille, virkamiehille ja sivistyneistölle, merkittävä osa suurten kartanoiden omistajille.⁴⁹⁴ Luoton saaminen ei ollut tuolloin millään muotoa

491 P. E. W. E. W.:lle 28.4.1859: ”Rätteligen borde jag väl skrifva till Wegelius men som du nu äro så kan det ju ändock passera att jag ställer min skrifvelse till dig ehuru den kommer till någon del att afhandla och beröra våra affärer, saken är nemligen den att jag med bästa vilja icke kan tillhandahålla Wegelius penningar förr än i medlet af Juli månad och då kommer jag sjelf och göra reda och räkenskap för mig, jag trodde mig kunna reglera affärer tidigare men blef uppehållen och narrad af en icke ordhällig man och dessa tider stå penningar icke att fås så lätt, men första dagarne af Juli månad får jag bestämd lyfta penningar.” PKA, kotelo 5, KA, Hlinna.

492 Keskinen 2008, 161–164; Casson 1998, 2.

493 G. W. E. W.:lle 1.5. ilman vuotta. PKA, kotelo 6, KA, Hlinna.

494 Kuusterä & Tarkka 2011, 157–162; Myllyntaus 1980, 343–344; Turun diskonttolaitos myönsi lainoja 1806–08.

itsestäänselvyys vaan se vaati sosiaalisiin verkostoihin pohjautuvia hyviä henkilökohtaisia kontakteja.⁴⁹⁵

Vaikka Gabriel Wegeliuksen tuomarintyöstään saama palkka oli merkittävä, oli rahapula perheen kirjeissä yleinen puheenaihe. Sekä Gabriel että Emma Wegelius saivat jatkuvasti olla järjestelemässä pieniä ja isompia lainoja käteisvarojen hupetessa. Maataloudesta saatava vuodentulo oli epävarmaa ja kausittaista, mutta kulut juoksivat tasaisesti. Jokaiseen kylvöön ja muuhun pellon työhön oli sijoitettava varoja, vaikka lopputuloksesta ei ollut koskaan täyttä varmuutta. Kehittyneiden kuljetusmahdollisuuksien ansiosta avautuneet maailmanmarkkinat alkoivat vaikuttaa myös kotimaan maataloustuotteiden hintoihin entistä voimakkaammin.⁴⁹⁶

*Toivon, että voisin saada sinut, rakas Emma tänne, tai ainakin Kallen rahojen kanssa, sillä olen ollut aivan rahaton...*⁴⁹⁷

*Jos saat viestin Fredrika-siskolle, pyydä häntä kuulostelemaan Buondilasta tai joltain muulta lainaksi noin tuhat ruplaa hopeaa – voisin tulla ensi kesänä Helsinkiin järjestelemään lainaa.*⁴⁹⁸

*...loput pitää lainata Lönholzilta, joka on luvannut lainata minulle.*⁴⁹⁹

Lainojen järjestelyissä lähimmät sukulaiset, sisarukset ja vanhemmat olivat ensimmäisenä auttamassa – tuttu nimi ja hyvä maine olivat tärkeässä asemassa lainojen antamisessa ja saamisessa yksityislainojen aikaan.⁵⁰⁰ Tämän jälkeen rahaa alettiin kysellä kaukaisemmilta sukulaisilta ja ystäviltä lopulta lainaustoimintaa harjoittavilta varakkailta kauppiailta. Maatalouden uudistumiselle merkittävänä tekijänä on pidetty suomalaisen lainalaitoksen kehittymistä liiketaloudelliseen suuntaan 1860-luvulta

495 Keskinen 2008, 166.

496 Esim. Peltonen 1992, 65–75.

497 G.W. E.W.:lle 8.12. ilman vuotta: ”*I hopp att få Dig hit min älskade Emma eller åtminstone Kalle med penningar, har jag nu varit hälst utan penningar...*” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna

498 G.W. E.W.:lle 9.12.1849: ”*Kan du få bud till syster Fredrika, så bed henne af Buondila eller några andra höra om de hafva penningar ännu och vill låna mitt behof för omkring Ett tusen rubel silfver, nästa sommar kunde jag i Helsingfors komma renger om lån...*” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

499 G.W. E.W.:lle 10.10. ilman vuotta: ”*...resten får lånas af Lönholtz som lofvat låna mig.*” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna. Lönholz oli todennäköisesti Hämeenlinnassa vaikuttanut varakas kauppias, panimoyrittäjä ja kunnallisneuvos Johan Fredrik Lönholz (1813–1877). Koskimies, Y. S. 1966, 480.

500 Keskinen 2008, 148–155; Hasselberg 1998 119–129.

alkaen. Suomen Hypoteekkiyhdistys aloitti toimintansa vuonna 1861 ja maan ensimmäinen liikepankki, Suomen Yhdyspankki, vuonna 1862.⁵⁰¹

Paul Enok Wirzenius joutui terveyssyistä jättämään tuomarintyönsä vähemmälle ja kiinnostui maatilansa kehittämisestä. Hänen aikansa suuri ponnistus oli olutpanimon perustaminen ja pitkälti sen vuoksi Wirzenius velkaantui pääsemättä koskaan näkemään itse sen myöhempiä loiston päiviä. Paul Enok Wirzenius perisältään jo jonkin verran velkaa, mutta kuollessaan vuonna 1874 hän jätti jälkeisläisilleen miinusmerkkisen omaisuuden. Velkaa oli kymmeniä tuhansia Suomen Yhdyspankkiin ja Suomen Pankkiin sekä useille yksityishenkilöille. Suurin yksittäinen velkoja oli Wirzeniuksen anoppi, Åvikin kartanon leskiemäntä Emerentia Gadolin, joka oli rahoittanut lapsensa perheen elämää vuosien varrella yli 30 000 markalla.⁵⁰²

Vaikka sukulaisten välinen yhteydenpito usein hoitui kirjeitse, monet liikeasiat vaativat henkilökohtaista tapaamista.⁵⁰³ Henkilökohtaisiin suhteisiin vedoten Wirzenius pystyi venyttämään velkansa maksua, vaikka Wegeliuksilla oli rahasta tiukkaa. ”*Ethän ole kovin pahoillasi, vaikka velkani lyhennys viivästyy*”, ”*Sano Wegeliukselle, ettei ole minulle kovin vihainen laiminlyöntini vuoksi, toivottavasti tällaista ei enää tulevaisuudessa tapahdu*”,⁵⁰⁴ -kaltaiset lauseet toistuvat kirjeissä useaan otteeseen. Elettiin vaikeita aikoja, eikä kahden kartanon väki suinkaan ollut rahahuoliensa kanssa yksin sillä, sillä kaikilla on vakava pula rahasta, kaikki haluavat lainata eikä kellään ole antaa.⁵⁰⁵

501 Åström 1980, 343–345.

502 Paul Enok Wirzeniuksen perukirja 1874. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

503 P.E.W. E.W.:lle 25.10.1856; 19.12.1856. PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

504 P.E.W. ja E.W. G.W.:lle 18.11.[1853]: ”*Wegelius måtte icke vara ledsen på mig för det jag fördröjd med intresse betalningen...*” 1.1.1859: ”*Säg åt Wegelius att han ej får vara ledsen på mig för min försumlighet jag hoppas att sådant framdeles ej skall inträffa.*” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

505 G.E.W. E.W:lle ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

PUOLISOSTA LESKEKSI

Emma Wegelius jäi leskeksi heinäkuussa 1861, kun jo jonkin aikaa sairastellut Gabriel Wegelius menehtyi. Gustava Emerentia Wirzeniuksen puoliso Paul Enok kuoli puolestaan helmikuun 18. päivä 1874. Nämä hetket muuttivat emäntien aseman perheessään ja heitä ympäröivässä yhteisössä lopullisesti. Tuoreiden leskien piti huolehtia paitsi omasta myös lastensa sekä heidän sukutilojensa tulevaisuudesta. Jos tilanperimyksessä olisi ollut kysymys vain maatilasta yrityksenä, tai jos he olisivat olleet vielä iältään nuorempia, olisi leskillä ollut mahdollisuus valita toimintatapansa useammasta vaihtoehdosta. Lesket saattoivat mennä uusiin naimisiin, luovuttaa yrityksen jollekin muulle hoidettavaksi, myydä sen pois tai jatkaa yritystä itse.⁵⁰⁶

Maatilojen kohdalla tilanne oli moniulotteisempi, sillä lesket perivät pariskunnan yhteisestä irtaimesta omaisuudesta kolmanneksen maaomaisuuden periytyessä jälkeläisille.⁵⁰⁷ Uusiin naimisiin meneminen olisi ollut periaatteessa mahdollista, mutta ei kannattavaa, sillä liitto olisi paitsi sitonut heidät uudelleen aviomiehensä vallan alle, myös saattanut uhata lasten perinnön tulevaisuutta.⁵⁰⁸ Maankäyttöoikeuksien siirtymistä perinnönjaon yhteydessä ohjattiin lainsäädännöllä, mutta myös tapaoikeus sekä paikalliset perinnönjaon käytännöt vaikuttivat prosessiin.⁵⁰⁹ Päätöksenteossa vaikuttivat oleellisesti myös omaisuuden suuruus sekä velkataakka.⁵¹⁰ Jos tilan jatkajaa ei vielä ollut ehditty valita, tai jos tämä oli vielä liian nuori ottaakseen sen vastuulleen, lesket jatkoivat tilan vastuunkantajina väliaikaisen järjestelyn turvin.⁵¹¹

506 Stadin 2004, 251–252; vrt. Keskinen et al. 2018, 54; Macleod 2018, 9.

507 Moring 2009, 240; Kristoffer kuninkaan maanlaki; Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 laki.

508 Ilmakunnas & Tandefelt 2023, 86; Sjöberg & Ågren 2003, 5–6, 20–22. Moring 2009, 240.

509 Laine 2022, 133.

510 Vrt. Keskinen et al. 2018, 54. Leski Elin Sägerille puolison kuoltua jäänyt perheyritys oli niin suurissa veloissa, että siitä ei kannattanut luopua.

511 Laine 2022, 134; Moring 2009, 242; Mäkelä-Alitalo 2003, 214.

Pelkolan ja Aittamäen emäntien leskiksi jäämisen välillä oli ajallisesti yli kymmenen vuoden ero, Emma Wegelius oli miehensä kuollessa 50-vuotias, Gustava Emerentia Wirzenius 44-vuotias. Tilanteissa oli sekä yhtäläisyyksiä että merkittäviä eroja. Molemmissa kodeissa aviomiesten kodin ulkopuolisista töistään saamat tulot loppuivat heidän kuolemaansa, tosin Pelkolan isännän säännölliset tulot olivat olleet huomattavasti merkittävämmässä asemassa perheen taloudessa. Virassa toimineen Gabriel Wegeliuksen leski Emma Wegelius oli oikeutettu lesken eläkkeeseen, joka myönnettiin kuolinpesälle loppuvuodesta 1862.⁵¹² Gustava Emerentia Wirzeniukselle ei eläkettä kuulunut, mutta hän peri mieheltään maatilan lisäksi hyvässä nousussa olevan uudehkon olutpanimoyrityksen. Leskeyden alkuaikoihin liittyi suuria haasteita, joista ensimmäisenä äideille oli lasten asioista huolehtiminen.

Aikuisiksi ja lähes aikuisiksi ehtineet Gabriel Wegeliuksen ensimmäisen liiton lapset vaativat yhä äitipuolensa apua ja huomiota. Heillä oli terveys- ja opiskeluhuolia, joiden järjestely vaati Emmalta aikaa ja varoja.⁵¹³ Gabriel ja Emma Wegeliuksen yhteisen pojan Unon koulunkäynti oli edelleen kesken hänen isänsä kuollessa ja hänen opintojensa suunnittelu oli tilan tulevaisuuden kannalta keskeisessä asemassa.⁵¹⁴ Lapsia oli Loimaalla Aittamäessä syntynyt ajan mittapuunkin mukaan paljon, vain muutamaa kuukautta ennen Paul Enok Wirzeniuksen kuolemaa, joulupäivänä 1873, maailmaan saapui pariskunnan 13. lapsi. Gustava Emerentian leskiäiti Emerentia Gadolin ja hänen sisarensa Åvikista yrittivät parhaansa mukaan auttaa perhettä, mutta heillä oli myös oman tilansa liikeasioita hoidettavanaan.⁵¹⁵ Taloudenhoito jäi tilanteessa Aittamäessä hetkellisesti vanhimman tyttären Johannan harteille. Samalla se tarkoitti sitä, että emännän oli noustava jaloilleen nopeasti.⁵¹⁶

Paul Enok Wirzeniuksen kuolema helmikuussa 1874 ei tullut yllätyksenä, sillä hänen terveytensä oli jo pitkään ollut heikko. Isännän kuoltua Gustava Emerentia kirjoitti Pelkolaan Emma Wegeliukselle:

512 Finlands Allmänna Tidning 22.12.1862. No 297. Esim. E.W. U.W.:lle 9.6.1870. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

513 ”Min släkt”, 117–130. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

514 ”Min släkt”, 131–134. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

515 E.J.W. E.W.:lle ilman päiväystä [1873]. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

516 E.J.W. E.W.:lle 6.2.1874. PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

Voi Luoja! Voi Luoja! Mitä joudunkaan nyt kirjoittamaan – hän poistui luotamme 18. tätä kuuta. Antakoon Luoja meille voimia kantaa tämä kova isku ja tehkoon minusta parasta vahvemman hoitamaan se mikä minun pitää. ... En saa valittaa, vaikka menetinkin hänessä niin paljon. Olen niin tottumaton hoitamaan asioita, niin, jopa ajattelemaan, sillä kaiken hän hoiti puolestani, joten en tiedä miten kaikki nyt menee. En tiedä edes hänen liikeasioistaan. Tiedän, että hän oli paljon velkaa, mutta en keille ja miten paljon. Hän ei koskaan puhunut niistä asioista minulle, luultavasti oma vikani, sillä olen aina ollut niin epäkäytännöllinen. Nyt sairauden aikana se vaivasi häntä usein, hän toivoi aina, kuten minäkin, että kaikki päättyisi toisin. Nyt olen täällä aivan neuvottomana kaikkien pienteni kanssa ja tarvitsisin tosiaan neuvoja ja opetusta mitä minun nyt pitää tehdä...⁵¹⁷

Kirjeestä huokuu suru ja epätoivo sekä huoli käytännön asioiden järjestämisestä. Isäntä oli hoitanut perheen liiketoiminnan, eikä tuoreella leskellä ollut ensijärkytyksessään vielä tietoa, miten saada asiat haltuunsa. Gustava Emerentialla oli lähiperheessään esimerkkejä leskiemännyydestä, mutta silti hän kaipasi apua ja neuvoja kälyltään Pelkolasta.⁵¹⁸ Sukupolvenvaihdokseen voi liittyä yllättäviä, suunnittelemattomia käännteitä, kuten perheenjäsenen odottamaton kuolema. Surun on kaikesta huolimatta todettu useissa perheyhteyksissä toimineen yhdistävänä tekijänä ja työhön tarttumisen toimivan elämässä eteenpäin kantavana voimana.⁵¹⁹ Näin näyttää käyneen myös Aittamäessä, josta talon Johanna-tytär kirjoitti tädilleen Emmalle Pelkolaan puolentoista kuukauden kuluttua isänsä kuolemasta, että äiti osoitti jo toipumisen merkkejä ja

517 G.E.W. E.W.:lle 20.2.1874: ”O Gud! O Gud! hvad har jag att skriva – ja han gick ifrån oss alla den 18. dennes. Mätte Gud gifva oss kraft att bära detta hårda slag och mig arma stackare förmåga och kraft att uträtta hvad jag borde... Jag får icke klaga ehuru jag mistat så oändligt mycket i honom. Så alldeles ovan jag är vid allehanda bestyr, ja till och med att tänka, ty allt gjorde han för mig, så vet jag nu icke huru allt skall gå. Jag har icke ens alls reda på hans affärer. Nog vet jag han var mycket skyldig, men till hvilka och huru mycket vet jag icke. Han var alltid så sluten i den vägen emot mig troligen mitt eget fel, ty jag har ju alltid varit så opraktisk, nu under sjukdom låg det ofta för honom men han som jag hoppades alltid på att det skulle taga en annan vändning, och nu är jag så alldeles redlös med alla mina små och skulle så väl behöfva råd och undervisning huru jag skall göra.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

518 Suru ja neuvottomuus tapahtuman satuttua oli varmasti aitoa – joissakin tilanteissa oli kuitenkin mahdollista, että leski käytti tilannettaan taloudellisen tilanteensa helpottamiseksi. Kts. Keskinen, Toropainen & Välimäki 2018, 55.

519 Heinonen & Ljunggren 2018, 229–234.

Gustava Emerentia "Emma" Wirzenius.
Kuva yksityiskokoelmasta.

alkoi vähitellen kiinnostua liikeasioiden hoidosta.⁵²⁰ Kartanokokonaisuudet pitivät sisällään monipuolista taloudellista toimintaa ja niiden hallinnointiin tarvittiin oikean tahtotilan lisäksi johtamistaitoja ja liiketaloudellista osaamista. Tärkeitä elementtejä erityisesti leskeyden alkuajoista selviytymisessä olivat suku ja sosiaaliset verkostot sekä jo olemassa olevien liikesuhteiden ylläpitäminen.⁵²¹

⁵²⁰ E.J.W. E.W.:lle 11.4.1874. PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

⁵²¹ Macleod 2018, 200–201. Käytännön asioiden organisoinnissa Emma Wegeliuksella tärkeimpänä apuna olivat hänen veljensä Paul Enok Wirzenius sekä hänen miehensä serkku Fredrik Gejtel. Kotivuori 2005, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Gustaf Fredrik Gejtel*. <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=15916>. Luettu 4.2.2024.

LESKET YRITTÄJINÄ KARTANOISSAAN

Naisten roolit perheyrytyksissä ovat viime vuosina herättäneet yhä enemmän kiinnostusta historian tutkijoissa.⁵²² Naisten osallisuutta on vaikea löytää kirjallisista lähteistä, sillä lain mukaan miesten piti edustaa perhettä virallisissa yhteyksissä.⁵²³ Tästä huolimatta naisten on osoitettu olleen yrityksissä vahvoja toimijoita, ja heillä on myös ollut enemmän toimintamahdollisuuksia kuin aikaisemmin on ajateltu.⁵²⁴ Leskeys on tilanne, johon on vaikea valmistautua. Emma Wegelius oli kuitenkin jo miehensä eläessä hoitanut maatilaa ja sen tuotteiden kauppaa varsinkin itsenäisesti. Hänen joustavuutensa ja monipuolinen osaamisensa maatalouden töistä antoivat hänelle kohtuulliset lähtökohdat suuren omaisuuden hoitoon. Aittamäen emännän roolin muutos oli jyrkempi, sillä hän joutui siirtymään perheen ja kotitalouden hoitajan asemasta nopeasti kartanon patriarkaalisen asetelman huipulle.⁵²⁵

Molemmissa tämän tutkimuksen kartanoissa varsinaista sukupolvenvaihdosta edelsi pitkä kausi, jolloin tilat olivat leskien hallinnassa ja käytännössä tilat siirtyivät siis äideiltä pojille. Miten naiset tämän ajan käyttivät, oli oleellista tilojen tulevaisuuden kannalta. Aittamäen ja Pelkolan sukupolvenvaihdoksien taustoja ja tuloksia avaan tässä työssä vielä myöhemmin. Seuraavaksi kerron lyhyesti millaiseen taloudelliseen toimintaan Emma Wegelius ja Gustava Emerentia Wirzenius tiloillaan leskeysaikanaan keskittyivät. Kirjelähteiden määrä on vertailua ajatellen epätasapainossa, sillä Aittamäen emännän kirjeitä ja näin omakohtaista kerrontaa tapahtuneesta on säilynyt huomattavasti enemmän. Tästä huolimatta haluan tuoda esiin myös Emma Wegeliuksen työn ja osuuden Pelkolan kartanon päänä, joskin osin muiden lähteiden kautta aihetta lähestyen.

522 Esim. Heinonen & Vainio-Korhonen 2018.

523 Simonton 2018, 42.; Heinonen & Vainio-Korhonen 2018, 5–6.

524 Esim. Keskinen & al. 2018, 48; Ilmakunnas & al. 2017.

525 Vrt. Toivanen 2002.

Emma Wegelius maatalouden kehittäjänä

Pelkolassa Emma Wegelius palkkasi miehensä kuoleman jälkeen maatalouden töitä johtamaan inspehtorin, jota hänellä ei ollut aikaisemmin ollut.⁵²⁶ Ratkaisu ei osoittautunut täysin toimivaksi, sillä Emma vaihtoi inspehtoria usein ja joutui joidenkin vuosien kuluttua toteamaan esimerkiksi peltojen ojituksen ja aitaamisen jääneen pahasti retuperälle.⁵²⁷ Hän oli toivonut voivansa luottaa omaa taakkaansa helpottamaan palkkaamaansa ammattilaiseen, mutta oli joutunut pettymään. Muutoin kartanon työntekijöiden määrä pysyi Emma Wegeliuksen emännyyden aikana jokseenkin ennallaan. Karjatalouden hoidon Emma piti edelleen tiiviisti itsellään ja jatkoi työtään karjansa parantamiseksi muun muassa hankkimalla hyvin lypsäviä ”punalehmiä” muista kartanoista sekä huutokaupoista.⁵²⁸

Emma myi tilansa tuotteita, viljaa ja hyvälaatuisia voita sekä lähti mukaan Hämeenlinnan seudulla virinneeseen osuusmeijeritoimintaan jo vuonna 1871.⁵²⁹ Gabriel Wegeliuksen aikaisemman virkatilan Koukanniemen johtoon Emma palkkasi pitkäaikaisen taloudenhoitajansa Regina Antintyttären, joka raportoi emännälleen sivutilalta säännöllisesti.⁵³⁰ Regina kertoi emännälleen saaduista sadoista, myydyistä tilan tuotteista, työntekijöistä ja vuokralaisista sekä toivoi emännältään lupaa ja vahvistusta monenlaisiin päätöksiin.⁵³¹ Taloudenhoitajan asema tilan johdossa oli todella erityinen ja kertoi hänen vahvasta luottamussuhteestaan emäntäänsä. On mahdollista, että Emma Wegeliuksen oli myös helpompi ylläpitää auktoriteettiaan poissa ollessaan voimakastahtoisen ja uskollisen taloudenhoitajansa avulla.

Emma Wegeliuksen elämän täyttivät työnteko ja lasten asioiden järjestely – sukulaiset ja ystävät jatkoivat hänelle kirjoittamista kuten aikaisemmin. Aittamäestä veli Paul Enok kirjoitti hänelle perhekuulumisten lomassa satouutisia ja vertaili viljan hintoja – Gustava Emerentia välitti satotietoja enää harvoin, mutta kertoi kyllä maatalouden tilanteesta ja meneillään olevista töistä. Varakas ja hyväntahtoinen leski

526 Hattula rippikirja 1862–1868 (AP_II I Aa:21) Sivut 338–339 Pelkola, Pelkola Gård Tjenstefolk.

527 E.W. U.W.:lle 17.6.1870. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

528 E.W. U.W.:lle 8.12.1870; 25.4.1871. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

529 E.W. U.W.:lle 8.12.1870; 25.3.1871; 29.3.1871. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

530 Regina Antintyttären Koukanniemestä välittämät tiedot Emma Wegeliukselle 1862–1873. PkA, kotelo 7. KA, Hlinna.

531 Esim. Albert Lindbohm (Regina Antintytär) E.W.:lle 19.3.1862; 10.12.1863. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

sai osakseen monenlaisia avunpyyntöjä.⁵³² Emma Wegelius lainasi rahaa muutamille ystäville ja sukulaisilleen saaden sitten kirjeitse monia selityksiä takaisinmaksun viivästymisistä.⁵³³ Vuonna 1870 Emma Wegelius lahjoitti Hattulan kunnalle tulevaa kansakoulua varten puolentoista hehtaarin kokoisen tontin ja muutamaa vuotta myöhemmin uutiskynnyksen yllitti hänen avokätinen lahjoituksensa Hattulan uuden kirkon urkuja varten.⁵³⁴ Emma Wegelius oli töissään kiireinen, eikä hänellä ollut kirjeenvaihtoon enää samalla lailla aikaa kuin aikaisemmin. Monet hänelle kirjoittaneet ilmaisivat huolensa, kun eivät olleet kuulleet hänestä aikoihin.⁵³⁵

Ratkaisevan valinnan tilan tulevaisuuden kannalta Emma Wegelius teki päättäessään kannustaa poikansa Uno Wegeliuksen maatalousopintoja ja tehdessään tästä tilan jatkajan. Tähän Emma sai apua veljeltään Paul Enok Wirzeniukselta joka järjesti Unolle koulutuksen eteväksi tunnetun viljelijän Eugén von Knorringin luona.⁵³⁶

Gustava Emerentia Wirzenius panimoyrittäjänä

Gustava Emerentia Wirzenius oli leskeksi jäätyään tilan suurien velkojen takia vaikeiden päätösten edessä. Tämän aavistivat myös tilasta ja erityisesti panimosta kiinnostuneet ostajat, joita vieraili tilalla syksyn 1874 aikana useita.⁵³⁷ Eräs apteekkari Åkerman⁵³⁸ tarjosi tilasta 170 000 mk ja panimon puolikkaasta 40 000 mk, jolloin emäntä olisi saanut näin pitää vielä toisen puolen panimosta. Lääninagronomi, herra Hansson oli sitä mieltä, että tämä oli hyvä tarjous, ja Gustava Emerentia pohti sitä tosissaan luvaten keskustella asiasta myös vanhimman poikansa Wilhelmin kanssa. Tilan myyminen ei tietenkään ollut yksin lesken asia, vaan perillisiä olivat myös heidän lapsensa ja jo täysi-ikäisellä Wilhelmillä oli myös oikeus vaikuttaa asiaan.

532 Hyväntekeväisyys miellettiin myös varakkaalle leskelle ominaiseksi toiminnaksi. Mallina saattoi toimia esimerkiksi aikansa kuuluisuus Aurora Karamzin, joka muun muassa perusti Helsingin diakonissalaitoksen sekä avusti lukuisia nuoria naisia heidän hoitajaopinnoissaan. Lehto, Katri: Karamzin, Aurora. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997– viitattu 4.2.2024

533 August Löfström E.W.:lle 9.3.1869; Elise Hästensko E.W.:lle 17.11.1865; 11.1.1866; 18.4.1866; 7.10.1867. PkA, kotelo 6 ja 7. KA, Hlinna.

534 Hämäläinen 8.12.1870 No 49, s. 1–2; Hämäläinen 21.5.1874 No 20, s. 2.

535 Esim. G.E.W. E.W.:lle 25.8. ilman vuotta; 22.9.1865; Elise Hästensko EW:lle 18.4.1866. PkA, kotelo 7. KA, Hlinna.

536 P.E.W. E.W.:lle 26.10.1869. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

537 E.J.W. E.W.:lle, 26.11.1874. PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

538 Mahdollisesti Hämeenlinnassa toiminut apteekkari Gustaf Julius Åkerman (1835–1887). Morgonbladet 13.6.1874, s. 1; Vasabladet 15.4.1876, s. 2.

Åkerman oli lähdössä pian ulkomaille ja kaupasta olisi pitänyt päättää ennen sitä. Gustava Emerentia halusi kuitenkin odottaa ainakin niin kauan, että metsämestari olisi ehtinyt tehdä valmiiksi arvionsa kartanon metsistä. Tarjous oli harkitsemisen arvoisen, sillä panimon puolikkaastakin olisi saanut jo 6 000 markan vuosittaisen tuoton.⁵³⁹

Kaikesta päätellen Gustava Emerentia oli kuitenkin jo tehnyt päätöksensä tilan tulevaisuudesta, sillä ennen ensimmäistä adventtia 1874 hän oli käynyt Turussa maksamassa panimoa varten ostamansa 400 tynnyriä ohraa. Tynnyrit maksoivat 28 markkaa kappale ja kokonaisuudessaan yli 11 000 markan suuruisen hinnan maksamista varten Gustava Emerentia oli ottanut luottoa, jonka oli taannut asessori Procopé.⁵⁴⁰ Suuren ohraostonsa lisäksi hän oli teettänyt loppuvuoden aikana panimoon mittavia korjauksia.⁵⁴¹ Näistä toimista voi päätellä, että panimotoiminnan haltuun ottaminen vei emännän päähuomion. Hän palkkasi kartanoon uuden inspehtorin ja antoi maatalouden hoidon tämän harteille.⁵⁴² Karjatalous oli edelleen kotitalouden osa ja äidin poissa ollessa perheen vanhemmat tyttäret saivat vastata siitä vuorollaan.⁵⁴³ Varsinaisista karjatalouden kehittämistoimenpiteistä ei ole tässä vaiheessa säilynyt mitään tietoja.

Vuoden 1875 alkupuolella Gustava Emerentia oli alkanut suunnitella olutpanimonsa yritystoiminnan laajentamista perustamalla oluttuvan seitsemän kilometrin päähän Aittamäestä Vesikoskelle. Kilpailu nousevalla alalla oli kovaa ja hänelle oli sanottu, että jos hän ei sitä tee, niin joku muu kyllä perustaa sinne panimon.⁵⁴⁴ Leskiemäntä käytti henkilökohtaista vaikutusvaltaansa ja kävi samana keväänä tapaamassa kunnallishallintoa saadakseen luvan oluttuvan perustamiseen. Tulevaa ennakkoiden hän oli jo ostanut sopivan mökin paikalta ja etsiskeli parhaillaan henkilöä sinne myyjäksi.⁵⁴⁵ Lupaa myymälän perustamiseen ei kuitenkaan kunnalta hellinnyt vuonna 1877 eikä vielä kaksi vuotta myöhemminkään, jolloin hakemukseen oli lisätty myymälät kuuteen muuhunkin kylään. Oluen myymistä jatkettiin entiseen tapaan tehtaalta myyden ja ennakkotilausten perusteella.

Vuoden 1880 alusta voimaan tullut elinkeinovapauslaki helpotti hetkellisesti olutmyymälöiden perustamista ja seuraavan vuoden elokuuhun mennessä Gustava

539 E.J.W. E.W.:lle 27.11.1874. PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

540 Veli-Matti Autio, *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899: Bendt Niklas Procopé*. Verkkojulkaisu 2005 <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/1853-1899/henkilo.php?id=17162>. Luettu 4.2.2024.

541 E.J.W. E.W.:lle ilman päiväystä [1874] PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

542 G.E.W. E.W.:lle 17.11. Ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

543 E.J.W. E.W.:lle 6.10. ilman vuotta. PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

544 E.J.W. E.W.:lle ilman päiväystä [1875]. PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

545 E.J.W. E.W.:lle ilman päiväystä [1876]. PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

Emerentia oli luonut yhteensä toistakymmentä myymälää kattavan verkoston Loimaalle ja lähikuntiin.⁵⁴⁶ Kasvanut oluen myynti venytti tehtaan kapasiteetin äärimilleen ja parhaimmillaan panimo työllisti 15 henkeä ja tuotti vuodessa 145 000 litraa olutta ja simaa sekä 32 000 litraa kaljaa.⁵⁴⁷ Oma tai lähiseudun ohrantuotanto ei useinkaan riittänyt panimon tarpeisiin ja Gustava Emerentian oli tehtävä suuria vilja- ja raaka-ainekauppoja ulkomailta.⁵⁴⁸ Vaikka kotimainen, hyvälaatuinen ohra ei pystynyt kilpailemaan hinnassa ulkomaiselle, ohran ostaminen Pelkolasta silti varteenotettava vaihtoehto, sillä sen laatuun saattoi luottaa:

*Ohranne ja todistuksen siitä olen nyt saanut perille... Karström oli hyvin ihastunut ohraan ja haluaa mieluusti ottaa sen, mutta voisiko Uno säilyttää sitä ehkä jopa talven yli, sillä Karström haluaisi käyttää sitä Lager-oluen valmistukseen, mutta meillä on tällä hetkellä vähän täyttä varastoinnin kanssa – voin kyllä maksaa sen heti, jos Uno haluaa... En ole ostanut vielä paljon ohraa, mutta toivottavasti sitä tänä vuonna saadaan riittävästi täältä kotoa – mutta voihan olla, ettei se ole kovin hyvää, kun on satanut niin paljon.*⁵⁴⁹

*Mitä ohraan tulee, on Axel sitä mieltä, että se on vielä kallista, mutta se tuskin haittaa, sillä Unon ohra lienee puhtaampaa ja parempaa kuin monen muun. Mutta tilanne on se, että meillä ei ole siihen rahaa juuri nyt.*⁵⁵⁰

*Ohraa olemme myös ostaneet, korkein hinta on ollut 1.25 ja nyt meillä on vuoden tarpeet kotona, kaikki vanha olut on myyty, joten nyt menee vain uutta.*⁵⁵¹

546 Laakso 1994, 198–199.

547 Laakso 1994, 200.

548 E.J.W. E.W.:lle ilman päiväystä [1875]; G.E.W. H.C.W.:lle 20.11.1877. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

549 G.E.W. H.C.W.:lle 28.9.1890: ”Ert korn eller prof derpå har jag fått... Karström var mycket förtjust i kornet och vi vilja gerna taga det, men nu kommer jag med er för frågan om Uno skulle vilja förvara det hos sig någontid, kanske ända in på vintern, ty Karström skulle vilja hafva det egentligen till sina lageröls brygder, och vi hafva i år litet trångt med magasineringen, nog skulle jag kunna betala det dock staxt om Uno så tycker... Jag har ännu icke köpt mycket korn men jog hoppas jag man nu i år får af den varan bra nog här hemma, men kanske är det icke alls så synnerligt godt när det varit så regnigt.” PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

550 G.E.W. H.C.W.:lle 4.10.1885: ”Vad kornet beträffar så tycker Axel att ännu att det är dyrt, men det skulle väl ändå icke göra så mycket ty Unos korn är väl renare och bättre än mången annans, men den stora omständigheten måste nu komma i mellan att vi icke hafva pennenger dertill nu.” PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

551 G.E.W. H.C.W.:lle 7.11.1886: ”Korn hafva vi äfven uppköt det högsta priset har nu varit 1,25 och nog lära vi få vårt års behof hemma, allt gamla ölet är utsäldt så att det nu är bara nytt som går ut.” PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

Jo muutaman vuoden kuluttua myymäläverkoston perustamisesta Aittamäen olut-
tehdas kohtasi vastoinkäymisiä. Oluen valmistuksen ja myynnin tukemisen ja viinan-
poltton rajoittamisen oli ajateltu saavan aikaan positiivisia vaikutuksia kansan juo-
matottumuksissa.⁵⁵² Mieli-piteet kuitenkin muuttuivat nopeasti ja oluen ostamisen
helppoutta alettiin pitää kerta kaikkiaan turmiollisena. Kunnallislautakunnan päätös
sallia vuodesta 1884 lähtien oluen myynti ainoastaan sen valmistuspaikalla teki lopun
kannattavista paikallismyymälöistä.⁵⁵³

*Olutkaupmamme menee nyt ihan pieleen. Kunta kieltää myynnin kaikkialta muual-
ta kuin panimosta. En tiedä mitä tehdä – Karlström ehdottaa, että pitäisi aloittaa
myynti Turussa, mutta en tiedä kannattaako se, kun siellä sitä jo on ennestään.*⁵⁵⁴

Vaikka paikallismyymälät piti lopettaa, panimon toiminta jatkui ja yleisen mieli-
piteen painostamana alettiin sen tuotantoa vähitellen kääntää alkoholittomien juo-
mien suuntaan.

Lasten varttuessa Aittamäen vanha emäntä oli alkanut myös seurata ja harrastaa maa-
talon töitä, joihin hänellä ei ollut aikaisemmin ollut aikaa. Hän kertoi muun muassa
”rauhoituvansa” saippuan keiton parissa,⁵⁵⁵ sekä opiskelevansa innokkaasti juus-
tonvalmistusta ja harjoittelevansa ompelamaan lapsille vaatteita ompelukoneella.⁵⁵⁶
Kirjeiden mukaan Aittamäen emännän velvollisuudet äitinä ja isoäitinä menivät tär-
keiden liiketoimienkin edelle. Kun hänen vanhin tyttärensä Johanna oli saamassa
ensimmäisen lapsensa, hän matkusti tämän luo Kolhoon, vaikka työt kotona jäivät
kesken. Tyttärensä luota toiselle tyttärelleen Pelkolaan kirjoittaessaan hän oli huolis-
saan, miten Axel-poika kotona selviää. Axel oli hänen mukaansa ollut ”huonona” ja
Gustava Emerentian lähtiessä kotoa kesken oli ollut suuri, 500 tynnyrin ohrakauppa
Öölannista.⁵⁵⁷ Huonona olemisella vanha emäntä viittasi nähtävästi poikansa joko
fyysiseen tai henkiseen terveydentilaan – tavanomaisten, tilapäisten sairastumisen-
ten lisäksi Axel Wirzenius oli kirjeiden mukaan usein alakuloisessa mielentilassa.

552 Tuominen 1979.

553 Laakso 1994, 198–199.

554 G.E.W. H.C.W.:lle 4.2.1880: ”Nu är det alldeles på tok med våra öläffärer, Kommun nekar nu all försäljning annor-
städes än på bryggeriet – fixt intet förstår jag hvad man skall göra Karström yrkar på att man skall försöka skaffa sig
försäljning i Åbo men jag vet icke om det skall bära sig – der finner ju så mycket förut.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

555 G.E.W. H.C.W.:lle 20.11.1877. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

556 G.E.W. H.C.W.:lle 16.11.1879. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

557 G.E.W. E.W.:lle 12.10.1880. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Aittämäen kartano 1883–84 piirrettyssä venäläisessä topografikartassa. Kuva: KA karttakokoelmat, Venäläiset topografikartat 1:21 000, Turun ja Porin lääniä, Loimaan kihlakuntaa. [Kojonjoki] (XIV 20).

Vanhemman sukupolven yrittäjänä Gustava Emerentia oli selvästi myös epävarma, voisiko luottaa poikansa liikemiestaitoihin.

Elokuussa 1890 Gustava Emerentia oli tehnyt investointeja olutpanimoonsa ja odotti panimon uusia koneita saapuvaksi Saksasta.⁵⁵⁸ Alkoholin myynnin vaikeutuminen pakotti uusimaan panimon kalustoa alkoholittomien juomien valmistukseen paremmin sopiviksi. Aittämäen olutpanimo jatkoi menestyksellistä toimintaansa Gustava Emerentia Wirzeniuksen luotsaamana 1900-luvun alkuvuosiin saakka. Vuonna 1905 syksyllä mieliä kuohuttanut suurlakko koitui lopulta panimon kohtaloksi. Yli sadan hengen mielenosoittajajoukko lähti 3.11. järjestetyn lakkokokouksen jälkeen Loimaan torilta kohti Aittämäkeä vaatimaan panimon sulkemista. Pienempi seurue oli käynyt jo edellisenä päivänä vaatimassa rouva Wirzeniusta allekirjoittamaan vaatimuksensa, mutta kun tämä ei suostunut heidän vaatimuksiinsa, mielenosoittajat ampuivat kellarin lukot hajalle ja laskivat kaiken varastossa olleen oluen maahan.⁵⁵⁹ Gustava Emerentia kirjoitti itse tapauksesta tyttärelleen Pelkolaan kertoen, että Axel oli monta päivää tapahtuman jälkeen edelleen välikohtauksesta tietämätön, sillä hän oli ollut jo muutaman viikon sairaana ja he eivät olleet halunneet häiritä tätä huonoilla uutisilla.⁵⁶⁰ Panimotoiminta jatkui vielä tapauksen jälkeen useamman vuoden, mutta se vaikutti hyvin todennäköisesti tilan myyntipäätökseen viisi vuotta myöhemmin.⁵⁶¹

558 G.E.W. H.C.W.:lle 7.8.1890. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

559 Laakso 1993, 50. Turun sanomat 9.11.1905, 11.11.1905; Uusi Aura 8.11.1905, 12.11.

560 G.E.W. H.C.W.:lle 8.11.1905. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

561 Laakso 1994, 200.

LAPSISSA ON TULEVAISUUS – KOULUTUSTA UDELLE SUKUPOLVELLE

Säätyläisperheen elämään kuului olennaisesti riittävän koulusivistyksen järjestäminen lapsille.⁵⁶² Koulutus oli tärkeä osa myös syntymässä olevan luokkayhteiskunnan sivistyneistön elämänarvoja ja 1800-luvun aikana koko suomalainen koulutusjärjestelmä kehittyi voimakkaasti.⁵⁶³ Monet ammatit, kuten maatalous, kokivat professionalisoidumisen eli niihin alkoi saada korkeampaa, akateemista koulutusta.⁵⁶⁴ Mahdollisuudet koulutukseen olivat pitkään sukupuoleen sidottuja. Pikkulapsille tarkoitettua alkeisopetusta saivat kartanoissa kotiopettajan johdolla sekä pojat että tytöt – näin myös Aittamäessä ja Pelkolassa.⁵⁶⁵ Lapsia valmisteltiin kotona koulunkäyntiin ja he muuttivat kotoa koulukaupunkeihin jo noin kymmenen vuoden iässä. Poikia koulutettiin ensisijaisesti heidän tulevia ammattejaan varten ja tyttöjen koulutukseen kuului heidän tulevaa rooliaan avioavaimona tukevaa koulutusta, kieliopintoja ja yleissivistävää koulutusta sekä käsitöitä.⁵⁶⁶

Aittamäen lasten koulukaupunki oli Turku ja Pelkolan 1850–60-luvuilla Helsinki, myöhemmin Hämeenlinna. Turku ja Helsinki olivat kaupunkeja, joissa opinnot saattoivat jatkua pojilla lukioon ja Helsingissä yliopistoon saakka. Lapset pyrittiin sijoittamaan asumaan ensisijaisesti sukulaisten tai ystävien luokse täysihoidtoon.

562 Häggman 1994, 126–128.

563 Hanska et al. 2010, 13.

564 Niemelä 2003, 491–492.

565 ”Min släkt”, 173–300. PKA, kotelo 14. KA, Hlinna.

566 Vainio-Korhonen 2012, 31–32, 80; Häggman 1994, 113–114. Aittamäen tyttäristä kaikki Katarina Elisaa lukuun ottamatta olivat jonkin aikaa ennen avioitumistaan kotonaan auttamassa nuorempien lasten hoidossa, sisarus-
tensa ja muiden sukulaislasten opettamisessa ja kodin töissä. Maalaiskartanossa tyttöjen koulutukseen kuului myös kotitalouteen liitetyn ”maitokamarin” töiden opettelua ja valvontaa. Esim. E.J.W. E.W.:lle 6.10. ilman vuotta. PKA, kotelo 6. KA, Hlinna.

Asuinpaikan valinta ei ollut yhdentekevää, olivathan lapset vielä nuoria ja tarvitsivat perheenomaista ympäristöä.⁵⁶⁷ Aittamässä lapsia oli paljon – 12 heistä eli aikuisiksi asti ja kaikki kävivät läpi niin kotikoulun kuin Turun ”kouluhuushollin”. Perheen pojat, Wilhelm ja Axel sekä Paul ja Knut kävivät Turun Katedralskolania (Storskolan), lukiota ja myöhemmin yliopisto-opintoja Helsingissä. Tytöt kävivät turkulaista, sukulaistätien omistamaa Ringbomska skolania.⁵⁶⁸ Turussa perheen lapset saivat myös ystäviä sekä pääsivät osallistumaan paikallisiin kulttuuri- ja seurapiiritapahtumiin.⁵⁶⁹ Yksi perheen tyttäristä, Katarina Elisa lähetettiin saman ikäisen serkkunsa kanssa enonsa Axel Gadolinin luo Pietariin, jossa hän sai laadukasta kotiopetusta.⁵⁷⁰ Sieltä saavuttuaan hän suoritti opettajanopinnot ja toimi saksan ja maantiedon opettajana useissa ruotsinkielisissä turkulaiskouluissa.⁵⁷¹

Wegeliusten pojat kävivät koulua Helsingissä ja asuivat 1850-luvun alkupuolella enonsa Knut Wirzeniuksen perheen luona.⁵⁷² Vuonna 1857 Gabriel ja Emma Wegeliuksen poika Waldemar menehtyi enonsa perheessä riehuneeseen kulkutautiin ja heidän toinen poikansa, jo lakiopinnot aloittanut Werner kuoli muutamaa vuotta myöhemmin. Tämän jälkeen Wegeliuksen ensimmäisen liiton vielä kouluikäisten lasten sekä pariskunnan yhteisen pojan, Unon, oli asuttava Helsingissä muissa paikoissa. Unon koulunkäynti jäi kesken pitkän sairastamisen takia, ja tämän jälkeen Emma Wegelius järjesti hänelle opetusta kotona lukioikäiseksi saakka.⁵⁷³ Kai Häggman kirjoittaa 1800-luvun jälkipuoliskosta aikana, jolloin vanha ja uusi olivat vastakkain lastenkasvatuksen ja -koulutuksen tavoitteissa.⁵⁷⁴ Perheistä riippuen osa säätyläislapsista kasvatettiin vielä vanhojen tapojen mukaan edustuskelpoisiksi sukunsa perinteen jatkajiksi, kun toisissa perheissä oli jo uudistusmielisten pedagogien oppien mukaan vapaus valita uransa suuntaa.⁵⁷⁵

567 Keskustelua lasten asuinpaikan valinnasta esim. kirjeissä: G.W. E. W.:lle. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

568 ”Min släkt” 173–280.

569 Esim. C.M.W. E.W.:lle 12.1.1870; 24.1.1873; 2.7.1873. PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

570 Marjomaa, Risto: Gadolin, Axel. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997 – viitattu 4.2.2024.

571 ”Min släkt”, 189–200. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

572 Emma Wegeliuksen ja Paul Enok Wirzeniuksen veli. Kotivuori 2005, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Knut Engelbrekt Wirzenius*. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=15675>. Luettu 4.2.2024.

573 ”Min släkt”, 189–200. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

574 Häggman 1994, 115. Aika oli täynnä arvomaailmojen ristiriitaa, tästä esimerkkinä Charlotta Wolff kirjoittaa talouseliitistä, joka oli samaan aikaan sekä konservatiivinen että innovatiivinen. Vaakakupeissa painoivat saavutetun aseman säilyttäminen sekä liike-elämässä vaadittu ennakointi ja edistysusko. Wolff 2020, 114.

575 Häggman 1994, 116–118.

Monet säätyläiset vaalivat siis perinteitä ja säätyläisammatit kulkivat edelleen mieslinjassa sukupolvelta toiselle.⁵⁷⁶ Ylioppilastutkinto oli perheen poikien koulutukselle eräänlainen lähtötaso ja tämän jälkeen heidän toivottiin vielä hankkivan itselleen akateemista koulutusta.⁵⁷⁷ Aittamäessä poikien tulevaisuus nähtiin esi-isien tapaan kouluttautumisen kautta virkaurilla. Vaikka Paul Enok Wirzenius oli itse hakenut jonkin verran oppia maatalouden harjoittamiseen, oli lasten kouluttaminen virkaan tähtäävään ammattiin yhä hänen sukupolvelleen tyyppillisin valinta.⁵⁷⁸ Paul Enokin ja Gustava Emerentian vanhin poika Karl Wilhelm Wirzenius opiskeli rautatieinsinööriksi ja osallistui Suomeen rakenteilla olevan rautatieverkon toteuttamiseen.⁵⁷⁹ Toinen poika Axel Daniel kirjoitti ylioppilaaksi Turussa vuonna 1872 ja aloitti isänsä ja isoisänsä jalanjäljissä lakiopinnot.⁵⁸⁰ Maatalouskokouksista dokumentoidun keskustelun perusteella Paul Enok Wirzenius piti edelleen tilan käytännön töiden johtamista maataloudessa koulutetun tilanhoitajan tehtävänä.⁵⁸¹

Gabriel Wegelius haaveili saavansa pojistaan tuomarintyössään apulaisia ja työnsä jatkajia, mutta tässä lasten henkilökohtaiset ominaisuudet ja kiinnostuksen kohteet tulivat vaikuttamaan ratkaisuihin. Neljästä aikuiseksi eläneestä pojasta yksi koulutautui tuomariksi, kolmesta muusta tuli maanviljelijöitä.⁵⁸² Wegeliuksen ensimmäinen poika Adolf oli jo varhain osoittanut olevansa enemmän käytännön töihin kuin lukemiseen suuntautunut ja valinnut sukulaistensa tukemana maanviljelijän uran.⁵⁸³ Adolf Wegelius peri äitinsä suvun omistaman Kauniaisten kartanon Nokialla ja elätti perheensä siellä pääosin maataloudella. Wegeliuksen ensimmäisen liiton nuorin poika Evert oli äkkipikainen luonne eikä tahtonut pysyä aloittamissaan kouluissa. Lopulta Evert Wegelius päätyi opiskelemaan maatalousalaa Ruotsiin, mutta ei saanut varsinaista tutkintoa sieltäkään.⁵⁸⁴ Vuonna 1872 Evert Wegelius sai omistukseensa Gabriel Wegeliuksen vanhan virkatilan Koukanniemessä Kuhmoisissa. Tämäkään ei ollut järin

576 Wirilander 1974, 227–231; myös käsityöläiset ja kauppiat siirsivät ammattitaitoaan ja yrityksiään nuoremmalle polvelle.

577 Häggman 1994, 113–115.

578 Häggman 1994, 193–195.

579 Paul Styrbjörn Wirzeniuksen käsikirjoitus ”Min släkt”, 189–200. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

580 Autio, Veli-Matti. Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899. Wirzenius, Axel Daniel. Helsingin yliopisto. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=19560> viitattu 4.2.2024.

581 Kertomus kuudennessa yleisestä Suomen Maanviljelyskokouksesta Helsingissä... 1870, 81–89.

582 Kotivuori 2005, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Karl Waldemar Wegelius*. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=17142>. Luettu 4.2.2024.

583 ”Min Släkt” 112–116.

584 ”Min Släkt” 124–129.

onnistunut eikä pysyvä ratkaisu, sillä Evert ei saanut tilanpitoa järjestymään ja hän kuoli lopulta kotonaan Pelkolassa vuonna 1874.⁵⁸⁵ Pelkolan kartano päätyi Gabriel ja Emma Wegeliuksen ainoalle eloon jääneelle pojalle Unolle. Terveyshuolet olivat pitäneet Unon kotonaan lapsuus- ja nuoruusvuosina, ja samalla hän myös kiintyi paikkaan, nähdessä sen työtä ja elämää eri lailla kuin suurissa kaupungeissa opiskelleet veljensä ja serkkunsa.⁵⁸⁶

Koulutuksen merkitys maatalouden suurimittaiselle ja menestyksekkäälle harjoittamiselle alkoi käydä yhä selvemmäksi 1800-luvun lopulla. Maatalouden ylempi, agronomitasoinen opetus, alkoi Mustialan maatalousoppilaitoksessa vuonna 1865.⁵⁸⁷ Kouluun pyrkivien oppilaiden lähtötasot olivat kirjavia.⁵⁸⁸ Koulun maine ei ollut yksiselitteisen positiivinen, siellä sanottiin opiskelevan ”hyvien perheiden huonompia poikia”.⁵⁸⁹ Koulun alkuaikoina sisäänpääsyvaatimukset eivät olleet kovin korkealla, sillä oppilaista oli puutetta.⁵⁹⁰ Oppilaitos ei ollut vielä vakiinnuttanut paikkaansa sivistyneistön poikien kouluna ja monet suuntasivat opiskelemaan maataloutta ulkomaille tai yksityisopettajien johdolla.⁵⁹¹

Tilan jatkaminen, koulutus ja tulevaisuus tulivat ajankohtaisiksi asioiksi Pelkolassa heti kun leskeksi jääneen Emma Wegeliuksen ainoa poika Uno oli tähän sopivan ikäinen. Pojan koulutus oli suvun yhteinen asia ja Emman veli Paul Enok Wirzenius osallistui keskusteluun ja opiskelupaikan järjestämiseen. Paul oli kesällä 1869 ehdottanut, että Unon olisi hyvä mennä oppiin jollenkkin taitavalle maanviljelijälle ja hänen mielestään oli ollut erityisesti ”Kokemäenkartanon Knorring” eli varatuomari Eugén von Knorring.⁵⁹² Oli hieman ristiriitaista, että Paul Enok halusi omien poikiensa suuntaamaan opiskelemaan korkeakouluun ja auttoi kuitenkin sisarensa poikaa pääsemään maanviljelijän uralle. Tähän oli epäilemättä monia syitä, joita kaikkia on vaikea lähteä arvioimaan. Emma Wegelius oli ollut pitkään leskenä ja Pelkolan tulevaisuus piti varmistaa. Lisäksi vaikuttaisi siltä, että Pelkolassa kuunneltiin tässä vaiheessa myös nuoren omaa mielipidettä uravalinnasta.⁵⁹³

585 Evert Wegeliuksen perukirja 23.1.1874. PkA, kotelo 3. KA, Hlinna.

586 ”Min Släkt” 131–133; Uno Wegeliuksen muistokirjoitus. Maatalous 25.11.1909. No 18–19, 457.

587 Niemelä 2003, 492.

588 Laiho 1928, 87–90.

589 P.E.W. E.W.:lle 26.10.1869. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

590 Soininen 1974, 345.

591 esim. Häggman 1994, 115.

592 P.E.W. E.W.:lle 26.10.1869. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

593 vrt. Häggman 1994, 116–118.

Uno Wegelius ja Axel Wirzenius koulutettiin agronomeiksi 1870-luvulla ja kehittivät maataloutta voimakkaasti Aittamäessä ja Pelkolassa 1900-luvun lopulla. Kuvat yksityiskokoelmasta.

Aittamäen Axel Wirzenius oli Uno Wegeliusta viisi vuotta nuorempi ja vielä isänsä kuollessa vuonna 1874 hän opiskeli oikeustiedettä Helsingissä. Oliko kysymys sitten serkun esimerkistä vai kokiko Axel Wirzenius muutoin olevansa väärällä alalla, mutta vuonna 1877 hän keskeytti opintonsa päätettyään omistautua maanviljelykselle.⁵⁹⁴ Axel opiskeli Uno Wegeliuksen lailla jonkin aikaa von Knorringin johdolla Kokemäellä, mutta suoritti opintonsa loppuun valmistuen agronomiksi Mustialasta vuonna 1879.⁵⁹⁵ Saman vuonna hän aloitti Aittamäessä tilanhoitajana.

Uno Wegelius ja Axel Wirzenius päättivät kouluttautua agronomeiksi, molemmat yli 20-vuotiaina. Eläessään maatalouden murrosvaihetta kartanoiden pojat joutuivat lähtemään maatalousammattiin takamatkalta moniin talonpoikaisiin kollegoihinsa nähden. Heillä oli kuitenkin koulutuksen kautta käytössään maatalouden menetelmien uudistamiseen tarvittava tieto ja menetelmät. Nämä taidot yhdistettynä kykyyn tulkita muuttuvien markkinoiden vaatimuksia olivat oleellisimpia maatilojen kehittämiseen vaadittuja tekijöitä.⁵⁹⁶

594 ”Min Släkt” 208.

595 Laiho 1928, 365 (sisältää kylläkin virheellistä tietoa Axelin myöhemmistä vaiheista); Wirzenius 1951, 407.

596 Niskanen 1995, 208–209.

UNO WEGELIUS EUGÉN VON KNORRINGIN OPISSA

Paul Enok Wirzeniuksen käsityksen mukaan Eugén von Knorring hoiti maatilaansa kenties parhaiten koko maassa saaden tilastaan irti mahdollisimman suuren tuoton mahdollisimman pienillä kuluilla.⁵⁹⁷ von Knorring piti tarkkaa kirjanpitoa niin peltoviljelystä kuin navetastakin. Navettaa hoidettiin erinomaisen hyvin ja sen tulot tulivat meijerivoista, joka myytiin Pietariin. Paul tiesi von Knorringin olevan aina itse paikalla ja vaativan oppilailtaan samaa, häntä pidettiin elämäntavoiltaan kunnollisena ja kaikin tavoin sopivana mallina nuorten tulevaa ammattia ajatellen. Paul oli jo keskustellut von Knorringin kanssa Unosta ollessaan vaimonsa kanssa Kokemäellä muutamaa viikkoa aikaisemmin ja tämä oli oikein mielellään luvannut ottaa Unon oppiinsa. Muita oppilaita sillä hetkellä olivat nuori von Frenckell Helsingistä ja pian opintonsa olisi aloittamassa nuori paroni Cedercreutz Köyliöstä ja Falck Kauttualta.⁵⁹⁸ Hänen luonaan asui myös nuori paroni Wallin, joka ei ollut oikeastaan maatalousoppilas vaan majoittui maaseudulla heikon terveytensä vuoksi. Maksu opetuksesta oli 80 markkaa kuussa.⁵⁹⁹

Vaikka Paul vertaili sisarelleen myös opintoja Mustialassa, hän antoi selkeästi ymmärtää, että päätös opiskelupaikasta oli lopulta Emman käsissä:

597 P.E.W. E.W.:lle 26.10.1869. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

598 *Reynald Rafael von Frenckell* (1851–1901) omisti Koiviston kartanon Ulvilassa 1881–1894 Hanski, Jari: Frenckell, Frans von. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997– viitattu 4.2.2024; Jutikkala & Nikander 1941, 548. *Axel Fredrik Nikolai Cedercreutz* (1847–1909) omisti Köyliönkartanon 1869–1909; Autio, Veli-Matti. Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899. <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/1853-1899/henkilo.php?id=18761>. Viitattu 4.2.2024; Jutikkala & Nikander 1941, 628. *Anders Oskar Falck* (1851–1909) Rk Eura 1868–1877, s. 444, perikunta omisti Kauttuan kartanon 1866–1873; Jutikkala & Nikander 1941, 513. Viljeli myöhemmin myös Lehtisten kartanoa Mietoisissa sekä Knaapia Liedossa.

599 P.E.W. E.W.:lle 26.10.1869. Eugén von Knorring E.W.:lle 20.2.1870. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Mitä mieltä olet asiasta, lienee selvää, että Uno aikoo omistautua tulevaisuudessa maanviljelykselle, joten hänen on ehdottomasti hankittava siihen tarvittavat taidot, sillä nykyään aletaan jo olettaa koulutettuna viljelijänä itseään pitävältä, että hänen pitää olla osaava ammatissaan. Mustialastakin voi hakea auttavat tiedot, mutta siellä ei opi organisoimaan työvoimaa ja juuri työvoiman oikealla käytöllä on suuri merkitys. Sitä paitsi en tiedä, ovatko toverit Mustialassa suosittelavia ja joka tapauksessa sieltä puuttuu kunnon perhe-elämä, jolla on nuorelle miehelle suuri merkitys.⁶⁰⁰

Paul Enok Wirzenius totesi kirjeessään vielä, että jos Emma päättää lähettää Unon von Knorringille, paras aloitusaika olisi kevättalvi, jolloin hänellä olisi aikaa saada valmistelevat tiedot sisätöistä ja olla ehkä hieman enemmän kotona ennen kuin raskaammat työt pellolla alkaisivat.⁶⁰¹ Uno Wegelius aloitti Kokemäenkartanossa Eugén von Knorringin oppilaana keväällä 1870. Hän kävi kouluaikanaan vilkasta kirjeenvaihtoa äitinsä kanssa. Emma Wegelius oli suojeleva ainoaa, mutta jo aikuiseen ikään ehtinyttä poikaansa kohtaan ja vaati tätä kirjoittamaan ja kertomaan oloistaan mahdollisimman usein.⁶⁰² Tämä oli tyyppillistä, mutta yleensä nuorempiin lapsiin kohdistettua kontrollointia. Uno Wegelius oli jo lain edessä täysi-ikäinen, mutta äidin valta lapsen oli vahva eikä loppunut tähän, vaan lapsen tuli myös aikuisena kunnioittaa ja totella äitiään.⁶⁰³ Uno puolestaan oli huolettomampi kirjeisiin vastaaja ja syytti usein postia kirjeiden viipymisestä. Monien kirjeidensä loppuun Uno Wegelius kirjoitti toiveen, että äiti ei näyttäisi niitä kenellekään, repisi tai polttaisi ne.⁶⁰⁴

Uno saapui Kokemäenkartanoon maaliskuussa 1870. Tuomari von Knorring toivotti hänet tervetulleeksi ja hän tapasi opiskelutoverinsa, Cedercreutzin, Wallinin ja Frenckelin. Aamupäivät oppilaat viettivät navetassa ja meijerissä seuraten eläinten ruokintaa,

600 P.E.W. E.W.:lle 26.10.1869: "Hvad tänker du nu om saken, att Uno i framtiden komma att egna sig åt jordbruket är väl själf fallet och att han i sådant fall måste han nödvändigt förskaffa sig erforderliga kunskaper, ty nuförtiden börjar man redan fordra af en som vill anses för en bildad jordbrukare att han äfven skall vara kunnig uti sitt yrke. Nog kan man äfven på Mustiala inhemta behjelpiga kunskaper, men åtminstone lär man sig icke der att hushålla med arbets styrkan och just det att använda arbets styrkan rätt är en sak af stor betydelse. Dessutom vet jag icke om kamratskapet på Mustiala är just att rekommendera, men vore dermed huru som helst, ett saknas der åtminstone nemligen familjelifvet och just detta är af ganska stor betydelse för en ung man". PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

601 P.E.W. E.W.:lle 26.10.1869. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

602 E.W. U.W.:lle 25.3. ilman vuotta; 29.3.1971. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna. Gabriel ja Emma Wegelius saivat kolme yhteistä lasta, joista vain Uno eli aikuiseksi.

603 Toivanen 2002, 135; Odén 1991, 90–93.

604 U.W. E.W.:lle 25.3.1870; 28.5.1870; 20.8.1870; ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Kokemäenkartanon heinäseipäitä 1930-luvulla. Kuva: Museovirasto.

maidonkäsittelyä ja juustonvalmistusta, iltapäivisin tuomari von Knorring luennoi heille maatalousoppia ja teki kysymyksiä.⁶⁰⁵ Eugén von Knorring käytti oppikirjana muun muassa ”Arrheniuksen landtbrukslärania” eli ruotsalaisen kasvi- ja maataloustieteilijän Johan Arrheniuksen maatalouskoulutukselle merkittäväksi muodostunutta teosta *Toimelias maanviljelijä*.⁶⁰⁶ Uno Wegeliuksen mukaan kirjaa pidettiin oikein hyvänä maatalouskirjana, vaikka se sisälsi asioita, jotka eivät sopineet Suomen olosuhteisiin. von Knorring kävi oppilaidensa kanssa kirjaa läpi ja osoitti heille erikseen, mitkä asiat tuli muistaa ja mitkä saattoi hyppiä yli.⁶⁰⁷ Tämä kertoo nähdäkseni myös siitä, että nämä kartanoiden pojat tarvitsivat aluksi apua myös tieteellisen tekstin omaksumiseen.

Ensimmäisenä keväänä Uno Wegelius kertoi äidilleen, että niin pian kuin peltotyöt alkaisivat, he tulisivat olemaan koko päivät ulkona.⁶⁰⁸ Tästä huolestuneena Emma

605 U.W. E.W.:lle 25.3.[1870]. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

606 U.W. E.W.:lle, ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna. Johan Petter Arrhenius, urn:sbl:18847, Svenskt biografiskt lexikon (art av H. Juhlin-Dannfelt.). Luettu 4.2.2024.

607 U.W. E.W.:lle, ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

608 U.W. E.W.:lle 25.3.[1870]. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Wegeliuksen muistutti poikaansa hyvin äidillisesti: pukeuduthan lämpimästi, vaihdathan aina kuivat sukat kastuneiden tilalle.⁶⁰⁹ Samalla tulivat esiin elämänrytmin muuttumiseen liittyvät vaikeudet, ja Emma joutui kannustamaan poikaansa koulunkäynnissä:

*Rakas Uno, nyt aion sanoa muutaman sanan aamuheräämisestä. Olen vahvasti sitä mieltä, että tulet hyötymään siitä tulevaisuudessa, jos totut siihen nyt – tulet hyötymään myös muutamasta työpäivästä, sillä työntekijöiden aika menee enemmän toimessa, joita sinä ymmärrät itse paremmin osallistuessasi näihin töihin.*⁶¹⁰

*Rakas Uno, toiveeni koskien sinua itseäsi, sinusta voi tuntua raskaalta ja ikävältä – olethan tottunut itsenäisempään elämään – mutta tyydy tahtoon olla äidillesi mieliksi...*⁶¹¹

Uno Wegelius oli elänyt suojattua elämää äitinsä hoivissa Pelkolassa, eikä työvälle kuuluva aamuaikaisella herääminen ollut kuulunut hänen kokemusmaailmaansa. Eugén von Knorring oli edelläkävijä maatalouden työtapojen kehittäjänä. von Knorringille käytännön töiden oppiminen oli tärkeää, sillä tilan omistajan piti hänen mukaansa pystyä näyttämään mallia työntekijöilleen. Hän eli itse opettamansa mukaan, oli taitava maatalouden töissä ja työskenteli aina ehtiessään mukana pellon töissä.⁶¹² Vaikka von Knorringin ajatukset käytännön töiden opetuksesta eivät keränneet säätyläiskollegojen yksimielistä hyväksyntää maatalouskokouksen keskusteluissa Helsingissä 1870, Paul Enok Wirzenius kuitenkin tuki ystävänsä ajatuksia.⁶¹³ Emma Wegelius uskoi myös käytännön oppien olevan maatalouden tulevaisuutta ja kannusti siksi tätä ”epäsäätyläismäisesti” ylittämään mukavuuskynnyksensä ja tarttumaan fyysisiin töihin.

609 E.W. U.W.:lle 30.4.[1870]. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

610 E.W. U.W.:lle 25.4.[1870]: ”Älskade Uno vill jag säga min tanke om ditt uppstigande – det är min fullkomliga tro att du deraf i din en framtid har nytta först af det att vänja sig dervid – och sen kommer Du deraf att draga nytta af en par dagsverke for tiden af arbetare tages dergenom mera i akt – och Du kommer sjelf att under detta iakttagande af alla arbetenas gång sen till en vana att följa med.” Aamuheräämisistä myös Emmans kirjeissä Unolle 29.3.1871. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

611 E.W. U.W.:lle 29.3.1871: ”Älskade Uno, min önskan angående Dig sjelf – lär vist förefalla Dig tröttsam och tråkig för Du är van att föra ett onekligare lif. Men tillfredsställelsen att göra Mamma till viljes...” PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

612 U.W. E.W.:lle, ilman päiväystä [1870]. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna; Kyläkoski 2009, 33–34.

613 Kertomus kuudennessa yleisestä Suomen Maanviljelyskokouksesta Helsingissä 5:nä, 6:nä ja 7:nä p:nä Syyskuuta 1870, 81–97.

Odotetut tai pelätyt peltotyöt alkoivat keväällä ja von Knorring oli tarkka, ettei päästännyt koti-ikävää potevaa nuorta miestä lähtemään kotiin loman viettoon, kun työt olivat kiivaimmillaan.⁶¹⁴ Opiskelijat harjoittelivat kyntämistä ”ahkerasti koko päivän” eli kolme tuntia aamu- ja kolme iltapäivällä. Myöhemmin, heinäaikaan oppilaat myös seivästivät heinää pellolla.⁶¹⁵ Heinäseipäät olivat tuolloin uusinta uutta Suomen pelloilla ja liittyivät heinän peltoviljelyn yleistymiseen. Aikaisemmin kevyt luonnonheinä oli kuivatettu pelloilla käänneillä tai haasioissa, mutta viljelty heinä oli siinä määrin paksumpaa, että sen kuivaukseen Ruotsista meille omaksutut seipäät toimivat aikaisempia menetelmiä paremmin.⁶¹⁶

Opiskelu von Knorringin luona ei ollut ilmaista ja Emma Wegeliuksella oli leskenä, joskin suuren maaomaisuuden vaalijana ajoittain rahallisesti tiukkaa. Unon opiskelu piti joitakin kertoja maksaa hänen leskeneläkkeestään, kun rahaa ei muutoin tullut mistään. Kasvinviljelyn kannattavuus jatkoi 1870-luvun alussa laskuaan, eikä kysyntää viljalle ollut – Emma Wegelius mainitsi, että kauppa ei käynyt muillakaan suvun tiloilla.⁶¹⁷ Muutaman kuukauden koulua käytyään Uno oli jo ehtinyt kuluttaa hänelle koulunkäyntiin varatut rahat ja lisäksi hän haaveili matkustavansa ystävänsä Cedercreutzin kanssa ”seurapiiritapaamiseen” Turkuun, jossa hän arveli tarvitsevänsä rahaa. Emma oli puolestaan ihmeissään, mihin Uno saattoi tarvita niin paljon rahaa ja vaati häntä toimimaan siten, että kuukausirahat riittäisivät. Myös Turun matkaa äiti piti tarpeettomana ja pelkäsi, että Uno tekisi vielä jotain, jota joutuisi katumaan. Maine oli nuorelle miehelle ja hänen tulevaisuudelleen sekä henkilökohtaisesti että perheen liikesuhteiden takia tärkeä omaisuusosa suojeltavaksi.⁶¹⁸ Seurapiirielämää pojalle oli opetuksen lisäksi kuitenkin toivottu ja sitä hän saisi nyt myös kokea. Tilapäisessä rahapulassaan Emma toivoi von Knorringin antavan alennusta Unon kuukausimaksusta kotona vietettyjen poissaolopäivien osalta.⁶¹⁹

Emma Wegelius piti huolen, että hän lähetti henkilökohtaisia terveisiä varatuomari von Knorringille kirjeissään.⁶²⁰ Hän toivoi myös selvästi saavansa tilalleen hyötyä ansioituneen viljelijän tuttavuudesta toimien kuitenkin pyynnöissään kohteliaasti poikansa kautta. Kyntöharjoituksista Uno Wegelius välitti kiinnostuneelle äidilleen

614 U.W. E.W.:lle 28.5.1870. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

615 U.W. E.W.:lle ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

616 Ranta 2006, 76–77; Östman 2004, 43.

617 E.W. U.W.:lle 25.3. ilman vuotta. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

618 Esim. Luoma-Aho 2005, 169–171; Keskinen 2008; Ojala & Luoma-Aho 2008, 122–123.

619 E.W. U.W.:lle 9.6.1870. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

620 E.W. U.W.:lle 8.12.1870. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

käytettyjen aurojen merkit ja mallit.⁶²¹ Myös Pelkolassa käytettiin jo uudenlaista ruotsalaista rauta-auraa ja hiekkaisen maan kynnöstä von Knorringilla oli Emma Wegeliukselle erityisiä ohjeita: maata ei saanut kyntää liian syvältä, jotta sen rakenne ei pääsisi huonontumaan.⁶²² von Knorringin kautta Emma tilasi myös työkaluja, kuten maitoastioita ja äkeen, joiden lähettämistä Hämeenlinnaan hän pyysi Unoa huolehtimaan.⁶²³

Emma Wegeliuksella oli selvästi kiinnostusta kehittää Pelkolan kartanon karjajameijerialoutta, joka oli erityisesti von Knorringin alaa. Joulukuussa 1870 Emma lähetti poikansa kautta viestin tämän opettajalle. Hän sanoi haluavansa ostaa lehmävasikan parhaista lypsävistä lehmistä – mielellään jopa kaksi, mutta olisi tyytyväinen yhteenkin, jos se vain olisi sopivan ikäinen.⁶²⁴ Toisella kertaa Emma kertoi ostaneensa huutokaupasta lehmän ja sonnin, niiden hinnaksi tuli yhteensä 209 markkaa.⁶²⁵ Emma Wegelius kertoi pojalleen kuulumisia kotitalalta, keväällä syntyneiden vasikoiden suhteen oli ollut epäonnea, parhaiden lehmien vasikat olivat edellisen vuoden tapaan olleet sonneja.⁶²⁶ Emma kirjoitti niin ikään, että hän oli ajatellut ostaa 100 mk:lla Hämeenlinnaan suunnitteilla olevan osakemeijerin osakkeen.⁶²⁷ Helmikuussa, oletettavasti vuonna 1871 Emma Wegelius näki meijeritoiminnan olevan tulevaisuutta ja kannusti myös poikaansa Unoa:

Rakas Uno sinun täytyy nyt itse yrittää opetella meijerin hoitoa ja voin kirnuamista – talvella sinulla on siihen aikaa – niin Uno-hyvä, käytä nyt aika hyväksi kaikin tavoin, niin se tulee olemaan sinulle hyödyksi tulevaisuudessa...⁶²⁸

621 U.W. E.W.:lle, ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

622 U.W. E.W.:lle, ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

623 E.W. U.W.:lle 9.8. ilman vuotta. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

624 E.W. U.W.:lle 8.12.1870. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

625 E.W. U.W.:lle 25.4. ilman vuotta. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

626 E.W. U.W.:lle 29.3.1871. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

627 E.W. U.W.:lle 25.4. ilman vuotta. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

628 E.W. U.W.:lle 28.2.(1871): ”Älskade Uno Du bör nu försöka att och sjelflära Dig mejeri metoden med smör kärningen – nu bör Du hinna dermed under vintern – ja Goda Uno tag nu på allt sätt tiden i akt, det blir Dig till nytta i framtiden...” PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

*Maatalouden tekijät
– kartanon työntekijät
toimijoina*

Perinteisen maatalouden aikaan peltotyökalut olivat teknisesti kehittymättömiä ja pelloilla tapahtuvaan työhön tarvittiin runsaasti työntekijöitä ja vetoeläimiä.⁶²⁹ 1800-luvun alkupuolelle saakka monet kartanonomistajat olivat ratkaisseet viljelykysymyksen vuokraamalla osan pelloistaan ulkopuolisille ja viljelemällä itse vain osaa oman taloutensa tarpeisiin.⁶³⁰ Työn kartanoiden maatalouden parissa tekivät tuolloin pääosin vuodeksi kerrallaan palkatut työntekijät, rengit ja piit. Tilan osien vuokraamisesta luovuttiin monin paikoin 1800-luvun alussa, sillä tuolloin tapahtunut viljan hinnan nousu kannusti ottamaan viljelykset omaan hallintaan.⁶³¹ Aittamässä osatilanvuokrauksesta luovuttiin 1800-luvun alkuun mennessä ja suurta osaa pelloista viljelivät tämän jälkeen torpparit, joskin palkatulla työvoimalla oli edelleen tärkeä asema tilan työntekijöinä.⁶³² Pelkolan kartano oli syntyhistorialtaan nuori ja sen lähipelloilla töitä tekivät sekä vuosipalkatut työntekijät että torpparit.⁶³³

Kartanoissa tarvittavien työntekijöiden määrään vaikuttivat monet eri tekijät, kuten tilojen koko ja viljelyn organisointi. Molempiin edellä mainituista puolestaan olivat osatekijöinä tilojen ja paikkakuntien viljelyhistoria, maatalouden tekniset muutokset, uusien peltoalojen raivaus sekä monet ympäristötekijät.⁶³⁴ Kartanot torppineen olivat suuria työllistäjiä. Aittamässä oli vuosina 1850–1910 vuosipalkollisia joitakin kymmeniä ja päivätyövelvollisia torppareita vuosittain 14–16.⁶³⁵ Pelkolassa työntekijöitä oli 8–20 ja torppia 6–8. Todellinen työvoimakapasiteetti koko kartanoyhteisön huomioiden oli kuitenkin paljon tätä suurempi, sillä Aittamässä asui vuosittain yhteensä 150–235 ja Pelkolassa 60–110 henkilöä.⁶³⁶

629 Siirtyminen perinteisestä viljelystä uudenaikaiseen viljelyyn oli käynnissä 1800-luvun aikana muutoksen painotuksessa 1800-luvun jälkipuoliskolle. Muutosten omaksumisessa oli todella paljon eroja myös kartanoiden välillä. Soininen 1974.

630 Suomalaisessa historiantutkimuksessa on totuttu viittaamaan saksalaisesta suurmaanomistuksen historian tutkimuksesta lähtöisin olevaan Grundbesitz – Gutswirtschaft tai Grundherrschaft – Gutherrschaft -sanapariin, jossa ensimmäisellä osalla tarkoitetaan pääosin vuokratuloilla pyöritettyä tilataloutta ja jälkimmäisellä pääosin tilan oman tuotannon tuloihin perustuvaa taloutta. Esim. Sirén 2004, 2013–215; Myrdal 2011; Cerman 2004; 2008.

631 Snellman 2014, 104–105; Jutikkala 2003b, 391–395; Åström 1993, 54–55; Sirén 1981, 327–328; 1700-luvun tilanteesta 1800-luvun alkuun kts. Jutikkala 1932, 131–181. Vrt. Peltonen 1992, 285.

632 Tosin Aittamäkeen oli torppia perustettu jo 1750-luvulta lähtien. Laakso 1994, 63–64 sekä tilan rippi- ja henkikirjat.

633 Pelkolan kartanon omistajien muille vuokraamat tilat, kuten Tenholan kartano, sijaitsivat sen verran etäällä päätilasta, että niiden hallinnointi muutoin kuin vuokraamalla olisi ollut vaikeaa.

634 Laine 2020, 143–144.

635 Tässä on eroteltu toisistaan palkattu työntekijä ja hänen talouudessaan asuneet henkilöt. Esimerkiksi Bo Lönnqvist 1978, 175, on puolestaan laskenut kartanon alustalaisiksi myös työntekijöiden perheet. Päivätyövelvollisuus oli tyypillisesti 2–3 päivää viikossa, sekä sesonkien lisätyöpäivät.

636 Liitteet 6 ja 7.

Suurimittaisen maatalouden työvoiman organisointiin liittyvää eurooppalaista keskustelua on pyritty liittämään myös osaksi suomalaista kartanotutkimusta.⁶³⁷ Syvempiä analyysejä aiheesta on tehty Suomessa melko vähän ja niiden alueellinen kattavuus on suppea.⁶³⁸ Tähän mennessä tehdyt tutkimukset ovat lähinnä vahvistaneet kuvaa siirtymisestä ”järkiperaiseen” talouteen, eli vuokramaista omaan, suureksi osaksi päivätyövoimalla pyöritettyyn kartanotalouteen.⁶³⁹ Ilmiön on todettu näkyvän myös lisäyksenä torpparien päivätyöasituksessa.⁶⁴⁰ Marjatta Rahikainen huomauttaa, että Suomen ja Ruotsin tapauksessa tilanne ei ole näin yksinkertainen ja päivätyön arvon muutosta tutkittaessa olisi otettava huomioon myös tehdyn työn määrä ja laatu.⁶⁴¹ Olle Sirén on tutkinut porvoollaisen Stensbölen kartanon torpparien työerästä. Sirén on ottanut huomioon päivätyöpäivien lisäksi erot kesä- ja talvityöpäivien sekä mies-, hevos- tai naistyöpäivien arvossa ja suhteuttanut nämä torppien pinta-aloissa tapahtuneeseen muutokseen. Sirénin laskelmien mukaan Stensbölen torpparien työehdot itse asiassa paranivat 1800-luvun loppua kohden, eli heillä oli käytössään enemmän maata torpasta työnä ja luontaistuotteina maksettuaan vuokraan nähden.⁶⁴²

Muutokset kartanoiden työvoiman organisoinnissa olivat Suomessa käynnissä koko 1800-luvun ajan ja ne jatkuivat aina seuraavan vuosisadan ensivuosisikymmenille saakka.⁶⁴³ Oman työni ajallinen rajausta vie katseen 1800-luvun jälkipuoliskolle, jolloin Suomen työläinsäädäntö uudistui monin tavoin: vuonna 1865 annettiin uusi palkkaussääntö⁶⁴⁴, vuonna 1879 säädettiin elinkeinovapaus⁶⁴⁵ ja vuoden 1883 irtolaisasetuksella kumottiin laillisen suojelun periaate.⁶⁴⁶ Esittelen tässä luvussa Aittamäen ja Pelkolan kartanoiden työntekijämäärissä tapahtuneen kehityksen henkikirjoihin

637 Tuorein katsaus kartanotalouden kehitykseen Suomessa ja lähialueilla on Marjatta Rahikaisen pakollisia päivätyöitä käsittelevä artikkeli muutaman vuoden takaa. Rahikainen 2020. Aiemmin osana kartanotutkimuksia aihetta ovat käsitelleet Suomessa mm. Sirén 2010; 2004; 1980; Åström 1980; 1993; Lönnqvist 1978 ja pohjoismaissa erityisesti Olsson 2002.

638 Laajimmat alueelliset huomiot aiheesta Suomessa on Anna-Maria Åströmin Savon kartanoita käsittelevässä työssä. Åström 1993.

639 Snellman 2012.

640 Peltonen 1992, 239–247.

641 Rahikainen 2020, 122.

642 Sirén 2004, 223–229.

643 Rahikainen 2020.

644 Keisarillisen Majesteetin Armollinen Palkkaussääntö isännille ja palkkollisille 30.1.1865, No. 2.

645 Hans Kejserliga Majestäts Nådiga Förordning om näringsarne 31.3.1879, No. 12. *Storfurstendömet Finlands Författnings-Samling 1879*.

646 Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus irtolaisista ja niiden kanssa menettelämisestä. Suomen Suuriruhtinmaan Asetus-Kokous 2.4.1883/17; Kts. myös Pylkkänen 2006, 86–87; Teräs 2001, 34.

Aittamäen kartanon piikoja Onkijoella jääkellarin alapuolella 1900-luvun alussa. Kuva: Pelkolan kartanoarkisto.

perustuen. Analysoin tuloksia kirjelähteistäni nousevien huomioiden perusteella osana paikallista ja yhteiskunnallista kehitystä.

Hierarkkinen työnjako oli kartanoiden taloudelle tyypillinen piirre.⁶⁴⁷ Johtavissa asemissa muihin työntekijöihin nähden olivat inspehtori, taloudenhoitaja ja renkivouti, jotka olivat tilan toiminnan kannalta keskeisiä henkilöitä. Suurin osa Aittamäen ja Pelkolan palkatuista työntekijöistä oli renkejä, piikoja ja muonamiehiä ja työvoimaan kuuluivat oleellisesti myös päivätyötä suorittavat torpparit. Kirjanpitoa tämän tutkimuksen kartanoiden työntekijöiden tehtävistä tai palkoista ei ole säilynyt, mutta tilanne ei silti estä tutkimasta heidän elämänsä, kuten esimerkiksi Marjatta Rahikaisen ja Kirsi Vainio-Korhosen toimittamassa artikkelikokoelmassa *Työteliäs ja uskollinen – Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään* (2006) on tehty. Tutkimani kirjeet antavat mahdollisuuden täydentää kuvaa siitä, miten työntekijät kartanoissa toimivat, millaisia he olivat alaisina, minkälaisia työtehtäviä heidän oletettiin suorittavan ja miten. Näkökulma on työssäni kartanon omistajien, mutta kirjeet nostavat kartanoyhteisössä eläneet ihmiset esiin viranomaislähteitä syvemmällä ja henkilökohtaisemmalla tasolla.

Luvun läpi kulkevana teemana on luottamus, jonka kautta jäsenyyty suuri osa työnantajan- ja työntekijän välisistä suhteista. Luottamus on olennainen osa myös perheenjäsenten välistä töiden organisointia, joten aloitan luvun pohtimalla luottamuksen käsitettä hieman tarkemmin.

647 Patriarkaalisen järjestyksen ylläpitäminen oli myös yhteiskunnan taholta isäntävälle asetettu velvollisuus. Pylkänen 2006, 79. Kartanoyhteisön sisäisistä vaihdannan mekanismeista kts. Åström 1993, 321–323.

LUOTTAMUS AVAINTEKIJÄNÄ

Luottamus on tutkimuksessani usein esiin nousevia käsitteitä. Luottamus on oleellinen sosiaalista verkostoa ja yhteenkuuluvuutta vahvistava voima ja sosiaalisen pääoman osana sitä on hyödynnetty laajasti myös historiantutkimuksessa.⁶⁴⁸ Luottamuksella on merkittävä asema liikesuhteiden hoidossa ja tästä näkökulmasta pohdin aihetta myös jo aikaisemmin työssäni. Tässä yhteydessä keskityn kuitenkin käsittelemään luottamusta osana työelämää ja kartanon organisaatiota. Työntekijän ja kartanotyöntekijän välinen suhde perustui kahdenväliseen suulliseen sopimukseen.⁶⁴⁹ Työntekijät eivät kuitenkaan olleet työsuhteessa vapaita sopimusosapuolia, vaan palkkatyötä säädeltiin ihmisen yhteiskunnalliseen statukseen perustuvan järjestelmän mukaan.⁶⁵⁰ Työntekijöillä oli lain mukaan velvollisuus tehdä työtä ja työnantajalla huolehtia ja vastata työntekijöistä laillisen suojelun periaatteiden mukaan.⁶⁵¹ Luottamukseen perustuva suullinen sopiminen oli laillisesti molempia osapuolia sitovaa ja sopimuksen rikkomisesta joutui tarvittaessa vastaamaan käräjillä.⁶⁵²

Isännän ja palkollisten välistä sosiaalista juopaa voi kuvata ikaikaiseksi.⁶⁵³ Vanha sääty-yhteiskunta oli muovannut ajatusmaailmoja satoja vuosia ja modernin kynnykselläkin kyti vielä käsitys ihmisten syntyperäisiin säätyihin liittyvästä eriarvoisuudesta.⁶⁵⁴ 1800-luvun jälkipuoliskolla palkollislainsäädäntöä uudistettaessa keskusteltiin jo uusien arvojen mukaisesti ihmisoikeuksista ja ihmisen perusvapauksista.⁶⁵⁵ Maa-ilmankuvan muutos oli kuitenkin hidas ja lainsäätäjän kannalta talouden toiminnan

648 Monipuolinen artikkelikokoelma suomalaisen historiantutkimuksen näkökulmasta kts. Keskinen & Teräs 2008.

649 Lahtinen 2006, 34.

650 Pylkkänen 2006, 73.

651 Pylkkänen 2006, 74–84. Järjestelmän taustasta esim. Nygård 1989.

652 Pylkkänen 2006, 81; Vainio-Korhonen 2006a, 115–123.

653 Peltonen 1992, 276.

654 Wirilander 1974, 28–32, säädyn vähittäisestä ”hämärtymisestä” 374–409. Myös Pylkkänen 2006, 74.

655 Pylkkänen 2006, 85.

vapauttaminen oli tärkeämpää kuin yksilön vapauksien ja oikeuksien turvaaminen.⁶⁵⁶ Perinteiset arvot ja ennakkoluulot elivät varsinkin kartanoiden tapaisissa patriarkaalisisissa yhteisöissä, joissa eri asemassa olevia työntekijöitä, käskijöitä ja käskettäviä, oli runsaasti.⁶⁵⁷

Lähdekirjeistäni heijastuvan kuvan mukaan rahvaan moraali oli työnantajan näkökulmasta lähtökohtaisesti heikko, ja työntekijät pystyivät osoittamaan tämän käsityksen vääräksi vain omilla teoillaan.⁶⁵⁸ Tämä eräänlainen kunnollisuuden todistamisvaatimus liittyi yksilön maineeseen ja yhteisössä vallitsevaan käsitykseen hänen ominaisuuksistaan, jonka muodostumiseen ihminen itse omilla toimillaan vaikutti.⁶⁵⁹ Gabriel Wegeliuksen kirjeissä luottamuskysymykset saattavat olla korostuneessa asemassa perheen kahteen kotiin jakaantuneen elämäntavan vuoksi. Luotettavuudesta voitiin työntekijän suhteen tinkiä, jos hänellä oli työnantajan kannalta muita hyviä ominaisuuksia, esimerkiksi erityisiä kädentaitoja. Seuraavan sitaatin perusteella renki Gustav Kreander näyttäisi omanneen rakennuksen korjaamiseen vaadittavat puusepäntaidot, mutta hänen työskentelynsä aitassa viljalaarien lähettyvillä aiheutti Wegeliuksessa levottomuutta.

*Kotona ollessani huomasin, että ruislaari vuotaa alapohjasta ja koska alempi lattia on huono, niin ruista valuu ulos aitasta, jos asialle ei tehdä jotain – sanoin Adolfille asiasta ja hän lupasi antaa laarin korjauksen Kreanderin tehtäväksi, mutta häntä ei saa jättää työskentelemään yksin, eikä antaa hänelle aitan avaimia.*⁶⁶⁰

Kuten edellä, sanaa ”luottamus” ei aina tarvitse mainita, jotta kirjeestä voi lukea tietyn toimintatavan johtuvan sen puutteesta. Arvokkaan viljan kanssa piti olla tarkkana ja kylvömiehiä sekä aittaa korjaavaa renkiä vartioida, etteivät he varastaisi työtä tehdessään.⁶⁶¹ Wegeliuksen ohjeiden mukaan kaikki eläimiä, rehuja tai työkaluja sisältävät

656 Pylkkänen 2006, 93; Heikkinen 1997, 29.

657 Kekkonen 2002, 182–201.

658 Vrt. Haapala et al. 2021, 247–249.

659 Keskinen 2008, 150–151; Lamberg 2006, 53–60; Rahikainen 2006, 26–28.

660 G.W. E.W.:lle, ilman päiväystä: ”När jag var hemma, erfar jag att råg lären läker på nedre bottnet, och som understa golfvet åt glest, så rinner rågen under magasinet om ej hjälp mellankommer – för Adolf anmärkte jag derom, och han lofvade låta Kreander laga lären, men han bör ingalunda lemnas på egenhand eller tillfälle att löse lös och nycklar.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

661 G.W. E.W.:lle, ilman päiväystä; kirje ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Talvella työntekijöillä oli aikaa esimerkiksi valmistaa puuastioita. Kuva: Suomen maatalousmuseo Sarka.

rakennukset piti lukita ja avaimia säilyttää varmassa tallessa.⁶⁶² Varkauden välttämiseksi aittoihin rakennettiin tämän lisäksi kaksinkertaiset seinät ja lattiat.⁶⁶³ Vilja- ja tavarakuljetuksia valittiin suorittamaan vain ”luotettavia” renkejä ja torppareita.⁶⁶⁴ Huolta oli myös kartanon metsistä, sillä laajojen alueiden silmällä pitäminen oli vaikeaa ja puutavaran kohoava hinta houkutteli varkaita.⁶⁶⁵

662 G.W. E.W.:lle. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna. Avaimet olivat perinteisesti emännän vastuulla oleva esine. Ne kuvasivat toisaalta symbolista emännän valtaa ja toisaalta sitoivat emännän kiinteästi osaksi kotiaan. Pylkkänen 1990.

663 Kolehmainen 1983, 32.

664 G.W. E.W.:lle 9.4.1848. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

665 G.W. E.W.:lle 8.3. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Joskus epäluottamus saattoi kohdistua myös työntekijöiden ammattitaitoon. Tuomari antoi esimerkiksi yksityiskohtaisia ohjeita leivintuvan lattian perustamisesta:

Uusi leivintupa pitäisi rakentaa – lattia perustaa ensin sammalella ja sitten savella lattian niskoihin saakka, lattia saa olla auki siihen saakka, kunnes minä tulen antamaan siitä lisäohjeita. Riihistä otettuja palkkeja tai vanhaa riihen lattiaa ei saa käyttää ennen kuin minä annan siihen luvan, sillä niitä tarvitaan todennäköisesti tulevaisuudessa. Sen sijaan vanhan tuvan lattian, joka on leivintuvan vieressä, voisi nostaa tupaan ja asetella löyhästi, jotta se ei jää ulos kastumaan ja se voidaan asettaa talvella.⁶⁶⁶

Luottamus oli toisinaan koetuksella paitsi työnantajan ja -tekijän, myös perheenjäsenten välillä. Perheyhteyksessä keskinäisen luottamuksen taso on korkea esimerkiksi vahvan perhe- ja sukuidentiteetin vuoksi – haasteeksi saattoivat kuitenkin nousta epäselvä tehtävien jako, perheriidat tai autoritäärinen johtamiskulttuuri.⁶⁶⁷ Pelkolan kartanon leskiemäntä Emma Wegelius jätti keväällä 1875 poikansa Unon kuukausi yksin vastuuseen kotitilansa hoidosta ollessaan Turussa hoitamassa sairasta ottotytärtään Olga. Uno oli tässä vaiheessa jo opiskellut agronomiksi ja ottanut tilan hoidon pääasiallisesti vastuulleen. Emmalla oli kuitenkin selvästi edelleen vahva ote tilan asioiden hoitoon. Kontrolloidakseen tilannetta hän pyysi poikaansa kirjoittamaan säännöllisesti varmistaakseen, että tällä oli työt hallussa ja järjestys tilalla säilyi.

Onko Hackinen jo maksanut velkansa? Mitkä ovat palvelusväen tunnelmat? Oletko saanut jonkun poislähteneen rengin tilalle? Kuka nyt ottaa voin vastaan? Ovatko pellot hyvässä kunnossa? Ja miten on puutarhan laita? Onko Myllyojan torppari jo terve? Millaista vehnäjäuhosta tuli? Voisitko vastata edellisten kirjeideni kysymyksiin?⁶⁶⁸

666 G.W. E.W.:lle 10.9. ilman vuotta: ”Nya bagarstugan borde äfven lagas – golfvet förses, först med mossa, sedan mycket torr lera ända till golf balkerne väl packas men sjelfva golfvet må vara osatt tills jag närmare består inner och tillbehörer dertill. De från riorne uttagna balkerne eller gamla rie golfven får ej användas innan jag ger tillstånd dertill, emedan de torde behöfvas framdeles, men det gamla stuga golfvet, som finnes bredvid bagerstugan han lyftas uti stugan och läggas löst, så det ej är uti utsatt för våta och kan in sättas under vintern.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

667 Vainio-Korhonen 2022, 14–15; Koironen 1998.

668 E.W. U.W.:lle: 14.4., 20.4., 27.4., 12.5., 19.5. ja 25.5.1875. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Uno Wegelius vastasi kirjeisiin ja kysymyksiin parhaansa mukaan ja kertoi kevätöiden edistymisestä, karjan tuotosta, eläinten voinnista ja liikeasioiden hoidosta.⁶⁶⁹ Sukupolvenvaihdos oli käytännössä Pelkolassa jo tapahtunut, mutta äiti ei malttanut olla puuttumatta poikansa toimintaan. Kymmeniä vuosia tilasta vastanneena Emma Wegeliuksella varmasti olikin paljon sellaista kokemusta ja tietoa, jota hänen pojallaan ei vielä voinut olla, joten luottamuspulaa voi kenties tässä tapauksessa nimittää myös äidilliseksi huolehtimiseksi.

Työntekijöiden rehellisyys ja ahkeruus näyttäisi olleen nuoren ja innokkaan isännän erityisen tarkkailun kohteena äidin poissa ollessa. Uno Wegelius oli joutunut irtisanomaan navettapiian tämän huolimattomuuden vuoksi, kun maitoastiat olivat olleet likaisia ja ruokkimatta jääneet vasikat olivat sairastuneet.⁶⁷⁰ Eläinten hyvinvoinnin kustannuksella tehty laiminlyönti oli harmillinen ja merkitsi viljelijälle taloudellisia tappioita. Tämä riitti syyksi piian työsuhteen purkamiseen. Toinen piika, vain vastaanotosta vastuussa ollut Regina, oli toiminut omapäisesti ja ollut liian ”liberaali”. Hän oli jakanut voita ja voileipiä sinne tänne liian helposti, eikä häntä Wegeliuksen mukaan enää kannattaisi laittaa niin vastuullisen tehtävään.⁶⁷¹ Lisäksi nuori isäntä oli joutunut turvautumaan melkoiseen oveluuteen saadakseen kiinni epärehellisen rengin:

Tallipoika Kalle erotettiin viime viikolla tallipojan tehtävästä ja on nyt työrenki Tobiaksen sijaan, joka on ottanut hänen tehtävänsä. Huomasin nimittäin, että Kalle ei tehnyt sitä, mitä pyysin, vaikka hän kyllä röyhkeästi vakuutti niin ja sanoi olevansa sellainen mies, joka ei valehtelee – piirsin tallin avaimen ja annoin tehdä avaimen, jonka avulla saatoinkin kulkea tallissa hänen tietämättään, sitten kyselin häneltä yhdestä ja toisesta tekemättömästä ja sain aina vastaukseksi, että hän oli tehnyt sen joko aamulla aikaisin tai illalla sen mukaan, koska hän oli nähnyt minut tallissa, sillä hän ei tiennyt avaimestani ennen kuin päivänä, jolloin tuli irtisanotuksi.⁶⁷²

669 U.W. E.W.:lle 6.4., 11.4., 18.4., 26.4. 4.5., 12.5., 21.5.1875. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

670 U.W. E.W.:lle 4.5.1875. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

671 U.W. E.W.:lle 4.5.1875. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

672 U.W. E.W.:lle 4.5.1875: ”Kalle blef i förra veckan afsatt från sin befattning som stalskarl och är nu arbets dräng i stället för Tobias, som intagit hans plats. Emedan jag märkte att Kalle ej gjorde som jag bad, ehuru han var nog oförsäkänd att försäkra det och säga att han var en sådan karl som ej brukade ljuga, ritade jag af stallnyckeln och lätt göra en nyckel med hvilken jag kunde gå i stallet utan att han visste, sedan frågade jag honom om ett och annat som var ogjort och fick alltid till svar, att han gjort det antingen om morgon tidigt eller afton sent, beroende af när han sett mig i stallet, ty han viste ej af min nyckel fören den dag han blef afsatt.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Luottamuksen rikkominen ei aina tarkoittanut tavaran varastamista vaan hyvin usein myös laiskottelua työajalla tai töiden laiminlyömistä. Ennen työaikalainsäädäntöä vuosipalkatut työntekijät olivat käytännössä töissä aina kun heitä tarvittiin.⁶⁷³ Työnantaja maksoi heidän ajastaan, jolloin heidän piti suorittaa tämän edellyttämät tehtävät. Työpäivät olivat pitkiä, mutta ruokataukoja oli useita, kolme pitkää (1–2 tuntia) ja kolme lyhyttä (15–30) minuuttia.⁶⁷⁴ Työn ollessa kokonaisvaltainen elämäntapa päiviin kuului lisäksi myös vapaampia hetkiä sosiaalisen kanssakäymisen merkeissä.⁶⁷⁵ Työtahdin määrittivät sen tekijät, jotka saattoivat tarvittaessa osoittaa tyytymättömyytensä viivyttämällä.⁶⁷⁶ Työn vaatimukset olivat muuttumassa tehostamispainoiden edessä ja työntekijöiden aikaisemmin työn lomassa viettämät vapaahetket muuttuivat työnantajan kannalta tuottamattomaksi ajaksi. Epäilytöitä pakoilevasta tallirengistä sai Uno Wegeliuksen ryhtymään toimenpiteisiin, joista hän ajatteli olevan hyötyä tilan järjestyksenpidossa. Tapahtuman seurauksena tallirengin alennettiin tavalliseksi rengiksi.⁶⁷⁷

Myös työmarkkinoilla tekeillä oleva suuri muutos haastoi vanhaa kartanojärjestelmää. Työntekijöiden oikeuksia ajava liikehdintä ulotti vähitellen vaikutuksensa myös maaseudulle ja tilanne alkoi näkyä työnantajan suuntaan monella eri tavalla. Yhteiskunnan muutospainossa molemminpuolinen luottamus horjui.

673 Rahikainen 2006, 18.

674 Talve 1973, 118–124. Erot talvi- ja kesätyöpäivien pituudella olivat merkittäviä. Kts. myös Varelius 1853, 85–86.

675 Vainio-Korhonen 2006a, 128–133. Vainio-Korhonen 2006b, 145.

676 Kari Teräs kirjoittaa maaseudun aikakurin aiheuttaneen ongelmia myös varhaisessa teollisuudessa. Teräs 2001.

677 U.W. E.W.:lle 4.5.1875. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

TYÖNTEKIJÄT JA KARTANOYHTEISÖN KEHITYS

Kartanoiden työvoiman organisoinnin muutosta 1800-luvulla on Suomessa tutkittu usean eri kartanon osalta.⁶⁷⁸ Tutkimuksia vertailemalla voidaan todeta, että vaihtelu eri maantieteellisten alueiden ja kartanoiden välillä oli suurta.⁶⁷⁹ Joillakin tiloilla siirryttiin päivätöinä viljelystä palkatulla työvoimalla viljelyyn ja toisten strategiana oli päivätyövelvollisuuden lisääminen jäljelle jääneille vuokralaisille. Ensimmäisestä tapauksesta esimerkkinä voidaan pitää Karsbyn kartanoa Tenholassa ja jälkimmäisestä Sarvilahtea Loviisassa. Joissakin kartanoissa torppia vähennettiin ensin merkittävästi ja lisättiin niitä sitten uudelleen, kuten Loviisan Malmgårdissa.⁶⁸⁰ Sanna Kekkonen on tutkinut Sysmän Hovilan kartanon työntekijöitä osana kartanotalouden patriarkaalista järjestelmää ja todennut torppien ja palkatun työväen määrän vähentyneen ja päivätyövelvollisten torppareiden työpäivien lisääntyneen.⁶⁸¹ Eino Jutikkalan ja Gabriel Nikanderin Uudenmaan kartanoista ja suurtiloista vuosilta 1800 ja 1900 keräämien ja Alex Snellmannin analysoimien tietojen perusteella läänin kartanoiden torppien määrä nousi sadan vuoden aikana 23 prosentilla.⁶⁸² Mirja Mäntylä

678 Lönnqvist 1978b; Sirén 1980, 1985, 2004; Åström 1993. Bo Lönnqvist (Karsby), Olle Sirén (Sarvilahti, Malmgård ja Stensböle) ja Anna-Maria Åström (useita Savon kartanoista, kuten Joroinen, Frugård, Strömsnäs ja Strandgård).

679 Tilanteen kehitystä 1700-luvun kuluessa tutki aikanaan väitöskirjassaan Jutikkala 1932, 216–268. 1800-luvun osalta vastaavaa alueellista vertailua ei ole tehty. Anna-Maria Åström on tutkimissaan savolaisissa kartanoissa havainnut vaihtelua saman alueen sisälläkin. Åström 1993, 54–55.

680 Rahikainen 2020, 128.

681 Kekkonen 2002.

682 Snellman 2014, 105. Jutikkala & Nikander 1939. Torppien määrä koko maassa kasvoi sadan vuoden aikana vuodesta 1800 vuoteen 1900 23 253 torpasta 67 083 torppaan eli 188 %, mutta suurin osa tästä lisäyksestä tapahtui talonpoikaistiloilla. Rasila 1961, 22–22.

mainitsee Tampereen seudun suurtilojen luopuneen päivätyöjärjestelmästä kokonaan 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.⁶⁸³

Pelkkä torppien tai vuokratilojen lukumäärän muutos ei kerro kovin tarkasti kartanoyhteisöjen tai tuotantotavan kehityksestä. Lisäksi on otettava huomioon, että 1800-luvun alkupuolella tapahtunut vuokraviljelystä luopuminen kartanon oman peltopinta-alan lisäämiseksi eroaa vuosisadan jälkipuoliskolla osassa kartanoista tapahtuneesta torpista luopumisesta. Eri ajankohdissa näkyvissä olevien muutosten taustalla vaikuttivat erilaiset mekanismit.

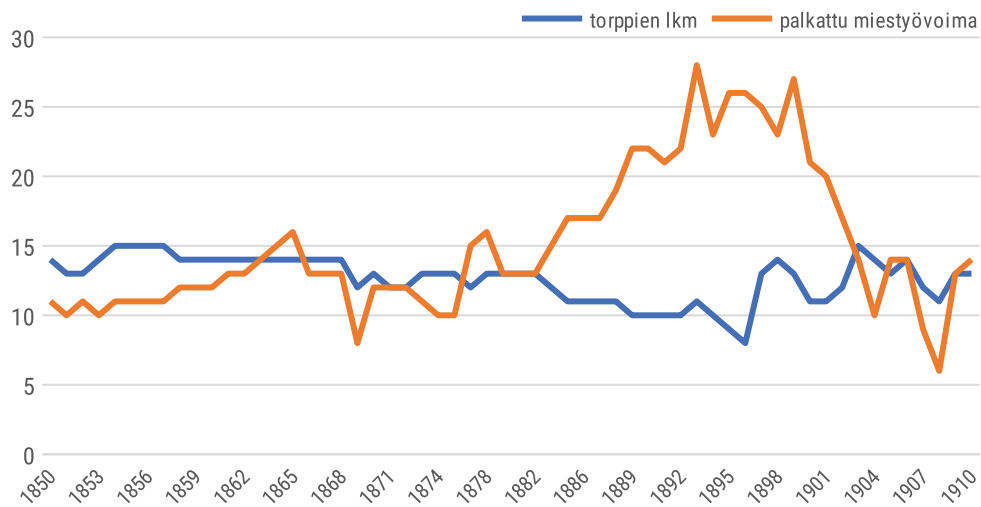
Aittamäen ja Pelkolan kartanoiden torppien ja palkattujen työntekijöiden määrä tutkimusajanjaksolla on esitetty liitteissä 6 ja 7. Aittamäessä palkatun miestyövoiman määrä vaihteli vuosina 1850–1910 kuuden ja 28:n välillä. Suurin osa työntekijöistä oli renkejä, mutta poikkeusvuosien 1862–1868 välillä osa rengeistä kulki henkikirjassa muonarenkien nimikkeellä.⁶⁸⁴ Suomessa 1800-luvun alusta alkaen merkittävä osa vuosipalkatuista rengeistä ja osa vuokratilallisista vaihtui kartanoissa muonatyömiehiksi, jotka saivat palkkansa kokonaan luontaistuotteina raaka-aineiden muodossa, kun taas renkien palkka koostui pääosin rahasta ja valmiista aterioista.⁶⁸⁵ Vuodesta 1871 työntekijöiden kokonaismäärään sisältyi muutamia päiväpalkattuja työmiehiä. Poikkeuksena oli vuosi 1899, jolloin päiväläisiä oli 13. Selvä lisäys tilan työntekijöiden kokonaismäärässä tapahtuu vuosien 1884 ja 1902 välillä. Samaan aikaan torppien määrä laski 15 torpasta vähimmillään kahdeksaan. Huomionarvoista on perheellisten renkien määrän moninkertaistuminen ja renkien lasten suuri määrä 1880-luvun puolivälin jälkeen. Suurin osa työntekijöistä oli tämän jälkeen perheellisiä. Esimerkiksi vuonna 1896 palkattuja renkejä oli kartanossa 25, heistä 22 oli naimisissa ja lapsia perheissä oli kaikkiaan 83. Maatalouden kiireisimpien sesonkien aikana oli myös työntekijöiden perheillä apukäsinä tärkeä merkitys.⁶⁸⁶

683 Mäntylä 2022, 16.

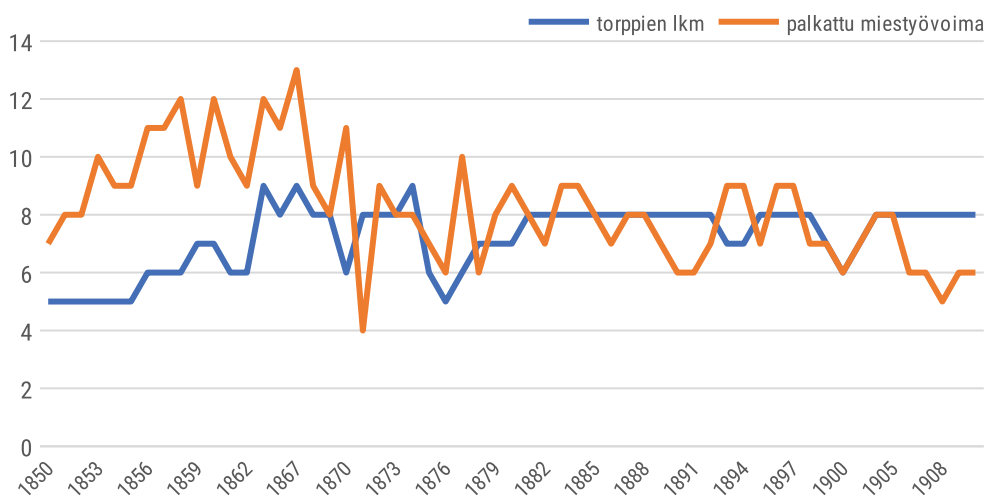
684 Veikko Laakso kiinnittää Suur-Loimaan historiassa huomiota siihen, että Loimaan seudulla papisto ja henkikirjoittajat ottivat jostain syystä muonamies ja -renki nimityksen käyttöön hitaasti. Hän mainitsee, että suurissa talonpoikaistaloissakin esiintyi näissä viranomaislähteissä monilapsisia renkiperheitä, joilla on täytyntyn olla oma ruokatalous. Laakso 1994, 95.

685 Olle Siren on avannut monipuolisesti tämän työntekijäryhmän suomen- ja erityisesti ruotsinkielisiä nimityksiä. Sirén 2004, 203.

686 Esim. Östman 2004, 58–59. Osalla Aittamäen rengeistä oli jopa kuusi lasta ja nämä perheet olivat useassa tapauksessa ”entisten” torpparien perheitä. Alustavan rippikirjojen tasolle menevän tutkimuksen perusteella vaikuttaisi siltä, että tilapäisesti ”vähentyneet” torpparit perheineen merkittiin henkikirjassa välillä rengeiksi ja esimerkiksi heidän asumisjärjestelynsä saattoivat hyvinkin säilyä ennallaan. Tämä kysymys vaatii ehdottomasti vielä jatko-tutkimusta.

Kuvio 3. Aittamäen kartanon torpat ja palkattu työvoima henkikirjoissa 1850–1910. Ks. Liite 6.

Kuvio 4. Pelkolan kartanon torpat ja palkattu työvoima henkikirjoissa 1850–1910. Ks. Liite 7.

Piikoja Aittamäessä oli kahdesta kahteentoista. Henkikirjaan ei ole merkitty sisä- ja navettapiikoja erikseen, mutta kirjemainintojen perusteella sisäpiikojen määrä oli 1870-luvulla merkittävästi suurempi kuin 20 vuotta myöhemmin. Aittamäessä oli eniten piikoja Paul Enok Wirzeniuksen kuoltua ja hänen leskensä Gustava Emerentian alettua vastata taloudesta. Tuolloin piikojen määrä nousi yhdessä vuodessa viidestä kahteentoista. Monta vuotta myöhemmin vanha emäntä muisteli kultaisia aikoja, jolloin piikoja oli parhaimmillaan 12 – ja tämä aika oli siis juuri hänen jäätyään leskeksi.⁶⁸⁷

Osa Aittamäkeen palkatuista piioista oli aviottomien lastensa yksinhuoltajia – ilmiö, jota Pelkolassa ei ole näkyvissä lainkaan. Aviottoman lapsen synnyttäminen vaikeutti luonnollisesti maaseudun naisten työllistymistä.⁶⁸⁸ Viljava Loimaa kasvavien kaupunkien välimaastossa tarjosi kuitenkin nopealle väestönkasvulle paremmat edellytykset kuin Hattula. Loimaalla kiertokoulutoiminta oli lähtenyt käyntiin vuoteen 1864 mennessä, mutta tämä ei vielä taannut lapsille opetusta kuin osaksi vuotta.⁶⁸⁹ Kartanon työntekijöiden lapset saattoivat tässä suhteessa olla edullisessa asemassa, sillä Aittamäen tytär Johanna mainitsee kirjeessään, että ”väen” lapsille pidettiin koulua myös kartanon panimomestarille rakennetussa tilavassa asuinrakennuksessa.⁶⁹⁰ Jos kartanossa olisi pidetty työntekijöiden lapsille omaa koulua tai sitä vastaavaa toimintaa, olisi tämä helpottanut yksin lapsen kanssa elävien naisten sekä myös renginvaimojen työntekomahdollisuuksia. Kartanon henkikirjoissa ei ole erikseen mainittu palkattua opettajaa, mutta ei ole silti mahdotonta, etteikö tällaisia järjestelyjä olisi tehty. Oma kansakoulu Haaran ja Onkijoen kylien koulupiiriin perustettiin vuonna 1895.⁶⁹¹ Aittamäkeen palkattujen piikojen määrä väheni 1890-luvun jälkeen merkittävästi, johon lienee vaikuttanut kartanoon siirtynyt Satakunnan maanviljelysseuran meijeri- ja karjanhoitokoulu.

Pelkolan kartanossa viljeltyä pinta-alaa oli Aittamäkeä vähemmän ja tämä heijastui myös työntekijöiden määrään. Palkattuja renkejä ja muonamiehiä oli Pelkolassa tutkimusjaksolla viidestä 12 mieheen, piikoja kahdesta kymmeneen ja torppareita viidestä yhdeksään. Palkatun työväen määrä oli, toisin kuin Aittamäessä suurempi tutkimusjakson ensimmäisellä kolmanneksella ja torppareiden määrä nousi hieman

687 G.E.W. H.C.W.:lle 23.9.1892. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

688 Miettinen 2015, 97.

689 Laakso 1994, 450. Opettajan palkasta saattoi myös olla kustannuksia, joita kaikilla ei ollut mahdollisuutta maksaa.

690 J.E.W. E.W.:lle ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

691 Laakso 1994, 467. Koulun tontti lohkottiin Aittamäen kartanon maista ja koulurakennuksen hirret lahjoitettiin tilaan kuuluneen Laarimäen autioituneesta, puretusta asuinrakennuksesta.

jakson loppua kohden. Myös Pelkolassa 1880-luvun lopulta 1900-luvun alkuun lähes kaikilla rengeillä oli perheet, kun taas ennen tätä perheelliset rengit olivat poikkeuksia. 1900-luvun vaihteen jälkeen kaikki rengit merkittiin henkikirjaan muonarengeiksi. Itsellisiä talouksia ja mäkitupalaisia oli tutkimusjakson jälkipuoliskolla Pelkolassa viidestä kymmeneen. Aittamässä mäkitupia oli vain muutamia tutkimusjakson alkupuolella. Kokonaisuudessaan Pelkolan kartanoyhteisön asukasmäärä nousi tutkimusjaksolla noin 60 henkilöstä yli 110 ihmiseen.

Kartanoiden työvoimakehityksessä näkyvät erot antavat aihetta pohtia tarkemmin niihin johtaneita syitä. Aittamässä lisääntynyt työvoiman tarve osuu samaan aikaan, kun erityisesti tilan rakennuskantaan investoitiin voimakkaasti. 1880-luvun lopulla kartanoon rakennettiin uusi navetta, 1890-luvulla uusi väentupa sekä tilakeskuksen ulkopuolelle kaksi työväen perheille tarkoitettua asuinrakennusta. Panimorakennusta kunnostettiin ajanmukaiseksi ja vuonna 1894 jouduttiin rakentamaan uusi meijerirakennus tulipalossa tuhoutuneen meijerin tilalle.⁶⁹² Tilanne Aittamäen työvoiman suhteen palautui nopeasti ennalleen 1900-luvun vaihteen jälkeen, kun suuret rakennushankkeet oli saatu päätökseen. Myös torppien määrän väheneminen oli tilapäinen ilmiö ja 1900-luvun alussa niitä oli jälleen saman verran kuin 1880-luvun alussa.⁶⁹³

Pelkolassa työntekijöitä oli enemmän tutkimusjakson alussa kuin lopussa. Gabriel Wegeliuksen virkatyö ja poissaolo tilalta, samoin kuin Emma Wegeliuksen leskeys 1860-luvulla saattoivat vaikuttaa asiaan. Työntekijöiden määrä väheni Uno Wegeliuksen otettua vastuun kartanohoidosta – tämä saattaa olla merkki työntöön tehostamisesta – ja pysyi lähes ennallaan pitkään, 1900-luvulle saakka. Maatalouden kehittämiseen panostettiin Pelkolassa erityisesti vuosisadan lopulla, mutta se ei juuri näy työntekijöiden määrässä.⁶⁹⁴ Toimenpiteet lienevät siis vaikuttaneet työtä tehostaen sekä maatalouden töiden vähittäisen mekanisoinnin myötä.⁶⁹⁵

Työvoimaresursseihin kohdistui 1800-luvun lopulla kasvavaa kilpailua ja maataloustyöntekijöiden palkat alkoivat nousta.⁶⁹⁶ Kohoavat työvoimakustannukset lasivat maatalouden kannattavuutta ja suurtilojen omistajien oli pohdittava erilaisia ratkaisuja tilanteeseen. Näitä olivat esimerkiksi torppien työvelvollisuuden lisääminen

692 Aura 28.6.1894 No 74; Turun lehti 15.9.1894 No 108.

693 Tilanne muistuttaa Olle Sirénin tutkiman Malmgårdin kartanon organisaation kehitystä. Siren 1985.

694 Uusi viljelyjärjestelmä ja sijoitukset karja- ja meijeritalouteen.

695 Kartanoon hankittiin jo ennen 1880-lukua höyrykone, sen korjauksista on mainintoja tilikirjassa. Töiden organisoinnissa on yhtäläisyyksiä Sarvilahden kartanon kanssa. Sirén 1980.

696 Heikkinen 1997, 101.

Kartanoiden torpat olivat hyvin vaihtelevan kokoisia tiloja. Aittamäen Töykkälän torpan rakennukset ovat säilyneet lähes entisellään 1800-luvun asussaan. Kuva: Elsa Hietala.

sekä luontaispalkalla elävien muonarenkien työllistäminen. Kartanoiden laajat tilukset antoivat mahdollisuuden asuntojen ja mökkien perustamiseen, ja tämä houkutteli erityisesti perheellisiä renkejä työskentelemään niiden palveluksessa. Karjatalouteen työvoimaksi tarvittavien naistyöntekijöiden osalta tilanne oli haastavampi. On mahdollista, että osa torpparien päivätyöpäivistä suoritettiin naisten työnä kartanon navetassa.⁶⁹⁷ Aittamäessä tilanne helpottui, kun kartanoon perustettiin meijeri- ja karjanhoitokoulu, jonka oppilaat tekivät töitä navetassa käytännössä ilmaiseksi.⁶⁹⁸ Mahdollisesti myös renkien vaimot ja lapset osallistuivat talon töihin, vaikka tästä ei ole lähteisiin jäänyt jälkiä. Taloudellisesti voittoa tuottamattomaan kotitaloustyöhön ei enää kannattanut palkata työvoimaa. Työntekijöiden ruokahuollosta piti huolen köksä eli ”emäntä” ja vanhaa kartanonemäntää auttoivat muissa kotitaloustöissä yhden tai kahden piian lisäksi hänen vielä naimattomat tyttärensä.⁶⁹⁹

697 Peltonen 2004, 243.

698 Satakunnan maanviljelysseuran Meijerikoulu siirtyi Kokemäenkartanosta Aittamäkeen vuonna 1890. Laakso 1994, 164.

699 esim. A.A.W. H.C.W.:lle 21.9. ilman vuotta; H.P.W. H.C.W.:lle 23.–25.6.1888. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

RENKI VAI TORPPARI? PYSYVÄ JA VAIHTUVA TYÖVOIMA

Torpparit ja päivätyö

Työnantajan kannalta kartanoiden alustalaisjärjestelmällä taattiin riittävän ja osaavan työvoiman saanti maataloustöiden sesonkiaikoina.⁷⁰⁰ Vuokraviljelijöiden hyvä puoli isäntäväen kannalta oli työvoiman pysyvyys – palkatun työväen vuosittainen vaihtuvuus oli vaiva, joka tulee kartanoiden väen kirjeissä esille usein.⁷⁰¹ Professori Viljo Rasilan mukaan torpparijärjestelmä oli kartanoiden kohdalla lähinnä työvoimakysymys ja pitkään julkista aikalaiskeskustelua käytiin nimenomaan omistajakeskeisestä näkökulmasta siitä, mikä oli taloudellisin tapa työvoimakysymyksen järjestämiseen.⁷⁰² Torpat olivat tapa ratkaista työvoiman saanti ilman käteisvarojen käyttöä pääosin luontoistaloudessa elävässä yhteisössä. Torpparien itsensä kannalta heidän vuokraamansa tilat olivat kuitenkin koteja. Ne olivat paikkoja, joissa he saattoivat asua, kasvattaa perhettä ja viljellä elantoa. Erot torppien koossa ja varallisuudessa olivat merkittäviä – osa oli sangen toimivia pientiloja, osa vain vaivoin asukkaansa elättäviä mökkejä. Työ määräiti torpparin elämää suhteessa hänen viljelemänsä maan omistajaan sekä muuhun maalaisyhteisöön. Tämä työ oli muutoksen alla 1800-luvun jälkipuoliskolla.

Aittamäen ja Pelkolan torppien suhteen käytössä on vain rajatusti lähteitä sopimusten sisällöstä eri aikoina ja siksi päivätyöpäivien ja muiden suoritusten muutoksesta on vaikea saada vertailukelpoista tietoa.⁷⁰³ Matti Peltosen Suomen Hypoteekki-

700 Peltonen 2019, 136; 1992, 282.

701 esim. G.E.W. H.C.W.:lle 22.9.1884; 4.10.1885; 7.11.1886. Pka. KA, Hlinna.

702 Rasila 1961, 71–74. Vuokraviljelijöiden irtisanominen aiheutti kritiikkiä myös Ruotsissa. Gadd 2000, 216.

703 Vaikka kartanoiden käytössä oli myös jo valmiiksi painettuja sopimus pohjia ja lain mukaan sopimukset olisi pitänyt tehdä kirjallisina, oli suuri osa tehdyistä torpansopimuksista edelleen 1800-luvun jälkipuoliskolla suullisia.

yhdistyksen arviokirjoihin perustuvan tutkimuksen mukaan maanomistajien torpista saamat vuokratulot nousivat 1800-luvun jälkipuoliskolla koko maassa lisäten näin torpparitalouksien vuokratasitusta.⁷⁰⁴ Aittamäen kartanossa 15 torpparia teki vuonna 1852 päivätyöpäiviä yhteensä 1 118 ja aputyöpäiviä 202.⁷⁰⁵ 22 vuotta myöhemmin, vuonna 1874 kartanossa oli 14 torpparia, jotka tekivät yhteensä 2 054 päivätyöpäivää ja 214 apupäivää sekä 30 kaupunkimatkaa.⁷⁰⁶ Torpparien tekemien päivätyöpäivien määrä oli siis lisääntynyt, mutta meillä ei ole tietoa siitä, miten oli käynyt työpäivien pituudelle, työn laadulle tai muille vuokrasuorituksille.

Liitteessä 4 on esitetty Aittamäen torppareiden maksamat vuokrat vuoden 1852 tilanteen mukaan.⁷⁰⁷ Kartanon torpat olivat sijainniltaan ja kooltaan erilaisia ja niiden vuokranmaksuvelvollisuudet oli mitoitettu tämän mukaan. Vuokrien erittelystä käy ilmi, että kaikki Orisuon torpparia lukuun ottamatta tekivät suunnilleen saman määrän päivätyöpäiviä, kesällä kolme ja talvella kaksi päivää viikossa. Orisuon torppari oli tuolloin vapautettu päivätöistä pitkän välimatkan vuoksi, sillä Orisuon ulkoalueelle oli kartanolta lähes 20 kilometrin matka, ja niinpä torppari maksoi suuremman osan vuokrastaan luontaistuotteina. Aputyöpäiviä oli lähes kaikilla torpilla vuodessa 14, Boställin ja Myllymäen torppareilla 10. Yksi torppareista teki työvelvollisuutensa metsävahtina ja yksi teki kaiken sepäntyön. Suurimmalla osalla torppareista maksuihin kuului jonkin verran viljaa, enimmäkseen ruista, jonkin verran ohraa ja Orisuolla myös kauraa. Suurin osa toimitti vuokrana myös voita, pellavakehruuksia sekä puolukoita. Mielenkiintoisen lisän töiden erittelyyn tuo myös jokaiseen torppaan määrätty puukäsitöiden toimitusvelvollisuus, listaan kuului muun muassa tiinuja (5 kpl), saaveja (4 kpl), kiuluja (5 kpl), ämpäreitä (2 kpl), pyttyjä (4 kpl) ja rekiä (1 kpl heinäreki, 1 kpl työreki ja 3 kpl tavallista rekeä). Tämä kertoo myös kartanossa vuosittain kuluvien työ- ja tarvekalujen määrästä. Talouteen kuului lisäksi 6 kaupunkipoikaa, jotka tekivät 988 työpäivää vuodessa.⁷⁰⁸ Torppareiden ja kaupunkipoikien piti tarvittaessa osallistua peltotöihin, pellavan käsittelyyn, perunanistutukseen ja -nostoon sekä mankelointiin.⁷⁰⁹

Pelkolan kartanon torpparien vuokrasta on kokoava taulukko vuodelta 1862 liitteessä 5. Torpat ja samalla vuokrat olivat pienempiä kuin Aittamäessä, eikä viljaa vaadittu

704 Peltonen 1992, 239–247.

705 Laina-arviokirja Kejsersliga Finska Bankenin lainaa varten 19.10.1852. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

706 Paul Enok Wirzeniuksen perukirja 1874. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

707 Maanvuokrauksella oli Aittamäessä pitkät perinteet ja täältä ovat myös maininnat pitäjän ensimmäisestä torpparista 1750-luvun alkuvuosilta. Laakso 1994, 63.

708 Kartanoiden asioilla kaupungeissa avustaneet nuoret.

709 Paul Enok Wirzeniuksen perunkirja 1874. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

toimitettavaksi lainkaan. Hakalan ja Pyhäniemen torpat olivat muihin verrattuna suurempia entisiä vuokratiloja ja ne maksoivat muista poikkeavia vuokria. Hakala maksoi merkittävän osan vuokrastaan käteisenä ja Pyhäniemi puolestaan erilaisina käsitöinä, puolukoina ja sepänhiilinä sekä tervana. Myös Pakokarin torppari maksoi vuokransa hiilinä ja tervana ilman päivätyövelvollisuutta. Päivätyöpäiviä suurin osa Pelkolan torppareista teki viikossa kaksi ja aputyöpäiviä vuodessa 12. Tämän lisäksi kaikki toimittivat pellavakehruuksia ja tekivät kaksi kaupunkimatkaa vuodessa.⁷¹⁰

Vilja ei kulkenut Pelkolassa torppareilta kartanoon, vaan pikemminkin toisin päin. Gabriel Wegelius mainitsi kirjeissään useita kertoja, että torppareille ei saanut antaa viljaa kartanosta lainaksi, vaan heille saisi maksaa viljaa ainoastaan kesällä tehtyä työtä vastaan.⁷¹¹ Tästä maininnasta voinee päätellä, että torpparit tekivät päivätyöpäivien lisäksi kartanolle myös muita töitä, joista heille maksettiin palkkaa esimerkiksi viljana. Torppareiden peltoja ei myöskään ollut mitään mieltä jättää kylvämättä, jos heillä itsellään ei ollut jäljellä tarkoitukseen sopivaa kylvöviljaa. Eräässä kirjeessään Gabriel kehotti vaimoan Emmaa myymään Pelkolasta kaiken, paitsi omiin kylvöihin tarvittavan viljan ja sanomaan torppareille, että voisivat tarvittaessa hakea kylvöihinsä viljaa Kuhmoisista.⁷¹²

Gabriel Wegeliuksen kirjeissä torppareiden töistä useimmin nousevat esiin ajopäivät eli kaupunkiajot.⁷¹³ Wegeliusten monen tilan omistuksilla tavarakuljetukset ja kyydit Pelkolan ja Koukanniemen välillä olivat tärkeitä ja säännöllisiä. Yli sadan kilometrin välimatka vei aikaa tavarakuormassa useamman päivän. Ajurit yöpyivät matkalla sovituisissa paikoissa ja usein tehtiin myös niin, että Pelkolan ja Koukanniemen ajurit kohtasivat puolivälissä matkaa kestikievarissa ja vaihtoivat kuormia. Torppareiden ajopäiviä säästeltiin, eivätkä ne riittäneet kaikkeen tarvittavaan ajoon, joten niitä vaihdettiin myös päivätyöpäiviin.

Lähetän täältä Kallen torppareita vastaan niin, että he kohtaavat lauantaina 15. illalla Onkalassa entisessä Seppälän kestikievarissa – Kallella on mukana voita, talia ja yhtä ja toista muutakin, jotka torpparit voivat sitten tuoda kärryllään kotiin Onkolasta palatessaan – ja Kalle ottaa kiesit tänne minun käyttööni. Torpparit saavat tästä hyväksiluettua kaksi päivätyöpäivää... Lisäksi pitäisi kaksi

710 Pelkolan torppien vuokrat vuodesta 1860 vuoteen 1862. Pka, kotelo 4. KA, Hlinna.

711 G.W. E.W.:lle 15.2. ilman vuotta; lähes samoilla sanoilla myös 27.2.1857; 24.2.1850; 19.11. ilman vuotta. Pka, kotelo 5. KA, Hlinna.

712 G.W. E.W.:lle 28.4. ilman vuotta. Pka, kotelo 5. KA, Hlinna.

713 Esim. G.W. E.W.:lle 9.4.1848; 17.10.[1851]; 15.3.1855; 4.4.1857; 18.10.1857; 19.2.1859.

*torpparia keskiviikkona 19. huhtikuuta myöskin lähettää kahden päivätyöpäivän korvauksella Onkalaan Seppälää tapaamaan.*⁷¹⁴

Pitkät kuljetusmatkat olivat raskaita ja riskialttiita, mutta toisinaan niissä saattoi olla arjesta poikkeavina tapahtumina juhlan tuntua. Eräällä kerralla Gabriel Wegelius kertoi matkalla yöpyneiden kuskien juopotelleen niin ankarasti, että heidän kuljetettavanaan olevat ajohevoset olivat karanneet ja syöneet itsensä kipeiksi ruismaassa.⁷¹⁵ Toisella kerralla ajurit oli puolestaan lähetetty niin raskaiden kuormien kanssa Helsinkiin, että Wegelius epäili, selviäisivätkö hevoset matkasta hengissä.⁷¹⁶ Myös Aittamässä torppareilla hevosineen oli tärkeä rooli viljakuljetusten ja olutkuormien ajajina.⁷¹⁷ Tilanne muuttui molemmilla tiloilla radikaalisti, kun liikenneyhteydet paranivat rautateiden valmistumisen myötä. Lisäksi 1870-luvulla Pelkolassa luovuttiin Koukanniemen tilasta, jolloin pitkät kuljetusmatkat Keski-Suomen suuntaan jäivät historiaan.

Maatalouden kannalta tilan pelloilla ja myöhemmin karjatalouden parissa tehty työ oli ensiarvoisen tärkeää. Maatalouden sesonkiaikojen työt olivat selkeitä, mutta ne kestivät vain pienen osan vuotta. Työvelvollisuus oli voimassa kuitenkin ympäri vuoden ja toisinaan huoli työntekijöiden joutenolosta sai teettämään töitä, jotka eivät ehkä tuntuneet kovin mukavilta:

*Torpparit voivat alkaa ojittaa Jackarissa, se onnistuu talvellakin, sen olen kokeillut täällä Koukanniemessä.*⁷¹⁸

Isännän toiveet saattoivat olla mitä vain, mutta oli eri asia, suostuivatko torpparit niitä noudattamaan. Torppien rajoja selkeyttääkseen Wegelius määräsi niiden rajat merkittäväksi selkeästi maastoon. Hän ohjeisti voudin hoitamaan, että torpparit

714 G.W. E.W.:lle 2.4. ilman vuotta: ”Härifrån skickar jag Kalle torparne till mötes, så att han lördagen den 15. om aftonen intrefar på Onkola, å förre gästgifveri gården Seppälä, Kalle har med sig lass med smör, talg och hvarjehanda annat som torpare sedan som från Onkala återvänder, får på sin kärra hemhenta – och Kalle tager chäsen hit till mitt begagnande. Derför beräknas torparen till goda två dagsverken... Vidare borde tvänne torparen om onsdagen den 19. april äfven emot besparade tvänne dagsverken skickas till Onkala Seppälä till mötes...”; Myös esim. 9.4.1848. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

715 G.W. E.W.:lle 12.2.1846. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

716 G.W. E.W.:lle 15.4. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

717 Esim. P.E.W. E.W.:lle 24.1.1860; 20.3.1860; 28.2.1861. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

718 G.W. E.W.:lle 8.3. ilman vuotta: ”Torparena kan börja dika i Jackari, det går väl an om vintern det har jag försökt på Koukanniemi.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

raivaisivat rajan omalta puoleltaan ainakin kymmenen sylin⁷¹⁹ leveydeltä. Jos torpparit eivät tätä suostuisi tätä tekemään, niin voudin pitäisi hoitaa se oman väen päivätöinä. Ennakko-oletus oli siis ilmeisesti se, että torpparit vastustaisivat tätä toimenpidettä, sillä toisessa kirjeessä Wegelius kysyy, onkohan vouti saanut torpparit noudattamaan hänen ohjeitaan. Samassa hän lisää, kuin kauppaan tehden, että torpparit saavat rajalinjalta kerätyt haot omaan käyttöönsä ja että vuodessa voisi raivattavan linjan pituus olla 30–40 syliä (= 54–72 m).⁷²⁰

Torpparien vuokralistassa näkyvä pellavankehruu oli naisten työtä. Aittamäkeen pellavaa ostettiin ainakin 1880-luvun loppupuolella Hämeestä, pellavanviljelyn ydinalueelta, Pelkolan kautta.⁷²¹ Gustava Emerentia sopi kauppoja tyttärensä Helena Wegeliuksen kanssa ja useampana kertana pellava toimitettiin tammi-helmikuussa.⁷²² Aittamäen kartanossa siis ei ainakaan eletty siinä perinteessä, jonka mukaan kehruut olisivat olleet nimenomaan syksyille ajoittuvia töitä.⁷²³ Tämä huomio voisi ehkä antaa aiheita lähestyä perinteisiä kansatieteellisiä teemoja mikrohistoriallisin tutkimuksin. Kotitarpeeksi kehrääminen oli niin ikään vähenemässä tehtaassa kehrättyjen lankojen ja kudottujen kankaiden tieltä. Gustava Emerentia totesikin, että ”nykyään” kovin harva torppari enää tarvitsi kehruksia, joten ne saisi kyllä pian kokoon.⁷²⁴ Vuokrana maksettujen puolukoiden poimijoista ei ole varmaa tietoa, mutta oletettavasti tähän työhön osallistuivat voimiensa mukaan kaikki ”siihen joutavat” talouden asukkaat, myös lapset ja vanhukset.

Torppien ja muiden vuokratilojen asukkaiden valitseminen saattoi edellisen vuokrasuhteen päättyessä olla vaikeaa. Samalla kertaa piti miettiä, kuka olisi riittävän luotettava tilan osaa hoitamaan ja toisaalta pohtia tarkkaan, olisiko torpan ottaminen omaan viljelyyn kannattavampaa kuin vuokraaminen.⁷²⁵ Gabriel Wegelius halusi pitää torpparien valinnan omissa käsissään, mutta velvoitti vaimoaan huolehtimaan torppareiden toiminnan tarkkailusta⁷²⁶ sekä jopa edellisten asukkaiden häätämisestä:

719 10 syliä = 18 m, joka tuntuisi melko suurelta alalta, toisessa kirjeessä puhutaan kuudesta kyynärästä = 3,6 m, joka kuulostaisi tässä yhteydessä järkevämmältä mitalta.

720 G.W. E.W.:lle 26.11.1853. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

721 Hattulasta ostettua pellavaa myös kehuuttiin hyvälaatuisiksi: G.E.W. H.C.W.:lle 19.2.1888. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

722 G.E.W. H.C.W.:lle 21.1.1887; 6.1.1888; 17.1.1889. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

723 Vilkuna 1995, 61.

724 G.E.W. H.C.W.:lle 9.2.1887: ”...det är nu redan så få torparen som behöfva spånad så man nog snart får ihop det lilla.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

725 esim. Gabriel Wegelius Emma Wegeliukselle 19.2.1859; 6.5. ilman vuotta; 10.2.1855. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

726 G.W. E.W.:lle, ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Mitä Haralaan tulee, en pysty nyt päättämään, kuka tilan saa – mutta pidät huolen, että he lähtevät sieltä, sillä Haralan kuoleman jälkeen he eivät ole suorittaneet velvollisuuksiaan ja minä olen se, joka päättää asunnon järjestelyistä tulevaisuudessa kuten haluan. Siellä on Haralan metsästä otettuja tuohia, jotka pitää hakea talteen ennen kuin he hankkiutuvat niistä eroon...⁷²⁷

Kirjeistä ei aina selviä kuka työt suoritti. Tekijä on saattanut yhtä hyvin olla palkattu renki tai torppari. Seuraavassa pohdin palkattuun työvoimaan, heidän työsuhteisiinsa ja palkkoihinsa liittyviä erityispiirteitä.

Palkattu työvoima

Rengit ja piiat palkattiin vuodeksi kerrallaan marraskuun ensimmäiseltä viikolta lokakuun viimeiselle. Pestuu aika oli lain mukaan elokuulta lokakuulle ja tänä aikana työntekijä saattoi sopia uuden työnantajan kanssa seuraavan vuoden pestistä tai uudistaa sopimuksensa vanhan työnantajan kanssa. Sopimuksen sinetöinniksi työnantaja antoi työntekijälle pestuurahan ja tämä vahvisti osaltaan sopimuksen ottamalla sen vastaan.⁷²⁸ Rahapalkat olivat pieniä, mutta sopimuksen mukaan palkasta osa oli luontaistuotteita, usein vaatteita, niiden raaka-aineita tai kenkiä.⁷²⁹ Myös asuminen ja ruoka kuuluivat palkkaan.⁷³⁰

Aittamäestä lainanottoa varten vuonna 1853 tehdyn arviokirjan mukaan renkivoudin vuosipalkka oli 40 ruplaa, renkien 30 ja piikojen 20 ruplaa.⁷³¹ Tämä lienee keskimääräinen arvio, sillä jokaisen työntekijän henkilökohtainen tilanne ja ominaisuudet vaikuttivat palkan suuruuteen – arvio antaa kuitenkin yleisen kuvan sukupuolten välisistä palkkaeroista⁷³² sekä renkivoudille maksettavasta korvauksesta.

727 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä. [Päskafton 1856 tai 1857]: ”Hvad Harala betreffa, så kan jag derom ej något bestämma hvem som skall få landboskapet – utan Du säger dem att jag vill att alla skall bortflytta, efter de icke efter Haralas död hade det förtroende till mig att jag fått reglera om deras bo och ställa för boenes framtid såsom jag ville. Der finnes näfver som är tagit från Haralas skog, det borde kanske tagas i förvar innan de göra sig af med det.” PkA, kotelo 5, KA, Hliina.

728 Rahikainen 2006, 162–163.

729 Loimaalta on säilynyt kuvaus rengin 1700-luvun palkkaparseleista, jotka pitivät sisällään rahapalkan lisäksi kenkiä, kahta erivahvuista pellavakangasta ja villaa. Laakso 1986, 149.

730 Rahikainen 2006, 19.

731 Laina-arviokirja Kejslerliga Finska Bankenin lainaa varten 19.10.1852. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

732 Piian palkka oli keskimäärin neljänneksen tai kolmanneksen pienempi kuin rengillä. Pylkkänen 2006, 82. Marjatta Rahikaisen mukaan jopa vain puolet rengin palkasta. Rahikainen 2006, 165.

Emma Wegeliuksen omistaman Kuhmoisten Koukanniemen taloudenhoitaja Regina Antintytär kertoi maksaneensa palvelusväelle 21. marraskuuta 1867 seuraavasti:

<i>renkivouti Wilhelm</i>	<i>20M</i>
<i>renki Kalle</i>	<i>38M</i>
<i>renki Alexander</i>	<i>20M</i>
<i>piika Hedda</i>	<i>15M 30p</i>
<i>piika Fredrika</i>	<i>20M</i>
<i>piika Anna Maja</i>	<i>26M⁷³³</i>

Renkivoudille Regina ei ollut voinut maksaa koko rahaa, sillä tällä ei ollut esittävä maksukirjaa. Piioille oli lisäksi luvattu vuoden pyyhkeet mihin he olivat olleet tyytyväisiä. Tiedot Koukanniemen palkoista osoittavat, että vaihtelut niiden välillä olivat sukupuolesta riippumatta suuria. Renki Alexander ja Fredrika-piika saivat saman verran palkkaa, Anna Maja -piika jopa selvästi Alexanderia enemmän. Oletettavasti suurin palkka olisi ollut Wilhelmillä, mutta myös Kalle-rengin palkka oli merkittävästi naisten palkkaa suurempi.

Gabriel Wegeliuksen kirjeissä muutamasta esimerkistä tulee esiin Emman halu palkata enemmän työntekijöitä, kuin oli taloudellisesti kannattavaa tai isännän mielestä järkevää. Kartanoon jo töitä tehneen renkipojan palkkaaminen sai Gabriel Wegeliukselta tyrmäyksen:

Unohdin vastata viime kirjeessä kysymykseesi sepän Erikistä: hän on epäilemättä kunnollinen työntekijä, mutta koska renkejä on jo niin paljon ja hänen palkkapyyntönsä kallis, lienee paras sanoa hänet irti – jos hänelle riittää 15 ruplaa hopeaa ja pari saappaita, niin voimme toki harkita häntä seuraavana pyhäinpäivänä – mutta tee toki kuten parhaaksi näet, onhan meillä tarpeeksi työväkeä ruokapalkalla – kenties asia voi jäädä ratkaisematta, kunnes tulen pääsiäisenä kotiin.⁷³⁴

733 Mina Tavaststjerna (Regina Antintytär) E. W.:lle 21.11.1867. PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

734 G.W. E.W.:lle 11.3.1849: ”Uti mitt sista brefglömde jag att besvara Din förfrågan om smedens Erik, att han är mera duglig arbetare är utan all tvifvel, men som vi redan har så många drängar och hans lön önskemål tyddes vara dyra, så lär det vara bäst att afsaga hans tjenst, skulle han dock finna sig uti att tjena för femton rubel silfver och ett par stöflar, till nästa allhelgon, så kunde han möjligen omtagas – dock gör Du som Du anser bäst, hälst vi hafva nog folk arbeta i maten – Kanske saken kunde vara oafgjord till jag i påsk kommer hem.” Myöskään Kylmälän Henrikkiä Emma Wegelius ei saanut palkata: tämä oli huono työntekijä ja lisäksi heidän pitäisi yrittää pärjätä vähemmällä. 13.11.1858; 4.10.1850. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Kartanonomistajan kannalta oli siis kannattavampaa tehdä sopimuksia luontaistuotteina maksettavasta palkasta. Tämä selitti myös muonarenkien yleistymisen kartanoiden palkkalistoilla. Joistain töistä, kuten ojituksesta, palkka saatettiin maksaa urakkaperusteisesti:

Kun ojankaivaja on lopettanut työnsä ja kaivanut pahimmat paikat, jotka osuvat keskelle jokaista ojaa, pitää hänen sovittun palkan lisäksi saada 1 rupla hopeaa, mutta ei ennen kun hän on kaivanut jokaisen määrätyn ojan pahimmat paikat läpi.⁷³⁵

Vuonna 1860 Paul Enok vastasi kirjeessään Gabriel Wegeliuksen kysymykseen siitä, mikä oli ”Sarellin” palkka⁷³⁶:

Haluat saada tietää, mikä Sarellin vuosipalkka on: Se pitää sisällään 45 ruplaa käteistä, 6 tynnyriä rukiita, 1 tynnyrin ohraa, 10 kappaa herneitä, 5 kappaa vehnää, ½ tynnyrin silakkaa, 1 leiviskän voita, 1 kannun maitoa päivässä, 1 teuras-tetun naudana, 6 naulaa villaa, rehut yhdelle hevoselle, 10 kapanalaa ohramaata ja 10 neljänestä perunamaata.⁷³⁷

Työnantajan kannalta vuosittain vaihtuva palkolliskaarti saattoi olla hyvä tai huono asia. Hyvien työntekijöiden saatavuus ei ollut itsestään selvää ja aiheutti Pelkolan ja Aittamäenkin isäntäväelle usein päänvaivaa.⁷³⁸ Toisaalta, jos työntekijä oli osoittautunut työnantajan kannalta epäedulliseksi valinnaksi, oli hänestä eroon pääseminen määräaikaisessa työsuhteessa helppoa. Monet kerrat kirjeissä toivottiin uusien työntekijöiden olevan entisiä parempia ja toisaalta alkuvuodesta todettiin varovaisen toiveikkaasti, että kaikki on mennyt toistaiseksi hyvin.⁷³⁹

735 G.W. E.W.:lle 9.10.1849: ”Sedan dikaren slutat sitt arbete och derjemte dikat det sämsta stället, som treffar alla diken å midten bör han utanför den bestämda betalningen erhålla 1 rub. silfver, dock ej förr, innan han med alla de bestämda dikena gått öfver det sämsta stället.”; ojituksen maksamisesta myös kirje ilman päiväystä. PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

736 Joko inspehtori Erik Sarellin tai hänen poikansa, panimomestari Karl Sarell. Vertailun vuoksi Gabriel Wegelius maksoi samoihin aikoihin kärjääsiakirjoja puhtaaksikirjoittavalle kirjurilleen Alexander Kekonille palkkaa 200 hopearuplaa vuodessa ja lisäksi tämän ylöspidosta eräälle lähistön talonpojalle. G.W. E.W.:lle 10.10. ilman vuotta; 10.2.1856. PkA, kotelo 5, KA, Hlinna. Helsingissä asuvan ja virkatyötä tekevän herrasmiehen vuosipalkaksi arvioitiin Helsingfors Tidningar:ssa vuonna 1857 julkaistun asumiskustannuksia koskevan jutun yhteydessä noin 300–500 hopearuplaa. Helsingfors Tidningar 18.3.1857. No 22, sivu 2.

737 P.E.W. G.W.:lle 24.1.1860: ”Du önskar få veta hvad Sarell har i årliglön, den består i kontant 45 Rbl, stat 6. Tr råg 1. Tr korn, 10 kpr ärter, 5 kp hvete ½ Tr strömming, 1 lsp smör, 1. kanna mjölk om dagen, 1 slagt nöt, 6 pund ull, foder för en häst, tio koppars kornland och 10 fjerdingars potatisland.” PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

738 G.E.W. E.W.:lle 23.10. ilman vuotta. PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

739 P.E.W. E.W.:lle 28.10.1871. PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

Olen ajatellut sinua paljon näinä aikoina, sillä olen sitä mieltä, että vaikeudet paljon väkenne kanssa eivät ole olleet vähäisiä. Toivottavasti ensi vuonna menee paremmin, se vaikuttaa hyvin paljon mielialaan ja viihtyvyyteen. Vanhat ovat nyt poissa eivätkä uudet ole vielä aloittaneet, todennäköisesti huomenna tulee muutamia. Täällä ylhäällä saamme pärjätä yhdellä ja navetassa meillä on kolme eukkoa, joihin Axel on hyvin tyytyväinen.⁷⁴⁰

Axel Wirzenius oli ottanut tilan maatalouden vastuulle valmistuttuaan agronomiksi vuonna 1879. Nähtävästi tilan karjamäärä 1880-luvulla ei vielä vaatinut kovin suurta henkilökuntaa, jos vaihtopäivien navettatyöt hoituivat kolmen naisen voimin. Muutaman päivän kuluttua Gustava Emerentia jatkoi, että nyt he olivat saaneet kaikki uudet työntekijät keittäjää lukuun ottamatta. Axel oli ollut uusien piikojen kanssa koko päivän navetassa ja emäntä odotti mielenkiinnolla mitä hän heistä sanoisi, kun olivat niin nuoriakin vielä.⁷⁴¹ Aittamäen vanha emäntä totesi jokavuotisen työntekijäpestuun olevan melkoista kestitystä ja haaveili visionäärisesti ajasta, jolloin koneet tekisivät kaikki työt.⁷⁴²

Pyhäinpäivän aikaan pestien välissä vietetty vapaaviikko merkitsi isäntävälle tavallista enemmän töihin tarttumista, mutta myös levotonta aikaa, sillä työntekijät saattoivat olla vapaata juhliessaan päiviä humalassa. Erityisesti emäntien kirjeissä sekä töiden järjestäminen ilman vakituista työväkeä että ”nurkissa huutelevien juoppojen” kuunteleminen olivat raskasta, pelottavaa ja ahdistavaa:

Tänään on kamala päivä, juoppojen äänet kiirivät kaikkialla, toivottavasti kaikki päättyisi hyvin, sitä vain istuu aloillaan sydän kurkussa tällaisina päivinä – mutta tällaista Mikkelin ja Pyhäinpäivän tienoot ovat.⁷⁴³

740 G.E.W. H.C.W.:lle 7.11.1886: ”Jag har så ofta tänkt på dig dessa tider, ty jag tänker ni icke haft litet tråkigheter med ert myckna folk, mätte det nu blifva bättre i nästa år, det verker bra mycket på ens humör och trefnad. De gamla äro nu borta ifrån oss och de nya ännu icke ankomna, komma troligen åtminstone några i morgon, här uppe få vi nu berga oss med en och på ladugården hafva vi tre gummar som Axel är mycket nöjd med...” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

741 G.E.W. H.C.W.:lle 7.11.1886. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

742 G.E.W. H.C.W.:lle 22.9.1884. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

743 G.E.W. H.C.W.:lle 4.10.1885: ”I dag är det en ruskig dag, fyllhund röster höres öfver allt, mätte det bara slutas väl, man sitter smått med hjertat i halsgropen på sådana dagar, men Mikceli och Alhelgon hafva det alltid med sig.” Levottomuuksista Ävikissa: E.J.W. E.W.:lle 22.11. ilman vuotta. Uutisarvoista oli myös, jos vaihtopäivistä selvitettiin jonakin vuonna ilman sen suurempia ongelmia. G.E.W. E.W.:lle 17.11. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Työt ja tehtävät tekijän mukaan

Erityisesti Pelkolan ja Koukanniemen välisissä kirjeissä kartanon töiden organisoinnista, työntekijöiden palkkauksesta sekä aivan jokapäiväisiin töihin liittyvistä yksityiskohdista puhutaan usein. Töiden jakamisessa korostuvat tilan talvikauden työt, sillä kirjeet Wegeliuksen kesäloman ajalta puuttuvat. Kirjeistä voi päätellä, että rengeillä oli erilaisia taitoja ja työtehtävät määrättiin heille näiden mukaan. Tärkeitä talvikauden töitä olivat muun muassa vanhojen työ- ja ajokalujen kunnostus ja uusien valmistaminen:

Uuden voudin ja Ananiaksen pitää aloittaa uusien työrekien valmistus, tästä lähin jalakset on raudoitettava – ja Gustaf Kreanderin, jos hän voi, muuten pitää laittaa vanhat reet kuntoon. Työrekien pitää olla pitkiä, kuten Längelmäen reki. Tallirenki tekee päreitä ja pärekoreja. Gustaf Kreander hakee vettä, aina samaan aikaan päivästä, kahta saavia pitää käyttää veden kantamiseen tynnyristä tai tiinusta. Härät ja hevoset hoidetaan työmiesten toimesta. Kreander kuljettaa oljet, mutta tallirenki pienii hakoja eläinten alle ja nuijii... Muonatorpparien täytyy pitää ajo- ja työkalunsa järjestyksessä. Lanta pitää vetää niin kutsutulla kakkulareellä. Vanhat reet pitää kaikki kunnostaa, sellaistaahan Gustaf Kreander voisi tehdä.⁷⁴⁴

Jotkin rengeistä mainitaan kirjeissä nimeltä – yleensä heihin liittyy silloin jokin erityinen piirre. Gustaf Kreanderista Wegelius oli aluksi huolissaan ja kirjoitti, että tätä ei saa päästää yksin talliin tai muutenkaan ”vaeltamaan yksin”. Toisella kertaa hän kehotti Emmaa tekemään parhaansa, jotta renkituvan Adolf pysyisi aisoissa, eikä lietsoisi epäjärjestyttä.⁷⁴⁵ Wegelius valvoi öitään ja murehti, että kotia kohtaisi varkaus tai

⁷⁴⁴ G.W. E.W.:lle, ilman päiväystä: ”Att arbete skall nya fogden och Ananias, hvardera börja med förfärdigande af nya arbets släder, att framdeles jernbesläs till medorne – och Gustaf Kreander om han kan, eljest skall han iständsätta gamla slädonerne. Arbets slädonerne skola vara långa, som Längelmäki släden. Stall drängen gör pärtor och pärtkorgar – Gustaf Kreander släper vatten, alltid på vissa tider af dagen, tvänne soar bör begagnas att bära vatten från tunnans eller tinan. Oxarne och hästarne vårdas af karlar, hackelsen släpas af Kreander, men stall drängen huggar granris under kreaturen och klubba... Spannmåls torparene äro skyldiga hålla sina släder och redskap i ordning. Spillning bör släpas med så kallade kakkula släder, gamla slädonerne bör alla läggas i ordning, sådant kunde väl Gustaf Kreander äfven göra.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

⁷⁴⁵ G.W. E.W.:lle 9.10.1849. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

tulipalo – vaimolleen hän muistutti, että uusia renkejä piti varoittaa tulesta ja kieltää polttamasta tupakkapiippuja sisätiloissa.⁷⁴⁶

Toiset rengit puolestaan saivat osakseen erityistä luottamusta ja tärkeitä tehtäviä. Tällaisia henkilöitä olivat esimerkiksi jo aiemmin mainittu entinen ruotusotilas ja torppari Mickel Ahl sekä kirjeissä vain etunimeltä mainittu uskottu palvelija Kalle. Mickel Ahl saattoi saada tehtäväkseen esimerkiksi tarkkailla salaa torppareiden metsänkäyttöä. Sekä Ahl, että Kalle osallistuivat ja keräsivät itsenäisestikin tarvittaessa tuomarin puolesta kärjäkappoja – ensimmäinen Hattulassa ja jälkimmäinen Kuhmoisissa. Erityisesti Kallelle luotettiin tärkeimmät kuljetukset kartanoiden välillä. Kalle tuli Wegeliukselle jopa niin läheiseksi, että hän halusi tämän Koukanniemessä asumaan kanssaan sen jälkeen, kun hänen luottokirjurinsa Sohlman oli kuollut.⁷⁴⁷

Kartanoissa maataloustöitä johti usein koulutettu tai näissä töissä ansioitunut, yleensä säätyläistaustainen *inspehtori*.⁷⁴⁸ Tämä ammattilainen oli kallispalkkainen, eikä heitä vielä 1800-luvun puolimaissa ollut Suomesta helppo löytää. Aittamässä oli palkattuna inspehtori 1830-luvun lopulta 1870-luvun lopulle saakka. Tästä ajasta suurimman osan tehtävää hoiti lohjalaisyyntyinen Erik Sarell, pidetty henkilö, joka eläkkeelle jäätyään asui kuolemaansa saakka Aittamässä. Hänen pojastaan Karlista tuli isänsä jälkeen Aittamäen seuraava inspehtori ja myös panimomestari olutpanimoon.⁷⁴⁹ Maatalouden hoito ei sujunut poika Sarellin kanssa enää yhtä hyvin kuin aikaisemmin. Paul Enok Wirzeniuksen terveystilanne alkoi loppuvuodesta 1873 huonontua ja hänen vaimonsa Gustava Emerentia otti yhä enemmän vastuuta tilan hoidosta. Isännän auktoriteetin puuttuessa alaisten kanssa ilmeni ongelmia ja emäntä kirjoitti Pelkolaan, että syksyn perunasato oli menetetty inspehtorin saamattomuuden vuoksi.⁷⁵⁰ Suurimpia ongelmia oli ilmeisesti se, että Sarell piti hieman liikaa omista keitoksistaan ja Aittamäen emäntä nimittikin häntä suutuksissaan juopoksi Sarellin ukoksi.⁷⁵¹ Erinäisten selkkausten jälkeen Karl Sarell perheineen muutti pois

746 G.W. E.W.:lle 8.11. ilman vuotta. PkA, KA, Hlinna. Gustaf Kreander on kirjattu Pelkolan kirjaan vain yhden vuoden ajaksi 1849–1850: Rk Hattula 1841–1854, Hattulan seurakunta Aa:17, KA, Turku.

747 G.W. E.W.:lle. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

748 Sirén 2004, 200.

749 Ennen Aittämäkeä Sarell oli työskennellyt Jokioisilla vuonna 1839 sekä Humppilan Venäjän kartanossa voutina vuonna 1840.

750 E.J.W. E.W.:lle ilman päiväystä [1873]. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

751 E.J.W. E.W.:lle ilman päiväystä. PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

Aittamäestä vuonna 1873 ja hänen tilalleen inspehtoriksi tuli Abraham Vahlström Ävikin kartanosta.⁷⁵²

*Sarellin ukko on muuttanut pois, luulin, ettei se tapahtuisi koskaan, mutta nyt se on tapahtunut, he asuvat nyt Korven Wiipurilla ja voivat siellä melko hyvin. Ävikin entinen inspehtori on nyt hänen sijallaan, saa nähdä miten kaikki nyt sitten alkaa mennä. Olisipa Paul vain niin pirteä, että hän jaksaisi omistautua asiaan enemmän...*⁷⁵³

Pelkolan kartanossa oli inspehtori hetkellisesti vuonna 1843–1844, mutta tämän jälkeen ei inspehtoria Pelkolan kirjoissa mainita ennen kuin Gabriel Wegeliuksen kuoleman jälkeen vuonna 1862.⁷⁵⁴ Emma Wegelius olisi halunnut 1850-luvulla palkata maanviljelystä vastaavan inspehtorin perheen omistamaan Tenholan kartanoon. Gabriel Wegelius joutui kuitenkin torjumaan vaimonsa pyynnön: *Inspehtorin ottaminen Tenholaan näinä köyhinä aikoina tuntuu vähän hyödyttävältä ajatukselta.*⁷⁵⁵

Vuonna 1861 elokuussa uutisoitiin, että Suomen Talousseura oli myöntänyt pitkäaikaisesta palveluksesta Pelkolan kartanossa inspehtori Karl Saleniukselle kunniamerkin.⁷⁵⁶ Henki- ja rippikirjoissa Karl Eliasson Salenius mainitaan ennen vuotta 1862 renkinä ja tämän jälkeen vuoteen 1866 inspehtorina, joten Emma Wegeliukselle hänellä lienee ollut tärkeä merkitys maatalousasioissa jo ennen miehensä kuolemaa. Saleniuksen jälkeen Emma Wegelius palkkasi muutaman vuoden aikana peräkkäin useita inspehtoreja kartanon maataloutta hoitamaan. Useita siksi, että hän joutui monesti pettymään heidän toimintaansa.⁷⁵⁷ Jopa Koukanniemen taloudenhoitaja Regina Antintytär uskalsi arvostella erään inspehtorin toimia: Koukanniemen hevosiin levinneen

752 Turun ja Porin läänin henkikirjat - T:111 Henkikirja 1873–1873, jakso 91, sivu 2323; Niemis, Onkijoki; KA, Astia. Viitattu 4.2.2024

753 G.E.W. E.W.:lle 17.11. Ilman vuotta.: ”Gubben Sarell är ny bort flyttad, jag trodde det aldrig skulle gå derhän, men det har ny skett ändå, de bo nu i Korvis på Wiburi och sola befinna sig ganska bra. Äviks fördetta Inspektoren är nu i hans ställe, få se nu huru det skall blifva, skulle Paul bara vara så rask att han skulle sjelf orka med att egna sig deråt...”. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

754 Hämeen läänin henkikirjat - H:31 Henkikirja 1862–1862, jakso 356; KA, Astia. Viitattu 4.2.2024.

755 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä: ”Att taga inspector till Tenhola, torde uti dessa penninge fattiga tider vara föga gagnehet.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

756 Folkwännens 07.08.1861 No 32.

757 Esim. E.W. U.W.:lle 17.7.[1870]. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

pääntaudin tarttumiseen ja leviämiseen olisi ajoissa Reginan neuvoihin toimimalla ollut mahdollista puuttua, mutta inspektori ei ollut ottanut tämän mielipidettä huomioon.⁷⁵⁸

Maatalouden käytännön töitä, renkejä ja päivätyöläisiä johti renkivouti, joka oli yleensä talonpoikaistaustainen. Renkivouti palkattiin kartanoihin, mutta myös muille suuremmille tiloille käytännön syistä lähes aina. Vuonna 1848 Pelkolaan oli otettu uusi vouti, joka oli aloittanut isännän poissa ollessa. Kirjeessään hän kyseli vaimoltaan, miltä uusi vouti vaikutti.⁷⁵⁹ Erityisesti Gabrielin ja Emman liiton alkuaikojen kirjeissä huomiota herättävät pitkät listat töistä, joita isäntä käski emännän välittämään voudille.⁷⁶⁰ Toisaalta ja ehkä juuri siksi hän on myös huolissaan siitä, etteivät rengit jää talvisaikaan toimeentomiksi ja toisaalta kodin ja rakennusten turvallisuudesta.⁷⁶¹

Työnjohtajalla oli tärkeä rooli muiden työntekijöiden esimerkkinä.⁷⁶² Jos renkien keskuudessa oli levottomuutta tai eripuraa eivätkä työt sujuneet, saattoi syy olla 1800-luvunkin näkemyksen mukaan työnjohdossa. Erään pyhäinpäivän tienoilla Emma oli valitellut ongelmista työväen parissa. Gabriel epäili vastauksessaan, että voudin tiukalla asenteella saattaisi olla tekemistä asian kanssa ja pyysi muistuttamaan voutia olemaan tasapuolinen kaikkia työntekijöitä kohtaan.⁷⁶³ Vouti oli tärkeä henkilö kartanossa niin työnjohtajana kuin -tekijänäkin. Erityisesti Pelkolassa, jossa alaisena toimivia renkejä oli varsin maltillinen määrä, vouti sai isännältä työtehtäviä laidasta laitaan muiden renkien tavoin.⁷⁶⁴ Aina voudiksi palkattu ei kuitenkaan nauttinut isäntäväkensä täyttä luottamusta: ”*On vähän vaikea luottaa voudin mittauksiin Jackarin ojasta, mutta pitää hänen toki jokin korvaus työstä saada. Hoidan asian, kun tulen kotiin.*”⁷⁶⁵

Tärkeistä ”päällysmiehistä” huolimatta maatalouden työt saattoivat joskus olla yhdestä tallirengistä kiinni:

758 Erika von Zanzen (Regina Antintytär) E.W.:lle 15.10.1871. PkA, kotelo 7. KA, Hlinna.

759 G.W. E.W.:lle 18.11.1848. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

760 Esim. kirjeissä G.W. E.W.:lle 25.3.1848; 4.11. ilman vuotta; kirje ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

761 G.W. E.W.:lle 16.9. ilman vuotta; 25.3.1848. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

762 G.W. E.W.:lle 23.4. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

763 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna. Ongelmallinen, jopa pelottava renkivouti oli myös Koukanniemessä vuonna 1870. Erika von Zanzen (Regina Antintytär) E. W.:lle 28.9. ilman vuotta: ”*He niin pelkäävät Heikkiä, kuten hänen nimensä on. Regina pyysi minua puhumaan kanssasi, että palkkaisit kenet tahansa muun, mutta et palkkaisi mainittua henkilöä voudiksi... Regina pyytää sinua tulemaan tänne pyhäinpäiväksi palkanmaksuun, sillä hän pelkää, että siitä seuraa levottomuuksia, sillä nyt hänellä on paljon jännitteitä voutia kohtaan.*” PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

764 G.W. E.W.:lle 21.päivä (ei muuta päiväystä). PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

765 G.W. E.W.:lle, ilman päiväystä, lokakuu 1857: ”*Det är litet svårt att lita på fogdens mätning af Jackari diket, men något böra de väl få på sitt arbete och jag sedan göra liqvid med jag kommer.*” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Täällä Koukanniemessä työt seisovat, osa herneistä ja kaurasta on korjaamatta ja kaiken lisäksi tallirenki Wilhelm on hankkinut itselleen tuhkarokon, mahdollisesti kotoaan ja hänet on lähetetty tänään Hämeenlinnaan lasarettiin. Sisäpiika Marian on myös epäilty sairastuneen, mutta se ei ole vielä varmaa.⁷⁶⁶

Sesonkiluonteisessa maataloustyössä ratkaisevan tallirengin sairastuminen saattoi pysäyttää kylvöt kokonaan. Tallirenki oli tärkeä osa kokonaisuutta, sillä töissä tarvittavat vetoeläimet olivat tottuneet hoitajaansa, eikä niiden valjastaminen tai käsittely välttämättä onnistunut muilta. Kaikilla paikkakunnan pelloilla töitä tehtiin samanaikaisesti, eikä sijaista löytynyt helposti. Tallirengin merkitys saattoi siis olla hetkellisesti jopa tärkeämpi kuin töitä johtavan renkivoudin, sillä töiden valvomiseen kelpasivat tarvittaessa, vaikka isäntäväen alaikäiset pojat.

Renkien ja piikojen sairastuminen oli väistämätöntä, mutta töiden sujumisen osalta valitettavaa. Kartano piti kuitenkin väestään huolta, monet kerrat kirjeissä tilattiin sairastuneille lääkkeitä, ja tarvittaessa heitä lähetettiin lääkäriin tai sairaalaan.⁷⁶⁷ Kartanon ruuissa olevien renkien ja piikojen ei tarvinnut huonoinakaan vuosina nähdä nälkää, mikä varmasti edesauttoi heidän pysymistään terveenä.⁷⁶⁸

Silloin tällöin puheeksi saattoi tulla työsuhteen keskeyttäminen ennen sovitun vuoden loppumista. Työntekijä saattoi alkaa vaatia kesken työvuoden enemmän palkkaa tai muita etuja. Joskus työntekijä sai muualta paremman tarjouksen tai tuli sairauden tai onnettomuuden vuoksi työkyvyttömäksi.⁷⁶⁹ Työnantaja puolestaan saattoi purkaa työsuhteen, jos työntekijä ei osoittautunut työhönsä pystyväksi esimerkiksi sairastuttuaan vakavasti tai osoittaututtuaan epäpäteväksi:

Navettapiika, jonka palkkasin talvella, minun piti irtisanoa tänään, sillä hän ei minun ja Reginan jatkuvista huomautuksista huolimatta pitänyt maitoastioita puhtaina eikä juottanut vasikoita kunnolla, vaan aiheutti kerran toisensa jälkeen niille vatsanpuruja jättämällä vellin keittämättä.⁷⁷⁰

766 G.W. E.W.:lle 26.9.1856: ”Här i Koukanniemi står arbetena efter en del af ärterne och större delen af hafan oupptagen och till råga på allt har stalldrängen Wilhelm skaffat sig meslinger smitta, mähända hemifrån, och skickades han i dag till Tavastehus lasaret. Inpigan Maria är äfven misstänkt för smitta men ännu ej säkert.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

767 G.W. E.W.:lle ; Mina Tavaststjerna (Regina Antintytär) E.W.:lle 13.9.1867; 25.11.1871. PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

768 G.W. E.W.:lle 8.3. ilman vuotta; 26.4. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

769 Esim. kirjeissä Erica von Zanzen (Regina Antintytär) E.W.:lle 12.8.1870; 11.11.1870. PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

770 U. W. E. W.:lle 4.5.1875: ”Den ladugårdspigan, som jag städslade in vintras, lätt jag gå i dag då hon, oakttat Reginas och mina ständiga påminnelser ej kunde förmås att hålla mjölkkrälen rena och vattna kalfvarne ordentligt utan en gången efter den andra skaffade dem ont i magen genom att ej koka vällingen.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Kartanoissa oli yleensä sekä sisäpiikoja että maatalouden töissä, erityisesti eläinten hoidossa töitä tekeviä piikoja. Aittamäessä ja Pelkolassa rippi- tai henkikirjamerkinöissä eri töitä tekeviä piikoja ei ole eritelty kuin poikkeustapauksissa, mutta varsinkin naisten kirjeistä Aittamäestä Pelkolaan, voi lukea mainintoja ”täällä ylhäällä” (kartano sijaitsi mäen päällä) työskentelevästä henkilökunnasta ja navettapiioista.⁷⁷¹ Sisäpiikojen työtä säätyläistalouksissa oli leipominen ja ruuanlaitto, siivoaminen, pyykinpesu ja mankelointi sekä lasten hoito.⁷⁷² Navettapiiat hoitivat eläimet hevosia lukuun ottamatta, lypsivät lehmät ja työskentelivät maito huoneessa. Vuoden 1805 palkkaussäännössä mainitut erityisen ammattitaitoiset piit osasivat tavallisten töiden lisäksi esimerkiksi leipoa, panna olutta, kehrätä, kutoa kangasta ja hoitaa navettaa ja saivat tästä hyvästä laajemmat oikeudet työnhakuun.⁷⁷³

Myös piioilla oli mahdollisuus päästä hyvinä työntekijöinä erityisasemaan työnantajien silmissä. Edellä mainitut taidot olivat siihen hyvä tie, Aittamäen ja Pelkolan kirjeissä on mainintoja esimerkiksi kehräävistä ja kutovista piioista. Joitakin voitiin pitää jopa niin luotettavina, että he pääsivät tekemään taloudenhoitajan töitä.⁷⁷⁴ Vanhassa ruotsalaisessa balladiperinteessä piika voitiin Anu Lahtisen mukaan esittää erilaisissa rooleissa. Piika saattaa olla ymmärtämätön ja pahansuopa tai toisaalta kekseliäs ja sanavalmis. Avoin ylempien uhmaaminen ei ollut suotavaa, mutta henkilökohtainen oveluus ja kiertotiet omalla tavallaan sallittuja.⁷⁷⁵ Gabriel Wegelius kuvaa kirjeissä useita piikoja konstikkaiksi tai särmikkäiksi – hänellä oli vaikeuksia ohjata kotitalouttaan ilman emäntäänsä. Tuomari oli myös paljon poissa virkatalostaan, jolloin henkilökunta katsoi oikeudekseen juoda kahvia ja järjestää keskenään nimipäiväjuhlia.⁷⁷⁶ Piikoja johtamaan tarvittiin taloudenhoitaja, jonka ammattikunnan edustajista Pelkolan kokoelman kirjeet tarjoavat paljon uutta tietoa.

771 G.E.W. H.C.W.:lle. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

772 Rahikainen 2006, 7. Johanna Ilmakunnas kuvaa aatelisperheen palvelijoiden tehtäviä jokseenkin samalla tavalla, joskin ylhäisaatelin perheissä työskentelevien tehtävät olivat eriytyneempiä. Suurissa talouksissa oli mahdollisuus parantaa asemaansa, saada arvostetumpia ja kevyempiä tehtäviä tai muita suosionsoituksia kiitokseksi uskollisesta palveluksesta. Ilmakunnas 2006, 97, 106–111.

773 Rahikainen 2006, 13.

774 G.W. E.W.:lle 27.1. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

775 Lahtinen 2006, 41.

776 G.W. E.W.:lle. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

TALOUDENHOITAJA

Naispuolisten työntekijöiden johtajana toimi kartanoissa usein taloudenhoitaja, hushållerska. Kotitalous ei millään lailla ollut maatalouden harjoittamisen ulkopuolella, elettiinhan 1800-luvulla vielä pitkälti omavaraistaloudessa. Navetan työt ja maitotalous olivat naisten vastuulla ja erityisesti 1850–70-luvuilla taloudenhoitajat saattoivat olla vastuussa kartanon karja- ja maitotaloudesta. Jos maalaiskartanossa oli toimelias emäntä, ei taloudenhoitajaa välttämättä tarvittu, vaan emäntä saattoi toimia itse palvelusväkensä johtajana. Aittamäen ja Pelkolan kartanoissa taloudenhoitajaa tarvittiin erityisesti emäntien ollessa aivan nuoria ja toisaalta heidän käydessään jo iälle. On myös mahdollista, että joku piioista on ollut kartanon sisäisessä organisaatiossa muihin nähden erityisessä asemassa, vaikka tätä ei ole tietyllä aikavälillä henki- tai rippikirjoissa tai kirjeissä erikseen mainittu.

Taloudenhoitajan merkitys korostui tilanteessa, jossa emäntä ei voinut olla fyysisesti läsnä, eli erityisesti tuomari Wegeliuksen Koukanniemessä. Taloudenhoitajan työ oli tärkeä ja vastuullinen. Wegelius totesi itse, että ”*Sitä paitsi huolellisella taloudenpidolla voisi saada aikaan paljon säästöjä.*”⁷⁷⁷ Taloudenhoitajan kyvykkyys ja yhteistyöhalu, niin hyvässä kuin huonossa, vaikuttivat suoraan tuomarin mielialaan. Kun taloudenhoitaja teki työnsä huolella, kaikki oli hyvin ja kun tuli ongelmia, vaikutti se koko talon ilmapiiriin ja jopa tuomarin omaan työhön.⁷⁷⁸ Taloudenhoitajan asema isäntävän uskottuna henkilönä antoi hänelle huomattavasti tavallista piikaa suuremmat mahdollisuudet esittää vaatimuksia ja osoittaa mieltään, jos annetut työt eivät miellyttäneet. Ongelma Koukanniemessä saattoi olla myös se, että Wegelius toivoi taloudenhoitajansa olevan säätyläinen, mutta henkilökunta oli pieni ja työt arkisia ja raskaita.

777 G.W. E.W.:lle 22.4. ilman vuotta: ”*Dessutom kunde här genom omtänksam hushållning mycket besparas.*” PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

778 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä. PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

Mamselli on nyt ollut kaksi päivää poissa ja hyvin riitaisa, niin että olen hyvin tyytymätön, leipominen toteutettiin hänen poissa ollessaan ja hän ei näytä haluavan osallistua mihinkään kotitaloustöihin, pidemmän päälle meistä todennäköisesti tulee epämiellyttäviä toisillemme.⁷⁷⁹

Vuonna 1851 loppuvuodesta kärjistynyt kiista isännän ja taloudenhoitajan välillä oli seurausta pitkään jatkuneista erimielisyyksistä. Wegeliuksen mielestä mamselli käytti viljaa ”omapäisesti ja ylenpalttisesti” sekä teetti tilan ulkopuolisilla henkilöillä töitä, jotka olisi voitu tehdä oman henkilökunnan voimin.⁷⁸⁰ Isäntä yritti korjata tilannetta esittämällä tyytymättömyytensä tilanteeseen ja lopulta käskemällä häntä tekemään haluamansa työt.⁷⁸¹ Tilanne säilyi kuitenkin jännittyneenä ja Wegelius kehotti vaimoaan varautumaan taloudenhoitajan vaihtoon kyselemällä uutta henkilöä jo varalta Pelkolan seudulta.⁷⁸² Gabriel Wegelius pyysi vaimoltaan apua taloudenhoitajan etsimiseen, sillä sopivan henkilön löytäminen tehtävään oli haastavaa. Hän siis tiesi periaatteessa, miten asioiden kotitaloudessa olisi pitänyt olla, mutta ei kyennyt niiden toimittamista taloudenhoitajalle ohjeistamaan. Lopulta Wegeliuksen kanssa riitaantunut mamselli Taxell sai tilanteesta tarpeekseen ja irtisanoutui, jolloin Wegelius teki vaimonsa mielihoidettua kuulematta pikaratkaisun uuden taloudenhoitajan suhteen.

Viime kirjeeni jälkeen on täällä tapahtunut suuria muutoksia. Mamselli Taxell irtisanoutui viikko sitten oltuaan pidemmän aikaa äkeä. Päivä sen jälkeen sunnuntaina vaelsin siitä syystä tapaamaan erästä vanhempaa piikaa, joka on palvelut erästä rouva Grönqvistiä kuudentoista vuoden ajan ja sain hänet välittömästi. Hän muutti meille maanantai-illalla ja on nyt tutustunut kotitalouteen... hän sanoi mielellään myös tapaavansa sinut, joten pääsethän vaimo-kulta tänne pian... sillä minä en ymmärrä kotitalousasioista... Täällä on nyt aikamoinen sekasotku – pääsisitpä tänne laittamaan kaiken järjestykseen – Täällä on nyt taloudenhoitaja mukaan lukien viisi piikaa – tarvitsisitko yhden väliajaksi, nimitäin Serafia sisäpiika, joka on nyt ainoa, joka on vanhoista jäljellä, hän on melko

779 G.W. E.W.:lle 17.10.1851: ”Mamsell har nu åter i två dagar varit borta och varit mera bråkig så jag är rätt missbelåten; bakningen verkställdes under hennes borta varo och hon tyckes ej vela besatta sig med någon hushålls bestyr, i längden torde vi ömsesides blifva ofrefliga med hvarandra.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

780 G.W. E.W.:lle 11.10.1851. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

781 G.W. E.W.:lle 1.11.1851; kirje ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

782 G.W. E.W.:lle 24.2.1850; 75. ilman vuotta; 28.9. ilman vuotta; kaksi kirjettä ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

*oikukas ja haluaisi pois, kun mamsellikin on muuttanut, mutta en ole vielä päättänyt mitään, sillä olin suunnitellut, että hän olisi ensi keväänä toiminut käräjillä ruuanlaittajana.*⁷⁸³

Gabriel Wegelius teki toki isäntänä alaisten palkkauksen suhteen kuten halusi, mutta silti hän astui emäntänsä vastuualueelle joutuessaan toimimaan nopeassa tilanteessa ilman tämän hyväksyntää. Näissä olosuhteissa saattoi olla kohteliasta korostaa omaa osaamattomuutta ja toisaalta vaimon tarpeellisuutta ja korvaamattomuutta. Voi myös olla, että Wegeliuksen auktoriteetti ei riittänyt kotitalousasioissa vakuuttamaan omaa osaamistaan arvostavia piikoja, jotka saattoivat käyttää aseenaan hiljaista vastarintaa ja esittää ymmärtämättömiä. Piiat olivat taloudessa ensisijaisesti emännän käskyvallan alla, eikä isännän ollut soveliasta puuttua emännänvallan alueeseen kuuluviin asioihin.⁷⁸⁴ Wegeliuksen mukaan taloudenhoitajan tärkeimpiä tehtäviä oli saada piiat pysymään kurissa, sillä kun tilanne riistäytyi käsistä ”piiat joivat kahvia ja käyttivät jauhoja mielensä mukaan”⁷⁸⁵.

Wegeliuksen ollessa käräjämatkoillaan kotona Koukanniemessä tapahtui silloin tällöin taloudenhoitajan vastuualueella asioita, joita tuomari ei hyväksynyt. Näihin kuului karjan ja maitotalouden laiminlyöminen sekä holtiton eläinten lahtaaminen ja huono lahdin hoito. Säästäväisyys oli taloudenhoidossa ensiarvoisen tärkeää. Teuraseläimet piti valita ohjeiden mukaan ja eläimistä tuli käyttää hyödyksi kaikki osat. Keväällä lumen alta paljastuvat lehmien jalat ja sorkat kertoivat, että työväen slytyksi kelpaavaa raaka-ainetta oli heitetty hukkaan.⁷⁸⁶ Erään taloudenhoitajan suurin ongelma tuntuu olleen runsas alkoholin käyttö, jolloin työt saattoivat jäädä tekemättä:

783 G.W. E.W.:lle 5.11.1851: ”Sedan jag sednast skref Dig till hafva härstädes många förändringar intreffat; Mamsell Taxell uppsade sig från tjensten i dag en vecka sedan, efter att en längre tid dessförinnan varit vresig, i anledning deraf vandrade jag dagen derpå om söndagen, till en äldre piga, som sexton år tjenat hos en Fru Grönqvist och fick henne genast, hon inflyttade måndags aftonen och förstår nu hushållet... att hon gerna önskade träffa Dig... Kärasten Emma, skulle det nut blifva godt winter före, vore, Du god och komma hit, ty nu vore det af högsta vigt att omstålla hushållningen, som jag alldeles icke förstår mig uppå... Nog är här nu en fasligonda måtte jag nu få Dig hit att i början ställa i ordning – Nu är här fem pigor inreknadt med hushållerskan – skulle Du behöfva en till mellan tiden, nemligen Serafia inpigan, som är den enda som numera af de gamla är kvar, som är rätt konstig vill bort efter Mamsella äfven flytta, men ännu har jag ej beslutit något, emedan meningen är att hon i vår skall föreställa matlagningen på Tingen.” Wegelius pyytää vaimoaan ohjaamaan uutta taloudenhoitajaa myös kirjessään 22.11. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

784 Pyllkkänen 2006, 82.

785 G.W. E.W.:lle 26.11.1853. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

786 G.W. E.W.:lle 26.10. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Tänään helluntaiaattona taloudenhoitaja on taas aivan humalassa ja holtiton, joten emme ole vielä saaneet päivällistä, vaikka kello on kolme – on vaikea olla tällaisessa tilanteessa ja kyllä meidän nyt pitää vaihtaa taloudenhoitajaa ja yrittää saada joku kunnollinen – piiat eivät tee mitään ja kaikki on suuren epävarmuuden vallassa.⁷⁸⁷

Gabriel Wegeliuksen oli myös vaikea uskoa kotiaan juopottelevan taloudenhoitajan käsiin poissa ollessaan, sillä hän pelkäsi työnsä ja tärkeiden papereidensa puolesta.⁷⁸⁸ Taloudenhoitajat vaihtuivat Koukanniemessä taajaan – ajoittain tuomarin käräjätyön vuoksi heitä tarvittiin jopa kaksi. Tilanne tasaantui, kun Regina asettui taloksi.

Hushållerska Regina

Regina Antintytär syntyi Sääksmäellä Ritvalan Vekkalan talon monilapsiseen perheeseen vuonna 1819.⁷⁸⁹ 16-vuotiaana hän lähti piikomaan saman kylän Sipilän taloon ja muutaman vuoden talonpoikaistaloissa työskenneltyään hän siirtyi piiksi Voipaalan kartanoon. Regina oli nyt löytänyt säätyläistaloudet, sillä tämän jälkeen hän palveli Jutikkalan kartanossa ja sitten muun muassa Hämeenlinnassa lääninsihteeri Otto Gustaf Utterin luona.⁷⁹⁰ Pelkolan kartanoon Regina Antintytär siirtyi marraskuussa 1849 ja hän saavutti Pelkolan kartanon omistajien erityisen luottamuksen päätyen lopulta vastaamaan Koukanniemen tilan hoidosta Gabriel Wegeliuksen kuoleman jälkeen yli kymmenen vuoden ajaksi.

Koukanniemessä tilanne taloudenhoitajien suhteen oli ollut Gabriel Wegeliuksen omistuksen alkuaikoina hankala. Tilan emännättömyys ja käräjien järjestäminen kasasivat taloudenhoitajan harteille erityisiä vastuita, eikä tuomaria välttämättä ollut

787 G.W. E.W.:lle Ilman päiväystä: ”I dag pingstaftonen är hushållerskan åter alldeles full och obestysom, så att vi ehuru klockan är tre icke fått middag – nog är det bra svårt att vara i sådan belägenhet och nu måste vi byta om hushållerskan, samt söka till att få någon duglig – pigorna göra intet och allt är i ströta osäkerhet.” PKA, kotelo 5. KA, Hlinna.

788 G.W. E.W.:lle 22.4. ilman vuotta. PKA, kotelo 5. KA, Hlinna.

789 Syntyneiden ja kastettujen luettelot, Sääksmäen seurakunta 1805–1833, sivu 240–241 ja Rk Sääksmäen seurakunta 1816–1825 sivu 283. KA, Astia. Viitattu 4.2.2024.

790 Hämeenlinnan Kaupunkiseurakunnan rk 1844–1850, sivu 159: Gården № 112. KA, Astia. Viitattu 4.2.2024.

aina helppo miellyttää. Regina Antintytär oli saavuttanut Pelkolassa emännän suosion ja viihtynyt Wegeliusten palveluksessa useampia vuosia. Kun Koukanniemen rekrytointi alkoi olla erityisen vaikeaa tuomari pyysi vaimoltaan saada taloutta hoitamaan Reginan, jolloin hänen ei tarvitsisi olla huolissaan taloudesta joutuessaan olemaan poissa:

Taloudenhoitaja pitää sisäpiikaa niin luotettavana, että hän voisi olla täällä vastuussa taloudesta taloudenhoitajan ollessa kärejillä. Itse pitäisin kuitenkin parempana, jos Regina voisi tulla tänne – jos saat hänet, niin lähetä tänne... Kyllä Reginan pitää tulla tänne niin voisin turvallisesti jättää kodin kahdeksi viikoksi.⁷⁹¹

Regina Antintytär alkoi työskennellä Koukanniemessä vuonna 1853 ensin toisen, enemmän kärejätarjoiluista huolehtivan taloudenhoitajan kanssa.⁷⁹² Naisten työnjako ei ollut aivan ongelmaton ja Regina turhautui, ”itki ja valitti”, kun ei saanut osallistua riittävästi taloudenpitoon.⁷⁹³ Gabriel Wegelius ei ollut aina lainkaan varma, voisiko särmikäs taloudenhoitaja jäädä Koukanniemeen.⁷⁹⁴

Taloudenhoitaja Regina tilasi usein Wegeliuksen kirjeen yhteydessä erilaisia elintarvikkeita, esimerkiksi ryynejä, kahvia, sinappia, sokeria ja muita mausteita, rusinoita ja luumuja sekä kapakalaa.⁷⁹⁵ Wegelius arvioi Reginan olevan suhteellisen hyvä kokki ja tuomarin apulaisten, herrojen, tyytyväisiä tämän tarjoiluihin.⁷⁹⁶ Ruuanlaiton lisäksi Regina vastasi karjan hoidosta ja maitotaloudesta sekä käsitöistä. Wegeliuksella kesti aikansa sopeutua Reginan toimiin ja persoonaan. Tämä oli oman arvonsa tunteva ja koetteli vaatimuksillaan tuomarin kärsivällisyyttä. Lisäksi muun henkilökunnan kanssa lopulta oikein hyvin toimeen tuleva Regina aiheutti jonkinlaista arvovalta-kiistaa:

791 G. W. E. W.:lle 27.1. ilman vuotta: ”Hushållerskan här anser inpigan så pålitlig att hon här kommer till rätta medan hushållerskan är på Tinget, men jag skulle dock önska att Regina skulle komma hit, emedan min bortvaro vore hon i alla afseenden pålitligare – så kan Du få henne, så lät henne komma... Nog må nu Regina komma hit, Jag skulle så tryggt kunna lemna hemmet sedan på två veckor.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

792 G. W. E. W.:lle, ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

793 G. W. E. W.:lle 9.12.[1853]. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

794 G. W. E. W.:lle 23.10.1853; 12.11.1853; 20.9.1856. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

795 G. W. E. W.:lle 22.11.1856; 11.9. ilman vuotta; 6.3. ilman vuotta; kirje ilman päiväystä; kirje ilman päiväystä [1859]. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

796 G. W. E. W.:lle 23.10.1853. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Aittamäen sali 1920-luvulla. Kuva yksityiskokoelmasta.

Regina on mielestäni liian hyväuskoinen palvelusväen suhteen ja katsoo, että on tärkeämpää, että he pitävät hänestä kuin että minä olen häneen tyytyväinen.⁷⁹⁷

Taloudenhoitajan roolissa isäntäväen ja muun palvelusväen välimaastossa oli mahdollisuus käyttää valtaa erityisesti tietoa välittämällä. Taloudenhoitajalle uskottiin tietoja, joita hän saattoi joko ajattelemattomuuttaan tai tarkoituksella välittää eteenpäin ja aiheuttaa pahimmillaan ”valtavaa huolta ja hämmennystä” palvelusväen parissa.⁷⁹⁸ Ajoitaisista erimielisyyksistä huolimatta Regina jäi taloon pysyvästi ja vain hieman tuomari Wegeliuksen kuoleman jälkeen hänelle myönnettiin työnantajansa hakema Suomen Talousseuran ansiomerkki pitkäaikaisesta, 13 vuotta kestäneestä palveluksesta.⁷⁹⁹

797 G.W. E.W.:lle 23.10.1853: ”Jag anser Regina vara för mycket godtrogen med tjenstefolket och mera afse att de med henne äro nöjde än att göra mig till nöjer.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

798 G.W. E.W.:lle 8.12. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

799 Folkvännen 7.8.1861 No 32, s. 3.

Gabriel Wegeliuksen kuoleman jälkeen hänen leskensä Emma otti vastuun perheen omaisuuden hoidosta. Koukanniemeä ei myyty, vaan sen viljelyä jatkettiin – ilmeisesti Emma ajatteli sen vielä tulevan kodiksi jollekin perheen lapsista. Emma Wegelius valtuutti taloudenhoitaja Reginan pitämään huolta Koukanniemestä. Tästä alkaa mielenkiintoinen, yli kymmenen vuoden ajanjakso, jota voi seurata taloudenhoitajan sanelemista noin kuudestakymmenestä kirjeestä. Regina Antintytär ei osannut lukea tai kirjoittaa ruotsia ja hän tarvitsi apua emäntänsä kanssa kommunikointiin.

Emma Wegeliuksen ja taloudenhoitaja Reginan tulkkeina ja kirjureina toimivat eräät paikkakunnan harvoista säätyläisistä, tärkeimpänä Theresia Wilhelmina ”Mina” Tavaststjerna, joka oli Kuhmoisten kappalaisen Viktor Tavaststjernas⁸⁰⁰ sisar. Kirjeissä nämä ”kirjurit” kertovat joitakin kuulumisia myös omasta elämästään ja auttoivat silloin tällöin ratkaisemaan tilan ongelmatilanteita, mutta suurin osa tekstistä on Reginan sanelemaa. Emmen kirjeen saavuttua Kuhmoisiin sen vastaanottaneet henkilöt matkustivat Koukanniemeen viestiä välittämään – kun Reginalla oli Emmalle asiaa, hän matkusti pappilaan.

Kirjeissä kerrotaan ja raportoidaan maatalouden tilanteesta, sadoista sekä karjanhoidosta ja henkilökunnan voinnista ja palkkauksesta. Regina kaipasi Emmalta lupaa tilan tuotteiden myymiseen, mutta usein hän myös kertoi tehneensä päätöksiä itse ja myyneensä niitä tiettyyn, hyvänä pitämäänsä hintaan. Renkien työtä Koukanniemessä johti renkivouti ja maatalouden neuvojana siellä vaikutti silloin tällöin Pelkolasta ”lainattu” inspektori. Reginalla oli kuitenkin sanansa sanottavana renkivoudin työskentelystä, palkkauksesta ja käytöksestä. Voudin ja taloudenhoitajan välisessä kiistassa ei ollut epäilystä voittajasta:

Heti kun vastaanotin Emmen kirjeen menin Koukanniemeen selvittämään taloudenhoitajan ja voudin välistä erimielisyyttä ja se onnistuikin melko hyvin – molemmat ovat nyt tyytyväisiä – Itse asiassa taloudenhoitajalla ei olekaan ollut riitaa voudin, vaan hänen vaimonsa kanssa, joka on niin omapäinen kaikessa – tämä riita oli syntynyt eräästä pyykin pesusta, mutta kaikki on nyt sovitettu – Vouti jää, vaikka hän uhkasi erota, koska hänen vaimonsa on aina riidoissa taloudenhoitajan kanssa, mutta kun sanoin, että hänen on siinä tapauksessa

800 Tavaststjerna, Karl Viktor. Suomen papisto 1800–1920-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2017 viitattu 22.4.2022.

*hankittava tilalleen toinen vouti ja että hänet on lailliseksi ajaksi palkattu, muutti hän mieltään ja päätti jäädä sovituksi ajaksi.*⁸⁰¹

Riitatilanteessa taloudenhoitajan työpaikka ei ollut missään vaiheessa vaarassa, vaan lähtöuhan alla oli renkivouti, jonka vaimon kanssa taloudenhoitaja ei tahtonut tulla toimeen. Tässä vaiheessa käytännön tilanhoito oli isäntä Gabriel Wegeliuksen kuoleman jälkeen ollut jo kahdeksan vuoden ajan taloudenhoitaja Regina Antintyttären käsissä. Regina oli tilalla leskiemännän luottohenkilö, hänen kauttaan kulkivat työntekijöiden palkkaus, maatalouden töiden organisointi ja tuotteiden myynti. Taloudenhoitaja ei kokenut tilannetta ja samaansa vastuuta helppona kantaa, hän pyysi kirjeissään usein emäntää tulemaan paikalle järjestämään asiat ja tekemään päätöksiä. Emma Wegeliuksella oli kuitenkin kädet täynnä töitä Pelkolan asioiden hoidossa, joten käytännössä Regina joutui ratkaisemaan monet tilanteet itse ennen kirjevastauksen saapumista.

Vuonna 1872 Koukanniemen omistus siirtyi Gabriel Wegeliuksen ensimmäisen avioliiton nuorimmalle pojalle, maatalousalaa opiskelleelle Evert Wegeliukselle. Tämän tilanpito ei kuitenkaan onnistunut ja jo samana vuonna hän muutti takaisin ottoäitinsä luokse Pelkolaan, jossa hän kuoli kaksi vuotta myöhemmin. Taloudenhoitaja Regina ja tilalla tuolloin asunut sukulaisrouva Erika von Zanzen jäivät vielä Koukanniemeen inventoimaan siellä olevaa omaisuutta. Koukanniemen tilan myytiin pois suvulta Evert Wegeliuksen kuoltua vuonna 1874 ja taloudenhoitaja Regina muutti takaisin Pelkolaan, jossa hän vietti vielä useamman vuoden työskennellen. Vanhuutetaan viettämään Regina Antintytär, joka oli alkanut käyttää myös sukunimeä Nordlund, muutti Suoniemen Kauniaisiin, Gabriel Wegeliuksen pojan Adolfin tiluksille, jossa hän kuoli 79 vuoden ikäisenä vuonna 1898.

801 Wilhelmina Tavaststjerna E.W.:lle 30.10.1869: ”Så snart jag i går hade nöjet att emottaga Emmas mycket kärkomna bref begaf jag mig genast till Koukanniemi för att bilägga osämjan emellan hushållerskan och drengfogden som lyckades ganska bra. De äro nu belättna hvardera – Ingen oenighet har egentligen varit emellan hushållerskan och drengfogden utan emellan hans hustru som vill vara egenmäktig i allt. Denna osämja har senast uppkommit af en byk tvettning. Men allt blef bilagt. Drengfogden stannar kvar. Ehuru han först hotade att skiljas då hans hustru är alltid i stridighet med hushållerskan, men då jag sade att han skall skaffa I sådant fall en duglig drengfogde i stället för sig och nämnde att han i laglig tid blifvit stedslat så ändrade han sin afsigt och beslöt att vara kvar enligt aftal.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

KENEN LEIPÄÄ SYÖT? TEKIJÄT, TEETTÄJÄT JA KOHTAAMISONGELMA

Erimielisyydet työntekijöiden kanssa tuntuivat kasvavan ja kärjistyvän tutkimuksen kartanoissa 1870-luvulta alkaen. Isäntäväet vaikuttivat kirjeissään huolestuneilta ja neuvottomilta siitä, miten heidän pitäisi uuteen tilanteeseen reagoida. Gustava Ementia Wirzenius kirjoitti Aittamäestä:

*Hänellä [Axelilla] on näinä aikoina ollut murhetta työntekijöiden yöjuoksujen kanssa, kun heitä lähtee – olen sitä mieltä, että tilanne vain huononee, jos heidän kanssaan tappelee siitä. Yksi tuli jo pois, saa nähdä kuinka moni seuraa perässä. Minun täällä ylhäällä ovat toistaiseksi olleet kohtuullisia – tai ehkä he ovat vain hyviä välttämään katsettani, mutta en usko sitä, kun Anna auttaa minua nuorine silmineen. On raskasta, kun väkeä on niin paljon, eikä ketään, johon voisi luottaa.*⁸⁰²

Työväen ja alustalaisten 1800-luvun lopulla kohonneen liikehdinnän taustalla oli useita tekijöitä. Tyytymättömyyden ilmausten aiheuttajana on pidetty erityisesti sosiaalisen eriarvoisuuden ongelmia. Maailmantalouden luoma kiristynvä taloustilanne loi yritystoiminnalle paineita, jotka kulminoituivat säästöpainaisiin – haasteet koskivat kaikkia maanomistajia, ei vain kartanoita.⁸⁰³ Tehostamiseen tähtäävä maatalous

⁸⁰² G.E.W. H.C.W.:lle 18.5.1887: ”Han har haft dessa tider sådant bekymmer öfver folkets nattspringande, men tro är nu det att jag tror de bara blifva värre ju mera man bråkar med dem i den vägen – en kom nu redan bort få se huru många följa efter de mina här uppe hafva ändå hittills varit hyggliga i den vägen eller om de första så bra att sticka ögonen ur mig men jag tror icke det ty Anna hjälper mig med sina unga ögon. Nog är det ett tråk när man har så många och ingen riktigt att lita på.” PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

⁸⁰³ Peltonen 2004, 218–219.

teetti enemmän ja raskaampia töitä työntekijöille ja työn valvonta oli nyt myös paljon aikaisempaa tiukempaa.⁸⁰⁴ Työnantajan näkökulmasta asiaa oli vaikea nähdä näin – vanha maatalous oli rakennettu edullisen työvoiman varaan ja todellisia vaihtoehtoisia ratkaisuja työvoiman korvaamiseen ei ollut vielä näkyvissä. Emma Wegelius kirjoitti Kuhmoisten Koukanniemestä jo 1870-luvun alkuvuosina, että palvelusväen keskuudessa oli ollut levotonta – Emma sanoi, että hänen oli vaikea tietää, mitä he oikein halusivat ja mitä olisi parasta tehdä.⁸⁰⁵ Työntekijöiden ja työnantajien välillä oli työsuhteen ehdoista näkemysero ja erilaisten maailmojen kohtaamattomuuden ongelma tulee tutkimieni kirjeiden kirjoittajien neuvottomuudesta hyvin ilmi.

1800-luvun puolivälissä työvoiman palkkaaminen oli vielä suhteellisen edullista – nopea väestönkasvu oli tuottanut maaseudulle työntekijöistä ylitarjontaa.⁸⁰⁶ Ajat olivat kuitenkin muuttumassa – nopeasti kehittyvä teollisuus ja kaupungistuminen alkoivat kilpailla maaseudun työvoimasta ja palkat alkoivat nousta.⁸⁰⁷ Samalla työntekijöiden oikeudet alkoivat puhuttaa, palkkavaatimukset ja sosiaalisen eriarvoisuuden aiheuttamat ristiriidat lietsoa kiihtyvää tyytymättömyyttä.⁸⁰⁸ Puhuttiin yksilönvapaudesta ja ihmisoikeuksista, mutta Anu Pylkkäsen mukaan 1800-luvun jälkipuoliskon liberaalisaation hengessä tehtyjen lakiuudistusten toteutuneen enemmän taloutta kuin yksilön oikeuksia vapauttaen.⁸⁰⁹

Kartanoille työvoima oli elinehto ja muuttuva markkinatilanne sekä lakimuutokset aiheuttivat maaseudun luontoistalouteen perustuvalla järjestelmällä yllättäviä vaikutuksia, joihin kartanoiden oli pakko yrittää sopeutua. Maataloustyöpäivän lyhentämistä 1800-luvun jälkipuoliskolla vastustettiin isäntien toimesta, eikä sitä kirjattu lakiin ennen 1920-lukua. Käytännössä työpäivää oli kuitenkin pakko lyhentää monin paikoin jo ennen tätä, sillä uudet työpaikat alkoivat kilpailla työntekijöistä, eikä laki enää estänyt heidän lähtöään maaseudulta.⁸¹⁰ Kartanoissa työntekijöille annettiin mahdollisuus asumiseen perheen kanssa ja välttävä toimeentulo yrittäen tällä kannustaa heitä jäämään. Tämä ei kuitenkaan riittänyt pitkään, sillä kaupungeissa työtä tekevien elintason nousu osoitti karulla tavalla maaseudun järjestelmän toimimattomuuden.

804 Esim. Peltonen 1992, 286–303.

805 E.W. U.W.:lle 9.8. ilman vuotta. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

806 Jutikkala 2003c, 450.

807 Heikkinen 1997, 101.

808 Esim. Vihola 2004, 154–155.

809 Pylkkänen 2006, 93.

810 Rahikainen 2006, 19; Maataloustyöaikakomitean mietintö 1927:9, 15.

*Muutos itää –
orastava kehitys
ja hallavuodet
koettuna*

Tässä luvussa käsittelen maataloutta perhekirjeissä erityisesti tutkimusjakson alkupuolella 1850-luvulta 1870-luvulle. Kokemushorisontti on kartanon omistajan: mitä omistajat maatalouden harjoittamisella tuona aikana tavoittelivat ja millä keinoin he siihen pyrkivät? Millä tavalla tuotannosta huolehtiminen näkyy kirjeissä suoraan tai epäsuorasti? Entä kertooko kirjeissä kuvattu maataloustyö tavoitteesta ylläpitää vai kehittää elinkeinoa?

Tutkimukseen rajattuna ajankohtana kasvinviljelyä harjoitettiin Länsi-Suomessa ja Kanta-Hämeessä pääasiassa tähän tarkoitukseen raivatuilla pelloilla.⁸¹¹ Perinteinen maatalous oli kokonaisuus, jossa peltoviljely ja karjatalous kuuluivat erottamattomasti yhteen. Kasvinviljely oli 1800-luvun jälkipuoliskolle saakka maatalouden päätuotantosuunta ja karjatalous tarjosi sille kasvuvoiman eli lannoitteen.⁸¹² Lisää peltoalaa raivattiin 1800-luvun aikana runsaasti torppariasutuksen levitessä yhä uusille alueille ja niittyviljelyn edistyessä.⁸¹³ Erityisesti suurtilojen tuotolla ruokittiin nyt kasvavan väestön lisäksi myös globaaleja elintarvikemarkkinoita.⁸¹⁴ Maatalouden tuotantoa piti tehostaa, mutta perinteisen omavaraistalouden pohjalta toimittaessa huomioon oli otettava siihen vaadittavien resurssien monipuolinen paletti. Näistä tärkeimpiä olivat peltoala, karjan määrä, viljelymenetelmät, työntekijät ja työn tehokkuus, sosiaaliset suhteet ja koulutus.

Maatalouden menetelmät ja työtavat kehittyivät voimakkaasti 1800-luvun aikana, mutta yksittäisten tilojen arkipäiväisistä toimista ja niiden vaikutuksista on melko vähän tietoa. Omavaraistaloudesta kohti maatalousyrittäjyyttä kulkevassa taloudellisessa kehityksessä tämän tutkimuksen kartanot olivat 1800-luvun puolivälissä jo etumatkalla moneen pienempään viljelmään nähden.⁸¹⁵ Niiden omistajat olivat kasvattaneet maaomaisuuttaan tilaostoin ja uudisraivauksen avulla. Kartanot toimivat tuotantonsa avulla elintarvikemarkkinoilla ja toimintamahdollisuuksia oli lisätty investoimalla lainavaroin uudenlaiseen tuotantoon.⁸¹⁶

811 Kaskiviljely oli käytännössä loppunut läntisen Suomen osalta ja Hämeessäkin väistymässä 1850-tultaessa. Laakso 1994, 122; Mäntylä 1976, 416–417; Soininen 1974, 16–19.

812 Soininen 1975, 200–201.

813 Peltoaloissa tapahtui 1800-luvun jälkipuoliskolla myös laskennallinen muutos, kun niityt tiluslajina lakkasivat olemasta ja niiden kattama ala alettiin laskea pelloiksi.

814 Morell 2022, 324–327.

815 Talonpoikaistilojen kehityksestä maatalousyrittäjiksi kts. Svensson 2001; Yrittäjistä ja säilyttäjäistä puolestaan Müller 1998, 27–31; tuottajuuden syntymisestä ja maatalouden innovaatioiden leviämisestä Suomessa Anttila 1974.

816 Aittamäen olutpanimo on tästä erinomainen esimerkkinä. Maatalouden yrittäjyyden kehityksestä esim. Svensson 2001, 45–49.

Kirstyvässä markkinatilanteessa suurtilallisella oli pääasiassa kaksi vaihtoehtoa taloudellisen kannattavuuden säilyttämiseksi: tuotannon tehostaminen vanhoja menetelmiä hyödyntäen tai investointi uusiin menetelmiin ja teknologiaan tuloksen parantamiseksi.⁸¹⁷ Sekä vähiin uudistuksiin ja elintason ylläpitämiseen tähtääviä säilyttäjiä että riskejä kaihtamattomia uudistajia tarvittiin, sillä muun muassa poliittisten tilanteiden muutokset hyödynsivät erilaisia valintoja tehneitä yrittäjiä eri tavoin.⁸¹⁸ Kartanoiden tuotanto antaa määrällisesti tarkasteltuna tutkijalleen edistyneen kuvan. Henkilökohtaiset kirjeet ja niissä kuvattu maatalous luovat mahdollisuuden katsoa tarkemmin sitä, miten näihin tuloksiin erilaisin strategiavalinnoin oli mahdollista päästä. Tutkin, muuttaako kirjelähteiden antama kuva maataloudessa käytetyistä työtavoista käsitystä kartanon omistajista elinkeinon uudistajina.

Esimerkkinä perinteisen teknologian hyödyntämisestä kartanoissa käytän vetoeläinten, härkien ja hevosten käyttöä tutkimillani tiloilla. Eläinten käsittely tuo esiin myös ihmisten välisiä hierarkioita. Tätä ajatusta pohdin erityisesti suhtautumisessa kartanon omien ja työntekijöiden hevosten välillä. Purettiinko eläinten kautta ihmisten välille syntyneitä jännitteitä tai ratkaistiinko työvoimaan liittyviä ongelmia? Kyse ei ollut pelkästään yksipuolisesta, patriarkaaliseen kartanoyhteisöön liittyvästä vallankäytöstä, vaan hevoset saattoivat toimia välittäjänä molempiin suuntiin työnantajan ja -tekijän välisissä suhteissa.⁸¹⁹ Aineistossani esiin nousee joitakin kartanotalouden erityispiirteitä. Samoin kirjeistä voi lukea eläimiin liittyviä kokemuksia ja tunteita: pelkoa, surua ja ihailua. Kirjemainintojen laadullinen arviointi on haastavaa, sillä suhtautuminen kotieläimiin on tänä päivänä hyvin erilaista kuin 150 vuotta sitten, jolloin eläimet olivat osa arkea ja jokapäiväistä elämää. Eläimet tuottivat ihmiselle hyödykkeitä, vetoapua ja ruokaa, ja ne olivat olemassa ensisijaisesti ihmistä varten.⁸²⁰

Tutkimukseni ensimmäiset vuosikymmenet sisälsivät maatalouden harjoittamisen kannalta haasteita, joiden ratkaisemiseen tarvittiin monipuolista joustavuutta, resilienssiä.⁸²¹ Muuttuvien markkinoiden lisäksi poikkeukselliset sääolosuhteet aiheuttivat tällä ajanjaksolla useita katovuosia, joiden vaikutukset näkyivät läpi koko yhteiskunnan.⁸²² Vaikka ajat olivat vaikeat ja katovuodet kohtelivat väestön eri sosiaaliryhmiä

817 Esim. Mokyř 1990, 151–154.

818 Müller 1998, 27–31.

819 Vrt. Schuurman & Räsänen 2020, 12.

820 Eläinten luokittelusta niiden hyödyllisyyden mukaan kts. esim. Vuorisalo & Oksanen 2020, 30–44.

821 Darnhofer et al. 2016, 120; Puupponen et al. 2017.

822 Jussila & Rantanen 2018; Häkkinen et al. 1991.

Viljavaaka punnuksineen
Pelkolan kartanon makasiinissa.
Kuva: Elsa Hietala.

kovin eri tavoin, maatalouden ongelmat ja kriisiajat koettelivat viljelijöitä varoihin katsomatta.⁸²³ Ennakoimattomat muutokset perhesuhteissa loivat maatilayritykseen toimintaan suuria haasteita ja pidemmän aikavälin kehityskulut väestön sosiaalisessa rakenteessa ja politiikassa vaikuttivat oleellisesti esimerkiksi työvoimakustannuksiin.⁸²⁴ Tutkin, miten huonoista vuosista selvittiin, miten niihin varauduttiin, ja vaikuttivatko monet haasteet maatalouden kehittämissuunnitelmiin tutkimuksen tiloilla.

823 Pitkänen 1991b, 158–174.

824 Heikkinen 1997, 98–101.

UUTTA, VANHAA JA LAINATTUA – KARTANOT YLLÄPITÄJINÄ JA UUDISTAJINA

Pellonhoito ja uudisraivaus

Maataloustuotannon kasvattamisen tärkein keino 1850-luvulle saakka oli uusien peltoalojen raivaus. Peltoalan kasvu tarkoitti myös sen tarvitseman lannoituksen tarpeen lisääntymistä. Lantaa tuottavan karjan määrää ei kuitenkaan voitu lisätä loputtomasti, sillä kun karjan rehuntuotantoon tarvittavia niittyjä ja metsälaitumia raivattiin pelloiksi, väheni rehuntuotantoon käytettävissä oleva maa-ala. Vastassa oli ennemmin tai myöhemmin mahdoton yhtälö, jonka vuoksi maataloustuotannon rakenteita oli pakko alkaa muuttaa.

Peltoalat lisääntyivät Aittamässä ja Pelkolassa 1800-luvun aikana nopeasti. Helppoisin viljelyyn olivat otettavissa pienempää kasvillisuutta kasvavat niityt. Tulevan pellon puustoa raivattiin tarvittaessa hakkuin, mutta kasvillisuutta poistettiin myös perinteisen kaskeamisen tapaan polttamalla ja erityisesti suopohjaisia alueita kuivattaen ja pintamaa kydöttäen.⁸²⁵ Suoviljelymenetelmiä kehitettiin 1700-luvun lopulta lähtien ja sekä Aittamässä että Pelkolassa lisää viljelypinta-alaa saatiin 1850-luvun alussa suota kuivaamalla ja kunnostamalla.⁸²⁶ Vaikka poltetun maan ravinteikkaasta tuhkasta saatettiin saada muutama sato ennen varsinaisen raivauksen alkamista, tästä oli vielä pitkä matka valmiiseen peltoon. Kantojen ylös vetäminen ja epätasaisen uudismaan kuokkiminen ja kyntö olivat raskasta työtä eivätkä ne olleet työntekijöiden mielestä kaikkien halutuimpien tehtävien joukossa, kuten Wegelius kirjeessään vihjaa:

825 Soininen 1974, 138–141.

826 Laakso 1994, 124; esim. G.W. E.W.:lle 30.9. ilman vuotta. PkA, kotelo 5, KA, Hlinna.

Pelkolan raamiäes on ollut käytössä 1800-luvulla. Kuva: Elsa Hietala

Uudismaa [suo] pitäisi tänä syksynä kyntää ja kannot ottaa ylös vaikka se ei voutia innostaisikaan, Jackarista pitää myös kerätä multaa, Jos Werner on kotona, hänen pitää katsoa uudismaan kyntämisen perään.⁸²⁷

Suoviljely ei ollut enää 1850-luvulla mikään erityisen innovatiivinen toimenpide koko Suomen alueen huomioon ottaen. Maan läntisissä osissa suoviljely alkoi Pohjanmaata myöhemmin, mutta tämän viljelytavan länsisuomalaisesta muodosta sai alkunsa myöhemmin 1800-luvulla yleistynyt uudenaikainen suoviljely.⁸²⁸ Soita alettiin todennäköisesti muokata viljelytarkoitukseen sen jälkeen, kun helpommin raivattavissa olevat niittyalueet oli otettu käyttöön. Suon kuivattaminen vaati paljon ojitamista eli työtä, samoin kuin peltomaan parantaminen erilaisia maalajeja ja lantaa sekoittaen. Erityisesti happamille maille piti ajaa maanparannusaineksi

827 G.W. E.W.:lle 30.9. ilman vuotta: ”Kärret borde ihöst plöjas och stubbar upptagas, ehuru fogden just äj är särdeles mån derom – äfven mull i Jackari samlas – Werner om han är hemma borde litet se efter plöjningen å kärret...” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

828 Soininen 1974, 148.

kivennäismaata.⁸²⁹ Maakuormien siirtely pelloille oli raskasta ja vaati paljon sekä mies- että eläintyövoimaa. Viljelymenetelmien kehittyminen ei ainakaan varhaisvaiheessaan vähentänyt tarvittavan työn määrää ja aiheutti aivan ymmärrettävästi myös vastarintaa.

Lannan ajaminen pellolle tapahtui maan vielä ollessa jäässä rekikelillä. Eri eläinten lanta oli ominaisuuksiltaan erilaista ja Gabriel Wegeliuksella oli kirjeiden mukaan selkeä käsitys mille peltolohkoille ja miten lanta piti niihin sijoittaa.

Niin pian kuin kelit antavat myöden haetaan multa Jackarilta ja turppaat, joita on vain muutama kuorma, Veskalan niityltä ja ajetaan karjapihan paljaalle seinustalle, toinen puoli kasataan, kun säät antava myöden. Talli- ja navettasonta ajetaan Sillanpään pellolle, jonne kasa sijoitetaan paikkaan, jossa suolta tuotu multakasa on siten, että toinen puoli levitetään 8–10 sylin pituudelle ja viiden sylin leveydelle, pohjaksi vedetään lanta sitten kuorma toisen viereen, sen päälle laitetaan vielä multaa viereisestä multakasasta niin pitkälle kuin sitä riittää – hakoja sinne ei tarvitse viedä – multakasassa olevat isommat turppaat hakataan rikki kasassa. Olisi hyvä, jos kerros hakoja saataisiin haettua ennen kuin multa tuodaan kotiin, mutta sitten hakoja ei tarvita enää muuta kuin lehmien alle. Kaikki hevosen ja karjanlanta viedään lantakasaan Sillanpään pellolle.⁸³⁰

Gabriel Wegelius antoi myös lannan varastoinnista navettaan sekä keväämmällä kasoihin pihamaalle tarkkoja ohjeita.⁸³¹ Lantaa pyrittiin varastoimaan navetassa sekä pihaladossa mahdollisimman pitkään, jotta sen sisältämät ravinteet eivät pääsisi valumaan hukkaan talven vaihtelevissa säissä. Multaa voitiin myös ajaa talven ajaksi

829 Niemelä 1998, 229–233; Soininen 1974, 142–145.

830 G.W. E.W.:lle 11.9. ilman vuotta: ”Så snart föret medgifver, hemsläpas mull från Jackari och turfvorne från Veskala ängen, som består endast af några lass, som allt släpas i hög å den sidan af Ladugården som är bar den andra delen borde högas om väderleken medgifver. Stall spillningen och från fähusen, släpas till Sillanpä åkern der högen beredes å det stället der den från kärret slepade mullhögen finnes så att ena sidan af den utbredes till ätta å 10.fms vidd och fem famnas bredd. Till underlag sedan släpas spillningen af uppå lass vid lass – derpå uppkastas åter mull från den bredvid varande mullhögen, så länge den räcker, verstats men granris behöfs dit ej släpas – de i mullhögen varande större turfvorne huggas sönder i högen, väl vore det om ett varf granris kunde fås hem till Ladugården innan mullen hemhentas, men sedan behöfs ej mera granris annorstädes än under kreaturen – häst och ko spillningen släpas alltsammans till spillningshögen å Sillanpä åkern.” Lantajärjestelyistä pellolla myös kirjeissä ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

831 Lannan levittämisestä navettaan esim. kirjeissä: G.W. E.W.:lle 5.11. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

navettaan aluskerrokseksi ja laittaa siihen hakoja päälle.⁸³² Myöhemmin keväällä lanta ajettiin ulos karjapihalle ja sitä jatkettiin myös siihen sekoitetulla mullalla, jota oli aikaisemmin haettu pihapiiriin kasoille.⁸³³

*Kun maa ei ole vielä jäässä, olisi hyvä, jos sataa lunta, ajaa lanta ulos ja tuoda multaa voudille määräämiini paikkoihin. Multaa pitää ajaa ahkerasti.*⁸³⁴

Lannan jatkeeksi kerättiin metsästä suuret määrät hakoja eli havupuiden oksia, joita käytettiin talvikaudella navetassa seisovien lehmien kuivikkeina ja sekoitettiin lantaan lannoitteen kokonaismäärän lisäämiseksi.⁸³⁵ Tärkeää oli muistuttaa väkeä hakojen keräämisestä metsästä, sekä usein vielä erikseen määritellä ne alueet, joista hakoja sai kerätä – kasvavia puita ei saanut oksien katkaisemisella rasittaa liikaa. Kuivikkeena käytettiin myös olkea, mutta Pelkolassa, jonka kirjeissä on runsaasti mainintoja hakojen keruusta ja käytöstä, arvokkaita olkia pyrittiin säästämään tärkeimpiin kohteisiin, kuten kattoihin.⁸³⁶ Gabriel Wegelius ohjeisti pitämään olkiladon visusti lukossa ja avaimet emännällä, jottei olkea tuhlattaisi liikaa eläimille.

Hakoja pitää kerätä siten, että aloitetaan Seikan haasta – josta tosin ei saa kaataa suuria puita, ja sitten jatketaan huolellisesti rajalla olevaan lehmihakaan siten, että myös mäntyjä ja katajaa otetaan ja kaikki puut, sekä kaadettavat että maassa olevat, kootaan kasoihin ja kaikki äkeen piikeiksi, rakennuspuiksi, ajokaluihin jne. kelvollinen käytetään näihin tarkoituksiin ja vain kelvottomat

832 G.W. E.W.:lle 7.10.1849. PkA, kotelok. 5. KA, Hlinna.

833 G.W. E.W.:lle 5.11. ilman vuotta. Mullan ajamisesta myös kirjeissä: 199 (ilman päiväystä): ”Kotiin pitäisi vetää paljon multaa, jotta sitä saadaan laitettua navettaan kesällä – se pitää ajaa kahteen suureen kasaan, toinen härkätällin ja toinen lehmänavetan viereen kolme syyliä navetan ovelta, joka on härkätällin puolella, siltä se on varmaankin mukavin ajaa navettaan.” PkA, kotelok. 5. KA, Hlinna.

834 G.W. E.W.:lle 26.11.1853: ”Medan marken ei nu ej är frusen vore det väl om snö faller att spillningen släpades ut och mull hemsläpades å de ställen som jag åt fogden bestämt. Mull skall flitigt släpas.” PkA, kotelok. 5. KA, Hlinna.

835 Hakojen keräämisestä ohjeistuksesta kirjeissä G.W. E.W.:lle 5.11. (ilman vuotta), kirje 4; 11.3.1849, kirje 7; 7.10.1849, kirje 8; 16.9.1849, kirje 26; 18.11. ilman vuotta. PkA, kotelok. 5. KA, Hlinna. Hakojen keräämisestä Tyrvään pitäjässä 1850-luvulla Varelius 1853, 60.

836 Oljen käyttämisestä kattoihin kirjeessä G.W. E.W.:lle 5.11. ilman vuotta; 29. päivä (kuukausi ja vuosiluku puuttuvat), kirje 5. PkA, kotelok. 5. KA, Hlinna.

*hakataan polttopuiksi – lisäksi täytyy huolehtia, että lehmien alla on aina hakoja ja oljet säästetään huolellisesti.*⁸³⁷

Hakojen käyttäminen lannan jatkeena oli tuohon aikaan yleistä, vaikka maatalousopineet eivät olleet pitäneet sitä kannattavana enää pitkään aikaan. Pehr Adrian Gadd kirjoitti jo 1770-luvulla hakojen keräämiseen ja kuljettamiseen käytettyyn aikaan näiden niiden lannoitukselle antama hyöty oli tavattoman pieni.⁸³⁸ Hakojen käytöstä lannoitusaineena keskusteltiin kuitenkin vielä maatalouskokouksissa 1890-luvullakin ja niitä käytettiin kuivikkeena vielä 1900-luvun alkupuolella, vaikka monin paikoin niiden materiaaliksi sopivat metsät olivat asutuksen läheltä kadonneet.⁸³⁹ Koukanniemestä Regina Antintytär välitti Emma Wegeliukselle toukokuussa 1870 tiedon, että oli ostanut hakometsää 75 mk:lla.⁸⁴⁰ Tämä on viimeinen hakoja koskeva maininta Pelkolan kokoelman kirjeissä. Hakojen käyttö näyttää siis säilyneen Pelkolan kartanossa ja erityisesti Kuhmoisten Koukanniemessä tapana melko pitkään, vaikka Hämeen metsien käyttöön ja järkevään taloudelliseen hyödyntämiseen oli kiinnitetty huomiota jo 1850-luvulta lähtien.⁸⁴¹

Peltojen suunnitelmallinen ojittaminen on tarpeellista ylimääräisen veden johtamiseksi pois pelloilta. Ojittaminen oli Suomen alueella 1800-luvun puoliväliin tultaessa vielä suhteellisen heikolla tolalla. Peltojen vesihuollon hyötyjä ei vielä aivan täysin ymmärretty ja lisäksi ojien kaivaminen ja ylläpitäminen vaati paljon työtä. 1800-luvulla ojat olivat pääasiassa avo-ojia, joskin salaojituksenkin ensiaskeleet oli Suomessa jo otettu.⁸⁴² Kartanoissa ojituksen hyödyistä oli tietoa jo varhain ja niissä oli myös mahdollisuus toteuttaa ojitusta edullisen työvoiman avulla. Peltojen ojitamista voi myös ehdottomasti pitää omalle ajalleen edistyksellisenä toimenpiteenä.

837 G.W. E.W., ilman päiväystä: ”*Granris bör samlas sålunda, att början sker inom Seika hagan, likväl får derstädes ej stora träns fällas och sedan fortsättes ordentligt i fortsättning uti den angränsande kohagen så att tall och enris ärven tages och träns både de som hugges som de å marken quarliggande samlas i högor och all hvad duger till led eller byggnads timmer gärdsel mm användes dertill och det odugliga endast huggas till ved – så bör tillses att granris alltid finnes till hands under kreaturen och att halmen besparas sorgfullt.*” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

838 Niemelä 1998, 235.

839 Etelä-Hämeen maalaisseuran vuosikokous Janakkalassa. Aamulehti 6.7.1890 no 153; Kangasalan maalaisseuran vuosikokous ja näyttely. Aamulehti 23.8.1894 no 194.

840 ”Wava” (Regina Antintytär) E. W.:lle 12.5.1870. PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

841 Kaukovalta 1931, 390–403.

842 Soininen 1974, 113–115.

Ojien kaivuuta ja perkaamista tehtiin Pelkolassa enimmäkseen kesällä, mutta myös talvella niin pitkään kuin tämä maan jäätyminen puolesta oli mahdollista.⁸⁴³ Leutona talvena Wegelius oli sitä mieltä, että torppareiden suorittama ojitus saattoi alkaa jo maaliskuussa.⁸⁴⁴ Kaikkea ojitusta ei tehty torpparien päivätöinä vaan työhön palkattiin myös erillisiä kaivajia, jotka tekivät työtä kokonaisurakkana tai ”metrihinnalla”, eli sovittu korvaus maksettiin tietystä matkasta perattua tai kaivettua ojaa.⁸⁴⁵ Ojista kaivetulla maa-aineksella oli myös merkitystä peltojen maanparannusaineena.⁸⁴⁶ Erityisesti maantien ojien vierustat, jotka tiellä kulkevien eläinten jätökset olivat kyllästäneet hyvin ravinnepitoisiksi, kerättiin tarkasti talteen ja vietiin pelloille.

Jos kiviaitaa syksyllä jatketaan, pitää kaikki ruokamulta maantien puolelta huolellisesti siirtää pellon puolelle ajettavaksi uusille pelloille, kun ne käännetään – tämä multa on arvokasta ja parempaa kuin lanta, myös ruokamulta hiekalta tien reunaan saakka pitää ottaa samaan tarkoitukseen...⁸⁴⁷

Työkalut

Keskeisiä töitä pellon hoidon kannalta lannoituksen lisäksi olivat maan muokaus, ojitus ja aitaaminen. Näihin töihin on vaikea päästä käsiksi Loimaalta Hattulaan kirjoitetuista kirjeistä, sillä kartanoiden välillä niistä keskusteltiin vain harvoin. Kokemusten vaihtaminen pellon hoidon töistä ei ehkä ollut tarpeen siksi, että työt toteutettiin vielä 1800-luvulla perinteisesti ja ne tapahtuivat tilojen omien paikallisten tapojen mukaan. On mielenkiintoista havaita, ettei aiheeseen liittyvää ajatustenvaihtoa esiinny, vaikka viljelymenetelmiä ja maanmuokkauskalustoa kehitettiin kovaa vauhtia ja kartanoiden ensimmäisenä on oletettu kokeilleen

843 G.W. E.W.:lle 27.2.1857: Maa oli vain kaksi vaaksaa jäässä ja Koukanniemessä ojituksia tehtiin parhaillaan. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

844 G.W. E.W.:lle 8.3.1857. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

845 G.W. E.W.:lle 9.10.1849; 2.5.1857; 26.9. 1856. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

846 G.W. E.W.:lle 13.11.1858. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

847 G.W. E.W.:lle 9.9. ilman vuotta: ”Om stenhägnaden i höst fortsättes, bör all matmylla från sidan af landsvägen och under hägnaden noga skätas på åker sidan, för att föras till nya åkern nu den upptagas – denna mylla är dyrbar och bättre än spillning äfven bör matmyllan derifrån sanden till landsvägen tagas i samma ändamål bevaras.” Samasta aiheesta myös kirjeessä G.W. E.W.:lle 23.9.1855. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

uutuuksia.⁸⁴⁸ Uusista auroista ja äkeistä on mainintoja Pelkolan kokoelman kirjeissä vasta 1870-luvulla.⁸⁴⁹

Pellon muokkaus on kasvinviljelylle tärkeä toimenpide, jossa kasville luodaan mahdollisimman hyvät kasvuolosuhteet erityisesti kosteuden kannalta. Maan mekaaninen muokkaus oli myös ennen kemiallisen torjunnan aikaa ainoa tapa pitää kurissa rikkaruohoja ja laajojen alojen kesannointi auttoi lannan riittävyteen. 1700-luvulta saakka tiedemiehet Suomea myöden olivat tutkineet kasvifysiologiaa ja maaperän kemiallisten ominaisuuksien vaikutusta kasvien kasvuun.⁸⁵⁰ Isojaon yhteydessä tehdyssä peltomaan jyvityksessä maa oli luokiteltu sen laadun mukaan – maalajin lisäksi peltomaan arvoon vaikuttivat oleellisesti sen lannoitus ja muu hoito sekä mahdolliset sijainnin aiheuttamat erityisominaisuudet, esimerkiksi hallanarkuus.⁸⁵¹ Perinteisessä maataloudessa maan muokkauksen tavat perustuvat pitkälti kokemukseen ja havainnointiin sekä edellisiltä sukupolvilta perittyyn tietoon.

Pellot muokattiin 1800-luvulla härkä- ja hevosvetoisin työkaluin, auroin ja erilaisin äkein. Työkalujen rungot olivat pitkään puuta ja terät raudoitettuja. Erilaisista viljelytekniikoista ja maan laadusta johtuen Suomessa oli käytössä useita erilaisia auramalleja.⁸⁵² Loimijokilaaksossa oli vanhoista kehäauroista jo 1700-luvun puolivälissä kehitetty raskaaseen maaperään paremmin sopiva niin kutsuttu Huittisten aura ja siitä edelleen paremmin varustettu kiekka-aura.⁸⁵³ Auroja valmistettiin siis paikallisesti, mutta niitä tuotiin myös jonkin verran ulkomailta Etelä- ja Länsi-Suomen kartanoihin, joilla oli suku- ja liikesuhteita Ruotsiin.⁸⁵⁴ Perukirja-aineistojen pohjalta auran tarkempaa alkuperää tai edes tyyppiä voi olla vaikea arvioida. ”Kääntöaura”, ”vändplog” -nimitys oli käytössä jo 1800-luvun alkupuolen puurunkoisista auroista, jotka olivat paikoin käytössä koko 1800-luvun ajan. Nimitystä käytettiin edelleen myös vuosisadan loppupuolella rautarunkoisista, tehdastekoisista

848 Anttila 1974, 77–79. Anttila itseasiassa sanoo, että ”Käytettävissä ei ole tietoja siitä, milloin skotlantilaisaura saapui suomalaisille suurtiloille”, mutta tekee silti rauta-auran hintaan perustuvan oletuksen, että ne olivat alkuunsa ensisijaisesti varakkaiden ”kartanonherrojen” työkaluja.

849 U.W. E.W.:lle ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

850 Niemelä 1998, 196–203, 229–233.

851 Laine 2020, 177.

852 Vilkuna 1971, 166.

853 Laakso 1986, 166–167.

854 Anttila 1974, 79.

auroista.⁸⁵⁵ Lisäksi molemmat auratyypit, sekä vielä yksinkertainen kehäaura olivat monilla paikkakunnilla, jopa samalla tilalla käytössä samanaikaisesti.⁸⁵⁶ Aittamässä ja Pelkolassa olleet ”kääntöaurat”, kaksi molemmissa, mainitaan 1840-lukujen perukirjoissa.⁸⁵⁷

Käänne uuden maanmuokkauksen aikaan tapahtui 1850-luvulta lähtien, kun kaksi-kurkisten, skotlantilaistyyppisten aurojen valmistus alkoi Suomessa. Uusia auroja esiteltiin maanviljelyskokousten yhteydessä järjestetyissä näyttelyissä ja maatalousseurojen toimesta.⁸⁵⁸ Rauta-aurojen käyttöön siirryttiin vaihteittain ja eri osissa maata eri aikoihin. Myös Ruotsissa uusiin auratyyppeihin siirryttiin eriaikaisesti eri alueilla ja ilmiötä on tutkittu useista eri näkökulmista.⁸⁵⁹

Vaikka Aittamässä ja Pelkolassa maata kääntävät siivelliset aurat tunnettiinkin, ei niissä vielä oltu 1850–1860-luvuilla siirrytty rauta-aurojen ja ”uuden maanmuokkauksen” aikaan, vaan suurin osa käytössä olevista työkaluista oli edelleen perinteisiä härkävetoisia kehäauroja.⁸⁶⁰ Pelkolan kirjeiden mukaan rautateräistä kääntöauraa käytettiin pääasiassa (kevyiden) uudispeltojen muokkauksessa.

*Adolfin pitää katsoa, että uudispelto[suo] kynnetään tiheään ja huolellisesti, ettei pinnalle jää yhtään multapalkkeja, jos se on epätasainen se pitää ensin äestää.*⁸⁶¹

Merkittävä tekninen edistysaskel koettiin kokorautaisten, tehdastekoisten kyntöaurojen tultua markkinoille 1860-luvun lopulta alkaen. Uusiin auroihin siirtymisen katsotaan esimerkiksi Loimaan seudulla edistyneen merkittävästi nälkävuosien jälkeen. Satakunnan maanviljelysseuran vuonna 1870 järjestämän maatalousnäyttelyn jälkeen ennätysmäärä loimaalaisia talonpoikia hankki itselleen uudenaikaisen auran.⁸⁶² Paul Enok Wirzeniuksen perukirja kertoo, että vuonna 1874 Aittamässä oli

855 ”Vältti” oli niin ikään kääntäväsiipisestä aurasta käytetty nimitys, joka periytyi varsinaista kääntöauraa edeltävältä ajalta. Vilkuna 1971, 165.

856 Östman 2004, 20–21. Paul Enok Wirzeniuksen perukirja 1874 sisälsi mm. 9 jernade plogar, 3 ristknifsplogar, 6 oxårder...”. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

857 Carl Daniel Wirzeniuksen perukirja 1846, Wirzenius-suvun arkisto, KA, Turku; Sofia Wegeliuksen perukirja 1843, PKA, kotelo 5. KA, Hlinna.

858 Anttila 1974, 79–83.

859 Esim. Gadd 2000, 148–151.

860 Vilkuna 1971.

861 G.W. E.W.:lle 16.4. ilman vuotta. ”Kärret bör Adolf tillse att blifver tätt och noga plöjt, så inga mullbalker finns, är det ojemt bör det först harfvas.” PKA, kotelo 5. KA, Hlinna.

862 Laakso 1994, 152–153.

9 kpl raudoitettua auraa – ei siis yhtään rautarunkoista. Äkeitä oli sekä puu- että rautapiikkisiä, sekä kaksi Ledsjön äestä.⁸⁶³ Myöskään Wegeliuksen perukirja vuodelta 1861 ei anna viitteitä skotlantilaisaurojen käytöstä. Luettelossa mainitaan ainoastaan ”3 kpl hevosauraa ja 3 kpl härkäauraa”⁸⁶⁴

Monet käytännön maataloustöistä suoritettiin tutkimusjakson alkupuolella vielä vanhoilla, hyviksi havaituilla menetelmillä. Kylvöt tehtiin vielä 1850- ja 1860-luvuilla Aittamäen ja Pelkolan kartanoissa perinteisesti käsin. Kylvömiehet kulkivat jalan, tasisin välimatkoin pellolla ja heittelivät jyvät vakasta peltoon.⁸⁶⁵ Väkeä tarvittiin paljon ja vaihe oli ilmeisesti altis työntekijöiden varkauksille. Gabriel Wegelius kehotti koti-väkeään pitämään kylvöistä tarkkaa kirjanpitoa sekä valvomaan kylvömiesten työtä:

*Jos kylvöt alkavat, sinun ei missään nimessä pidä jättää kylvöviljaa valvomatta, sillä tänä köyhänä vuonna varkaus on tavallista enemmän vaarana.*⁸⁶⁶

Työn valvonnalla, samoin kuin vankkojen ja lukittujen säilytystilojen ylläpitämisellä ja talousrakennusten ovien lukitsemisella tähdättiin viljan hävikin minimoimiseen.⁸⁶⁷ Toinen ilmeinen syy valvontaan oli työtehon ylläpitäminen.

Karjatalous

Uudet ja vanhat menetelmät olivat rinnakkain käytössä myös karjanhoidossa. Yksi tärkeimpiä karjan hyvinvointiin vaikuttavia tekijöitä oli niiden talviajan asumus, navetta. Kirjemaininnoista, joissa Gabriel Wegelius antaa ohjeita lannan hoidosta, voi päätellä Pelkolan navetan olleen tehokkaaseen lannan keruuseen ja säilytykseen tähtäävä sekasontanavetta.⁸⁶⁸ Lehmät seisoivat siinä kytkettyinä seinustoilla ja lantaa kerättiin kasalle navetan keskiosaan. Navetan järjestäminen eläinten viihtyvyyttä tu-

863 Paul Enok Wirzeniuksen perukirja 1874. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

864 Gabriel Wegeliuksen perukirja 1861. PkA, kotelo 3. KA, Hlinna.

865 Korhonen 2003a, 417–418: Ensimmäisiä tehdastekoisia kylvökoneita valmistettiin Englannissa 1850-luvulla. Suomessa ensimmäisen rivikylvökoneen rakensi Antti Manninen vuonna 1860. Koneviesti 18.7.2019.

866 G.W. E.W.:lle 20.4. ilman vuotta: ”Skulle utsädestid inträffa så bör Du ingalunda lemna utsädet utan eftersyn, emedan i detta fattiga år förplundering mer än eljest är att befara.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna. Kartanon työntekijöiden valvonnasta kts. Kekkonen 2002, 187–192.

867 Aitan välipohjan kunnostuksesta kirjeessä: G.W. E.W.:lle, ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

868 Peltonen 1992, 132.

kevalla tavalla ei ollut enää 1850-luvun puolimaissa uusi keksintö, silti sen käyttö oli vielä melko harvinaista. Professori Johan Kraftman oli jo 1700-luvun lopulla kokeillut navetan uudenlaista järjestämistapaa esimerkkimaatilallaan Koivistossa sekä julkaisut aiheesta useita kirjoituksia.⁸⁶⁹ Kraftman suositteli eläinten pitämistä navetassa ainakin osittain vapaana.

Uudenlaisista tuulista navetan sisustamisen suhteen kirjoittaa Gabriel Wegelius vuonna 1846. Tässä kirjeessä Wegelius ottaa selvästi kantaa eläimien viihtyvyyden parantamiseksi:

On hyvä, että lehmät ja hevoset pidetään sisätiloissa öisin, mutta ehdottaisin, että viime- ja edellisvuotiset vasikat sekä härät pidettäisiin irti navetassa tulevana vuonna, navetta voitaisiin jakaa aidoilla siten, että eri vuotiset vasikat olisivat erillään. Aitaaminen voisi tapahtua niin, että ensin poikittain noin syli ovelta ja sitten vastakkain kolmeen osaan – myös suuren navetan voisi jaotella, jos se vain sopii. Maanmittari Stjernvallilla on niin ja hän väittää nautojen viihtyvän paremmin irti. Tee toki kuten haluat asiassa.⁸⁷⁰

Aittamäen kartanossa oli 1850-luvulla sängen uudenaikainen, skandinaavisen mallin mukaan rakennettu navetta. 54 metriä pitkässä ja 8 metriä leveässä navetassa oli pilttuut 86 eläimelle, lattia, lantakouru ja lattian alla useampia virtsankeruuastioita. Navetan ympärille oli rakennettu lampola ja nuorkarjan navetta sekä kolmiosastoinen sikala, neljä rehulatoa ja karjakeittiö.⁸⁷¹

Länsi-Suomessa ja Satakunnassa sekä Pohjanmaalla niin sanottu lattianavetta oli ollut hallitseva navettatyyppi jo 1600-luvulta alkaen. Tällaisessa karjasuojassa oli puu- lattia ja käytävä keskellä navettaa sekä lanta- ja virtsakourut, joita pitkin lanta luotiin pois navetasta päivittäin. Lehmät seisoivat kiinnitettyinä kummallakin sivuseinällä

869 Klinge 2006, 111–112. (Iisalmen ruhtinaskunta) kts. Myös alkuperäiset kirjoitukset Ladugårds-Byggnaden på Koivisto Rusthåll 1784 lokakuun numero; Niemelä 1998.

870 G.W. E.W.:lle 24.10.1846: ”Nog är det braf att kreatur och hästar hålles inomhus öfver nätterne men jag skulle föreslå att sista och förra årets kalfvar utom oxarne af nästnämnde år skulle hållas lösa i fähuset, som kunde med gårdsel aflankas så hvardera årets kalfvar hållas för sig. Afplankningen kunde så ske uti brännens fähuset först på tväran en famn från dörren och sedan detta i tre delar eller och stora fähuset en det så passar sig. Landtmätaren Stjernvall har så, och skall påstå att kreaturen trifs bättre lösa. Gör dock som Du vill i den saken.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

871 Laina-arviokirja vuodelta 1852. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

parsissa.⁸⁷² Lattian alaiset virtsankeruasti sen sijaan edustivat uutta pohjoismaista rakennustapaa ja olivat Suomessa tuolloin vielä melko harvinaisia.⁸⁷³ Kun 1800-luvun puolimaissa laskettiin jokaista 1/3–1/2 tynnyrialan kylvää varten tarvittavan yhden naudnan tuottama lanta, oli Aittamäen karjasuojiiin sopiva eläinmäärä jokseenkin riittävä tilan viljelyssä olevaan pinta-alaan nähden.⁸⁷⁴

Molemmissa kartanoissa oli siis ajanmukaiset ja erityisesti tehokkaaseen lannankeruuseen suunnitellut navetat. Aittamäen lattianavetassa myös asiallinen maitotalouden hoito oli jo mahdollista. 1850-luvun taitteen maanviljelyskokouksissa muutamat kartanonomistajat puhuivat jo kiivaasti maitokarjatalouden kehittämisen puolesta.⁸⁷⁵ Ulkomaisilla karjaroduilla ja karjan paremmalla hoidolla oli eräillä kokeilunhaluisilla tiloilla saatu maidontuotantoa lisääntymään.⁸⁷⁶ Tilanne oli lupaava ja tulevaisuudessa häämötti viljelijöille uudennlaisia ansaintamahdollisuuksia. Karja- ja meijerialouden suuren nousun edessä oli kuitenkin vielä esteitä ja suurin niistä olivat markkinat. Viljan tuotanto oli vielä maidontuotantoa kannattavampaa, eikä maitotalouden tuotteilla ollut kunnolla vetäviä markkinoita ennen 1870-lukua.⁸⁷⁷ Näissä olosuhteissa omaa parastaan ajatteleva yrittäjä siis piti tilansa päätuotteena edelleen viljan, samalla huolehtien karjansa laadusta mahdollisimman pienin kustannuksin.

Kirjeiden mukaan vielä 1870-luvun alun Aittamäessä oltiin siinä pisteessä, että lehmät lakkasivat syksyllä lypsämästä ja maitoa ei ollut edes talon omaan käyttöön. Vuonna 1872 marraskuussa Aittamäessä iloittiin, kun taloon oli ostettu vasta poikunut lehmä: Nyt ei heidän enää tarvitsisi olla maitopulassa.⁸⁷⁸ Talviaikaiseen maitopulaan pyrittiinkin usein saamaan helpotusta suosimalla jalostuksessa varhain poikivia lehmiä. Osalla lehmistä oli taipumus tiinehtyä muita aikaisemmin. Nämä lehmät voitiin astuttaa tavallista aikaisemmin, ja ne poikivat kevään sijaan jo syyspuolella vuotta, jolloin niiden maidontuotanto jatkui läpi talven. Syyspoikivat lehmät olivat myös muita arvokkaampia, kuten seuraavista Gabriel Wegeliuksen kirjeiden lauseista käy ilmi.⁸⁷⁹

872 Korhonen 2003a, 431.

873 Korhonen 2015, 10–14.

874 Soininen 1974, 200.

875 Berättelse öfver... 1849, 131–139.

876 Heikkilä 1995, 84.

877 Handlingar hörande... 1851, 167–171.

878 E.J.W. E.W.:lle 22.11. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

879 Siitokseen käytettyjen eläinten valinta toivottujen ominaisuuksien periyttämiseksi ei ollut 1800-luvulla millään muotoa uusi keksintö. Auli Bläuer epäilee syyspoikivia lehmiä pidetyn talvisen maidontuotannon ylläpitämiseksi jo 1600-luvulla. Bläuer 2015, 93.

Unitaksen sonnin saama
palkinto Satakunnan maan-
viljelysseuran näyttelystä.
Kuva: Suomen maatalous-
museo Sarka.

Pelkolan kartanon karjaa
laitumella 1900-luvun alussa.
Kuva: Pelkolan kartano-
arkisto.

*Pidä huoli lahdista ja aikaisin poikivista lehmistä.*⁸⁸⁰

*Olisi ehkä parasta antaa Beatan myydä yksi tai kaksi varhain poikivaa lehmää, jos niistä saa hyvän hinnan...*⁸⁸¹

Lehmien pitäminen lypsissä talven yli vaati kuitenkin vähintään kohtuullista ruokintaa, mikä rajoitti pitkään niiden osuutta karjan kokonaismäärästä.

Toinen keino saada maksimaalinen määrä maitoa omaan käyttöön ja säästää ruokintakustannuksia oli lahdata vasikat heti syntymän jälkeen. Lehmien piti poikia vuosittain maidontuotannon takaamiseksi ja vasikan kasvatus oli vain ylimääräinen kuluerä. Teppo Vihola on väitöskirjassaan kerännyt tietoa kartanoiden ja maatalouskoulujen kirjanpidoista pian syntymänsä jälkeen lahdatuista vasikoista 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alusta. Hänen havaintojensa mukaan oli tavallista, että erityisesti suurten karjojen vasikoista yli 80 % teurastettiin heti syntymän jälkeen ja näistä vain osa hyödynnettiin ihmisravinnoksi.⁸⁸² Perhekirjeiden mukaan myös Wegeliusten Koukanniemessä ja Pelkolassa suurin osa vasikoista kuoli tai teurastettiin vastasyntyneinä:

*Täällä on jo kymmenen lehmää poikinut ... 5 vasikkaa on yhä hengissä – muutama odottaa vielä poikimista... Juuri nyt tuli uutinen, että vanhin lehmä on poikinut, joten nyt on enää seitsemän poikimatta, ja osa tapahtuu pian.*⁸⁸³

*Täällä on jo kahdeksan lehmää poikinut, enkä tiedä, mitä tekisin vasikoille, jotka varmaan kaikki täytyisi pitää syksyyn asti.*⁸⁸⁴

880 G.W. E.W.:lle 16.9.1860: ”Se nu till på slagten och kon som bär tidigt.” Varhain poikivista lehmistä myös kirjeessä 24.2.1850. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

881 G.W. E.W.:lle, 12.10. ilman vuotta: ”Nog lär det väl vara bäst att låta Beata sälja en eller två af de tidigt bärande korna, om godt pris fås...” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

882 Vihola 1991, 101–109.

883 G.W. E.W.:lle 10.2.1855: ”Här har redan kalfvat 10. kor... 5. kalfvar är med lifvet – några väntar än att bära... Just nu inkom underrättelse att den elste kon kalvat, nu ej fler än sju kor okalfvade, hvaraf en del ut snart kalfva.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

884 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä: ”Nu har här icke mindre än åtta kor kalvat så jag ej vet hvad jag skall göra med kalfvarne, som troligen alle borde behållas till hösten.” Poikimisista ja vasikoiden valinnasta myös esim. kirje ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Muutamaa vasikkaa saatettiin kasvattaa ensin maitovasikoiksi, esimerkiksi teuras-tettavaksi pääsiäisenä ja joitakin sonnivasikoita lihaksi tai tuleviksi vetohäriksi. Vain kaikkein lupaavimmat lehmävasikat saivat kasvaa uusiksi lypsäviksi ja lisääntyviksi lehmiksi. Kulloinenkin maitotilanne määräiti pitkälti vasikoiden kohtalon.

*Kaksi lehmää on poikinut ja kolmas aivan pian, sanoo Regina – kaksi vasikkaa on niiden jälkeen pidetty ja maitoa on omiksi tarpeiksi.*⁸⁸⁵

*Lehmät lypsävät niin, että saamme päivittäin kaksi saavia maitokamariin. Jos saat voita, niin myy vaan sitä mukaa, saat sitä kyllä sitten tarvittaessa täältä tilalle. Vasikat olen myynyt 50 kopeekkaa kappale ja enemmän jos niitä on muutama päivä imetetty.*⁸⁸⁶

Jotkin säätyläisviljelijät kokeilivat karjansa parantamista tuontieläinten avulla jo 1800-luvun alkupuolella.⁸⁸⁷ Kokeilut olivat yksittäisiä, eikä niillä ollut vielä laajoja vaikutuksia karjanjalostuksen yleiseen tilaan. Tuontieläimistä ei Aittamäen ja Pelkolan kirjeissä puhuta. Paul Wirzeniuksen pojan, Axel Wirzeniuksen vuonna 1900 kirjoittaman selvityksen mukaan kartanoon hankittiin hänen isänsä aikaan 1850-luvun lopulla Tampereelta Hatanpään kartanosta ruskea lehmä, jonka värin vaikutus näkyi karjassa edelleen ja 1860-luvun alussa ayrshiretyypiset sonni ja hieho.⁸⁸⁸

Vasikan hyviin ominaisuuksiin luettiin myös sen luonne ja omistajansa silmää miellyttävä ulkonäkö:

*...vasikka elää yhä, se on iloinen ja kaunis, haluaisin mielellään pitää sen elossa, mutta se on vaikeaa tässä maitopulassa, kun vain yksi lehmä on kantava.*⁸⁸⁹

885 G.W. E.W.:lle 24.11.1854: ”Tvänne kor äro burna och en bär snart säger Regina, två kalfvar äro efter dem hållna och mjölken förslår dock till vårt hushåll.” Hiehojen poikimisesta ja lypsystä kirjeessä ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

886 G.W. E.W.:lle 21.4.1860: ”Korna lär mjölka så vi dagligen få två såar i mjölkkammaren. Får Du smör så sälj efter hand nu kan Du härifrån få annat i stället hoppas jag. Kalfven har jag sålt efter femtio kopek stycket och mera när de några dagar blifvit vattnade.” Vasikan lahdista ja jakamisesta sovittuihin paikkoihin kirjeessä ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

887 esim. Heikkilä 1995, 83–85.

888 Wirzenius 1900, 6.

889 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä: ”Kalfven lefver ännu är glad och vacker, jag skulle gerna hålla den till lifs men det ser svårt emedan mjölk brist uppnås då ej vidare än en ko burit.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Viime yönä sain vielä lehmävasikan, niin suuren ja aivan punaisen – minun pitäisi ehkä pitää se, sillä se on siitä hyvästä lehmästä, joka lypsi poikimiseen saakka. Maitoa minulla on kohtuullisesti ja vanhempi vasikka juo hyvin.⁸⁹⁰

Värillä oli jostain syystä väliä varhaisessa kartanoiden karjanjalostuksessa. Liekö kysymys sitten ollut ylipäättään silmää miellyttävästä piirteestä vai ehkä todennäköisemmin joistakin aikaisempien jalostusvalintojen tuomista, tietyn värin mukana kulkevista ominaisuuksista. Pelkolan kirjeissä 1850–1870-luvuilta puhutaan usein halutuista ”punalehmistä” (ruots. kudda).⁸⁹¹ Niitä valittiin mieluiten vasikoista kasvatettavaksi sekä ostettiin omaan karjaan sekä Koukanniemessä että Pelkolassa.

Pelkolassa Emma Wegelius ohjeisti 1860-luvulla Koukanniemestä huolehtivaa Regina Antintytärtä niin ikään suosimaan punalehmiä ja hankkimaan niitä lähiseudulta.⁸⁹² Reginan hankkimia lehmiä myös kuljetettiin säännöllisesti Kuhmoisista Pelkolaan.⁸⁹³ Emma Wegelius myös kertoi pojalleen Uno Wegeliukselle ostaneensa punalehmän huutokaupasta sekä sopineensa vasikoiden toimittamisesta Eugén von Knorringin kanssa.⁸⁹⁴

Ennen kaikkea peltojen, mutta myös karjan hyvinvointiin vaikuttava toimenpide oli peltojen aitaaminen. Kaikki viljellyt pellot piti aidata ja huolehtia aitojen kunnosta, jotta vapaana laiduntavat kotieläimet eivät olisi päässeet vaurioittamaan arvokasta viljaa tai heinämaidat. Vuoteen 1864 asti aitausvelvollisuus oli lain mukaan pellon omistajalla, tämän jälkeen karjan omistajalla.⁸⁹⁵ Aidat olivat yleisimmin tiheitä riukuaitoja, joiden valmistamiseen kului paljon puuta ja työaikaa.⁸⁹⁶ Kirjeiden perusteella Pelkolan torpparit auttoivat päivätöinä talon väkeä aitaravikkeiden hankkimisessa.⁸⁹⁷ Ennen

890 G.W. E.W.:lle 12.11.1854: ”I natt fick jag åter en ko kalf så stor och alldeles rö – jag skulle äfven behålla den emedan den är efter den goda kon som mjölkade intill dess den kafvade. Mjölck har jag äfven temmeligen och den äldre kalfven dricker braf.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

891 Ilkka Heikkiä mainitsee Vuojoen kartanon inventaari- ja omaisuusluettelon perusteella, että Vuojoen kartanossa oli 1800-luvun lopulla punaista tanskalaista rotua olevia lehmiä, joten voihan näidenkin ”punalehmien” tausta olla geeniperimältään jokin tämän tapainen eläin.

892 ”Wava” Erika von Zanden (Regina Antintytär) E.W.:lle 18.9.1871. PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

893 ”Mina” Wilhelmina Tavaststjerna (Regina Antintytär) E.W.:lle 25.10.1867; 29.8.1868; 21.9.1868; 31.12.1869. PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

894 E.W. U.W.:lle 8.12.1870. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

895 Soininen 1976, 174.

896 Laine 2020, 135.

897 G.W. E.W.:lle 13.4. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

uutta laidunkautta keväällä oli tärkeää tarkistaa peltojen aidat sekä sulkea portit, tämän varmistaminen oli voudin vastuulla.⁸⁹⁸ Peltojen kasvustojen lisäksi oli toisaalta suojeltava myös herkkävatsaisia eläimiä, jotka sairastuivat, jos ne pääsivät karkaamaan hyvässä kasvussa olevaan viljapeltoon:

Eilen taloudenhoitaja Regina tuli luokseni ja pyysi minua kertomaan Emmalle surullisesta tapauksesta, että eräs lypsävä lehmä, jolla oli kello kaulassa, oli mennyt Heikkilän talon hakaan rikki menneen riukuaidan yli ja syönyt kaskimaan ruiskasvustoa niin, että se oli halkeamaisillaan ja olisi varmasti itse kuollut, mutta se ehdittiin teurastaa niin, etteivät lihat menneet hukkaan.⁸⁹⁹

Voin kysyntä alkoi kasvaa ja markkinat vaatia tuotannolta enemmän tehoa. 1860-luvulle ja jo tätä aikaisemmin osuneet viljanviljelylle turmiolliset katovuodet kannustivat niin ikään muutoksiin maatalouden rakenteissa. Uuden oppiminen ei käynyt kädenkäänteessä ja sitä varten tarvittiin koulutusta. Suomen Talousseura palkkasi vuonna 1856 kaksi mamsellia edistämään lähinnä kartanoiden karjataloutta. Tämänkin jälkeen karjakkoneuvojat olivat usein naisia, koska karjatalous lepäsi edelleen suurelta osin naisten harteilla.⁹⁰⁰ Syksyllä 1869 Aittamäen tytär Johanna kertoi tädillään Pelkolaan, että eräs rouva Grönberg oli heillä neuvomassa navetanhoidossa. Hänen äitinsä oli aivan kyllästynyt, sillä Grönberg puhui jatkuvasti toisten päälle ja oli siten lähes kestämatön keskustelukumppani.⁹⁰¹ Tämän kuvailun perusteella emäntä vaikuttaisi siis olleen se, jolle navetanhoidon ohjeistusta ensisijaisesti annettiin, tosin isäntää ei tällä hetkellä talossa ollutkaan.

Teknisten innovaatioiden käyttöön ottaminen ja talouden rakenteiden muuttaminen on monivaiheinen prosessi. Maatalouden laajassa kokonaisuudessa kaikkien elementtien muuttaminen yhdellä kerralla olisi ollut jokseenkin mahdotonta. Muutoksia suoritettiin resurssien suomissa rajoissa vähitellen. Tämän tutkimuksen molemmissa kartanoissa tehtiin paljon uudisraivausta, johon niiden niityt ja runsas

898 G.W. E.W.:lle 25.3.1848; 29.4.1853; 28.4. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

899 Mina Tavaststjerna (Regina Andersdotter) E.W.:lle 13.8.1869: ”I går var Hushållerskan Regina hos oss och anmodade mig att underrätta Emma om den ledsamma händelsen att en mjölkande ko som hade kjälla på halsen gått i Heikkilä hemmans hage öfver ett nedfallit rågarde och där ätit ifrån ett svedje land af rågvexten så att den var på vägen att spricka och hade säkert sjelf deraf dödt men hann att slagtas så att köttet icke gick förlorat.” PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

900 Niemelä 2003, 488–489.

901 E.J.W. E.W.:lle 12.11.1869. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

työvoima antoivat hyvät mahdollisuudet. Rehukasveja ja kauraa viljeltiin siihen sopivilla uusilla pelloilla, rehuntuotannon lisäämisellä tähdättiin alkuvaiheessa lähinnä karja- ja lantamäärän lisäämiseen. Pellon töihin, muokkaukseen ja viljelyn suunnitteluun liittyen 1850- ja -60-luvut eivät tuoneet Pelkolaan ja Aittamäkeen suuria teknisiä muutoksia, vaan työkalut ja menetelmät pysyivät jokseenkin ennallaan. Karjan laadun parantamiseen ja maidontuotannon lisäämiseen viittaavia toimenpiteitä olivat lehmien poikimiseen ja muihin ominaisuuksiin kohdistetut jalostusvalinnat. Jos tilojen omistajien toiminnasta etsitään rohkeita, edistyksellisiä toimenpiteitä, oli olutpanimon perustaminen ehdottomasti suurin yksittäinen tapaus. Muussa toiminnassa tilanteen ylläpitäminen ja vähittäinen kehittäminen olivat selvästi näkyvämmässä asemassa.

Perinteinen teknologia voittaa suuressa mittakaavassa – Hevoset ja härät vetojuhtina

Peltotyökalujen sekä kuljetusten vetovoimana käytettiin 1800-luvun Suomessa hevosia ja härkiä. Hevosen arvostus oli perinteisessä maatalousyhteiskunnassa kotieläimistä korkeimmalla. Ne toimivat ihmisen kumppanina monipuolisissa töissä ja mahdollistivat kruunun sotaa varten ylläpidettynä talonpojalle veroetuja. Vaikka Suomen karuissa olosuhteissa maataishevosesta kehittyi vähällä toimeen tuleva ja sinnikäs eläin, on hevonen silti rehujen ja muun ylläpidon kannalta verraten vaativa. Tässä suhteessa maatalouden varhaisajoista saakka vetoeläimenä hyödynnetyllä härällä oli monia etuja. Vaatimattomalla ravinnolla toimeen tuleva härkä oli kustannustehokkaampi ja monella tilalla olosuhteiden pakosta ainoa vaihtoehto. Autonomian aikana hevosten käyttö ja määrä suhteessa vetohärkien määrään lisääntyivät merkittävästi Suomessa.⁹⁰²

Vetohärkien käytössä oli Suomessa suuria alueellisia eroja. Varsinais-Suomi oli vetohärkäkulttuurin ydinaluetta ja härkiä käytettiin yleisesti myös Ala-Satakunnassa, Lounais-Hämeessä ja läntisellä Uudellamaalla. Laajoilla alueilla, esimerkiksi Pohjanmaalla, vetohärkiä ei käytetty juuri lainkaan ja niiden käyttöön liittyi vahvoja ennakkoluuloja.⁹⁰³ Loimaa kuului perinteiseen härkäkyntöalueeseen, jossa

902 Soininen 1974, 207–208.

903 Bläuer 2015, 94–95; Vilkkuna 1931, 5–6.

vetohärkien suhteellinen osuus kuitenkin alkoi laskea 1800-luvun alkupuolella.⁹⁰⁴ Hattulan historian kirjoittanut Eero Mäntylä sanoo kuvernöörinkertomusten ja perukirjojen perusteella härästä luovutun kokonaan jo ennen 1800-luvun puoliväliä.⁹⁰⁵ Kuhmoinen oli täysin vetohärkäalueen ulkopuolella, sen peltoja ei pidetty härille sopivana ja paikallishistorian mukaan palvelusväki piti härillä kyntämistä häpeällisenä.⁹⁰⁶

Härät olivat vahvoja ja rauhallisia eläimiä ja sopivat käytettäväksi erityisesti suuremmille peltolohkoille, joissa käännöksiä ei tarvinnut tehdä kovin usein. Härkien sorkat sopivat hevosen kavioita paremmin pehmeään maahan. Härät olivat työuransa jälkeen hyödynnettävissä lihana ja nahkoina, toisin kuin hevoset, joiden lihaa ei syöty.⁹⁰⁷ Pohjoisen ilmaston lyhyt kasvukausi asettaa maan muokkaukselle hyvin tiukat aikarajat. Muun muassa siksi laaja kesannointi ja syyskylvöiset kasvit olivat Suomessa vallalla niin pitkään. Maan muokkauksen tiivis aikataulu selittää myös sen, miksi härät olivat käytössä pitkään erityisesti peltopinta-alaltaan suuremmilla tiloilla. Eläimiä piti yhtäaikaaisesti olla käytössä paljon – hevosia ei 1800-luvun lopullakaan vielä ollut tähän tarkoitukseen riittävää määrää ja lisäksi niiden ylläpitäminen olisi ollut monin verroin kalliimpaa.⁹⁰⁸

Sekä Aittamäessä että Pelkolassa, jopa Kuhmoisten Koukanniemessä käytettiin kirjeiden ja perukirja-aineiston mukaan härkiä vetojuhtina ainakin 1870-luvulle saakka. Aittamäessä härkiä oli vielä vuonna 1874 kuusi paria, Pelkolassa Gabriel Wegeliuksen jälkeen vuonna 1861 neljä paria.⁹⁰⁹ Pelkolan ja Koukanniemen välisissä kirjeissä on säilynyt mainintoja sekä härkien että työhevosten käytöstä. Esimerkiksi vuonna 1854

904 Laakso 1994, 129–131.

905 Mäntylä 1976, 419.

906 Suvanto 1965, 294.

907 Bläuer 2015, 67, 82.

908 Bläuer 2015, 94; Gadd 2000, 167–170; Heikkilä 1995, 109–110; Vilkkuna 1931, 27–33. Kartanoissa 1900-luvun alkuun asti käytetyistä vetohäristä esim. Lönnqvist 1978, 160–166; Schaumann 1978, 332–333. Huutokauppailmoituksia kartanoiden häristä esim. Åbo posten 17.9.1880, no 216 (Åminne); Åbo posten 21.5.1881, no 116 (Willnäs); eläinten toteutuneita markkinahintoja sanomalehdissä 1880: härät 40–250 mk, hevoset 120–600 mk, erot suuria iästä ja kunnosta sekä myyntipaikasta riippuen. Åbo posten 28.5.1880 no 121; 16.6.1880 no 137; 3.10.1880 no 230; 9.11.1880 no 261. Uppsalan ja Väsmanlandin läänejä tutkinut Matts Morell on todennut vetohärkien käytön jopa paikoin lisääntyneen 1800-luvulla rehupulan ja muiden taloudellisten tekijöiden vuoksi. Morell 2022, 275–277.

909 Gabriel Wegeliuksen perukirja 1861. PkA, kotelo 3. KA, Hlinna.; Paul Enok Wirzeniuksen perukirja 1874. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku. Aittamäen häristä lisäksi kirjeessä: G.E.W. E.W.:lle 9.9.1855. Peltotyökaluja oli molemmissa kartanoissa sekä hevosille että härille, tosin Aittamäessä ei ole erikseen mainittu hevosvetoisia auroja, kuten Pelkolassa.

Gabriel Wegelius halusi itselleen lähetettävän parin vanhoja härkiä Koukanniemeen: *Nuoret härät pitää harjoittaa ja lähettää minulle pari vanhoja talveksi.*⁹¹⁰

Talvella peltotöitä ei luonnollisesti Kuhmoisissa tehty, mutta härkäparilla saatettiin esimerkiksi kuljettaa veroviljoja tai muuta tuomarin käräjätoimiin kuulunutta tavaraa. Pelkolassa oli nähtävästi paremmin nuorten härkien koulutukseen soveltuvaa työväkeä, koska Wegelius jätti sen heidän tehtäväkseen ja halusi omaan käyttöönsä valmiiksi koulutettuja vetoeläimiä. Koukanniemessä satunnaiset tiedot häristä jatkuvat Regina Antintyttären Emma Wegeliukselle välittämässä kirjeissä. Sekä lemmiä että härkiä kuljetettiin tarpeen mukaan Koukanniemen ja Pelkolan välillä.⁹¹¹ Muutama maininta koskee vihaisia härkiä, joita ei voitu niiden vaarallisuuden takia pitää Kuhmoisissa. Näitä koulutettuja eläimiä ei kuitenkaan heti teurastettu vaan ne lähetettiin takaisin Pelkolaan:

*Regina pyytää saada tietää, mitä he tekevät suuren härän kanssa, sillä siitä on tullut niin vihainen, että he pelkäävät ruokkia sitä, vaikka se on kahlittuna.*⁹¹²

*Kun toimitin asian koskien Koukanniemen vihaista härkää Regina sanoi, ettei sitä ole enää uskaltanut pitää ulkona, sillä se käy ihmisten kimppuun ja on jo viime viikolla puskenut renkivouti Wilhelmiä niin pahasti, että tämä makaa yhä sairaana pahasti pusertuneen rintansa kanssa... Taloudenhoitaja lupasi siksä lähettää härän Pelkolaan heti kun kevätkylvöt on tehty..*⁹¹³

Ajokuntoisten hevosten määrä tiloilla ja torppareilla vaihteli. Kun hevosia ei ollut riittävästi, härät hoitivat myös matka-ajoa.⁹¹⁴ Härät toimivat työajossa aina parina, mutta ne voitiin kouluttaa matka-ajoa varten toimimaan myös yksin. Tällöin ne piti valjastaa hevosten tavoin aisojen väliin silavaljain.

910 G.W. E.W.:lle 20.8.1854: ”De unga oxarne inöfvas så jag får ett par af de äldre hit till vintern...” Härkien hoito mainitaan myös kirjeessä ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

911 Mina Tavaststjerna (Regina Antintytär) E.W.:lle 29.8.1868; 21.9.1868. PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

912 ”Wawa” (Regina Antintytär) E. W.:lle 25.5.1871: ”Regina ber fråga hvad de skola göra med den stora oxen ty den har blifvit så arg att de äro rädda att mata den fast den är kedjad.” PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

913 Mina Tavaststjerna (Regina Antintytär) Emma Wegeliukselle 14.7.1867: ”Då jag framförde ärendet angående den arga oxen på Koukanniemi sade Regina att man ej vågar hålla den ute emedan den anfaller människor och har redan sista veckan så illa stängt Drengfogden Wilhelm att han ännu ligger sjuk med svårt krossat bröst... Hushållerskan läfvade derföre skicka oxen till Pelkola så fort all vår sådd blifvit gjord.” PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

914 Vrt. Soinenen 1974, 207.

Koska Pelkolassa on niin vähän hevosia, pitäisi ainakin Wilhelmin rengeistä ja muonamiesten ajaa härillä – ainakin kolmea häristä voi nyt ajaa yksin – ne pitää laittaa heti järjestykseen ja hankkia rekiä, jotta härkiä voi käyttää erikseen Seikka voi tarvittaessa opettaa.⁹¹⁵

Kartanoiden vetohärät olivat pääosin oman kasvatustyön tulosta. Syntyneistä vasi-koista melko tarkkaan puolet oli sonneja, joista tarpeen mukaan valittiin kuohittavaksi ominaisuuksiltaan lupaavimmat yksilöt. Kirjeiden perusteella suurin osa hevosista puolestaan hankittiin joko vaihtamalla sukulaisten kanssa tai ostamalla markkinoilta ja huutokaupoista. Eräästä onnistuneesta vaihtokaupasta kertoi Gustava Emerentia Wirzenius seuraavaa:

Paul vaihtoi muutama viikko sitten hevosta Taxellin kanssa, hän antoi Alexan ja sai tilalle yhtä nuoren, hyvin kauniin tumman oriin, mielestäni hän ei hävinnyt vaihtokaupassa, molemmat T. ja P. ovat hyvin tyytyväisiä ja sanovat molemmat voittaneensa.⁹¹⁶

Usein hevoskauppoja hoitivat talojen isännät, mutta Pelkolassa emäntä sai tarvittaessa taipua siihenkin työhön:

Nuori ruuna pitäisi viedä Pelkolasta markkinoille ja myydä, jos siitä saa sopivan hinnan – jos Koukanniemen hevonen menee kaupaksi, voisi Sickan tulla Koukanniemen. Mene aikaisin ensimmäisenä päivänä markkinoille.⁹¹⁷

Hevosvoimien riittävyyden takaamiseksi oli järkevää kasvattaa hevosia myös itse. Kirjeissä mainitaan kartanoissa pidetystä oreista (ei kylläkään nimellä, vaan aina

915 G.W. E.W.:lle 19.11.1859: ”Då nu det finnes så litet hästar på Pelkola, så borde åtminstone Wilhelm af drengarne och spanmäls karlarne åka med oxarne – Det finnes redo för tre oxar att åkas allena de böra ställas genast i ordning och skaffas slädar, Så oxarna kan begagnas hvar för sig Seikka kan lära dem om behöfs.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

916 G.E.W. E.W.:lle 8.4.1853: ”Paul bytte för några veckor sedan häst med Taxel, han gaf Alexa och fick i det stället en lika ung mycket vacker mörk hingst, jag tycker intet han tappade på bytet, de äro begge två både T. och P. mycket nöjda och säga sig båda hafva vunnits.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

917 G.W. E.W.:lle 10.9.1855: ”Unga vallacken borde från Pelkola hemtas till marknaden och får säljas om pris erhålles – fås Koukanniemi hästen såld kunde så Sickan komma till Koukanniemi. Inställ Dig nu tidigt första dagen på marknaden.” Hevosten hinnoista 1850-luvulla kirjeessä ilman päivystä: ”Nuoren ruunan voi myydä tai vaihtaa jos siitä saa mieluiten 34 ruplaa hopeaa, sillä samalla hintaa ostin viisivuotiaan tamman – tänä vuonna hyvän hevosen saa 25–30 ruplalla.” ”Den unga vallacken kunde säljas eller bytas om det skulle fås hälst 34 rubel silfver, ty för samma pris köpte jag en fem års sto häst, i år borde goda häster erhållas för 25 å 30 rubel.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

”orina”), sekä syntyneistä varsoista.⁹¹⁸ Valtion siitosori, 6-vuotias raudikko, hankittiin Aittamäkeen kymmenen vuoden sopimuksella vuonna 1888.⁹¹⁹ Gustava Emerentia Wirzenius totesi kirjeessä tyttärelleen Pelkolaan sen olevan hyvin arka jostain vanhasta tapahtumasta johtuen ja pohti, saisikohan se uuden elämän heidän luonaan.⁹²⁰

Hevosten arvostetusta asemasta huolimatta varsa ei välttämättä aina ollut toivottu. Eräässä kirjeessään Regina Antintytär pyysi emäntäänsä päättämään pikaisesti, jätetäänkö pian syntyvä varsa henkiin vai ei.⁹²¹ Hevoset kuluttivat rehuvaroja ja ainakin pikkumarsoina saattoivat olla emänsä työnteon hidasteena. Oli sitten varsan mahdollisen lopettamisen syynä tamman suunnittelematon tiinehtyminen tai jokin muu tämän päivän ihmiselle vaikeasti ymmärrettävissä ollut seikka, oli asialla kiire, sillä taloudenhoitaja halusi emännän päätöksen asiasta ennen kuin varsa syntyisi. Erään kerran Gabriel lähetti kantavan tamman Pelkolaan varsomaan:

*Koska pelkään, että eräs hevonen pian varsoo, minun pitää lähettää se kotiin. Siltä pitää ottaa kengät heti pois ja pitää irti ainakin öisin. Tarvitsen tilalle toisen hevosen, jos olisit niin hyvä ja lähettäisit minulle jonkun työhevosta, toki ei vouldin, vaikka ne olisivatkin tulleet Turusta äskettäin.*⁹²²

Suomessa suurin osa hevosta oli vielä 1800-luvulla pieniä ja sinnikkäitä, vaatimattomalla ruokinnalla toimeen tulevia maatiaisrotuisia työhevosta.⁹²³ Kartanoissa pidettiin myös ajohevosta, joita ei perukirja-aineistossa ole eritelty työhevosta. Aittamäessä oli 1850-luvulla neljä ja vuonna 1874 yhdeksän hevosta.⁹²⁴ Pelkolassa hevosta oli puolestaan suunnilleen samoina ajankohtina kahdeksan ja kymmenen. Kirjeiden perusteella osa hevosta oli virkamatkoja varten pidettyjä ”parempia” ajohevosta.⁹²⁵ Suurin osa

918 G.W. E.W.:lle 4.4.1857. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

919 Laakso 1994, 134.

920 G.E.W. H.C.W.:lle 19.2.1888. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

921 Wilhelmina Tavaststjerna (Regina Andersdotter) Emma Wegeliukselle 2.6.1864. PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

922 G.W. E.W.:lle 20.3. ilman vuotta: ”I fruktan att hästen snart fölar, nödjas jag nu skicka den hem. Skona borde genast tagas undan den och den åtminstone om nätterne hållas lös, någon annan häst måste Du vara god och skicka hit i stället /n.b./ någon af arbets hästarne, dock ej fogdens, om ack de först nyligen hade kommit från Åbo.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

923 Solala 2021, 117–123; Bläuer 2015, 68, 77.

924 Laina-arviokirja Kejslerliga Finska Bankenin lainaa varten, lokakuu 1852; Paul Enok Wirzeniuksen perukirja 1874. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

925 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä. Wegelius kirjoittaa vaimolleen, että hänen pitää ottaa kotimatalle vaunujen eteen työhevonen, koska muita ei liikene. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

peltotöistä Aittamässä tehtiin vielä tuolloin härillä. Aittamäen neljästä hevosesta mahdollisesti yksikään ei ollut niin sanottu työhevonen. 1870-luvulla hevosten määrän lisääntyminen viittaisi siihen, että kartanolla oli nyt myös omia työhevosia.

Ruokinnan puolesta Pelkolan hevoset näyttävät olleen parhaassa asemassa muihin kotieläimiin nähden. Hevosia ruokittiin talvisaikaan heinällä ja oljilla sekä viljalla, kesällä ne saivat päiväsaikaan laiduntaa tuoreella ruoholla, mikäli työt antoivat myöden. Heiniä piti säästösyistä antaa hevosille vain tietty määrä ja se piti kantaa tarkoitukseen sopivissa koreissa, jottei arvokasta heinää varisisi matkalle.⁹²⁶ Tärkeitä hoitotoimenpiteitä oli myös kengitys, jota ilman hevosten kaviot olisivat kuluneet pillalle ja jalkoihin tullut pahoja virheasentoja.⁹²⁷ Erityisesti talvikylmällä hikiset hevoset loimitettiin ja sopivia loimia Kuhmoisiin tuotiin Hämeenlinnan seudulta saakka.⁹²⁸ Talli oli tärkeää pitää siistinä ja hevosista ja tallista huolehtivalla tallirengillä oli kartanon hierarkiassa erityinen asema.⁹²⁹ Tallin avaimista ja hevosista yleensä Gabriel Wegelius muistutti vaimoiaan kerran toisensa jälkeen pitämään huolta.⁹³⁰

Katso, että talli pidetään hyvin lukossa. Nyt pitäisi varmaan pitää hevoset sisällä yöaikaan – ja katsoa, että ne saavat kuivaa apetta...⁹³¹

Kaupunkiajoja, omia peltoja sekä kartanon päivätöitä varten torppareilla piti olla hevonen – kirjeissä torpparien hevosia mainitaan käytetyn Pelkolan ja Koukanniemen pelloilla. Köyhemmissä torpissa hevosia ei ollut mahdollisuus ruokkia ja hoitaa siten, että ne olisivat olleet päivätöihin riittävän hyvässä kunnossa.

Olipa surullista, että Priimus kuoli, toivottavasti vanha Stackt paranee. Koska torpparien hevoset ovat niin huonoja, täytyy Absorne pitää kesannon kynnessä ja aurat laittaa kuntoon.⁹³²

926 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

927 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

928 G.W. E.W.:lle 6.11. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

929 G.W. E.W.:lle 7.10.1845; U.W. E.W.:lle 4.5.1875. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

930 G.W. E.W.:lle 27.9.1846: 5.11. ilman vuotta. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

931 Esim. G.W. E.W.:lle 27.9.1846: ”Se till att stallet hållas väl låst. Numera borde väl hästarne hållas inne om nätterne – och de få torr hackelse...”. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

932 G.W. E.W.:lle 6.5.1854: ”Det är ledsamt att Primus dog mätte nu gamla Stact repa sig. När torpar hästarne äro så usla måste Absorne hållas till trädets plöjning och plogarne ställas i ordning.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Regina Andersdotterin Pelkolaan välittämät viestit eivät olleet kovin hienotunteisia:

*Trumbarin torpparin kanssa asiat ovat huonosti. Hänen hevosensa ovat niin huonoja, että ne väsyvät päivätöissä.*⁹³³

Raskaampiin ja ikävimpiin töihin ei myöskään haluttu käyttää omia hevosia vaan nimenomaan torppareiden, kuten alempi sitaatti osoittaa.

*Kyllä uudispelloilta voi vetää multaa lähimmälle pellolle, vaikka ei ole lunta – siihen ei tarvitse käyttää omia hevosia vaan torppareiden...*⁹³⁴

Kuljetushevosia lähetettiin toisinaan matkoille, joiden tiedettiin jo etukäteen olevan niille liian raskaita, ilmeisesti tämä riski oltiin valmiita ottamaan arvokkaan lastin perille kuljettamisen vuoksi:

*Parhailaan minulla on kaksi miestä ja hevosta kuljetusreissulla Helsinkiin, matka on 40 mailia pitkä, joten saa nähdä, selviävätkö hevoset siitä hengissä.*⁹³⁵

Myös torpparit osasivat hevosten käytön mielipiteidensä ilmaisun välineenä. Vuojoen kartanon 1829–1869 omistanut Lars Magnus Björkenheim totesi, että varsinkin ke-sannon kynnessä omia hevosiaan käyttäessään torpparit säästivät niitä, eivätkä kyn-täneet peltoa riittävän syvältä. Kartanon omat hevoset puolestaan saattoivat mennä taksvärkintekijöiden käsissä piloille, sillä niistä torpparit ottivat kaiken irti, ja tämän vuoksi härkien käyttö vetoeläimenä oli välttämätöntä.⁹³⁶ Myös Pelkolan kirjeistä löy-tyy esimerkki torpparien käsissä loppuun ajetuista hevosista:

933 Erica von Zanzén (Regina Antintytär) E. W.:lle 28.9. ilman vuotta: ”Trumbari Torpparn är dett aldeles dåligt med, hans hästar äro så dåliga, att de tröttna när de äro på dagsverke.” PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

934 G.W. E.W.:lle 10.12.1853: ”Det går nu an att släpa mull å kärret, till närmaste åkern, fast det ej är snö, dertill behöfs icke egna hästar utan endast torppare...” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

935 G.W. E.W.:lle 15.4. ilman vuotta: ”Som bäst har jag tvänne häster och karlar på transport skjuts till Helsingfors från borgs en resa af fyratotre mil, få se om hästarne vid lif hemkomma.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

936 Heikkilä 1995, 110; Handlingar hörande... 1851, 91, 201.

*Hevosemme on varmaan sairastunut huolimattomasta ajamisesta Pentin Kallea pitää muistuttaa ajamaan kunnollisesti.*⁹³⁷

Erityisesti paremman väen karryjen ja rekien eteen sekä satuloiden alle tarvittiin nopeita ja näyttävämmän näköisiä eläimiä. Näitä hevosia tuotiin ulkomailta ja jalostettiin sekä risteytettiin myös kotimaisten hevosten kanssa. Toimivat hevoset, joilla oli sekä ulkonäköä, että käsiteltävyyttä olivat kalliita ja tärkeitä omistajilleen. Niitä puhuteltiin hienolta kalskahtavilla nimillä, Pelkolan kartanossa nimeltä mainitaan 1850-luvulla viisi eri hevosta, Priimus, Stackt, Absorne, Sickan ja Tähti.⁹³⁸

Herrasväen vaunuja vedettiin hevosparilla, joiden yhteensopivuus sekä ulko-näöllisesti että toimivuudellisesti oli kokonaisuuden kannalta tärkeää. Hevospari ei voinut olla kooltaan tai etenevyydeltään kovin erilainen sujuvan matkanteon takaimiseksi ja pari sai mielellään olla myös rakenteeltaan saman tyyppinen ja -värinen. Paul Enok Wirzeniuksen ja Emma Wegeliuksen veli Oscar Wirzenius kuoli vuonna 1856 ja häneltä jäi jälkeen hevonen, jonka Paul Enok huusi Pelkolan väelle huutokaupasta. Hän halusi ensin pitää sen itse, koska sanoi hevosista olevan pulaa, mutta lupasi sitten myöhemmin samana kesänä lähettää sen Wegeliuksille, sillä se sopisi heidän pariinsa, josta nyt puuttui hevonen.⁹³⁹

Hevosiin tuntuu ihmisillä olleen erityisiä kiintymyssuhteita. Hevosten sairastaminen tai loukkaantuminen oli aina surun ja huolen paikka – välillä pitää kirjeitä lukiessa asiayhteydestä kirjeessä tarkistaa, puhuuko kirjoittaja ihmisestä vai eläimestä.⁹⁴⁰ Erityisen paljon hevosten hyvinvoinnista välittävälle henkilölle oli oma pilkkanimikin, ”hästgrätare”, hevositkijä:

Grönholmit olivat täällä käymässä syksyllä Edvin Tennbergin kanssa, mutta heillä oli epäonnea hevosensa kanssa, joka sairastui ja sai jäädä tänne joksikin aikaa, en voi ymmärtää, hän, joka on yleensä sellainen hevositkijä, oli juoksuttanut

937 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä: ”Genom vårdslöst åkande har säkert vår häst skadats, mätte den nu bli frisk och Penti Kalle ätminnas att åka beskedligt.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

938 G.W. E.W.:lle 6.5.1854; 10.9.1855. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

939 P.E.W. E.W.:lle 2.3.1856; 30.7.1856. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

940 G.W. E.W.:lle, 24.10.1846. ”Priimuksen jalan kanssa on sääli, toivottavasti se tulee kuntoon.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

*hevosen loppuun tulomatkalla, mutta saattoi olla hyvä aika hänen ymmärtää, ettei kannata pitää hevosta vain omistamisen vuoksi ilman muuta käyttöä.*⁹⁴¹

Suurtilan omistajalle hevosia olisi siis olemassa kahdenlaisia: työhevosia ja ajohevosia ja näistä työhevokset jakautuivat omiin ja torppareiden hevosiin. Kaikki hevoset eivät olleet samantarvoisia – työhevosilla oli ennen kaikkea niiden tuotannollinen arvo, ajohevosilla selkeästi myös esteettisiä sekä muulla tavoin tunteisiin vetoavia arvoja.

Suomessa häristä oltiin vähitellen luopumassa 1800-luvun loppua kohti tultaessa. Työkalujen tekninen kehitys ei enää suosinut hitaasti kulkevia ja kömpelöitä härkiä vaan ne suunniteltiin ensisijaisesti hevosvetoisiksi. Myös hevosten hyvinvointiin ja hevosjalostukseen alettiin kiinnittää entistä enemmän huomiota.⁹⁴² Vetoeläinten valinnalla on osoitettu olevan yhteys myös rehutuotannon resursseihin, sillä saman alan viljelyyn tarvittiin määrällisesti enemmän härkiä kuin hevosia.⁹⁴³ Tämän tutkimuksen kartanoissa härkiä käytettiin vetoeläiminä pitkään ja niitä käytettiin myös alueilla, joilla häristä vetoeläiminä oli jo aikaisemmin luovuttu kokonaan. On mahdollista, että Pelkolan kartanon emäntien vahvoilla sukuyhteyksillä Loimaan vanhalle härkäalueelle oli tekemistä asian kanssa. Suurin tekijä vetoeläinten hitaaseen vaihtumiseen oli kuitenkin mitä ilmeisimmin taloudellinen: laajojen pinta-alojen muokkaamiseen tarvittiin paljon vetoeläimiä ja härkien ylläpitäminen oli monin verroin edullisempaa. Torpparien hevosia käytettiin kartanon töissä, mutta niistä ei ollut apua, jos ne olivat ravinnon ja hoidon puutteessa kovin huonossa kunnossa. Häristä luovuttiin monin paikoin lopullisesti vasta, kun hevosvetoiset peltotyökalut peittosivat tehossaan selvästi perinteiset vaihtoehdot ja, kun hevosjalostus- ja kasvatus tarjosivat pelloille riittävästi kohtuuhintaista ja hyvälaatuista työvoimaa.

941 G.E.W. E.W.:lle 17.11. ilman vuotta. ”Grönholms var här i höstas med Edvin Tennberg på ett skutt men de hade otur deras häst sjuknade här och fick låf att blifva gvar här någon tid, jag kan intet begripa, han som brukar vara en sådan hästgrätare hade spräng kort hästen på hit färden, men det kunde nu äfven vara tid för honom att anse att intet det bär sig att hafva hästen bara för ägot och intet för gangnet.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

942 Solala 2021, 95–104.

943 Laine 2020, 324.

VARAUTUMINEN OSANA MAATILOJEN RESILIENSSIÄ

Vuonna 1860 koko Loimaan alueella sato oli jäänyt heikoksi ja Paul Enok Wirzenius kyseli sisareltaan Emmalta, miltä sato ja kylvöt heidän seudullaan näyttivät.⁹⁴⁴ Lähimmän perheensä lisäksi kartanoiden väki oli myös huolissaan muiden ihmisten hyvinvoinnista – kirjeistä heijastuu yhä aikakaudelle tyypillinen uskonnollisuus ja vastoinkäymisten selittäminen Jumalan tahdolla.⁹⁴⁵

*Luoja tietää, miten ihmiset selviytyvät tästä vuodesta ja mistä siemenvilja ensi vuonna otetaan*⁹⁴⁶

*Ajattelen kauhulla lähitulevaisuutta, sillä meillä on täällä seudulla ollut niin huono vuosi, etten ymmärrä, millä ihmiset tulevat elämään, eikä muillakaan seuduilla tilanne näytä paljon paremmalta, paikoitellen päinvastoin. Ruista sain kolmen ja neljän jyvän välillä, kevätiljoista en vielä tiedä, ne näyttivät hyviltä, mutta ovat tuskin välttyneet hallavahingoilta, ainakin herneet ovat lähes kaikki pilalla, perunaa ei tule juuri lainkaan, yleisesti sitä on kerjäläisten ja varkaiden ympäröimä niin että huolestuttavaa on ja pahemmaksi menee.*⁹⁴⁷

944 P.E.W. E.W.:lle 22.9.1860. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

945 Soikkanen 1991, 230–234.

946 P.E.W. E.W.:lle 25.10.1856: ”...Gud vet huru människorna skola slå sig ut öfver detta år och hvar utsäde skall tagas i vår.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

947 P.E.W. E.W.:lle 24.9.1867: ”Jag tänker med fasa på den närmaste framtiden ty vi får här på orten ett så dåligt år att jag icke begriper huru menniskorna skola lifnära sig och på andra orter lära förhållandet icke vara stort bättre kanske på sina ställen ännu sämre. Af rågen får jag mellan 3. och 4. kornet huru vårsädet kommer att gifva vet jag ännu icke nog såg det bra ut men torde icke vara fritt för frost skada åtminstone åron ärterne nästan alldeles förströda, poteter får jag så godt som intet, för öfrigt är man omgifven af tiggare och tjufver så att ängsligt är det och än värre blir det.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

...hän, joka meitä ohjaa, saisi antaa valoisampien aikojen pian tulla, sillä jos tällaiset ajat jatkuvat, en tiedä miten kaikki tulee päättymään, joka puolella mihin katsoo, näkee vain köyhyyttä, sairautta ja kärsimystä...⁹⁴⁸

Epävarmuus ja epätietoisuus tulevaisuudesta ovat maanviljelijälle töiden suunnittelun ja päätöksenteon kannalta kaikkein hankalinta, ja tämä heijastuu ilman muuta myös Pelkolan kokoelman kirjeistä. 1800-luvulla tieteen ja koulutuksen avulla vahvistui vähitellen usko siitä, että maan tuottavuuteen oli mahdollista omilla toimenpiteillä vaikuttaa. Arvaamattomasti käyttäytyvät säät ja muuttuvat markkinatilanteet tekivät kuitenkin varautumisesta ja tulevaisuuden suunnittelusta vaikeaa ja maataloilta vaadittiin paitsi selviytymis- myös sopeutumiskykyä.

Monet tilat eivät pystyneet voittamaan 1800-luvun maatalouden lukuisia haasteita. Maataloja ajautui konkurssiin maksuvaikeuksien takia ja omistuksistaan luopuivat sekä talonpojat että aateliset.⁹⁴⁹ Seuraavaksi pohdin, miten varautuminen tulevaan näkyy Pelkolan kirjekokoelman kirjeissä erityisesti ennen 1870-lukua.

Olkea et myy Ojalalle, etkä kenellekään muullekaan, sillä voi olla, että paluu-kuormassa tarvitsen tänne olkia, sitä paitsi ei haittaisi, vaikka sitä olisi varastossa toiselle vuodelle.⁹⁵⁰

Emma Wegelius oli tiedustellut mieheltään Gabrielilta, saisiko hän myydä huonona rehutalvena Ojalan torpparille rehuksi olkia. Wegeliuksen vastaus oli kuitenkin ehdoton. Huonoja vuosia oli ollut useita ja niiden perusteella epävarmoihin aikoihin oli syytä varautua. Naapurin hädän nähdessään Emman auttamisen halu olisi ollut suuri, mutta etäämmältä Wegeliuksen oli helpompi nähdä oman tilan selviytymisen kannalta järkevämpi vaihtoehto ja kieltää olkien myyminen.

948 P.E.W. E.W.:lle 13.1.1868: ”...jo måtte han som vakar öfver oss alla låta ljusare tider vandas, ty fortfar det ännu någon tid säsom nu så vet jag icke huru det skall slutas, man ser ju bara fattigdom, sjukdom och elände hvart man vänder sig...” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

949 Snellman 2012 on todennut tutkimuksessaan, että aatelin maaomistus kaventui merkittävästi 1800-luvun jälkipuoliskolta 1900-luvun alkupuolelle. Hän nostaa suurimmaksi yksittäiseksi syyksi maaomaisuuden vähenemiseen vuokra-alueiden lunastukset. Aineistossa aatelin maaomistusten väheneminen näkyy kuitenkin jo 1860-luvulta saakka, joten on mahdollista, että osa luopui tiloistaan niiden kannattamattomuuden vuoksi.

950 G.W. E.W.:lle 16.2.1856: ”Halm säljer du icke åt Ojala eller någon annan ty det kan ju hända att jag till retur fara behöfver hit halm, dessutom skadar ej att man har något till ett annat år i besparing.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Epäonnistuminen vaikka vain yhdellä viljelyn osa-alueella saattoi aiheuttaa vaikeasti paikattavan kierteen. Joinakin vuosina saattoi esimerkiksi käydä niin, että viljasato menetettiin lähes kokonaan, mutta eläinten rehuksi kerätty heinä ja olki onnistuivat kohtuullisesti. Ja toisaalta toisinpäin: talvet 1853 ja 1854 olivat sekä Aittamäessä että Pelkolassa vaikeita erityisesti eläinten rehun riittävyyden suhteen. Huonoina rehuvuosina tilannetta ratkottiin pääasiassa kolmella eri tavalla – rehuja säännöstelemällä ja syysteurastuksin sekä laidunruokintakauden venyttäminen mahdollisimman pitkäksi.⁹⁵¹ Syksyllä 1853 Wegeliuksen lehmät Koukanniemessä pääsivät sisälle navettaan vasta lokakuun loppupuolella maan peityttyä lumeen: ”*Eilen satoi lumi ja lehmät ovat tänään ensimmäisen päivän sisällä.*”⁹⁵² Rehut loppuivat seuraavana talvena, eikä niitä tahtonut saada edes ostamalla:

*Olkieni pitäisi riittää tammikuulle, loput pitää ostaa, heinävarantonikin ovat heikot.*⁹⁵³

*Täällä on suuri pula oljista, ne maksavat myös kolme ruplaa hopeaa. En varmaankaan lähetä hakemaan olkia ennen kuin olen kotona Koukanniemessä ja viljankannot on suoritettu... Karenin pitää jättää olkia minua varten, sillä niitä tarvitaan.*⁹⁵⁴

*Täällä alkaa karjan rehu olla lopussa, toivon, että ne pian pääsisivät ruoholaitumelle... Yritä nyt Emma-kulta pärjätä eläinten rehun kanssa, sillä se on niin kallista, päästä pienet eläimet aikaisin laitumelle, niin minä ajattelin tehdä.*⁹⁵⁵

Rehupulaa podettiin myös Aittamäessä:

951 Soininen 1974, 223–227.

952 G.W. E.W.:lle, 23.10.1853: ”*I går fall det snö och i dag äro kreaturen första dagen inne.*” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

953 G.W. E.W.:lle 3.12.1853: ”*Min halm lär räcka till Januari, sedan får jag köpa resten, äfven är mitt höförnåd ganska ringa.*” Huhtikuun lopussa 1853 Gabriel Wegelius kertoi heinää olevan vielä riittävästi, 20 ”pienempää lastia”, mutta olkia vain 20 kärvästä. 30.4. 1853. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

954 G.W. E.W.:lle, 12.2.1854: ”*Här är stor brist på halm den kostar äfven tre Rubel silfver – troligen skickar jag ej undan halm efter det jag kommer hem till Koukanniemi och spannmåls uppböörden till en del blifver förrättad... Karen må nu bara hålla halm för min räkning ty nog behöfs det.*” Olkien hausta myös kirjeissä G.W. E.W.:lle 20.1.1854; 19.2.1854; 4.3.1854; 25.3. ilman vuotta; kaksi kirjettä ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

955 G.W. E.W.:lle 22.4. ilman vuotta: ”*Här börjar äfven kreaturs fodret att blifva knapt, dock hoppas jag att lyckligen slippa till gräsbetet... Bjud nu till kära Emma att slå Dig ut med boskaps fodret, då det är så dyrt, släpp små fuslet tidigt på bete, så tänker äfven jag göra.*” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

*Talvi alkaa olla ohi – toivottavasti kohta jo alkaisi vihertää, karjan rehu alkaa olla lopussa.*⁹⁵⁶

*Naapurit kylvivät herneet ja kauran jo muutama viikko sitten, mutta me emme ole vielä kylväneet jyvääkään, kesannon kyntäminen on kuitenkin aluillaan, mikä onnistunee hienosti, meillä on kova pula karjan rehusta, heinästä ei voi edes puhua, mutta olkea pitää vielä jatkuvasti ostaa, se on ikävää, lampaat ja pikkueläimet ovat olleet jo pitkään ulkona.*⁹⁵⁷

Gabriel Wegelius opasti vaimoiaan säästäväisyyteen karjan ruokinnassa useaan otteeseen. Rehujen loppuminen oli Gabrielin kannustavasta sävystä päätellen Emmalle ahdistavaa. Karjan rehujen ostaminen olisi tullut niin kalliiksi, että mieluummin toivottiin ja luotettiin pian alkavan laidunkauden pelastavan tilanteen. Karjasta ei ollut laihimmillaan järkevää luopua, sillä se tuotti nälkäruokinnalla edes jonkin verran lantaa, joka oli välttämätöntä peltojen kasvun kannalta.⁹⁵⁸ Nautakarjaa ruokittiin Pelkolassa hyvänä vuonna lähinnä oljilla sekä vaihtelevista raaka-aineista valmistetulla appeella. Oljet olivat tarkoin säännösteltyä eläinten ravintoa.

Heinän käyttämisestä karjan rehuksi ei itse asiassa puhuta 1850-luvulla kirjoitetuissa kirjeissä kertaakaan, hevosten rehuksi kylläkin. Kirjallisuudessa on esitetty, miten kurjissa olosuhteissa rehujen puutteessa nautakarjalle syötettiin jopa hevosenlantaa.⁹⁵⁹ Tämän tyyppinen hätäruokinta tunnettiin kuitenkin myös Ruotsissa 1800-luvun jälkipuoliskolla ja vielä 1900-luvun alussa.⁹⁶⁰ Kirjeissä kuvaillun perusteella tapa ei ollut mitenkään poikkeuksellinen, vaan käytetty selviytymiskeino huonona rehuvuonna myös Pelkolan kartanossa. Gabriel Wegelius ohjeisti karjan ”lantarehun”

956 G.E.W. E.W.:lle 8.4.1853: ”Vintern tyckes nu börja och fara af med fart, skulle vi snart få grön mark ty vårt kreaturs foder vill vara så knapt...” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

957 G.E.W. E.W.:lle ilman päiväystä, ”Grannarna sädde här redan ärter och hafra för ett par veckor sedan, men vi hafva ännu intet sätt ett korn ehuruväl är det påbörjat med trädes plöjningen, hvilken nu skall gå gentilt, vi äro i nöd med vårt kreaturs foder hö må man intet tala om men halm måste man oupphörligt ännu köpa, det är bra tråkigt, fåren och små fölena hafva redan länge varit ute.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

958 Soininen 1974, 200–201.

959 Rekonen 2018, 85; Kuuluisin esimerkki aikalaiskertomuksista on Agathon Meurmannin Liuksialan kartanon karjanhoitoa koskeva kuvaus, tosin tämäkin muisto on kirjattu ylös myöhemmin. Meurman 1892, 12–13. Hevonen ei ole kovin tehokas rehunkäyttäjä ja osa sille syötetystä viljasta poistuu lannan mukana sulamattomana. Tämän vuoksi lannan joukossa oli itse asiassa nälkiintyneelle karjalle myös energiapitoista ravintoa. Paikoin tapana olleen ”hevosonnalla ruokkimisen” mainitsee kertomuksessaan Tyrvään pitäjästä myös Antero Varelius. Varelius 1853, 55.

960 Israelsson 2005, 172–173.

tekemiseen useammassa kirjeessään talvella 1853. Tämä on siinä mielessä erityinen tapaus, että Wegelius selvästi määrää yleensä karjanhoidosta vastuussa olevaa vaimoan toimimaan keinovalikoimansa ulkopuolella olevalla tavalla.

En ole vielä voinut laskea Pelkolan rehuvarantoja ja niiden kulutusta ja pyytäisinkin, että jos voisit auttaa minua siinä siten, että laskisit mitä tarvitaan. Minun mielestäni kaikki olki pitäisi tallata ja antaa hevoslannan kanssa – kaikki tallattu olki annetaan mitattuna koreissa – tämä ape on hyvää eikä sitä tarvitsi siksi keittää. Heinä pitää myös kantaa hevosille tallissa koreissa.⁹⁶¹

Rehupulasta sanon seuraavaa: vouldille pitää muistuttaa, että tallista kerätään kaikki jätökset koriin ja viedään navettaan appeen joukkoon – Minä näin lannan joukossa heinäroskaa ja apetta, tallia ei siltä osin hoideta hyvin, pidä sinä kultaseni sitä silmällä. Jos lehmät jäävät kotiin, käsket vouldin ja karjakon kirjaamaan tarkasti, miten monta kärvästä olkia ajetaan viikossa navettaan, montako menee appeeseen jne... Vaikka hevoset eivät ole saaneet vielä väkirehua, voisi niiden lannan sekoittamisen appeeseen jo aloittaa, se on parasta aloittaa syksyllä.⁹⁶²

Nyt en oikein tiedä, miten toimia karjani kanssa. Täällä he eivät halua antaa hevosen lantaa muuta kuin kuivana ja sekoitettuna olkeen – mutta miten sinä teet, eikö olisi vahvempaa antaa lanta pienen viljamäärän kanssa lämpimään veteen sekoitettuna?⁹⁶³

961 G.W. E.W.:lle 23.10.1853. ”Ännu har jag ej hunnit uträkna fodertillgången i Pelkola och fördelningar deraf, om Du nu äfven skulle hjälpa mig deri sålunda att Du skulle kalkylera hvad behöfs – Jag skulle anse att halmen borde stampas allt och gifvas med häst spillning – att allt der som är stampat först gifves efter mått med korgar – denna hackelse är god och torde derföre ej behöfva gruta – höet borde äfven i stallet med korg åt hästarne utminuterats.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

962 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä: ”I anseende till foder bristen så måste jag ännu anmärka att fogden borde tillse, att i stallet alla bunningar samlas i en korg och föres i fähuset i karet med annan hakelse, jag såg i spillningar hå rosk och hakelse, de hushålla derom ikke väl i stallet, håll kära du öga deröfver. Skulle kreaturen komma att förblifva hemma så påkalla fogden och dei ja, säg dem att de räkna hur många kärffvor halm, som i veckan otgå i fähuset, huru mycket som skäres till hackelse obl: spillnings styrningar borde nu vidtagas om föret varor... Ehuru hästarne icke fått gruta, så borde kanske hästspillning ejenast börjas att blandas med hackelse åt kreaturen, emedan det är bäst att genast om hösten börja dermed.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

963 G.W. E.W.:lle 12.11.1853: ”Nu vet jag ej rätt huru jag skall hushålla med boskapen – här vilja de ej gifva hästspillning annorlunda än tort och blandat med strö – men huru gör Du monne det ej vore mustigare att gifva dem spillningen baddad med varmt vatten och litet gruta –”. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Kirjeet eivät kerro pitikö karjan hätäruokintaan turvautua tämän talven jälkeen vielä uudelleen, mutta ottaen huomioon tulevien vuosien vaihtelevat sääolosuhteet, se ei ollut mahdotonta. Viimeisessä sitaatissa tulevat esille myös paikalliset erot ruokinnan tavoissa. Se, mikä oli Hattulassa totuttu ja normaali käytäntö, saattoi tuntua Koukanniemen työväestä vääraltä tai luonnottomalta ja he kapinoivat sitä vastaan. Perinteisiin pohjaavassa maailmankuvassa ei aina löytynyt sitä joustavuutta, jota sopeutumisessa ajallisiin muutoksiin maataloustuotannon jatkumiseksi tarvittiin.⁹⁶⁴ Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että karjasta huolehtiva työväki olisi ollut konservatiivista, vaan asia saattoi olla päinvastoin. Ehkä he näkivät nälkäruokinnan vaikutukset karjassa päivittäin, tai lannan syöttäminen ei tuntunut heistä oikealta. Maatilan omistajan tulevaisuuteen ja koko kartanoyhteisön taloudelliseen selviytymiseen tähtäävät arvot kohtasivat työntekijöiden nykyhetkessä kiinni olevat, pehmeämmät arvot.

Syysteurastukset olivat perinteisen maatalouden tärkeimpiä keinoja hallita eläimille käytettävissä olevan rehun riittävyttä.⁹⁶⁵ Eläimet olivat laidunkauden jälkeen myös kevättä paremmassa lihassa, ja liha säilyi suolattuna viileän talvikauden yli. Syyslahti oli tärkeä tapahtuma ja se myös mainitaan Wegeliusten ja Wirzeniusten kirjeissä vuosittain sadonkorjuun tavoin. Lahti ja siihen liittyvät päätökset kuuluivat kirjeistä saadun kuvan mukaan emännän toimivaltaan. Samalla suoritettiin myös valintaa säästettävistä eläimistä.

*Tee matkasi kanssa niin kuin haluat, mutta odotan sinua kyllä tänne joka tapauksessa, mitä lahtiin täällä tulee, niin se olkoon miten vain...*⁹⁶⁶

*Ensi postissa minun pitäisi saada tietää mitä teen lehmälle, jonka olimme päättäneet lahdatta – se lypsää yhä kannullisen – luulen, että meidän on yritettävä löytää lahdattava lehmä muualta... Kirjoita nyt, mitä mieltä olet lahdista, pitäisikö sieltä kysellä nautaa ja tuoda lihat tänne.*⁹⁶⁷

964 Darnhofer & al. 2016.

965 G.W. E.W.:lle 7.10.[1849] PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

966 G.W. E.W.:lle 17.9. ilman vuotta: ”Gör nu med Din resa som Du tycker men nog väntar jag Dig hit i alla fall – hvad slagten här beträffar så må det vara huru som hälst.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

967 G.W. E.W.:lle ilman päiväystä [söndags afton]: ”Nu biträd med nästa bud endast huruda kon som var bestämdt att slagtas mjölker en kanna i målet – så jag tror att man annorstädes borde skaffa slag... Skrif nu hvad Du tänker om slagten, märke man der borde höra efter slag och hemta köttet hit...” Samasta lehmästä myös kirjeessä 8.2.1857. ”Lahdattavaksi aiotti lehmä lypsää yhä kannun päivässä, joten en tiedä mitä tehdä lahdin kanssa...” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Loppuiko vilja kartanoista huonoina vuosina vai oliko karjan säästäväselle ruokinnalle jokin muu syy? Kauraa kylvettiin 1850-luvulla Pelkolassa neljännes kaikesta kylvöviljasta ja Aittamässä määrä oli kohonnut jo lähes puoleen kaikesta kylvöstä. Yksi selitys kauran viljelyn lisääntymiseen oli sen sopiminen uudismaille, joiden pinta-ala lisääntyi nopeasti 1800-luvun kuluessa. Kauran viljelyn lisääntymistä on myös pidetty merkkinä paremmasta karjan ruokinnasta ja sen viljelyn kaupallista merkitystä on pidetty vaikeasti selvitettävänä asiana.⁹⁶⁸ Ruotsin Uppsalan ja Västmanlandin läänin maataloutta tutkinut Matts Morell on todennut karjan viljaruokinnan vielä 1850-luvulla olleen suhteellisen vaatimatonta ja suurimman osan viljellystä kaurasta päätyneen myyntiin.⁹⁶⁹ Myös Loimaan seudulta myyntiin lähti 1800-luvun jälkipuoliskolla huomattavia määriä kauraa ja muuta rehua.⁹⁷⁰

Vuojoen kartanossa Eurajoella siirryttiin säännönmukaiseen kiertoviljelyyn 1830-luvulla Lars Magnus Björkenheimin tultua kartanon omistajaksi. Samalla lisättiin merkittävästi rehukasvien osuutta kaikista viljelykasveista. Tämä ei lisännyt karjan maidontuottoa, sillä tosiasiallisesti niiden ruokinta ei parantunut, vaan karjamäärää kasvatettiin lannan tuotannon lisäämiseksi aina tilaisuuden tullen.⁹⁷¹ 1850-luvun alun maanviljelyskokousten puheenvuoroissa useampi säätyläinen kertoi jo kokeilleensa karjan parempaa hoitoa ja ruokintaa sekä onnistunut parantamaan niiden tuottoa.⁹⁷² Nämä puhujat edustivat kuitenkin vain osaa säätyläisviljelijöistä, sillä toinen osa epäili yhä paranisiko karjan tuotos, vaikka sitä ruokittaisiin viljalla, eikä pitänyt sitä vielä tässä vaiheessa kannattavana.⁹⁷³

Kirjeiden mukaan kartanoissa riitti viljaa myyntiin myös huonoina vuosina – toisinaan sitä jäi jopa varastoihin huonon markkinatilanteen vuoksi. Kartanon omistajien valintoja ei kuitenkaan pidä tulkita liiaksi tämän päivän näkökulmasta, vaan muistaa huomioida ajalle tyypilliset toimintatavat ja olosuhteet. Vaatimattomaan ravintoon tottunut karja ei todennäköisesti olisi edes kestänyt vahvaa viljaruokintaa. Myymällä viljaa kartanoiden omistajat pystyivät maksamaan työntekijöiden sä palkat sekä äärimmäisessä hädässä myös ostamaan karjalle korsirehua. Tulevan

968 Vihola 1991, 51.

969 Morell 2022, 233–238.

970 Laakso 1994, 175.

971 Heikkilä 1995, 61–89.

972 Heikkilä 1995, 86; Berättelse öfver... 1849, 135–137; Handlingar hörande... 1851, 166–167, 175–178.

973 Handlingar hörande... 1851, 167–168.

vuoden viljasadon turvaamiseksi karjan pito huonon talven yli oli välttämätöntä ja tässä kartanon omistajat osoittivat lähintä maatalan resilienssin ulottuvuutta, puskurikykyä, eli kykyä sietää ja ratkaista nopeasti tapahtuvia häiriöitä, kuten äkillisiä säätilan muutoksia.⁹⁷⁴

Maatalouden kannattavuuteen ja maatalan resilienssiin vaikuttavat myös kokemuksen ja uuden tiedon yhdistämisen taito muutosten ennakoinnissa. Sopeutumiskykyä voidaan parhaimmillaan hyödyntää esimerkiksi sosiaalisten suhteiden kautta liikeverkostoja kehittämällä tai ennakoimalla sisä- tai maailmanpoliittisten painopisteiden muutoksia.⁹⁷⁵ Esimerkiksi Paul Enok Wirzeniuksen päätöstä perustaa Aittamäkeen olutpanimo voi ilman muuta pitää tilan tulevaisuuteen tähtäävänä ennakoivana toimenpiteenä. Wirzenius näki, miten viljakauppa oli laajenemassa globaaliksi uhaten ennen varmana tulonlähteenä pidetyn elintarvikekaupan hintoja. Investointi tulevaisuuden alaan osoitti suunnitelmallisuutta ja sopeutumiskykyä.

Keväällä 1868 pula viljasta oli Loimaan seudulla huutava ja paikkakunnalla turvaututtiin valtion takaamaan lainaan ruisjauhon hankinnassa.⁹⁷⁶ Myös siemenviljan saatavuustilanne oli kaikkialla Suomessa huono ja senaatin sekä keisarillisen hallituksen toimesta anottiin viljahankinnoille lainaa Saksasta ja Venäjältä.⁹⁷⁷ Asialla oli kevään lähestyessä kiire ja viljalla kova kysyntä, joten henkilökohtaisilla liikesuhteilla oli siemenviljan kaupoissa tärkeä merkitys. Loimaan seurakunnan hakemuksesta järjestetty siemenviljan osto tehtiin Paul Enok Wirzeniuksen tuntemalta kauppialta Saksasta.⁹⁷⁸ Oluttarvikkeiden kaupan ja henkilökohtaisten kontaktiensa avulla hänen oli onnistunut luoda toimivat liikesuhteet Eurooppaan.⁹⁷⁹ Viljaa jaettiin kaikille sitä tarvitseville paikkakunnan talonpojille ja myös Aittamäen torppareille.⁹⁸⁰ Sopeutumiskyky toimi tällöin paitsi oman tilan, myös koko paikkakunnan puolesta edullisella tavalla.

Paul Enok Wirzeniuksen kirjeestä sisarelleen Pelkolaan syyskuussa 1865:

974 Puupponen et al. 2017, 27; Darnhofer 2014, 467–468.

975 Puupponen et al. 2017, 27; Darnhofer 2014, 468.

976 Pöytäkirja Loimaan seurakunnan päätöksestä siemenviljan hankinnasta. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku. Laakso 1994, 353

977 Rantanen 2018, 158.

978 P.E.W. E.W.:lle 17.4.1868 ja A.R. E.W.:lle 22.5.[1868]. PkA, kotelo 5 ja 7. KA, Hlinna.

979 Paul Enok Wirzenius kävi kahdesti lääkärin määräämällä kylpyläkuurilla Itävallan Karlsbadissa vuosina 1864 ja 1865. A.R. E.W.:lle 11.9.1864 ja P.E.W. E.W.:lle 5.8.1865. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

980 Lista viljalainan jakelusta Loimaalla. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

Omien yhteyksien ylläpitäminen vaatii paljon työtä ja vaivaa erityisesti näinä huonoina taloudellisina aikoina ja Luoja tietää onko tietoa paremmasta, sillä tänäkään vuonna oman maapalasen tuotossa ei ole juuri kehumista, ruissato näyttää jäävän vaatimattomaksi harvasta oljesta päätellen, kevätviljasta tulee ehkä vähän parempi, oluellakaan ei ole ollut erityisen hyvää menekkiä ja kaikesta tästä huolimatta kustannukset nousevat vuosi vuodelta.⁹⁸¹

Tähän lyhyeen kirjekatkkelmaan sisältyy viittaus kasvinviljelyn kannattamattomuudesta huonona viljavuotena. Keväällä 1864 oli säätyjen päätöksellä vapautettu viljan tuonti ja vienti tullimaksuista tarkoituksena helpottaa Suomen olosuhteita sadonmenetysten vuosina.⁹⁸² Tullivapaa kaupankäynti laski viljan hintaa ja lisäsi tuontia, mikä kasvatti jo entisestään talousvaikeuksissa rypevien maanviljelijöiden ongelmia. Suuri syy alhaisiin viljanhintoihin oli myös se, että rahaa ei katastrofaalisessa tilanteessa yksinkertaisesti ollut.⁹⁸³ Maatilojen velkaantuminen oli karua todellisuutta ja pahimmillaan velkaantumiskierre johti tilojen pakkolunastuksiin. Velkaantuminen ei koskenut ainoastaan talonpoikia, vaan myös suureksi osaksi maatalouden tuoton varassa eläviä säätyläisviljelijöitä, joiden niskaan lisäksi sysättiin maatalouden uudistamiseen ja investointeihin liittyviä paineita.⁹⁸⁴ Lisäksi viljelyn kustannukset olivat nousemassa: riittämätön rehuntuotanto ja huonot sadot pakottivat turvautumaan kalliisiin ostorehuihin sekä keinoitekoiisiin maanparannusaineisiin.⁹⁸⁵

Nälkävuosien on katsottu osuneen ajallisesti maatalouden rakennemuutoksen alkuun sekä kohdelleen viljelmiä eri tavalla. Nälkävuodet osaltaan hidastivat kehityksen alkuunlähtöä ja toisaalta motivoivat uudistuksiin yksipuolisen tuotantosuunnan

981 P.E.W. E.W.:lle 13.9.1865: ”Får man bråka och bestyra för att kunna fullgöra alla sina förbindelser i synnerhet i dessa dåliga penninge tider och Gud vet om och när det kan bli bättre när man nu igen i år icke just kan skryta med särdeles god afkomst ifrån sin jordlapp, rågen ger här hos oss ringa afkostning i anseende till den glesa halmen, vårsådet lär väl blifva något bättre, ölet har ej heller haft någon synnerligen god afsättning, men allt detta oakstadd äro utgifterna allt i stegande är ifrån år.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

982 Rantanen 2018, 133.

983 Pitkänen 1991a, 49–50.

984 Jussila & Rantanen 2018, 11–12; Pitkänen 1991, 49–50.

985 Pellon maanparannukseen käytettiin kirjeiden mukaan Pelkolassa 1850-luvulla myös kalkkia, jota tilattiin erään hämeenlinnalaisen kauppiaan sekä Turussa asuvien sukulaisten kautta. G.W. E.W.:lle, ilman päiväystä; F.G. E.W.:lle, ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna. Loimaan seudulla alettiin viimeistään 1860-luvulla maanparannusaineeksi käyttää kalkkipitoista luujauhoa ja paikkakunnalle perustettiin myös oma luujauhomylly. Laakso 1994, 159. Luujauhoa myytiin myös isommissa erissä huutokaupoissa – vuonna 1865 Paul Enok Wirzenius oli matkustanut Raumalle tehdäkseen hyvät kaupat luujauhosta, mutta huutajia olikin ilmaantunut niin paljon, että hinta oli noussut liian korkeaksi. A.R. E.W.:lle 7.3.1865. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

Pelkolaan 1800-luvulla rakennettu järeä viljamakasiini sijaitsi kartanon editse kulkeneen tien varrella. Kuva: Pelkolan kartanoarkisto.

osoitettua haavoittuvuutensa.⁹⁸⁶ Suurtilojen viljelijöiden ei tarvinnut kokea nälkää omissa luissaan, mutta maataloudesta elantoaan tienavilla yrittäjillä alkoi seinä vähitellen olla vastassa. Suuret, rakenteelliset muutokset esimerkiksi maatilan tuotannonalassa ovat tyypillisesti osoitus pitkälle tulevaisuuteen tähyävästä resilienssin ulottuvuudesta eli muutoskyvystä tilanteessa, jossa toiminta nykyisellään ei voi jatkua.⁹⁸⁷ Suurten valintojen aika oli tulossa ja huonot vuodet tuntuvat kypsytäneen muutoksen siemenen sekä Loimaalla että Hattulassa.

986 esim. Rekonen 2018, 81; Laakso 1994, 129, 146–148.

987 Puupponen et al. 2017, 27.

*Uuden maatalouden
kokemus kirjeissä*

Tuotantosuunnan muutos kasvinviljelystä karjatalouspainotteiseen maatalouteen on keskeisimpiä 1800-luvun lopulla tutkittuja muutoksia maataloushistoriassa. Miten ja koska muutos näkyy tutkimani kokoelman kirjeissä ja muissa tuolta ajalta säilyneissä lähteissä? Gustava Emerentia Wirzenius kirjoitti vuoden 1879 lopulla tyttärelleen Pelkolaan:

*Saan nyt 20 kannua lisää maitoa päivässä ja se on aivan merkillistä...*⁹⁸⁸

Sitaatti kertoo tavoitellun muutoksen mukanaan tuomasta yllätyksestä. Maidon tuotannon lisäämiseen oli pyritty määrätietoisin toimenpitein, mutta sen toteutuminen sisälsi silti uuden elämyksen. Karjatalouden aseman nousu oli pitkän kehityksen tulos, jota edelsivät tutkimuksen tiloilla lisääntynyt yhteistoiminta muiden viljelijöiden kanssa yhdistysten ja maatalouskokousten muodossa. Karjan ruokinnan muuttaminen, jonka Axel Wirzenius oletettavasti toteutti tultuaan Aittamäen tilanhoitajaksi agronomiksi valmistuttuaan, aiheutti maidontuotannossa nopeita tuloksia. Siitä huolimatta emäntä sanoitti lehmien tuoton paranemisen omaksi saavutukseksi – joko vanhasta muistista tai vain siitä syystä, että hän oli edelleen tilan omistaja ja lehmät lypsivät hänelle.

Pelkolan kartanon kirjeisiin on tallentunut myös kappale maatalouskokousten historiaa. Ne kertovat eri henkilöiden valmistautumisesta vuonna 1870 Loimaalla ja Helsingissä järjestettyihin kokouksiin. Minkälaisia odotuksia kokouksiin liittyi ja millainen kokemus kokous järjestelyineen kartanoiden välle oli? Pohjimmiltaan syntyvässä maataloudellisessa seuratoiminnassa ja maatalouskokousten järjestämisessä oli kyse valtion talouselämän edistämisestä.⁹⁸⁹ Henkilökohtainen kannustin oman toiminnan muuttamiseen tai kehittämiseen sekä yhteistoimintaan osallistumiseen oli jokaisen yksittäisen viljelijän löydettävä itse. Uusien keksintöjen kaupallisiin soveluksiin ja markkinointiin tarvittiin runsaasti sosiaalisia taitoja, lisäksi ylimääräisten ponnistusten oli tulevaisuudessa luvattava riittävällä varmuudella hyvinvoinnin ja vaurauden lisääntymistä.⁹⁹⁰ Pohdin, millaiset asiat korostuvat vuonna 1870 järjestetyistä kokouksista henkilökohtaisiin lähteisiin jääneissä jäljissä ja miten ne vertautuvat virallisiin dokumentteihin jääneestä kuvasta?

988 G.E.W. H.C.W.:lle 16.11.1879: ”Nu har jag till 20 kannor mjölk om dagen någonting alldeles märkvärdigt...”. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

989 Niemelä 2003 480–481.

990 Rosenberg 1994, 18.

Sukupolvenvaihdos maatilalla on eräs tärkeimpiä tulevaisuuteen tähtäviä ratkaisuja sekä samalla eräs varmimmin ennakoitavissa olevista, sopeutumiskykyä vaativista tapahtumista.⁹⁹¹ 1870-luvun alussa sisarusten, Paul Enok Wirzeniuksen ja Emma Wegeliuksen omistamilla maatiloilla Aittamäessä ja Pelkolassa tilanne sukupolvenvaihdoksen suhteen oli hyvin ajankohtainen. Maataloustuotannon kannattavuus oli samaan aikaan epävakaalla pohjalla ja tiloilla varauduttiin tulevaisuuteen eri lailla. Sattumalla, aivan konkreettisesti elämällä ja kuolemalla, oli osansa sukupolvenvaihdoksen onnistumisessa, mutta samalla tehtiin myös useita tietoisia valintoja. Millä tavalla vanhemman sukupolven ennakointi ja nuoremman polven muutoskyky kohtasivat ajan haasteet? Mikä teki sukupolvenvaihdoksesta tiloilla vaikeaa tai helppoa?

Maatalouden uutuudet alkoivat näkyä Pelkolan kartanon kirjeissä erityisesti 1870-luvun lopulta lähtien. Uudet työkalut ja -tavat tulivat käyttöön tiloilla ja muutosprosessiin liittyi monenlaista kokemista. Koko yhteiskunnassa näkyvä modernisaatio tilallisessa avartumisessa ja yhteydenpidossa, säätyrajojen murtumisessa ja yksilöllistymisessä ei voinut olla näkymättä myös maalaiskartanon elämässä.⁹⁹² Oliko muutos uhka vai mahdollisuus? Nuoren sukupolven saama käytännön koulutus antoi eväitä maatalouden kehittämiseen, mutta miten työn fyysinen kokeminen vaikutti aikaisemmin sitä kokemattoman ajatusmaailmaan? Kirjemaininnat tarjoavat tietoa siitä, milloin tietyt toimenpiteet, vaikkapa uusien aurojen tai kylvökoneen käyttöönotto, tiloilla tapahtui, toisaalta joitakin muutoksia voi peilata vain niistä aiheutuneiden reaktioiden kautta. Myös ajalle tunnetuista muutoksista vaikeneminen on osaltaan lähes yhtä mielenkiintoista kuin se, mistä kirjeissä puhuttiin.

Karjatalouteen panostettiin voimakkaasti sekä Aittamäessä että Pelkolassa 1870-luvun lopulta alkaen. Uudistajia olivat kartanoiden ”nuoret” isännät, Axel Wirzenius ja Uno Wegelius, joiden nimet ovat jääneet historiaan edistyksellisinä maanviljelijöinä ja lypsykarjan jalostuksen edistäjinä. Viimeisessä luvussa tutkin eri lähteiden avulla, miltä muutos näytti erityisesti pitkän elämän muutosaikana eläneen Aittamäen vanhan emännän, Gustava Emerentia Wirzeniuksen, silmin. Maataloudessa muuttui paitsi tuotantosuunta, myös maatilanyrittämisen tapa. Jos tilan tuotantoa ei ollut mahdollisuutta määrättömästi lisätä, piti alkaa ansaita sivutuloina enemmän. Tämän mahdollisuuden antoivat metsätalous sekä valtion tukemat meijeri- ja karjatalouskoulut.

991 Puupponen & al. 2017, 31–32.

992 Kivimäki 2019, 31.

MAANVILJELYSKOKOUKSET KOHTAAMISPAIKKANA

Kuten olen yllä selvästi tuonut esille, seudulla tunnustetaan ne virheet ja puutteet, jotka maatalouteemme yleisesti liittyvät, ja sehän on jo hyvä merkki, sillä tilanteen ollessa sellainen voi myös odottaa hyvää tahtoa parempaa kohti ponnisteluun ja silloin on jopa olemassa vastaanottavuutta hyvälle neuvoille ja esimerkille.⁹⁹³

Vuoden 1870 alussa Paul Enok Wirzenius kirjoitti Satakunnan maanviljelysseuralle kirjeen, jossa hän kertoi Loimaan seudun maanviljelysoloista sekä ehdotti seuran maanviljelyskokouksen järjestämistä Loimaalla.⁹⁹⁴ Nälkävuodet olivat ajaneet jo ennestään alennustilassa olevan maatalouden kurjuuden alhoon. Peltoala oli käytävissä olevaan lannan määrään nähden liian suuri, peltojen vesihuolto huonolla tolalla ja peltotyökalut vanhanaikaisia sekä niittyviljely kokonaan laiminlyöty. Poikkeuksiakin oli ja hyvin hoidettuja viljelyksiä löytyi Wirzeniuksen mukaan erityisesti Alastaron suunnalta. Lisäksi hän piti positiivisena sitä, että seudulla tunnustettiin maatalouden ongelmat ja oltiin halukkaita tilanteen parantamiseen. Tällä perusteella oli hänen mielestään tärkeää hakea Satakunnan maanviljelysseuran maanviljelyskokousta järjestettäväksi Loimaalla. Kokous saattaisi innostaa paikallisia viljelijöitä tekemään tiloillaan niiden kipeästi kaipaamia uudistuksia.

Suomen Talousseura lähti 1800-luvun alkupuolella tavoittelemaan Ruotsin mallin mukaista läänikohtaisten maatalousseurojen järjestelmää. Sen tavoitteena oli levittää

993 P.E.W. Satakunnan maanviljelysseuralle 3.1.1870: ”Af hvad jag här äfven haft ovan anföra framgår tydligt att man här på orten inser och erkänner de fel och brister som vidlåda vårt jordbruk i allmänhet, och detta är ju redan ett godt tecken, ty der förhållandet är sådant der kan man äfven påräkna god vilja att sträfva till något bättre och der är man äfven mottaglig för goda råd och exempel!” Satakunnan maanviljelysseuran arkisto. KA, Turku.

994 P.E.W. Satakunnan maanviljelysseuralle 3.1.1870. Satakunnan maanviljelysseuran arkisto. KA, Turku.

tietoa maatalouden uusista menetelmistä maantieteellisesti mahdollisimman laajalle, ja kattavasti eri sosiaaliluokkien saataville.⁹⁹⁵ Lisäksi erityisesti vuosikymmenen lopulta alkaen järjestetyt yleiset maanviljelyskokoukset osoittautuivat merkittäväksi keskustelufoorumiksi ja tiedon välittämisen paikoiksi. Kokousten yhteydessä järjestettyihin näyttelyihin tuotiin esille maatalouden uusimpia saavutuksia ja palkintokilpailut kannustivat osaltaan tuottamaan yhä enemmän ja parempilaatuisia tuotteita.⁹⁹⁶ Talousseuralla oli tärkeä rooli Mustialan maatalousoppilaitoksen perustamisessa vuonna 1840.

Tämän tutkimuksen ensimmäisen sukupolven isännät Gabriel Wegelius ja Paul Enok Wirzenius olivat molemmat Suomen Talousseuran jäseniä.⁹⁹⁷ Vaikka Wegelius oli maataloudesta kiinnostunut, hänen tuomarintyönsä ei jättänyt tälle ”harrastukselle” paljon aikaa. Wirzenius oli yhtä lailla kiireinen, mutta omistautui elämänsä loppupuolella yhä enemmän kotitilaansa sekä maatalouden kehittämistä koskeviin keskusteluihin. Isäntien osallistumisesta maanviljelyskokouksiin on vaikea löytää tietoja ennen 1870-lukua.⁹⁹⁸

Uudenmaan ja Hämeen läänin maanviljelysseura (Nylands och Tavastehus läns landtbrukssällskap) perustettiin vuonna 1856 eräänlaisena vastaliikkeenä turkulaiskeskeisen Suomen Talousseuran toiminnalle.⁹⁹⁹ Uusi seura keräsi nopeasti jäseniä ja muutaman vuoden kuluttua jäsenistöön kuului jo lähes viisisataa henkilöä, säätyläisiä, virkamiehiä ja talollisia.¹⁰⁰⁰ Maatalouden kehittäminen paikallistasolla oli ollut Suomen Talousseurankin toiminnan ajatuksena, mutta tällä kertaa uuden seuran perustaminen oli enemmän seurausta luottamuspulasta sekä poliittisista erimielisyyksistä.¹⁰⁰¹ Gabriel Wegelius ei ehtinyt toimia maanviljelysseurassa ennen kuolemaansa vuonna 1861. Uno Wegelius sen sijaan oli seuran aktiivinen jäsen ja johtokunnan jäsen vuosina 1885–1899.¹⁰⁰² 1890-luvun alussa osa seuran hämäläisistä jäsenistä halusi erota vanhasta seurasta ja perustaa oman yhdistyksen, Hämeen läänin

995 Niemelä 2003, 482

996 Niemelä 2003, 482–487.

997 Kejslerliga Finska Hushållnings-Sällskapets Handlingar. Fjerde Tomen. Åbo 1856.

998 Ensimmäisistä, vuosina 1847 ja 1852 järjestettyjen kokousten osallistujaluetteloista heidän nimiään ei löydy. Protocoll, hållet vid Allmänt Landtbruks-möte i Åbo Stad, den 2, 3 och 4 November 1847. FHS A I 42. Suomen talousseuran arkisto, Åbo akademi.

999 Björklund 2005, 21.

1000 Björklund 2005, 27; Niemelä 2003, 483; Kaukovalta 1931, 410.

1001 Björklund 2005, 21–27.

1002 Björklund 2005, 411.

maanviljelysseuran. Resurssien jakautuminen vaikutti merkittävästi seuran taloudellisiin toimintamahdollisuuksiin.¹⁰⁰³

Paul Enok Wirzenius kutsuttiin Satakunnan maanviljelysseuran jäseneksi ja hän vastasi kutsuun myöntävästi huhtikuussa 1869.¹⁰⁰⁴ Seura oli perustettu Porin maanviljelysseuraksi vuonna 1861, mutta vuonna 1867 sen toiminta-alueeseen liitettiin myös Loimaa, Alastaro ja Metsämaa ja samalla nimeksi vaihdettiin Satakunnan maanviljelysseura.¹⁰⁰⁵ Heti jäseneksi päästyään Paul Enok Wirzenius haki seuran vuosikokousta järjestettäväksi Loimaalla. Aika oli nyt oikea, eikä hän joutunut toimimaan asiassa yksin, vaan oli kerännyt myös koko joukon paikallisia isäntiä kokouksen järjestelijöiksi. Järjestelytoimikuntaan kuuluivat hänen lisäksi ”rustmestari” A. Thulin, rusthollari Juha Brusila Alastarolta sekä talollinen Juha Alatalo Oripäästä.¹⁰⁰⁶ Kokouksen paikaksi ehdotettiin leskirouva Thulinin omistamaa Haaroisten kartanoa Niinijoella. Tämän hakemuksen perusteella Satakunnan maanviljelysseura päätti järjestää seuraavan yleisen kokouksensa kesäkuun 28. ja 29. päivä 1870 Loimaalla.¹⁰⁰⁷ Kutsussa kokouksen ohjelmasta kerrottiin seuraavaa:

Kokouksessa keskustellaan maanviljelystä ja taloushoitoa koskewia kysymyksiä, pidetään eläinten, karjan-antimien, maanviljelystuotteiden ja käsiteosten näyttelö, toimittetaan kilpakyntö sekä annetaan palkintoja etewimmistä näyttelö-esineistä ja taitavasta kynnöstä. Paitsi sitä jaetaan myöskin seuran tätä ennen kilpailtawaksi julistamat palkinnot hywin hoidetuista maatiloista, hywin järjestetystä karjanhoidosta sekä parhaiksi katsotuista pienistä kirjoituksista maanviljelykseen kuuluwista aihioista.”¹⁰⁰⁸

Maakunnallisia maatalousnäyttelyitä järjestettiin yleensä seurojen vuosikokousten yhteydessä ja niillä on katsottu olleen suuri merkitys innovaatioiden leviämisen kannalta, sillä ne järjestettiin usein maaseutupaikkakunnilla. Uudistuksiin ja tuotannon tehostamiseen tähtäävien näyttelyiden palkintona jaettiin yleensä rahaa, mutta ne olivat myös muutoin arvostettuja.¹⁰⁰⁹ Kokousten järjestäjät lahjoittivat usein niiden

1003 Björklund 2005, 126–127.

1004 Paul Wirzenius Satakunnan maanviljelysseuralle 14.4.1869. Satakunnan maanviljelysseuran arkisto. KA, Turku.

1005 Kaukamaa & Lähdeoja 1961, 46, 53.

1006 Åbo Underrättelser 3.3.1870, No 34, 3.

1007 Ca:4 Johtokunnan ja yleisten kokousten pöytäkirjat liitteineen (1869–1871). Satakunnan maanviljelysseuran arkisto. KA, Turku.

1008 Satakunnan maanviljelysseuran maanviljelykokouksen kutsu. Satakunnan maanviljelysseuran arkisto. KA, Turku.

1009 Niemelä 1996, 98.

onnistumiseksi sekä työtä että varojaan, mikä säästi seuran omaa kassaa käytettäväksi muuhun toimintaan.¹⁰¹⁰

Myös Paul Enok ja Gustava Emerentia Wirzenius olivat mukana järjestämässä maanviljelyskokousta ja kutsuivat mukaan useita sukulaisiaan, vaikka nämä eivät asuneet Satakunnan seuran alueella. Esimerkiksi Pelkolan Emma Wegelius jälkikasvuineen oli kovasti toivottu ja kutsuttu vieras kokoukseen.¹⁰¹¹ Emma itse odotti innokkaasti kokousta ja matkaa Loimaalle:

*Haluaisin kovasti matkustaa Loimaalle siihen maatalouskokoukseen 28. ja 29. päivä tätä kuuta ja ajattelin tapaavani siellä sinut.*¹⁰¹²

Emma antoi myös pojalleen Unolle ohjeita siitä, miten saapua Haaroisten kartanossa järjestettävään tapaamiseen. Hän ajatteli heidän säästävän matkustuskustannuksissa majoittumalla Aittamässä ja matkustamalla yhdessä, sillä hänellä oli juuri sillä hetkellä rahasta tiukkaa.¹⁰¹³

Yllättävän sukulaisvierailun vuoksi Emmän osallistuminen Satakunnan maanviljelysseuran kokoukseen Loimaalla jäi toteutumatta. Kirjeessään Unolle viikkoa ennen tapahtumaa hän edelleen painotti, miten tärkeää tämän olisi siihen osallistua.¹⁰¹⁴ Lopulta Unokaan ei päässyt osallistumaan ja Paul Enok oli kovin ihmeissään, mihin Pelkolan väki oli joutunut. Hän kertoi kokouksen menneen hyvin ja monien sukulaisen, anopin Åvikista, siskojensa perheiden, Schultzien ja Grönholmien, olleen paikalla ja majoittuneen Aittamässä.¹⁰¹⁵

Kokouksen tapahtumista raportoitiin seuraavalla viikolla sanomalehdistössä. Muun muassa Sanomia Turusta kertoi, miten kokouksessa oli ollut läsnä ”läänin maaherra sekä paljon muita herrasmiehiä ja talonpoikaista kansaa.” Ensin pidettyjen puheiden ja maanviljelysseuran kokouksen jälkeen vuorossa oli keskustelua ja päivällinen, joka nautittiin kartanon puutarhassa maljoja nostellen. Päivällisen jälkeen tutustuttiin paikalle koottuun näyttelyyn – esillä oli eläimiä kanoista sonneihin, voita, juustoja ja muita

1010 Kaukamaa & Lähdeoja 1961, 56.

1011 A.R. E.W.:lle 2.6.1870. Andriette kutsui Emmaa niin Wirzeniuksten kuin omasta puolestaankin ja sanoi heidän voivan majoittaa tarvittaessa väkeä myös Laarimässä. PkA, kotelo 7. KA, Hlinna.

1012 E.W. U.W.:lle 9.6.1870.: ”Vet Du att jag skulle hafva så lust att resa till Lojm: till det Landtbruks möte där blir den 28. och 29. dennes och jag har tänkt att där möta Dig.” PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

1013 E.W. U.W.:lle 9.6.1870. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

1014 E.W. U.W.:lle 17.6.1870. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

1015 P.E.W. E.W.:lle 8.7.1870. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

maatalouden tuotteita sekä monenlaisia käsitöitä. Palkintoja saivat lukuisa ja kirjava joukko osallistujia koko läänin alueelta. Toisena päivänä suoritettiin kilpakyntö ja palkittiin useita henkilöitä hyvin hoidetuista viljelyksistä sekä kilpikirjoituksissa menestyneitä. Myös toisena päivänä ohjelmaan kuului puutarhassa nautittu päivällinen.¹⁰¹⁶

Maatalouskokouksin ja näyttelyin pyrittiin paitsi tuomaan esiin maatalouden uutuuksia ja saavutuksia, myös luomaan yhteishenkeä ja ”kohottamaan taistelutahtoa” vaikeiden katovuosien jälkeen. Kokousten funktio oli taloudellinen, mutta tutkimieni kirjeiden perusteella myös mitä suurimmassa määrin sosiaalinen. Toki voidaan ajatella jo pelkän kestitsemisen ja seurustelun olleen seuraelämää kaivanneelle herrasväelle palkitsevaa, mutta ammatillisesti suurten muutosten edessä oleva maatalousala tarvitsi myös yhteisön tukea. Tulevaisuutta varten oli syytä varautua, vahvistaa ja kasvattaa sosiaalisia verkostoja. Uutuuksia kokeilleiden neuvot, kokemukset ja vertaistuki olivat yhtä tärkeässä asemassa kuin esillä olleet keksinnöt.¹⁰¹⁷

Ensimmäinen laaja maatalousnäyttely Suomessa järjestettiin syyskuussa 1870 Helsingissä valtakunnallisen maanviljelyskokouksen yhteydessä.¹⁰¹⁸ Loimaan kokouksessa Satakunnan maanviljelysseura valitsi edustajansa tähän aikaisempia laajempaan maanviljelyskokoukseen. Asiamiehiksi valittiin ”tuomarit Wirzenius ja v. Knorring, maamittari Wahlroos, paroni Cedercreutz, rusthollarit Prusila Alastarolta sekä Kiwiranta ja Malm Tyrväestä, talolliset Warheenmaa Lawialta, Wanhatalo Jämijärveltä ja Alatalo Orippäästä.”¹⁰¹⁹ Hyvissä ajoin ennen kokousta Paul Enok Wirzenius valmistautui puheenvuoroonsa Helsingissä vierailemalla Eugén von Knorringin luona Kokemäellä.¹⁰²⁰ Sekä Wirzenius että hänen tyttärensä Johanna kertoivat kirjeissään Emma Wegeliukselle suunnitelmista poiketa matkalla Pelkolaan.¹⁰²¹

*Isä pyytää minua kirjoittamaan, että hän tulee olemaan maatalouskokouksessa Helsingissä, joka on 5. syyskuuta ja hän on ajatellut tulla Pelkolan kautta niin, että hän voisi tulla kolmas päivä Pelkolaan...*¹⁰²²

1016 Sanomia Turusta 8.7.1870 No 27, 1–2. Näyttelyn merkityksestä myös Laakso 1994, 152–153.

1017 Tilan verkostot ja sosiaaliset suhteet ovat oleellisia maatalon sopeutumiskyvyn kannalta. Puupponen & al. 2017; Darnhofer & al. 2016. Vrt. Keskinen 2012, 329.

1018 Niemelä 2003, 486; Anttila 1874, 51.

1019 Sanomia Turusta 8.7.1870, No 27, 2.

1020 U.W. E.W.:lle 23.8.1870. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

1021 P.E.W. E.W.:lle 8.7.1870. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

1022 J.W. E.W.:lle 12.8.1870: ”Pappa beder mig skrifva, att han skall vara der på landbrukes mötet i Helsingfors som är den 5 September han har tänkt komma Pelkola vägen så att han då der tredje skulle komma till Pelkola...”

Myös nuori Uno Wegelius, joka oli samaan aikaan Eugén von Knorringin oppilaana Kokemäellä, odotti pääsevänsä mukaan Helsingin kokoukseen.

*Toivon voivani osallistua Helsingin maatalouskokoukseen, josta odotan saavani sekä hyötyä että huvia.*¹⁰²³

Itse kokouksessa ”nimituomari Wirzenius” pääsi ääneen kokouksen kolmantena päivänä, jolloin otettiin keskusteltavaksi kokouksen kolmastoista, karjanjalostusta koskeva kysymys. Keskustelussa pohdittiin ulkomaisten karjarotujen sopivuutta Suomen olosuhteisiin, sekä kokemuksia risteytyksistä kotimaisen karjarodun kanssa. Loimaalle oli tuotu ayrshirerotuista karjaa jalostusta varten ensimmäisen kerran jo vuonna 1849.¹⁰²⁴ Wirzenius otti omassa puheenvuorossaan kantaa karjan laidunruokintaan. Hänen näkemyksensä mukaan Suomen huonot laitumet vaikeuttivat erityisesti tuontikarjan sopeutumista paikallisiin oloihin. Wirzenius kertoi ruokkineensa karjaa talvisaikaan välttävästi ja kesällä laiduntaneensa niitä hyvillä laitumilla. Tästä huolimatta karja palautui syksyllä laitumelta huonommassa kunnossa kuin mitä se oli sinne mennessään ollut.¹⁰²⁵

Myöhemmin Wirzenius otti kantaa maatalouskoulutusta koskevassa keskustelussa ystäväänsä Eugén von Knorringia tukien. Hän oli tämän kanssa yhtä mieltä siitä, että teoriaopintojen sijaan maatalouden perusteiden koulutuksessa pitäisi painottaa enemmän käytännön töitä sekä töiden johtamista. Von Knorringin ja Wirzeniuksen mielestä tuleville työnohtajille olisi välttämätöntä harjoitella työtään ensin jollain suuremmalla tilalla tai muuten oli vaarana, että he koulusta valmistuttuaan ja aloitettuaan korkeasti palkatussa tehtävässään tulisivat ”itseluloiseksi ja omarakkaaksi” ja tämä ominaisuus tulisi sitten vaivaamaan heitä heidän loppuikänsä ajan.¹⁰²⁶

Valinta maatalousseuran edustajaksi ja panelistiksi Helsingin maatalousnäyttelyyn osoitti, että Paul Enok Wirzeniuksella mielipiteineen oli merkitystä suomalaisessa maatalouskeskustelussa. Halu valmistautua kokoukseen Kokemäenkartanossa puolestaan osoitti, että Wirzenius koki myös itse tilaisuuden tärkeäksi. Ehkä hän kaipasi myös vahvistusta ajatuksilleen laajalti eteväksi ja ennakkoluulottomaksi tunnetun

1023 U.W. E.W.:lle 20.8.1870: ”Jag hoppas sedan få göra en resa till Helsingfors landtbruksmöte, der jag väntar mig såväl nytta som nöje.” PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1024 Du:4 viisivuotiskertomus 1851–1855. Turun ja Porin lääninhallituksen lääninkanslian arkisto. KA, Turku. Nämä yksilöt eivät kuitenkaan ilmeisesti tulleet Aittamäkeen, vaan muille tiloille.

1025 Kertomus kuudennesta yleisestä Suomen Maanviljelyskokouksesta Helsingissä... 1870, 70–75.

1026 Kertomus kuudennesta yleisestä Suomen Maanviljelyskokouksesta Helsingissä... 1870, 81–89.

von Knorringin luota. Kokoukseen osallistujat eivät syksyn 1870 keskusteluissa päätyneet yhteisymmärrykseen karjanjalostuksen tai -hoidon suunnasta ja tavoitteista, mutta mielipiteiden ja kokemusten jakamista he pitivät tärkeänä.¹⁰²⁷ He valmistautuivat suureen muutokseen tutustumalla mahdollisimman perusteellisesti erilaisista karjanhoidon tavoista ja jalostuksesta saatuihin kokemuksiin.¹⁰²⁸ Näyttäisi siltä, että peloista ja ennakkoluuloista huolimatta he olivat avoimia uudelle tiedolle ja sen mukanaan tuomille mahdollisuuksille.

Maatalouskokousten motiivit olivat moniulotteisia. Niillä oli pyrkimyksensä sekä henkilökohtaisella ja taloudellisella tasolla että osana eliittien perinteisiä, hyveellisyyden ihanteisiin kuuluvia arvoja.¹⁰²⁹ Kehittävät yhteistoiminnan muodot löytyivät ehkä mukavan yhdessäolon ja asia-aiheiden välimaastosta, jossa luotiin uusia sosiaalisia suhteita ja kerättiin luottamusta.¹⁰³⁰ Henkilökohtaisesti kokoukset olivat selvästi yhteisen ajanvieton paikkoja. Niissä tavattiin sukulaisia ja pidettiin hauskaa yhdessä, kuten nuorten miesten kirjeistä selvästi huomaa. Axel Wirzenius kirjoitti eräästä opiskeluaikanaan järjestetystä kokouksesta:

*...klo 7 aamulla kaikki olivat valmiita lähtemään maatalouskokoukseen Anolaan, menin tietenkin mukaan ja vietin siellä kaksi päivää ja tulin siihen lopputulokseen, että se oli enemmän juopottelukokous kuin maatalouskokous, aika mukavaa siellä oli siitä huolimatta...*¹⁰³¹

Tästä syyskuun 5. ja 6. päivänä 1877 lopulta Viikkalan kartanossa Ulvilassa järjestetystä Satakunnan maanviljelysseuran vuosikokouksesta uutisoitiin Satakunta -lehdessä kolmessa eri numerossa sekä Länsi-Suomi lehdessä.¹⁰³² Ensimmäisenä, kolme

1027 Kertomus kuudennesta yleisestä Suomen Maanviljelyskokouksesta Helsingissä... 1870, 81.

1028 Vrt. Rosenberg 1994, 9–19.

1029 Wolff 2020, 101: Hyveelliselle kansalaiselle kuuluvia ominaisuuksia olivat muun muassa rehellisyys, yhteisen hyvän tavoittelu ja osallistuminen yhteisten asioiden hoitamiseen; vrt. Hakanen et al. 2020, 154–155.

1030 Tämä lähes tähän päivään saakka ylläpidetty mielikuva oli pitkälti aikansa propagandaa, jolla pyrittiin pitämään kiinni ja vahvistamaan säätyjen rajoja ja yhteiskunnallisen järjestyksen pysyvyyttä. Maanviljelijöinä talonpojat toimivat kuitenkin suunnitelmallisesti ja rationaalisesti, kuten mm. Kirsi Laine on talonpoikaista toimijuutta koskevassa tutkimuksessaan osoittanut. Laine 2020.

1031 A.W. H.C.W.:lle 15.9.1877: ”...kl. 7. om morgänen och fann då alla här färdiga att genast afresa till landbruksmötet på Anola; jag följde naturligtvis med och dröjde der i två dagar, samt kom till det resultatet att det var mera ett supmöte än ett landbruksmöte, ganska trefligt var det i alla fall.” PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1032 Satakunta 8.9.1877. No 36; 15.9.1877 No 37; 22.9.1877 No 38; Länsi-Suomi 8.9.1877. Kokous oli tarkoitus järjestää Anolan kartanossa, mutta se siirtyikin viime hetkellä Edvin Avellanin omistamalle Viikkalan tilalle.

Helsingin vuoden 1870
maanviljelyskokousta
ja näyttelyä varten lyöty
mitali. Kuva: Museovirasto.

päivää kokouksen jälkeen, julkaistiin seuran esimiehen, maisteri ja tilanomistaja Edvin Avellanin tunteikas ja isänmaallinen puhe maatalouden tilasta, edellisvuosien kehityksestä ja tulevaisuuden haasteista. Puheessaan Avellan korosti koulutuksen tärkeää merkitystä maan talouden kehitykselle. Viikko kokouksen jälkeen julkaistiin siitä kirjoitettu raportti, jossa kuvailtiin kokouksen ohjelmaa: esimies oli pitänyt puheen, lukenut edellisen vuoden toimintakertomuksen, seuraavaksi oli käyty keskustelua ennakoon päätetyistä kysymyksistä – keskusteluaiheita oli ehditty käsitellä vain kaksi. Lopuksi jutuissa lueteltiin näyttelyissä palkitut henkilöt ja palkinnot. Tämä esimerkki on omiaan muistuttamaan historian tapahtumiin liittyvistä erilaisista näkökulmista ja niiden meille välittämästä kuvasta. Vaikka perhekirjeet ovatkin lähteinä värikkäitä ja ansaitsevat osakseen kriittistä tarkastelua, muistuttavat Wirzeniuksen kirjeen tunnelmat sanomalehdissä raportoituun verrattuna lähdekritiikin tärkeydestä.

Ensimmäiset maatalouskokoukset 1850-luvun taitteessa olivat pääosin ruotsinkielisiä, ja niiden osallistujista pääosa oli säätyläisiä.¹⁰³³ Tämän jälkeen maatalouskokouksista tuli kaksikielisiä ja niihin osallistui yhä enemmän eritaustaisia viljelijöitä – 1800-luvun lopulla myös suurtilallisiin kuului enenevässä määrin talonpoikaisia viljelijöitä.¹⁰³⁴ Perinteisessä maataloudessa yhdessä tekemisellä ja talkoilla oli tärkeä funktio. Ammatillistuvalla maatalousalalla yhteiskuntaluokkien väliset erot alkoivat madaltua ja ymmärrettiin, miten paljon voidaan hyötyä yhdistämällä tieteen uusimmat tulokset, koulusivistys ja rautainen, ylisukupolvinen käytännön osaaminen, ”talonpoikaisjärki”. Taloudellisen edun tavoittelua teknologisen kehityksen avulla pidettiin niin tärkeänä, että oltiin valmiita kohtaamaan ennakkoluuloja ja luopumaan turvallisista vanhoista tavoista.¹⁰³⁵

1033 Niemelä 1996, 95.

1034 Niemelä 1996, 96. Kaukamaa & Lähdeoja 1961, 57.

1035 Mokyř 1992, 182, 186–190.

MAATALOUDEN EDISTYSASKELEET JA KOKEMUS

Innovaatioiden käyttöönotossa on usein kuvattu esimerkin voimaa, sitä, miten uutuu-
det levisivät vähitellen, kun joku riittävästi paikallista arvovaltaa omaava henkilö
uskalsi ottaa niitä käyttöön ja pystyi osoittamaan niiden taloudellisen paremmuuden
vanhoihin menetelmiin nähden.¹⁰³⁶ Aikaisemmin on esitetty, miten esimerkiksi uuden
teknologian käyttöönottoon liittyi monia kannustavia ja toisaalta jarruttavia teki-
jöitä.¹⁰³⁷ Uudet ajatukset ja toimintatavat saattoivat aiheuttaa epävarmuutta ja jopa
syyllisyudentunnetta. Veikko Anttilan mukaan eräät maatalouden uudistukset, ku-
ten heinän peltoviljely ja raudasta valmistettujen painavien peltotyökalujen käyttö
loukkasivat paikoin perinteistä normijärjestelmää ja niiden käytön pelättiin johtavan
rangaistukseen.¹⁰³⁸ Miltä uuden kokeminen tuntui 1800-luvulla kirjeitä kirjoittavasta
säätyläisviljelijästä tai hänen perheenjäsenestään?

Miten kuvata uuden oppimisen kokemusta konkreettisemmin, kuin innokkaan
nuoren opiskelijan sanoin:

*Torstaina olimme kaikki viisi (nimittäin Knorring, Trenckell, Mechelin ja Falck, joka
on myös täällä oppilaana ja minä) ulkona kesantoa kyntämässä. Olimme ahkeria
ja kynsimme kolme tuntia aamu- ja kolme iltapäivällä, ja tulemme jatkamaan siten
koko ensi viikon huomisesta lähtien. Mitä äidin auroihin tulee, olin oikeassa, kun
sanoin, etteivät ne ole samoja kuin Knorringilla, sillä ne ovat Näfveqvarn Nro viisi
ja Knorringilla on Öfverumin Nro yhdeksän, mutta ne ovat yhtä hyviä, sillä ero*

¹⁰³⁶ Anttila 1974, 184–185.

¹⁰³⁷ Esim. Rosenberg 1994, 9–23.

¹⁰³⁸ Anttila 1974, 190.

*niiden ja Öfverumin hyvin kulkevan auran välillä on aivan merkityksetön, tulee olemaan hauskaa päästä kokeilemaan niitä ensi kesänä, kun niitä ensin vähän kulutetaan ja kunhan minä opin kyntämään, jonka toivon tapahtuvan pian.*¹⁰³⁹

Uno Wegelius oli Kokemäenkartanossa monessa suhteessa uuden äärellä. Hän koki työhön tarttumisen ja itse tekemisen merkitykselliseksi ja hyväksytyksi, hänen opettajansa von Knorringin lisäksi myös hänen äitinsä kannusti häntä ahkeruuteen.¹⁰⁴⁰ Ahkeruuden ihailu oli osa kartanoiden herrasväen arvoja, mutta pellon työ kuului itsestään selvästi työntekijöille ja säätyläiset ahkerivat esimerkiksi suuritöisessä sadonkorjuussa osallistumalla siihen omilla ehdoillaan, eli lähinnä seuraamalla toimitusta.¹⁰⁴¹ Käytännön opetusta painottavat maatalousalan edelläkävijät ja opettajat, kuten von Knorring, pitivät tärkeänä, että myös tulevat kartanonomistajat osaisivat peltotyökalujen käytön. Oli tärkeää, että isännät osaisivat omalla esimerkillään osoittaa alaisilleen uusien työkalujen ja -tapojen hyödyllisyyden.¹⁰⁴²

Tehtaan tekemät aurat eivät olleet aivan jokaisen viljelijän ostettavissa, mutta niiden hinta ei tässä vaiheessa ollut enää ratkaisevan tärkeä hankinnan este.¹⁰⁴³ Emma Wegelius oli jo hieman aikaisemmin hankkinut muutamia ruotsalaisia tehdasvalmisteisia auroja, joiden käyttöä oli kokeiltu. Seuraavana vuonna myös Evert Wegelius tilasi itselleen Koukanniemeen Ruotsista kaksi ”Göteborgin auraa”.¹⁰⁴⁴ Ensimmäisen sukupolven skotlantilaistyypiset aurat olivat 1870-luvulle saakka olleet käytössä hitaampia ja raskaampia ja niiden käyttö vaati aluksi uudenlaisten taitojen lisäksi huomattavasti, jopa puolet enemmän työtä.¹⁰⁴⁵

1039 U. W. E. W.:lle ilman päiväystä: ”I torsdags voro vi alla fem (nämligen Knorring, Trenckell, Mechelin och Falck som nu äfven är här som elev och jag) ute och plöjde tråde, vi voro ganska flitiga ty vi plöjde tre timmar på förmiddagen och tre på eftermiddagen, hvilket vi äfven komma att göra hela nästa vecka ifrån morgondagen börjandes. Hvad Mammars plogar beträffa så var det ganska riktigt som jag sade, att det ej är samma nummer som här finnes, ty det är Näfveqvarn No fem och Öfverums No nio, som Knorring har, men det händer nog att de äro lika bra, ty det är en bra obetydlig skildand emellan dem och Öfverums No nio hvilka gå utmärkt väl, det skall bli utmärkt roligt att försöka dem i nästa sommar, då de först slitas litet och då jag lär mig plöja som jag hoppas något så när”. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

1040 E. W. U. W.:lle 25.4.1870; 29.3.1871. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

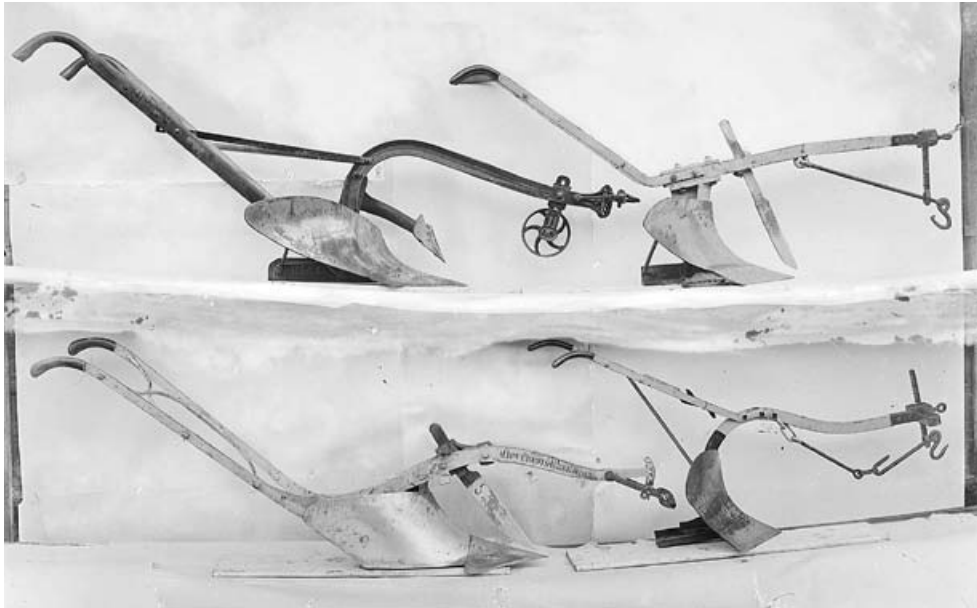
1041 Ilmakunnas 2016, 26–27.

1042 U. W. E. W.:lle ilman päiväystä. PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

1043 Morell 2022, 129–135.

1044 Gustaf Fredrik Gejtell E. W.:lle 17.10.1872; 26.11.1872; Evert Wegeliuksen perukirja pvm. PkA, kotelo 6. KA, Hlinna.

1045 Gadd 2000, 254; Peltonen 1992, 208; Peltonen 1987, 18–19. Murrosvaiheen auratyypit kehittyivät monen kehitysvaiheen kautta ja niiden nimityksissä on runsaasti paikallista vaihtelua. Itse käsitän skotlantilaisauraksi käsitönä valmistetun, puurunkoisen (joissain tapauksissa myös metallirunkoisen), kaksikurkisen auran erotukseksi tehdasvalmisteisista, keveämmistä auroista.

Suomessa 1900-luvun alussa käytössä olleita auroja. Alempana ruotsalaisen Överumin ruukin valmistama aura. Kuva: Suomen maatalousmuseo Sarka.

Näky kartanon pojista kyntöpuuhissa oli kokorautaisia kyntöauroja erikoisempi vielä 1870-luvulla. Mikä teki auran kurkiin tarttumisesta nuorille isännille vaatteiden likaamisen ja fyysisen rasituksen arvoista? Tehdasvalmisteisten, kevyempien ruotsalaisten kyntöaurojen käyttö tehokkaalla tavalla mahdollisti suuren taloudellisen hyödyn, kun tiiviskasvustoisia kesantoja ja heinämaidat pystyttiin kääntämään ja siten myös viljelemään paremmin. Loimaan alueelle näiden aurojen on todettu levinneen erityisesti vuoden 1870 maanviljelyskokouksen jälkeen – voi toki miettiä, olisiko myös juuri samaan aikaan parantunut aurojen saatavuus vaikuttanut asiaan.¹⁰⁴⁶

Uuden kokemukseen liittyi nuoren opiskelijan kannalta myös yllätyksellisyyttä ja ”hauskuutta”. Kyntäminen oli kartanon pojalle elämys, jota hän saattoi harrastaa siihen saakka, kun se tuntui mukavalta.¹⁰⁴⁷ Nuorten miesten vuorotellen suorittama muutaman tunnin työ oli aivan toista, kuin työntekijöiden aamunkoitosta hämärään

1046 Laakso 1994, 153–154.

1047 Vrt. Ilmakunnas 2016 edellä, työskentely omilla ehdoilla.

jatkunut puurtaminen. Se antoi kuitenkin tuleville isännille aivan uutta perspektiiviä työn vaativuudesta ja, kuten heidän opettajansa von Knorring toivoi, myös näytti esimerkkiä uuden työtavan omaksumisesta. Uuden työkalun käyttäjäkokemus saattoi myös todella olla aikaisempiin verrattuna niin ratkaisevan erilainen, että se sopi raskaaseen työhön tottumattomampiin käsiin. ”Rauta-auran” käytön leviämisen syyt saattavat näin saada osaltaan selitystä Pelkolan kartanon kokoelman kirjeistä.

Aittamäen leskiemäntä Gustava Emerentia jatkoi kirjoittamista tyttärelleen Helenalle Pelkolaan läpi 1880-luvun, jolloin hän tuli myös kertoneeksi monista maatalouden teknisistä uutuuksista. Ensimmäinen hänen mainitsemansa karjanhoidon arkea helpottava laite oli silppukone, jonka avulla olkia saatiin silputtua nopeasti ja helposti eläinten ruuaksi. Tämä laite saatiin hankittua itse asiassa Pelkolan Uno Wegeliuksen kautta:

*Silppukone on tullut perille, kiitä Unoa vaivannäöstä, huomenna kokeilemme sitä... Axel kiittää koneesta ja sanoo, että se toimii hyvin...*¹⁰⁴⁸

Suomessa 1800-luvun lopulla käytetyt silppukoneet olivat yksinkertaisimmillaan käsi-käyttöisiä ja maaseppien valmistamia. Tehdastekoisia tuontilaitteita oli kuitenkin jo markkinoilla ja käyttövoimaa niihin haettiin suuremmilla tiloilla jo hevoskierroista ja höyryvoimasta.¹⁰⁴⁹ Aikaisemmin käsin suoritettu rehun pilkkominen oli vaatinut runsaasti aikaa, joka nyt pystyttiin käyttämään muuhun työhön. Silppukoneiden yleistyminen kertoo myös edelleen oljen tärkeästä asemasta karjan rehuna.

Tammikuussa 1887 Aittamäkeen oli saatu viljanpuhdistaja, triööri, jota käytettiin myös muiden paikkakuntalaisten viljan puhdistamiseen, Gustava Emerentia kirjoitti 21.1.1887:

*Täällä on alkanut kulkea paljon paikkakunnan talonpoikia puhdistamassa viljaansa triöörillämme, he kun ovat viemässä sitä Turkuun Kruununmakasiiniin ja sen pitää olla puhdasta.*¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁸ G.E.W. H.C.W.:lle 14.12.1879. ”Sörp machin har anländt får tacka Uno för besväret i morgon skall den profvas... Axel tackar för machin och säger den går bra...” PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

¹⁰⁴⁹ Anttila 1974, 135–136.

¹⁰⁵⁰ G.E.W. H.C.W.:lle 21.1.1887. ”Här har nu börjat resa så mycket bönder ifrån socken för att göra ren sitt korn på triörn, de skola föra vakant till Kronomagasinet i Åbo och det skall vara rent.” PkA, kotelo 9. KA, Hlinna. Kruununmakasiiniin kerättiin autonomian aikana veroviljoja, joita lähiseudun talonpojat siis kävivät Aittamäessä puhdistamassa.

Uusi laite on siis ollut seudulla vielä verraten harvinainen ja aikaisempia viskureita tehokkaampi, jotta sitä varten kannatti ajaa viljansa Aittamäkeen puhdistettavaksi. Gustava Emerentia kertoi myös, että Axel ei triöörin käytöstä paljon rikastunut, joi-takin pennejä, mutta hän sai pitää lajittelujätteen ja syöttää sen karjan ruoaksi ja tämä oli jo merkittävämpi hyöty. Vanha emäntä joutui myös itse välillä pitämään sil-mällä paikkakuntalaisten lajittelutouhuja Axelin ollessa poissa kotoa.¹⁰⁵¹ Tämän uuden laitteen käyttöönottoon liittyi siis paitsi monenlaista hyötyä itselle ja muille paikka-kunnan viljelijöille, myös ylimääräistä vaivaa. Tilan omistajat kokivat, että ”paikka-kunnan talonpoikia” ei voinut ilman tilanjohdon valvontaa päästää käyttämään uutta laitetta.

Huhtikuussa 1888 Gustava Emerentia kertoi Axelin olevan kylvämässä kauraa uudella kylvökoneellaan.¹⁰⁵² Suomessa rivikylvökoneet olivat ennen 1900-luvun vaih-detta harvinaisia, ja niitä löytyi vain muutamista kartanoista ja maatalousoppilaitok-sista.¹⁰⁵³ Mustialan maatalousoppilaitokseen ensimmäinen kylvökone hankittiin vuonna 1881.¹⁰⁵⁴ Konemaininnan lisäksi, Gustava Emerentia piti tärkeänä mainita kuka, ja miten konetta oli käyttämässä:

*Axel kylvää juuri ahkerasti kauraa – hän on hankkinut kylvökoneen.*¹⁰⁵⁵

Uuteen mekaaniseen aikaan siirtyminen kannusti oman osallistumisen korostamista aikaisemmin vain valvonnassa olevan ”väen” suorittamaan työhön verrattuna. Samaan aikaan myös sukupuolten välinen työnjako alkoi muuttua miesten ottaessa käyttöön uudistuneita rautaisia työvälineitä.¹⁰⁵⁶ Mainittuna on jälleen myös ahkeruus nuoren ”isännän” hyveenä.

Karjatalouden edistysaskeleet alkoivat näkyä Aittamäestä lähetetyissä kirjeissä pian Axel Wirzeniuksen tultua tilanhoitajaksi. Ensimmäiset maininnat liittyvät kasvaneisiin maitomääriin. Aikaisemmasta loppuvuoden maitopulasta oli päädytty

1051 G.E.W. H.C.W.:lle 21.1.1887. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1052 G.E.W. H.C.W.:lle 22.4.1888. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1053 Anttila 1974, 94–96.

1054 Anttila 1974, 96.

1055 G.E.W. H.C.W.:lle 22.4.1888: ”Axel håller ifrigt på med hafver sådden, har skaffat sig en sånings maskin.” PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1056 Östman 2004, 65.

Ruotsalaisten, amerikkalaisen mallin mukaan valmistettujen rivikylvökoneiden tuonti Suomeen alkoi lisääntyä 1890-luvulta lähtien. Kuva: Suomen maatalousmuseo Sarka.

kasvaneeseen maidontuotantoon. Tilanne näyttäytyi aikaa eläneille samalla kertaa odotettuna ja yllättävänä. Kirjeenvaihdon kautta tapahtuvaa karjatalouden muutosta voidaan seurata parhaiten Aittamäen vanhan emännän, Gustava Emerentian näkökulmasta hänen kuvaillessaan aktiivisena tekijänä vaihtelevasti ”meitä”, ”minää” ja ”Axelia”. On vaikea täsmälleen tietää, mikä äidin ja pojan työnjako käytännön tilanhoidossa oli. Virallisesti vanha emäntä vastasi olutpanimosta ja Axel maataloudesta, mutta töitä ja päätöksiä lienee tehty myös ristiin ja paljolti yhteistyössä.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵⁷ Virallisissa yhteyksissä Axel myös esiintyi usein tilan omistajana, vaikkei sitä ollutkaan. Esim. Sanomia Turusta 13.10.1886 No 237, 3 ja Satakunta 25.10.1890.

Aittamässä Axel Wirzenius oli päävastuussa tilan maataloudesta, mutta silti karjatalouden siirtymävaiheessa emäntien välillä liikkui edelleen paljon tietoa. Gustava Emerentia kertoi luonaan vierailleesta rouva Linbergistä. Tämä oli kertonut, millä keinoin Karstömmeillä maidontuotanto oli saatu nousemaan aivan ennennäkemättömällä tavalla.¹⁰⁵⁸ Nopeasti kasvaneet maitomäärät aiheuttivat 1880-luvun lopulla edelleen hämmästyttä ja kiinnostusta, naisten kuulumisten vaihtoon liittyivät oleellisesti myös tiedot karjan ja maitotalouden tilanteesta. Maatalouden kehittyessä ottivat erityisesti suurilla tiloilla miehet näkyvän osan maatalouden johdossa. Sukupuoliroolit ja naisten osaaminen karjataloudessa eivät kuitenkaan hävinneet.¹⁰⁵⁹ Edellä mainitussa tapauksessa naisten välisen yhteydenpidon kautta saatiin vinkkejä toisaalla toimineista karjanhoidon keinoista.

Suomen Talousseura palkkasi 1860-luvulta lähtien palvelukseensa karjatalousneuvoja parantaakseen meijeritalouden ja karjanhoidon tilaa Suomessa. Meijerien olosuhteiden kehittämiseen ja meijerikköjen koulutukseen lähdettiin toden teolla 1880-luvulta lähtien, jolloin Talousseuran toimesta palkattiin lääninmeijeristejä, jotka puolestaan ottivat palvelukseensa korkeammin koulutettuja meijerikonsulentteja.¹⁰⁶⁰ Kirjeet kertovat, että kesällä 1884 Aittamässä vieraili muutaman päivän ajan meijerikonsulentti Talousseurasta ja sen jälkeen voista oli saatu aikaisempaa parempi hinta. Gustava Emerentian mukaan konsulentti oli ollut oikein mukava nuori mies ja esitellyt sekä maidon hapattamista että kirnuamista – emännän mielestä oli tavattoman mielenkiintoista päästä näihin asioihin sisälle.¹⁰⁶¹ Emännän kiinnostus karjataloutta kohtaan ei siis ollut tässä vaiheessa ainakaan hiipumassa. Olennaista on huomata, että ainakin tässä tapauksessa meijerineuvoja kohdisti käyntinsä nimenomaan kartanoon, eikä ”rahvaan” pariin ja, että suurtilalla koettiin hänen vierailustaan myös olleen hyötyä, vaikka isäntä oli aikaisemmin saanut alalle koulutusta.¹⁰⁶²

Matkalla kohti tuottavampaa karjataloutta maataloilla tehdyt uudistukset aiheuttivat oikeastaan muutosten ketjun. Siitä esimerkkinä voidaan pitää kartanon meijeristä syntyneen runsaan juustoheran hyödyntämistä eläinten ravintona:

1058 G.E.W. H.C.W.:lle 7.11.1886. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1059 Östman 2000, 308.

1060 Niemelä 1996, 117.

1061 G.E.W. H.C.W.:lle 22.9.1884. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1062 Vrt. Niemelä 1996, 119–121.

Uutinen, josta iloitsen, on se, että saamme tänä vuonna porsaita, minkä en uskonut tapahtuvan, saa nähdä, saammeko jopa aitoja. Nelijalkaiset eivät jaksa syödä kaikkea juustoheraa, joten sitä annetaan jopa lehmille, osa pitää siitä paljonkin.¹⁰⁶³

Uudet ratkaisut olivat siis ilon ja helpotuksen aihe. Hukkaan kaadettu käyttökelpoinen hera oli varmasti ollut säästävälle emännälle harmillista ja monipuolista ravintoa käyttävät siat olivat ratkaisu tähän ongelmaan. Sikatalous alkoi 1800-luvun lopulla kehittyä kasvaneen lihankysynnän, jalostuksen ja meijeriylijäämän ruokkiman edullisen tuotannon myötä.¹⁰⁶⁴ Aittamäen lehmät saivat nauttia myös runsaasti energiaa sisältävästä olutmäskistä, jota syntyi panimon sivutuotteena merkittäviä määriä.¹⁰⁶⁵

Tässä luvussa kuvatut uutuuden kokemukset ovat pääsääntöisesti positiivisia. Ennen kokemattomat asiat olivat kiehtovia ja mielenkiintoisia ja omia saavutuksia esiteltiin ylpeydellä. Kokemukset kertovat uusien työvälineiden ja menetelmien käyttöönotosta sekä kertovat melko suurella varmuudella tapahtuman ajankohdasta. Maanmuokkauksessa otettiin uudet aurat käyttöön Pelkolassa 1870-luvulla, muut uudistukset, erityisesti Aittamäessä painoutuivat saman vuosikymmenen lopulle ja 1880-luvulle.

Gustava Emerentia Wirzeniuksella oli tyttärelleen kirjoittaessaan oma henkilökohtainen tyyliinsä ja motiivinsa esittää asiat tietyllä tavalla. Paitsi, että hänen oma roolinsa kartanon emäntänä oli muuttumassa, myös läheinen suhde tyttäreeseen ja sisarusten väliset suhteet vaativat omanlaistaan lähestymistapaa.¹⁰⁶⁶ Kirjeistä saamani kuvan perusteella eri sukupolvien välinen yhteistyö näyttää olleen merkittävässä asemassa karjatalouden kehityksessä.

1063 G.E.W. H.C.W.:lle 19.2.1888: ”En nyhet som gläder mig är att vi få grisar i år som jag alldeles misströstad om få se om vi få äkta äfven. Fyrfotarne orkan nu icke äta all ost vassla så det ges åt kona äfven och en del tycka mycket om den.” PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1064 Vihola 2004, 171.

1065 G.E.W. H.C.W.:lle 10.3.ilman päiväystä. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.; Tampereen uutiset 18.3.1892 No 43 (artikkeli perustuu koulun vuosikertomukseen).

1066 Kirjeenvaihdossa muuttuvista rooleista mm. Forselius 2003.

KARJATALOUDEN KASVU MAATILOJEN SELVIYTYMISKEINONA

Tämän tutkimuksen perheissä lähes vuosikymmenen kestäneen suurten muutosten ajan jälkeen kartanoiden elämä alkoi vähitellen asettua uomiinsa 1870-luvun jälkipuoliskolla. Nyt oli myös tullut oikea aika tehdä ratkaisevia siirtoja karjatalouden kehittämiseksi. Pelkolan kartanossa Uno Wegelius lähti määrätietoisesti pitämään kirjanpitoa ja kehittämään karjataloutta opintojensa jälkeen äitinsä tukemana. Hän alkoi lisätä karjan ruokintaa ja hankkia ayrshirerotuista karjaa nostaen sen keskilypsyn 20 vuodessa vuoden 993 litrasta 2195 litraan.¹⁰⁶⁷ 1880-luvun taitteessa Pelkolassa oli 30–35 lehmää, jotka lypsivät vuodessa noin 1200 litraa maitoa.¹⁰⁶⁸

Axel Wirzenius tuli Aittamäen tilanhoidosta vastuulliseksi henkilöksi vuonna 1879, jolloin karjaan kuului kaksi sonnia, 28 lehmää ja joukko nuorkarjaa. Lypsylehmien keskituotto oli tuolloin noin 1160 litraa.¹⁰⁶⁹ Karjanhoidolliset toimet alkoivat lisätä maidontuotantoa Aittamäessä Axel Wirzeniuksen otettua tilanpidon vastuulle.¹⁰⁷⁰

Maatiaiskarjan jalostamista oli jo aikaisemmin tehty kartanoissa hyviä ominaisuuksia suosimalla ja hankkimalla satunnaisia ulkomaisia siitosyksilöitä.¹⁰⁷¹ Tämä keino ei enää kasvavassa kilpailussa riittänyt, vaan maitomäärän lisäämiseksi karjankantaa oli uudistettava. Hyviä lehmiä olisi mielellään ostettu lisää, mutta ne olivat kalliita, joten niitä ei voitu hankkia kovin montaa, kertoi Gustava Emerentia

¹⁰⁶⁷ Biet, Tidskrift för Finlands landthushållning 1.3.1894 No 3, 52–53.

¹⁰⁶⁸ Pelkolan kartanon kirjanpito. Kartanoarkisto, Pelkolan kartano. Matti Peltosen vuodelta 1879 keräämien kahden maatalousnäyttelyn ja kuvernöörikertomusten tietojen mukaan vuonna Suomen parhaimpien tilojen keskilypsyt olivat tuolloin jo 2000 litran luokkaa, kun Kuvernöörien kertomusten keskimääräinen maidontuotto oli 1000 litran tienoilla ja jopa alle. Peltonen 1992, 137.

¹⁰⁶⁹ Unitas kontroll 1900.

¹⁰⁷⁰ G.E.W. H.C.W.:lle 16.11.1879. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

¹⁰⁷¹ Laakso 1994, 133–135; Niemelä 1989, 96–111.

syksyllä 1884.¹⁰⁷² Karjan hinnat olivat kysynnän vuoksi kasvussa, samaan aikaan olivat liikkeellä karjatalouden uudistajat ympäri maata – myös Ruotsissa uudistustoimet olivat edelleen käynnissä.¹⁰⁷³ Muutamaa vuotta myöhemmin Aittamäen emäntä kertoi tyttärelleen, että heidän pitäisi myydä pois koko joukko lehmäiä, jotka ”lakkoilivat”, eivätkä vasikoineet lypsyä aloittaen ajoissa ja ostaa tilalle aikaisin poikivia. Gustava Emerentian mielestä harmillista oli, että ihmiset kyllä tarjosivat hyviä lehmäiä, mutta kukaan ei halunnut ostaa pois niitä huonoja.¹⁰⁷⁴

Tilanne korjaantui vähitellen ja vuoden 1886 syksyllä Gustava Emerentia kertoi, että he olivat lopulta onnistuneet myymään huonot lehmänsä ja ostamaan tilalle uudet, jotka poikivat paremmin. Aittamäessä oli pidetty kolme vasikkaa, ja ne muodostivat tilalla nyt kiinnostavan keskustelunaiheen. Axel Wirzenius kertoi 1900-luvun alussa kartanon jalostustoimintaa muistellessaan, että vuonna 1882 Aittamäkeen ostettiin Kokemäenkartanosta kartanorotuinen ja ayrshiretyyppinen sonnivasikka, jolla astutettiin lehmäiä vuosina 1884–1886. Vuonna 1886 oli puolestaan ostettu Kartanonkylästä nuori sonni, joka astui kevästä 1887 kevääseen 1889. Molemmilla oli Axel Wirzeniuksen mukaan ollut erittäin hyvä vaikutus karjan maidontuotantoon.¹⁰⁷⁵ Karjaa myytiin myös kartanoiden välillä. Vuoden 1888 tammikuussa Axel pyysi äitinsä kautta siskoaan muistuttamaan Unoa vasikasta, josta heillä oli ollut puhetta.¹⁰⁷⁶ Axel Wirzenius ei ollut tekemässä karjastaan puhdasta ayrshirerotuista, vaan risteytti sitä omaan ”kartanorotuiseen” karjaansa sitä parantamalla.¹⁰⁷⁷

Lisääntynyt tuotanto vaati myös maidonkäsittelyn uudelleenjärjestelyä ja meijerialouden kehittämistä. Aittamäessä oli 1870-luvun jälkipuoliskolla otettu käyttöön kerman kuorimista helpottava jäävesimenetelmä, jonka varaan myöhemmin kehittyi myös varsinaista meijeritoimintaa.¹⁰⁷⁸ Jäitä varastoitettiin jo valmiiksi panimoa varten Aittamäen ohi virtaavan pienen Onkijoen varteen rakennetussa

1072 G.E.W. H.C.W.:lle 22.9.1884. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1073 Morell 2022, 219–228.

1074 G.E.W. H.C.W.:lle 22.9.1884. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1075 Unitas kontroll 1900, 6.

1076 G.E.W. H.C.W.:lle 6.1.1888. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna. Tässä esimerkissä tulee myös hauska esiin naisten toimiminen tiedon välittäjinä.

1077 Berättelse öfver kontrollverksamheten inom Nötboskapsafvelsföreningen ”Unitas” år 1900; Tampereen uutiset 18.3.1892 No 43 (kirjoitus perustuu meijerikoulun vuosikertomukseen).

1078 Laakso 1994, 209; Peltonen 1992, 142–144.

jääkellarissa.¹⁰⁷⁹ Tämä lienee helpottanut viilennysmenetelmän käyttöönottoa myös maidonkäsittelyssä. Vuoden 1879 maaliskuussa sentrifugi eli alkeellinen separaattori esiteltiin ensimmäistä kertaa Suomessa Helsingissä järjestetyssä meijerinäyttelyssä.¹⁰⁸⁰ Loimaalle perustettiin näyttelyn jälkeen näitä uusia menetelmiä hyödyntävä jäämeijeri, jonka Axel Wirzenius muutaman vuoden kuluttua osti, mutta joutui kuitenkin luopumaan siitä kannattamattomana vuonna 1887 siirtäen osan välineistöä Aittamäkeen.¹⁰⁸¹

Vuonna 1887 Axel oli luvannut kirjoittaa Uno Wegeliukselle Pelkolaan meijeriolosuhteistaan, eli käytännössä voimyyntikanavistaan. Tiedot välitti hänen puolestaan Aittamäen vanha emäntä, joka kertoi, että Axel suunnitteli tulevaisuudessa lähettävänsä voita enemmän Haartmanin¹⁰⁸² kautta, nyt hän oli lähettänyt sitä ”molempiin”. Tällä hetkellä voita saatiin yksi astia viikossa ja Axel oli ottanut meijeriltä kotiin voinvaivaukseen, joten voin valmistus kävi kätevästi. Kuorittu maito myytiin emännän mukaan aseman meijerille kymmenellä pennillä, hän arveli siellä olevan vähän erilaisen tilanteen, kun sellainen tavara ilmeisesti kävi kaupaksi.¹⁰⁸³ Vielä 1800-luvun puolella alueelliset erot voin hinnassa saattoivat olla suuria. Voin hinta rannikon suurten asutuskeskusten lähellä oli korkeampi kuin sisämaassa, ja siitä oli tullut myös tärkeä vientituote.¹⁰⁸⁴ Välittäjien vertailu sukulaisten kesken oli kehitysvaiheessa olevilla markkinoilla tarpeellinen toimenpide.

Pelkolan kirjanpidon mukaan lehmien tuotannossa tapahtui 1880-luvun aikana selvää kasvua. Maitoa myytiin vuonna 1891 neljänneksen enemmän kuin 10 vuotta aikaisemmin, 44 000 litraa. Pelkolaan oli rakennettu vuosina 1881–82 oma meijeri, joka tuotti voita 1890-luvulla noin 3000 kiloa vuodessa myytyjen maitomäärien kohotessa lähelle 80 000 litraa. Vuosisadan vaihteen jälkeen oman meijerin käyttö ja voinvalmistus loppui ja maito alettiin kuljettaa yhtiömeijeriin.¹⁰⁸⁵

Sukulaiskartanot kilpailivat konkreettisesti samoilla markkinoilla ja samoissa näyttelyissä, vuonna 1910 alkuvuodesta Axel Wirzenius kirjoitti:

1079 ”Min Släkt” 672–678.

1080 Peltonen 1992, 147.

1081 Laakso 1994, 210.

1082 Todennäköisesti Alfred Michael von Haartman 1837–1907, metsänhoitaja ja liikemies, joka harjoitti muun muassa voin vientiä Turun seudulla. Uusi Aura 4.4.1907, s. 4; Kuukauden päästä Gustafva Emerentia kertoi Axelin lähettävän voin nyt Schildt & Hallborgin kautta, sillä hänen mukaansa Haartman ”väger för mycket in”.

1083 G.E.W. H.C.W.:lle 9.2.1887. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1084 Vihola 1991, 92–93.

1085 Pelkolan kartanon kirjanpito 1877–1882, 1891–1908. Kartanoarkisto, Pelkolan kartano.

Olemme samassa kilpailussa navettoinemme, kyllähän teillä ja monella muulla tuotetaan enemmän maitoa kuin meillä, mutta sen sijaan meillä on rasvaisempaa maitoa, joten en usko, että jäämme viimeisten joukkoon, vaikka emme parhaita olisikaan. Viime vuonna koko navetan keskilypsy oli 2750 kg maitoa, jonka rasvaprosentti oli 4,20 % ja voirasva 116,06 kg ja rehuyksiköt olivat 1916.¹⁰⁸⁶

Karjanhoitoa parannettiin 1880-luvun lopulla monella suurtilalla rakentamalla uusi navettarakennus.¹⁰⁸⁷ 1800-luvun loppu oli suurten kivi- ja tiilinavetoiden rakentamisen luvattua aikaa, Loimaalla Aittamäessä navetta päätettiin rakentaa kanervalla tuetusta savesta. Suunnittelutyöt olivat Gustava Emerentian mukaan käynnissä helmikuussa 1887. Kalle S.¹⁰⁸⁸ oli ehdottanut, että uuden navetan voisi rakentaa savesta ja Axel oli ottanut asian vakavasti ja selvityksen alle. Aittamäen vanha emäntä kauhisteli, että toivottavasti hän nyt vain ottaa etukäteen riittävän hyvin selvän asioista, ettei rakentamisessa tulisi tehtyä mitään suurempia virheitä. Savesta rakentaminen olisi varmasti yhtä suuri projekti kuin mikä tahansa muukin rakentaminen.¹⁰⁸⁹

Epäröimisen uuden rakennustekniikan edessä voi nimetä konformismiksi tai polkuriippuvuudeksi, tai ehkä sen voi ajatella olevan ikääntymisen mukanaan tuomaa muutosvoimien vastustamista.¹⁰⁹⁰ Tällä kerralla riskin ottaminen ja epätavallisen rakennusmateriaalin käyttö osoittautui kannattavaksi valinnaksi. Seuraavan vuoden helmikuu oli Loimaalla hyvin kylmä ja Gustava Emerentia pääsi keuhmaan, miten hyvä oli nyt, kun oli lämmin navetta ja karja pärjäsi kovallakin pakkasella.¹⁰⁹¹

Gustava Emerentia kertoi tyttärelleen vuoden 1890 syksyllä käynnissä olevista monista rakennustöistä ja Axelia työllistävistä meijerin järjestelyistä. Rakennusmiesten lakkoilu aiheutti ongelmia. Kirjeen kirjoittamisen aikaan asentaja oli kuitenkin parhaillaan laittamassa koneita kuntoon.¹⁰⁹² Rohkeat valinnat ja suurimittaiset

¹⁰⁸⁶ A.W. H.C.W.:lle 12.2.1910: ”Nå vi deltaga ju båda i samma täflan med ladugårdarna nog hafva såväl ni som flere andra mera mjölk än vi, men i dess ställe hafva vi fetare mjölk, så att icke tror jag ändå vi skola blifva bland de sämsta om vi och icke hafva hopp at blifva de bästa. I fjol var medelmjölknögen på hela ladugården 2750 kg mjölk med 4.20 % fett och 116,06 kg smörfett och åtgången af fader enheter var 1916.” PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

¹⁰⁸⁷ esim. Östman 2004b, 161–162.

¹⁰⁸⁸ Todennäköisesti vanha panimomestari Kalle Sarell.

¹⁰⁸⁹ G.E.W. H.C.W.:lle 9.2.1887. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

¹⁰⁹⁰ Keskinen 2012, 330; Koironen 2000, 38–39; Rosenberg 1994, 14; Mokyr 1990, 163. Konformismi on eräänlaista ihmiselle luontaista mukavuudenhalua, jossa turvaututaan vanhaan tapaan, sillä se on tuttu ja turvallinen. Polkuriippuvuus puolestaan tarkoittaa toimimista vanhalla tavalla, vaikka se ei olisi enää taloudellisesti järkevin vaihtoehto.

¹⁰⁹¹ G.E.W. H.C.W.:lle 9.2.1888. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

¹⁰⁹² G.E.W. H.C.W.:lle 28.9.1890. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

rakennustyöt olivat lopulta myös vanhalle emännälle ylpeydenaihe, sillä jo muuttaman kuukauden päästä Gustava Emerentia kutsui Pelkolan väkeä kylään Loimaalle, ”jos ei muun vuoksi, niin nähdäksenne uskomattomat rakennuksemme”.¹⁰⁹³

Ratkaiseva edistysaskel Aittamäen maidontuotannossa koettiin 1880-luvun viimeisinä vuosina. Vuoden 1889 tammikuussa Gustava Emerentia kertoi maitoa tulevan aivan valtavasti. Voita saatiin vientiin kaksi dritteliä¹⁰⁹⁴ viikossa ja lisäksi juustoja.¹⁰⁹⁵ Meijerityöntekijöistä alkoi olla huutava pula ja Suomen Talousseura alkoi maksaa korvausta meijerien omistajille heidän koulutuksestaan. Helmikuussa 1888 myös Aittamäkeen oli otettu meijerioppilas, yksi naapurikylän Haaran Lassilan talon tyttärinä.¹⁰⁹⁶ Kaksi vuotta myöhemmin Axel Wirzenius sai pyynnön ottaa hoitoonsa Satakunnan maanviljelysseuran meijerikoulu.¹⁰⁹⁷ Tilan omistajuudesta heränneiden kysymysten selvityksen jälkeen asia ratkesi Aittamäen eduksi ja Suomen Talousseuran Kokemäenkartanoon perustama meijerikoulu siirtyi maanviljelysseuran ehdotuksesta ja senaatin hyväksynnällä Aittamäen kartanoon 1.11.1890.¹⁰⁹⁸

Valtion rahoittamasta koulusta oli tilalle monenlaista hyötyä. Koulun siirtoon oli varattu rahaa 2500 markkaa ja valtio maksoi sen opettajien palkat.¹⁰⁹⁹ Koulun opiskelijat olivat kartanolle käytännössä ilmaista työvoimaa ja tämä takasi sen, että 1890-luvun aikana Aittamäkeen ei tarvinnut palkata juuri lainkaan navetta- tai meijeripiikoja. Maanviljelyshallitus myönsi koulussa menestyneille opiskelijoille myös stipendejä kannustimeksi.¹¹⁰⁰ Vuosittain koulusta valmistui kolmesta kuuteen ”meijerskaa”, jotka työllistettiin välittömästi suurtilojen mejereihin, osa jäi työskentelemään Aittamäkeen.¹¹⁰¹

Vuonna 1894 Aittamäen meijerissä sattui tulipalo, joka jarrutti hetkellisesti toiminnan kehittämistä, mutta tämän jälkeen rakennus ja laitteisto saatiin uusittua entistä ehommaksi.¹¹⁰² Koulutoimintaa valvovan Gösta Grotenfeltin vierailut antoivat

1093 G.E.W. H.C.W.:lle 11.5.1887. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1094 Dritteli oli pyökkiladoista valmistettu tynnyri, jota käytettiin voin kuljetukseen. Drittelin suuruus vaihteli. Suomen vientivoita lähetettäessä normaalikokoiseen dritteliin mahtui 51,5 kilogrammaa voita. Grönroos et al. 2003, 85.

1095 G.E.W. H.C.W.:lle 17.1.1889. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1096 G.E.W. H.C.W.:lle 19.2.1888. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1097 G.E.W. H.C.W.:lle 13.3.1890. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1098 Satakunta 25.10.1890, No 125, 2: Meijerikoulu oli perustettu Eugen von Knorringin aikana vuonna 1875, mutta tämän kuoltua 1887 tilan maatalouden ja koulun hoito oli joutunut huonoille kantimille. Valtion meijerikoulujen tarkastaja Gösta Grotenfelt ehdotti koulun siirtoa toisaalle rakennusten huonon kunnon ja siisteyden vuoksi.

1099 Satakunta 25.10.1890 No 125.

1100 Maanviljelyshallitus myönsi esimerkiksi vuonna 1895 20 markkaa jaettavaksi ”etevimpien pois pääsevien oppilaiden joukossa”. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

1101 Porilainen 1.11.1895 No 359; Tampereen uutiset 18.3.1892 No 43.

1102 Aura 28.6.1894 No 74; Turun lehti 15.9.1894 No 108.

Axel Wirzenius ja meijerikoulun oppilaita käyttämässä voinvaivauskonetta ja täyttämässä voitynnyriä 1890-luvulla. Ferrotypia yksityiskokoelmasta.

lisäpontta kehitystyölle ja olivat hyvää mainosta tilan toiminnalle ja tuotteille.¹¹⁰³ Koulussa opeteltiin valmistamaan voita sekä juustoa. Jalostukseen käytettiin Loimaan ja Metsämaan tilallisilta ja Metsämaan kuorima-asemilta saatua maitoa. Karjanhoito- ja meijerikoulu loppui 1.11.1897, jolloin Wirzenius sanoi sopimuksen irti.¹¹⁰⁴

Erityisesti 1890-luku oli kartanoissa ayrshirekasvatuksen kulta-aikaa. Vuonna 1893 Pelkolan 71-päisestä karjasta jo 37 oli ayrshirejä, joista Uno Wegelius sai näyttelyissä ja maatalousseuran toiminnassa lukuisia kunniamainintoja ja palkintoja.¹¹⁰⁵ Wegelius hankki puhtaita ayrshirejä sekä risteytti niitä maatiaiskarjan kanssa jalostaen myytäväksi laatuvasikoita sekä ruokki eläimiään monipuolisesti käyttäen väkirehuina

1103 G.E.W. H.C.W.:lle 25.11. ilman vuotta. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna; Porilainen 1.11.1895, No 359.

1104 Suomen maanviljelyslehti 1.1.1897 No 1, s. 15. Lähteet eivät kerro miksi hän näin teki. Samana vuonna kuitenkin perustettiin Karjanjalostusyhdistys Unitas, joten ehkä hän halusi suunnata voimavarojaan jalostustoimintaan koulunpidon sijaan.

1105 Biet, Tidskrift för Finlands landthushållning 1.2.1897 No 2, 40–42.

muun muassa ruismaltaita, kaurajauhoja, vehnänleseitä ja pellavansiemenkakkuja.¹¹⁰⁶ Pelkolan isäntä toimi myös aktiivisesti Uudenmaan ja Hämeen maanviljelysseurassa sekä palkintotuomarina monissa valtakunnallisissa ja lukuisissa paikallisissa maatalousnäyttelyissä.¹¹⁰⁷

Aittamäkeen ensimmäinen puhdas ayrshiresonni ostettiin Mustialasta vasta vuonna 1890. Se ehti vaikuttaa kartanossa vain muutamia vuosia ennen kuin se jouduttiin teurastamaan tuberkuloosiepäilyn vuoksi. Mustiosta vuonna 1893 ostettu kaksivuotias ayrshiresonni astui kartanossa kahden vuoden ajan jättämättä kuitenkaan jälkeensä merkittäviä jälkeläisiä. Vuonna 1895 ostettiin vielä puhdas ayrshire Kuusiston kartanosta ja tämän jälkeen Torrebystä, Ruotsista Jersey-rotuinen sonni, joka vaikutti tilalla vain vuoden ajan jättäen neljä lehmävasikkaa.¹¹⁰⁸

Loimaalla karjanjalostusta pyrittiin edistämään myös yhteistoiminnalla. Ensin hieman toistakymmentä säätyläisviljelijää seudulta perusti Jordgubbarna (Maaukot) -nimisen kerhon, josta ei kuitenkaan syntynyt tavoiteltua laajapohjaisempaa karjanjalostusyhdistystä.¹¹⁰⁹ Vuonna 1897 perustettiin samalla joukolla ayrshirekarjan maahantuontia ja jalostamista harjoittava yhdistys, Nötboskapafvelsföreningen (Karjansiitosyhdistys) Unitas.¹¹¹⁰ Valtio tuki rotukarjan tuontia ulkomailta ja yhdistys mahdollisti avustuksen anomisen. Valtio myönsi Unitakselle vuonna 1897 maahantuontiluvan puhdasrotuisille ayrshireille sekä 20 000 markkaa korotonta lainaa niiden ostoa varten.¹¹¹¹ Lainan avulla tuotiin maahan 5 ayrshiresonnia, jotka jäivät aluksi yhdistyksen omistukseen sekä 22 hiehoa, jotka jaettiin jäsenten kesken arpomalla. Vaikka suurtilalliset olivat toistensa kilpailijoita, olivat laadukkaat tuontieläimet niin kalliita, että kustannusten jakaminen useamman viljelijän kesken vähensi investointiin liittyviä riskejä. Axel Wirzeniuksen aktiivisuudesta karjanjalostuksen parissa kertoo myös se, että Wirzenius valittiin yhdistyksen sihteeriksi ja hän toimitti sen alkuvuosilta myös perusteelliset, painetut toimintakertomukset.¹¹¹²

1106 Biet, Tidskrift för Finlands landthushållning 1.3.1894, No 3, 52–53.

1107 Uno Wegeliuksen muistokirjoitus. Maatalous 25.11.1909. No 18–19, 457.

1108 Wirzenius 1900, 7.

1109 Simonen 1950, 66; Laakso 1994, 164.

1110 Karjansiitosyhdistys Unitas säännöt 23.3.1897. Sääntöjen mukaan yhdistyksen päätehtävä oli: *”hankkimalla ja kasvattamalla puhdasrotuisia ayrshiresiitoseläimiä ja jatkamalla ristisiitosta siihen hyväksytyjen lehmien ja puhdasrotuisten ayrshiresonnienvälillä, kehittää jäsenillensä yhdenmukaisia ayrshiretyyppejä karjastoja, sekä mikäli siihen tilaisuutta on, tarjota sellaisia eläimiä myytäväksi, ja sillä tavalla koettaa kehittää karjanhoitoa seutukunnalla.”*

1111 Simonen 1950, 66–67.

1112 Unitas kontroll 1900, 1901 & 1902.

Karjansiitosyhdistyksen sääntöjen mukaan sen jäsenten karja jaettiin kolmeen eri osastoon niiden rotupuhtauden mukaan. Yhdistyksen johtokunta hyväksyi kanta-kirjaan otetut yksilöt ja samalla perustettiin Suomen ensimmäinen karjakantakirja.¹¹¹³ Yhdistys palkkasi oman tarkastusassistentin ja aloitti tanskalaisen mallin mukaisen tarkastustoiminnan vuonna 1901, toisena Suomessa.¹¹¹⁴ Tarkastustoiminnan tavoitteena oli seurata lehmien lypsämän maidon määrää ja rasvapitoisuutta sekä verrata karjan tuottoa niiden ruokintaan käytettyihin resursseihin. Tämä auttoi tuottonsa puolesta parhaiden yksilöiden valitsemisessa jalostukseen.

Axel Wirzeniuksen mukaan tarkastustoimintaan suhtauduttiin yleisesti kiinnostuksella ja innostuksella.¹¹¹⁵ Suurin osa yhdistyksen jäsenistä koki annetut ohjeet sekä sovitut säännöt ja tarkkailun kannustimena sekä hyötyi maahan tuoduista laadukkaista siitoseläimistä. Myös epäilijöitä löytyi, tarkastustoiminnasta kokeineen ja assistentin palkkauksesta aiheutui kuluja, joita osan jäsenistä oli vaikea hyväksyä. Wirzenius vakuutti, että säännöllinen ja vertaileva tarkkailu sekä ruokinnan kontrolloitu tehostaminen tuottaisivat yhdistyksen karjoille tulevaisuudessa suurta hyötyä.¹¹¹⁶ Unitakseen vuonna 1907 kuuluvien seitsemän karjan 234:sta säännöllisesti lypsävästä lehmästä korkeimmat tulokset lypsymäärältään, rasvaprosenttiltaan ja voimäärältään oli Axel Wirzeniuksen 39-päisellä karjalla.¹¹¹⁷ Axel Wirzenius arvioi itse Unitakseen vuosikertomuksessa 1900, että karjan ruokintakokeilut ja tarkkailutoiminta olivat antaneet lyhyellä aikavälillä hyviä tuloksia, mutta yhä lisää sitoutunutta koitoimintaa tarvittaisiin.¹¹¹⁸

Unitas liittyi vuonna 1901 vastaperustettuun Suomen Ayrshireyhdistykseen ja muutaman vuoden kuluttua tästä yhdistysten kantakirjat yhdistettiin. Käytännössä Unitakseen johtokunnalta poistui samalla siitostyön valvonta lähes kokonaan ja samalla yhdistyksen toiminnalta putosi pohja itsenäisenä siitosyhdistyksenä. Vuoden 1910 loppuun mennessä suurin osa yhdistyksen jäsenistä oli tavalla tai toisella eronnut siitä ja Unitakseen toiminta päättyi.¹¹¹⁹

1113 Simonen 1950, 67; Stadgar för Nötboskapsafvelsföreningen ”Unitas” 1897. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

1114 Simonen 1950, 67.

1115 Unitas kontroll 1900.

1116 Unitas kontroll 1900, 7–8.

1117 Laakso 1994, 166; Unitas kontroll 1900, 14–23, 27–28, 44–47. Karjaan kohdistuneet suuret odotukset täytyivät suurimmalta osin. Muutamassa tapauksessa jouduttiin kuitenkin pettymään joko huonon hoidon tai hiehojen hedelmättömyyden vuoksi. Sonneista parhaimmaksi osoittautuivat Monarch of Auchenbainzie ja Jim of Foulton sekä niiden pojat Harry ja Jarl.

1118 Unitas kontroll 1900, 7–8.

1119 Laakso 1994, 165.

Karjanjalostusyhdistys Unitaksen jäsenet. Yhdistys toimi vain noin kymmenen vuoden ajan 1900-luvun vaihteessa. Kuva: Suomen maatalousmuseo Sarka.

Lypsymääriä koskevista kirjanpitoliedoista voimme saada selville, että Aittamäen ja Pelkolan kartanoissa tapahtui kasvua 1870-luvulta 1900-luvun alkuun saakka. Kasvu oli seurausta karjan jalostuksesta sekä parantuneesta karjanhoidosta. Karjan ruokinta lisääntyi ja monipuolistui ja myös peltojen käyttö muokattiin paremmin karjan rehuntuotantoa palvelevaksi. Kirjemaininnat tuovat muuttuvaan maatalouteen mukanaan lisäväriä, uutuudet ovat hämmästyttäviä, vastoinkäymiset harmillisia. Karjatalouteen otettiin mallia muilta viljelijöiltä kotimaasta ja ulkomailta, mutta kaikesta toiminnasta heijastui edelleen silti uuden kokeilu, muutos ja epävarmuus olivat osa tuon ajan kokemusmaailmaa. Keskimääräistä paremmin resursoituna kartanoissa pystyttiin toteuttamaan tuotantoa edistäviä toimenpiteitä suuremmassa mittakaavassa kuin pienemmillä tiloilla. Täyttä varmuutta muutosten toimivuudesta pitkällä tähtäimellä tai maatalouden tulevaisuudesta ylipäätään ei ollut kenelläkään.

SUKUPOLVENVAIHDOS KAHDELLA TAPAA

Axelilla on suuria suunnitelmia ja minä haluaisin neuvotella teidän kanssanne, miten meidän pitäisi asiamme järjestää. Axelin mielestä se on yksinkertainen ja helppo asia, mutta minulla on siinä asiassa kuin suruhuntu silmiäni edessä, enkä tiedä miten kaikki pitäisi järjestää. Hänen ajatuksensa ovat suuressa ja itse liiketoiminnassa ja minun kaikissa pienissä asioissa, joita hän ei ajattele ollenkaan, mutta jotka voivat osoittautua tärkeiksi ajatuksiksi. En ole silti kovin huolissani asiasta, mutta olisi hyvä, jos kaikki olisi selvää ja kaikki olisivat tyytyväisiä, silloin voisin olla aivan rauhallinen, mutta olen sellainen ahdasmielinen parka ja epäileväinen kaikkia muutoksia kohtaan.¹¹²⁰

Leskiemäntä Gustava Emerentia Wirzenius kirjoitti näin tyttärelleen Helenalle Pelkolaan vuonna 1881 Aittamässä suunnitellusta sukupolvenvaihdoksesta. Axel Wirzenius oli ollut Aittamäen tilanhoitajana jo muutamia vuosia ja hänellä oli tälle ajankohdalle tyypillisesti muutossuunnitelmia. Perinteisen viljanviljelyn kannattavuus oli laske-massa ja tuotannon uudistaminen oli järkevää ja pakollistakin. Axel Wirzenius ei kuitenkaan voinut päättää uudistuksista yksin, sillä hän ei omistanut tilaa. Tilan omisti hänen isänsä perikunta ja muodollisesti sitä hallinnoi hänen äitinsä, voimakastahtoi-nen Gustava Emerentia, joka tunsi aikansa haasteet sekä sukupolvien välisen eron. Hän piti itsekkin muutosvastaisuuttaan ahdasmielisenä, mutta ei silti pystynyt täysin luopumaan epäilyksistään.

¹¹²⁰ G.E.W. H.C.W.:lle 27.2.1881: "Axel har ju så stora funderingar och jag tycker mig vilja rådfråga eder litet huru vi sedan skola ställa allt för oss, Axel tycker det är en enkel och lätt sak men jag har i den saken som en florhufva för ögonen, jag fattar icke rätt huru allt skall ställas. Hans tanker går i stort och i sjelf affären, mina åter i alla små saker som han intet kanske alls tänker på, men som ändå alltid utgöra ganska viktiga tankar. Intet är jag ändå presist orolig för saket men nog vore det bra om allt vore klart, och alla skulle vara nöjda, då skulle jag nog vara alldeles lugn, men jag är en sådan stackare träng tänkt och skeptisk vid alla förändringar." PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

Sukupolvenvaihdoksessa maatilán omaisuus ja resurssit siirtyvät tilán edelliseltä haltijalta sen jatkajalle.¹¹²¹ Sukutilat siirtyivät 1800-luvulla perheen sisällä omistajalta toiselle useammalla kuin yhdellä tavalla.¹¹²² Maaomaisuuden siirtymiseen sukupolvelta toiselle vaikuttivat paitsi lainsäädäntö myös paikalliset perinnönjaon käytännöt ja tapaoikeus, vahvoilla peltoviljelyalueilla Lounais-Suomessa oli pyrkimys siirtää tila nuoremmalle sukupolvelle jakamattomana.¹¹²³ ”Isien perinnön” tulevaksi haltijaksi toivottiin ensisijaisesti vanhinta poikaa, seuraavaksi vanhin ja sopivin poika tai vävy olivat perimysjärjestyksessä seuraavina.¹¹²⁴ Avioitumista pidettiin niin ikään suvun omistuksen jatkuvuuden ja tilán kantokyvyn kannalta merkittävänä, usein jopa ratkaisevana tekijänä.¹¹²⁵ Huolellinen varautuminen sukupolvenvaihdokseen on omiaan kasvattamaan tilán sopeutumiskykyä ja resilienssiä.¹¹²⁶ Talonpoikaisilla maataloilla, joissa jatkuvuus oman työn ja perityn ammattitaidon kautta oli oleellista, nuoremmat sukupolvet osallistuivat tilán töihin pienestä pitäen. Vanhimmat pojat kasvoivat myös ajatukseen tulevasta isännyydestä, samoin kuin sisarukset miettivät tulevaisuudelleen muunlaisia suunnitelmia.¹¹²⁷

Kartanoiden maaomistusten sukujatkuvuutta on tutkittu Suomessa eniten suurtilojen kokonaisuudesta selkeimmin erotettavien aatelisten osalta. Alex Snellmannin tutkimuksen mukaan aateliskulttuurin suvun korostamisen tärkeydestä huolimatta vain harvat kartanot säilyivät samoilla suvuilla 1800-luvun alusta 1900-luvun alkuun.¹¹²⁸ Kartanoiden siirtymisen talonpoikaiseen omistajuuteen on todettu lisääntyneen 1800-luvun loppua kohden voimakkaasti.¹¹²⁹ Ruotsin Upplannin alueen kartanoita tutkinut Göran Ulväng on todennut kartanoiden pysyneen samassa suvussa keskimäärin vain kymmenen vuoden ajan.¹¹³⁰ Ilmiön on katsottu johtuneen erityisesti

1121 Halla 2016, 8; Koiranen 2000, 57.

1122 Laine 2022; Talvitie 2022. Erityisesti talonpoikaista tilaperimystä on tutkittu viime vuosina Koneen Säätiön rahoittamassa hankkeessa *Tilaperimyskiistat ja pauperismi. Maatilojen sukupolvenvaihdokset Suomessa noin 1700–1900*. <https://www.jyu.fi/hytk/fi/laitokset/hela/tutkimus/keskittymat/tilaperimyskiistat-ja-pauperismi-maatilojen-sukupolvenvaihdokset-suomessa-noin-1700-20131900> Viitattu 4.2.2024.

1123 Laine 2022, 133; Talvitie 2022, 160.

1124 Laine 2022, 134; Vrt. myös kauppahuoneet, Wolff 2020, 53.

1125 Taloutta johti aina aviopari tai liitosta leskeksi jäänyt puoliso. Laine 2022, 182.

1126 Puupponen et al. 2017, 31–32.

1127 Laine 2022b, 138; Fiebranz 2002, 348; Moring 2009, 240; Silvasti 2001, 98–105.

1128 Snellman 2012.

1129 Esim. Jutikkala 1954, 123–127; Åström 1993, 38.

1130 Ulväng 2008, 130.

muuttuneesta lainsäädännöstä sekä yhteiskunnan ylimpien luokkien asemaan vaikuttaneista yhteiskunnallisista muutoksista.¹¹³¹

Pelkolassa sukupolvenvaihdokseen valmistauduttiin useiden vuosien ajan ja opintojensa jälkeen Uno Wegelius sai ottaa yhä enemmän vastuuta maatilain hoidosta. Emma Wegeliuksella oli edelleen vahva ote tilan asioista, kuten keväällä 1875 Turusta lähettämänsä kirjeet osoittavat.¹¹³² Hän pyysi poikaansa kirjoittamaan säännöllisesti varmistaakseen, että työt sujuivat suunnitelmien mukaan ja järjestys tilalla säilyi. Luopuminen ja luottaminen oli leskiemännälle vaikeaa niin monen yksinäisen vuoden jälkeen. Ennakointi ja suunnitelmallisuus ovat onnistuneen sukupolvenvaihdoksen avaintekijöitä, ja luopujalla on prosessissa aivan keskeinen rooli. Yrittäjyyden professori Matti Koironen kuvaa, miten yritys on luopujalle eräänlainen elämän symboli ja osa identiteettiä, jonka menettämistä hän pelkää.¹¹³³

Emma Wegelius kuoli tammikuun 25. päivä 1876 ja hänen pojastaan Unosta tuli Pelkolan kartanon uusi isäntä. Tässä vaiheessa Emma Wegelius oli ollut jo pitkään leskenä ja ehtinyt suunnitella ja järjestellä jälkeläistensä asioita. Perheen epäonneksi, mutta ehkä tilan tulevaisuuden kannalta onneksi muita vaihtoehtoja tilan perijäksi ei äidin kuollessa ollut. Gabriel Wegeliuksen ensimmäisen avioliiton lapsista elossa olivat enää omaan tilaansa Karkussa viljelevä Adolf sekä sairauden vuoksi työkyvytön Carl Wilhelm.¹¹³⁴ Uno oli Gabrielin ja Emman yhteisistä lapsista ainoa eloon jäänyt.

Elokuussa 1877 vietettiin Aittamässä häitä, kun Uno Wegelius avioitui serkkunsa, Helena Charlotta ”Leni” Wirzeniuksen kanssa.¹¹³⁵ Serkusavioliitot olivat vielä 1800-luvulla yläluokan keskuudessa yleinen tapa, jolla oli usein taloudellisia päämääriä.¹¹³⁶ Avioliitot olivat perheen yhteisiä päätöksiä ja lähisukulaisten avioliiton tavoitteena oli välttää yrityksen tai omaisuuden joutumista oman sukupiirin ulkopuolelle.¹¹³⁷ Unon ja Helenan välinen liitto vahvisti sukukartanoiden välistä yhteyttä ja äiti Gustava Emerentia jatkoi säännöllistä kirjoittamista tyttärelleen tämän vointia tiedustellen, ohjeita antaen ja Aittamäen kuulumisia kertoen.

1131 Snellman 2012.

1132 E.W. U.W.:lle 14.4., 20.4., 27.4., 12.5., 19.5. ja 25.5.1875. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

1133 Koironen 2000, 56. Perheyrittäjyydestä ja sukupolvenvaihdoksista kts. myös Keskinen 2022b, 109–121.

1134 ”Min släkt” 112–135. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

1135 ”Min släkt” 229. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

1136 Keskinen 2012, 84; Sukulaisten välisillä avioliitoilla vahvistettiin kontakteja myös talonpoikien keskuudessa, esim. Piilahti 2007, 205, 226, 234–235.

1137 Häggman 1994, 90; Göransson 1990, 540–541.

Edellisen sukupolven kuoltua Uno Wegelius pääsi toteuttamaan von Knorringilta Kokemäenkartanosta saamiaan maatalouden oppeja välittömästi käytäntöön. Hän alkoi hallinnoida tilan taloutta tarkasti ja suunnitelmallisesti sekä ylläpitää säännöllistä kirjanpitoa. Kirjanpitoon merkittiin kaikki perheen tulot ja menot postimerkeistä maatalouden tuotantoon. Kotitalouden kirjanpitoon Helenalla oli omat muistiinpanonsa, sillä ne on merkitty kirjanpitoon, ”Lenin kirjan mukaan”. Puutarhasta tuli uuden isännän ja emännän myötä oma ansainnan lähteensä, josta myytiin hedelmiä, marjoja, vihanneksia ja kukkia. Tämä liiketoiminta oli osa monipuolista kokonaisuutta, mutta kuitenkin mittakaavaltaan pientä verrattuna maatalouteen, jonka kehittämiseen sijoitettiin päämäärätietoisesti. Maatilasta kehittyi nuoren ja yhä kasvavan perheen elintasoa ja taloutta ylläpitävä yritys. Kirjanpidon toteuttamisessa lienee emäntä Helena Wegeliuksella ollut merkittävä osansa, sillä Uno Wegeliuksen kuoltua vuonna 1909 kirjanpidon merkinnät jatkuvat keskeytyksettä samoin kuin aikaisemmin.¹¹³⁸

Aittamäen isäntä Paul Enok Wirzenius menehtyi keväällä 1874 suurimman osan perheen lapsista ollessa vielä alaikäisiä, eikä hän ehtinyt löytää innostunutta tilanjatkajaa omista lapsistaan ennen sitä. Vanhin poika, 20-vuotias Karl Wilhelm, oli Wirzeniuksen kuollessa opiskelemassa insinööriksi Helsingissä ja 19-vuotias Axel Daniel juuri aloittamassa oikeustieteen opintojaan.¹¹³⁹ Leskiemäntä Gustava Emerentia oli vaikeiden valintojen edessä: tila oli pahoin velkaantunut ja lapsia oli huollettavaksi suuri katras. Tilan myyminen oli hänelle tuolloin todellinen vaihtoehto. Lasten suuressa määrässä piili mahdollisuus löytää heistä vielä tilalle ja suvun perinnölle jatkaja ja surevasta leskestä kuoriutui kovapintainen yrittäjä. Gustava Emerentia oli enemmän kiinnostunut olutpanimon taloudellisista mahdollisuuksista kuin maatalouden kehittämisestä ja maatalouden organisointia jäi hoitamaan tilalla aikaisemmin toiminut inspehtori.¹¹⁴⁰

Sukupolvenvaihdoksen onnistumisen kannalta on tärkeää, että perheenjäsenten kesken vallitsee yhteisymmärrys sen jatkamisesta.¹¹⁴¹ Axel Wirzenius päätti lopulta valita maanviljelijän uran 1870-luvun lopulla ja saikin vuodesta 1879 Aittamäen tilanhoitajana käyttöönsä kartanon laajat resurssit. Sukupolvenvaihdoksen onnistumiseen saattavat yhtä lailla vaikuttaa myös perheen sisäiseen dynamiikka sekä jatkajien

1138 Hufvudbok för tiden 1877–1882, 1891–1908, 1908–1921. Kartanoarkisto, Pelkolan kartano.

1139 Min Släkt 189–191, 208–209. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

1140 Rk Loimaa 1873–1883 Aaa:37 Sivu 161. KA, Turku.

1141 Koiranen 2000, 62.

henkilökohtaisiin ominaisuuksiin liittyvät tekijät.¹¹⁴² Gustava Emerentia jännitti poikansa ajamia suuria linjoja ja muutoksia tilanpidossa. Axel Wirzenius oli kiinnostunut tilan jatkamisesta, muttei millä hinnalla hyvänsä. Epävakaassa markkinatilanteessa velkaisen tilan ostaminen ei olisi antanut Axel Wirzeniukselle mahdollisuuksia sen tuotosta hyötymiseen elinaikanaan. Suuri maaomaisuus oli arvokas ja siitä mahdollisesti myyntitilanteesta saatava voitto oli epäilemättä sukulaisten mielessä. Tilan vanha emäntä oli äitinä huolissaan siitä, että mahdollinen tilakauppa ja sukupolvenvaihdos saataisiin suoritettua kaikille sisaruksille tasapuolisella tavalla.¹¹⁴³

Sisarusten haluttomuus myydä sukutila Axel Wirzeniukselle vaikutti epäilemättä nuoren tilanhoitajan työskentelymotivaatioon. Miksi yrittää parhaansa, jos varmuutta tilan tulevasta omistajuudesta ei ollut? Aittamäen tilanhoitajana Axel Wirzeniuksen tavoitteena oli saada ostettua tila itselleen. Hänen haaveensa kohtasivat kuitenkin erilaisia vastuksia, joista suuren perheen yksimielisen luottamuksen saavuttaminen oli yksi suurimmista. Sukulaiset epäilivät Axelin halua sitoutua tilaan sen vaatimalla tavalla eikä tilannetta helpottanut oman äidin julki tuoma huoli tämän alakuloisesta mielialasta. Gustava Emerentia ihmetteli kirjeessä tyttärelleen mikä saattoi aiheuttaa nuorelle miehelle niin suuret kärsimykset ja piti raskaana, ettei osannut tätä auttaa.¹¹⁴⁴ Tilannetta yritettiin ratkaista useampaan kertaan keskustelemalla ja sovittelemalla.

*Axel varmaankin kirjoitti saman kirjeessään Unolle kuin mitä sanoi minulle, että tilakauppaa ei voi tehdä ainakaan niillä ehdoilla, josta oli puhetta, sekä, että hän ei voi jatkaa samoilla ehdoilla kuin nyt ja hän sanoi myös, että jos tarjoutuu jokin hänelle edullinen mahdollisuus, hän olisi valmis ottamaan sen... Jos voisitte mieluiten kaikki tulla tänne kesällä ja miehet voisivat neuvotella asiasta keskenään...*¹¹⁴⁵

Maatilojen hinnoissa tapahtui sukulaiskauppojen osalta 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä erikoinen ilmiö. Matti Peltonen on todennut, että tuolloin maan arvo

1142 Wolff 2020, 53–54.

1143 G.E.W. H.C.W.:lle 13.3.1890. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1144 G.E.W. H.C.W.:lle 28.4.1881. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1145 G.E.W. H.C.W.:lle 28.4.1881. ”Axel skref väl i sitt bref till Uno hvad han nu äfven sagt mig att egendomshandeln icke kan blifva af för honom åt minstråne icke på de vilkor det varit frågan om, samt att han icke kan blifva kvar på den fot och de vilkor han nu har och så sade han äfven att om det nu ypprar sig något ärende eller sådant för honom som vore fördelaktigt han då vore färdig antaga det... Om ni nu helst alla i sommar skulle komma hit på en gång sen karlar skulle väl borda hitta några kloka funderingar tillsammans.” PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

eli tilakauppojen hinnat kohosivat rajusti ja tilanne kosketti erityisesti sukupolvenvaihdoksia. Sukutilan hinta oli ennen tätä sekä pian 1900-luvun vaihteen jälkeen määritelty avoimilla markkinoilla myytyjä tiloja edullisemmaksi.¹¹⁴⁶ Tilanne oli tilanjatkajien kannalta hankala ja tämä, yhdessä yleisten taloudellisten epävarmuustekijöiden kanssa, sai monet harkitsemaan sukutilojensa jatkamista tai jopa niistä luopumista.¹¹⁴⁷ Sanottiin, että nuorelta sukupolvelta puuttui maahenki, halu ja usko jatkaa isien perintöä, vaikka läpi huonojen aikojen.¹¹⁴⁸ Nuorilla oli tarve ja mahdollisuus tehdä aikaisempaa vapaampia valintoja tulevaisuutensa suhteen ja vanhemmat kokivat vuosisatojen saatossa tehdyn työn valuvan tällä tavalla hukkaan.

Gustava Emerentia eli pitkän elämän ja vaikutti tilalla hallinnoiden erityisesti tilan olutpanimon ja siten sen pääasiallisen tulonlähteen toimintaa. Sukupolvenvaihdosta ei viety loppuun asti, vaan isännyyttä odottava Axel Wirzenius joutui tyytymään tilanhoitajan asemaan pitkän aikaa. Kirjeistä käy hyvin ilmi, että tilanne ei ollut hänelle mieleen. Axelin pinna alkoi kiristyä äärimmilleen hänen toimittuaan Aittamäen tilanhoitajana kymmenen vuoden ajan. Toukokuussa 1889 Gustava Emerentia kirjoitti tyttärelleen Helenalle Pelkolaan Axelin sanoneen, että ellei tilakauppa vähitellen onnistu, niin hän on täällä enää vuoden loppuun ja lähtee sitten etsimään töitä muualta.¹¹⁴⁹ Samana kesänä Gustava Emerentia katsoi tarpeelliseksi mainita kirjeessään, että Helsingin matkaansa lukuun ottamatta Axel oli nyt ollut tiiviisti kotona ja työskennellyt maatalouden parissa.¹¹⁵⁰

Tilan tulevaisuuden ratkominen aiheutti aikaisempaa vilkkaamman kirjeenvaihdon Aittamäen ja Pelkolan välillä vuonna 1890. Maaliskuussa Gustava Emerentia kertoi, että Axel oli saanut pyynnön ottaa hoitoonsa Kokemäen meijerikoulu, joka oli aikaisemmin toiminut Kokemäenkartanossa. Tarjousta pidettiin taloudellisesti melko hyvänä ratkaisuna, sillä meijerikoulun pitäminen oli valtion tukemaa toimintaa. Axel tuntuu käyttäneen tätä tilaisuutta jossain määrin hyväkseen ilmoittaessaan, että hän ei kenties tässä tilanteessa voinut ottaa tarjousta vastaan. Gustava Emerentia näki kirjeissään paljon vaivaa todistellessaan, että Axel oli nyt aivan muuttunut ihminen ja niin innostunut tilan hoitamisesta.

1146 Peltonen 2001, 55–63.

1147 Peltonen 2004a, 130–134.

1148 Peltonen 2004a, 126–127; Alkio 1908.

1149 G.E.W. H.C.W.:lle 11.5.1889. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1150 G.E.W. H.C.W.:lle 11.6.1889. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

Aittamäen vanha emäntä antoi ymmärtää, että Axelin viimeisten vuosien murheelliset ajatukset olivat nyt kuin poispyyhityt. Hän vihjasi myös, että kannatti itse tilan myymistä Axelille – oli suunniteltu niin, että panimo, puutarha ja rakennukset jäisivät äidille ja sisaruksille ja maatila uudelle isännälle. Gustava Emerentia toivoi Axelin itse kirjoittavan sisaruksilleen ja Unon auttavan jälleen hyvine neuvoineen. Hän vertasi tilannetta Åvikiin, jossa oli ollut ongelmia tilanhoitajan kanssa. Hän sanoi Axelin ehkä olleen hieman huoleton tietyissä asioissa, mutta tilan arvoa hänen tekemänsä uudistukset eivät olleet laskeneet. Hän totesi myös, että kukaan muukaan sisaruksista ei ole osoittanut kiinnostusta tilan jatkamista kohtaan hänen kuolemansa jälkeen, joka todennäköisesti seuraisi jo muutaman vuoden kuluttua (todellisuudessa teräksinen Gustava Emerentia eli vielä 30 vuotta tämän jälkeen). Gustava Emerentia näki kirjeessään myös oman puolueellisuutensa ja kirjoitti:

Nyt kun luen tätä läpi, näyttää, että puhun kovasti Axelin puolesta, mutta jos asiassa nyt on jotain epäoikeudenmukaista muita kohtaan, en halua esittää mitään vaatimuksia – minun asemanihan ei muuttuisi ja hänellä olisi varmasti parempi vauhti työskennellä, kun hän tekisi sitä itselleen. – En ole ollenkaan niin hermostunut ja levoton asiasta kuin viime vuonna, tänä vuonna näen Axelin jo paremmassa valossa. Voin vain pyytää Jumalalta, että hän ohjaa asiat parhain päin, ja olen yhä vakuuttuneempi siitä, että hän tekee niin.¹¹⁵¹

Myyntipäätös antoi odottaa itseään vielä pitkään ja asian tuntuu ratkaisseensa perheessä perinteinen ja käytännöllinen asia: Axel Wirzenius meni naimisiin Ellen Viktoria von Willebrandin¹¹⁵² kanssa vuonna 1898 ja samana vuonna hänestä tuli myös Aittamäen kartanon omistaja. Wirzenius oli avioituessaan 45-vuotias, mikä oli tuohon aikaan ensimmäisen avioliiton solmimiselle melko korkea ikä.¹¹⁵³ Puolisoiden välinen ikäero oli säätyläispiireissä yleistä, mutta miehelle avioituminen liittyi silti yleisimmin

1151 G.E.W. H.C.W.:lle 13.3.1890: ”När jag nu läste genom detta ser jag att så godt som talar för Axel, men om det nu är någon orättvisa emot de andra eller annors en svår sak att få uträdd så vill jag ingalunda yrka derpå – Min ställning skulle väl icke blifva så mycket annorlunda och han skulle väl hafva bättre fart att arbeta då han skulle arbeta för sig sjelf. – Jag är icke alls så nervös och orolig i den här vägen som jag var i fjol, jag har i år ett bättre förtroende till Axel och så kan jag bättre bedja Gud om att han skulle styra allt till det bästa, och är äfven bättre öfvertygad om att han gör det.” PkA, kotelo 5. KA, Hlinna.

1152 s. 19.10.1870 Uusikaupunki. Wirzenius 1951, 407.

1153 Häggman 1994, 88; Åström 1993, 144, 149.

virkauran ja itsenäisen elämäntyön alkuvaiheeseen.¹¹⁵⁴ Paul Styrbjörn Wirzenius toteaa veljensä liitosta katkeransävyisenä sukuselvityksessään:

*He ovat lapsettomia. Lääkärinä olen tiettyjen jo poikasena tekemiäni havaintojen perusteella sitä mieltä, että syytä tilanteeseen pitää etsiä Axelista.*¹¹⁵⁵

Perheen parissa Axelin aviollista sitoutumattomuutta ei katsottu hyvällä. Perinteiset arvot ja tilan sukuomistuksen säilyminen avioliitosta syntyneiden jälkeläisten kautta olivat erottamaton osa tuon ajan maailmankuvaa. Axel Wirzeniuksen henkilökohtaiset ominaisuudet eivät siis perheen silmissä riittäneet suomaan hänelle hyväksyntää tilan jatkajana ilman puolisoa, eikä sopimusta kaupasta syntynyt ennen tätä ratkaisevaa päätöstä. Sukupolvenvaihdoksen prosessiin oli kulunut aikaa 20 vuotta ja jälkikäteen tilannetta arvioiden tilakauppa toteutui tilan tulevaisuuden kannalta liian myöhään.

Pelkolassa puolestaan olosuhteet ja ajoitus onnistuivat sukupolvenvaihdoksen kannalta kohdalleen. Uno Wegelius sai maatalouskoulutuksensa jälkeen vielä muutaman vuoden aikaa harjoitella tilanpitoa äitinsä tukemana. Vaikka Emma Wegeliuksella oli yhä vahva ote tilan töiden organisoijana, tapahtui lopullinen siirtymä nopeasti, kun Emma Wegelius kuoli vuonna 1876. Tuolloin Uno Wegelius saattoi alkaa toteuttaa omaa visiotaan maatilapidosta puhtaalta pöydältä.¹¹⁵⁶ Uno meni naimisiin Aittamäesttä kotoisin olevan serkkunsa Helena Charlottan kanssa ja yhteydenpito Loimaalle jatkui vahvana.

Onnistunut sukupolvenvaihdos on monen tekijän summa: luopujan ja jatkajan on oltava valmiita vaihdokseen ja jatkettavalla yrityksellä on oltava edellytykset tulla mielekkäästi jatketuksi.¹¹⁵⁷ Tämän tutkimuksen kahden maalaiskartanon sukupolvenvaihdoksissa oli näennäisistä samankaltaisuuksista huolimatta myös ratkaisevia eroja. Molemmilla tiloilla sukupolvenvaihdokset tapahtuivat leskiemäntien kautta 1870-luvulla poikien saatua maatalousalan koulutusta. Tilat olivat kokonaispinta-alaltaan hyvin samankokoisia, joskin Loimaalla peltoalat olivat suuremmat ja Pelkolan omistukseen kuului eri vaiheissa tilaan liitettyjä sivutiloja. Pelkolassa sukupolvi vaihtui edellisen sukupolven kuoltua, Aittamäessä tilan tulevaisuus ei ratkennut yhtä selkeällä tavalla.

1154 Häggman 1994, 86.

1155 ”Min släkt” s. 217: ”De är barnlösa. Af vissa iakttagelser delvis gjorde redan som pojke har jag såsom läkare bildat mig den öfvertygelsen, att orsaken till detta förhållande är att söka hos Axel.” PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

1156 E.W. U.W.:lle 14.4.–2.6.1875. PkA, kotelo 11. KA, Hlinna.

1157 Halla 2016, 19.

KARTANOIDEN ERILAISET KOHTALOT

Aittamäen ja Pelkolan nuoret isännät, Axel Wirzenius ja Uno Wegelius olivat monella tapaa kovin erilaisissa tilanteissa lähtiessään päävastuuseen tiloistaan. Aittamäen nuori isäntä työskenteli tilanhoitajana pitkään – toisaalta ilman taloudellista vastuuta, mutta samalla myös ilman varmoja tulevaisuuden näkymiä. Aittamäessä oli jo edellisten sukupolvien aikana otettu runsaasti velkaa investointeja varten, jotka kuitenkin eivät olleet maksaneet itseään takaisin. Perhe oli suuri ja vanhempien perinnön jakajia paljon. Uno Wegeliuksen Pelkolaan oli erityisesti hänen isänsä aikana hankittu maaomaisuutta, jonka myymisellä pystyttiin rahoittamaan suuri osa tuotantos suunnan muutoksen vaatimista investoinneista. Uno oli vanhempiensa ainoa lapsi, mikä helpotti perinnönjakoa ja jätti omaisuuden entiselleen.

Maataloustuotteiden kaupan suhdanteet olivat jälleen muuttumassa 1900-luvun taitteessa karjatalouden kasvun saavuttaessa myös pienemmät tilat ja meijerialouden yhtiöitymisen alkaessa.¹¹⁵⁸ Erityisen hyvin hetkellisesti kannattaneiden kartanomeijereiden aika oli ohi ja tuotannon järjestämistä piti jälleen suunnitella uudestaan. Tässä tilanteessa punnittiin maatilojen taloudellista kantokykyä, suurtilojen osalta erityisesti tuotannon monipuolisuudella hankittua sopeutumiskykyä.¹¹⁵⁹ Moni maanviljelijä heräsi viimeistään tässä vaiheessa kyseenalaistamaan ammattinsa harjoittamisen mielekkyyttä. Vasta muutama vuosikymmen aikaisemmin turvalliseksi ja vakaaksi arvioitu maatalouden suunta karjatalous oli altistunut epävakaille markkinavoimille ja kadottanut vetovoimaansa. Kartanonomistajat olivat kuitenkin itse vuosisadan alussa mukana laittamassa alulle suuria osuustoimintayrityksiä, kuten Valio.¹¹⁶⁰ Maatalouden tuotannon arvo nousi nopeasti vaikuttaen osaltaan myös elintason nousuun koko

¹¹⁵⁸ Peltonen 1992, 156–175.

¹¹⁵⁹ Puupponen et al. 2017.

¹¹⁶⁰ Hokkanen 1980, 43–44: Axel Wirzenius valittiin Valion perustamiskokouksessa vuonna 1905 sen ensimmäisen hallintoneuvoston jäseneksi.

yhteiskunnassa.¹¹⁶¹ Maatalous yritystoimintana ei kuitenkaan tuonut leveää leipää maaseudun suurille perheille ja elämä muissa ammateissa ja kaupungeissa alkoi houkutella yhä useampaa maatilojen perillistä.¹¹⁶²

Pelkolassa Uno ja Helena Wegeliuksen perhe oli 1900-luvun alkuvuosiin mennessä kasvanut kymmenellä lapsella, kuudella pojalla ja neljällä tyttärellä, joista ensimmäiset olivat jo koululaisia.¹¹⁶³ Tilalla kasvatettiin ayrshirekarjaa peltoviljelyn toimiessa puhtaasti karjataloutta rehuntuotannon muodossa tukevana tuotantomuotona. Itse kasvatettujen rehujen lisäksi karja söi ulkomailta tuotuja öljykakkuja ja maissia. Sikojen kasvatuksella alkoi tässä vaiheessa olla jo taloudellista merkitystä. Vuodesta 1903 lähtien kartanon oman meijerin toiminta lakkasi ja tilan maito alettiin myydä suoraan yhtiömeijeriin. Kirjanpidon mukaan karjataloudesta saatava tuotto säilyi tästä huolimatta lähes samana.¹¹⁶⁴ Uno Wegeliuksen sanottiin olleen ystävällinen persoona ja jakaneen mielellään tietämystään tilansa maataloudesta.¹¹⁶⁵

Axel Wirzenius esitteli myös tilaansa mielellään, ja Aittamäen tilanne kesällä 1904 taltioitui Etelä-Satakunnan maamiesten opintomatkan kohteena erään vierailijan matkakuvaukseen:

Aittamäen tilalle saawuttuamme sateisen sään liastamina otti meidät ystävällisesti vastaan kartanonomistaja agronomi A. Wirzenius. Ensimmäiseksi katselimme täällä kartanon karjakirjaa, josta näimmekin meikäläisille hämmästyttäviä tuloksia. Paras lehmä oli lypsänyt 4 486 kg ja raswa 4,59 %. Säännöllisesti lypsäneitten keskilypsy oli 3 267 kg. Nuoren karjan keskilypsy 2 344 kg. Koko karjan, 66 elukan keskilypsy oli 2 915 kg ja raswa 4, 04 %. Nuoren karjan raswa 4, 09 %. Ruoka on tullut maksamaan keskimäärin 270: 76 lehmää kohden. Puhdas woitto lehmää kohden 48: 46. Korkein yhden lehmän raswa 5,24 %. Täällä saimme nähdä mitä pitkä-aikainen walinta siitoseläimiksi voi saada aikaan. Muistaakseni 15 vuoden aikana oli saatu keskiraswaprosentti nousemaan melkein 1 %:lla ja samalla keskilypsymäärä. Erittäin hyvä on ollutkin siitoseläinten walitseminen. Sonneja on käytetty 8–9 wuotiaiksi. Ruokinta on myös hywä. 1 luokan lehmät saawat: 2,5 kg öljykakkuja, 5,5 kg liseitä 4 kg heiniä ja olkia tarpeen kukaan sekä juurikaswia noin 7–8 kg päivässä. Karja kuuluu ”Unitas” tarkastusyhdistyseen ja maito

1161 Vihola 1991, 367.

1162 Peltonen 1991, 63.

1163 ”Min släkt” 230–238. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

1164 Hufvudbok för tiden 1891–1908. Kartanoarkisto, Pelkolan kartano.

1165 ”Min släkt” 133–135. PkA, kotelo 14. KA, Hlinna.

wiedään Metsämaan osuusmeijeriin, jonka tilejä saimme myös nähdä. Hämmästyttävä oli ero, kun maidosta oli maksettu 7,6 p. paraasta ja huonommasta 5,8 p. Maidosta maksetaan rasvaisuuden perusteella ja ainoastaan woirasvasta. Jokainen wie kaiken kuoritun maidon takaisin. Tämä oli toukokuun hinta ja paras maito Aittamästä.

Kirjat katseltuamme menimme nawettaan, joka on sawesta ja kanervista tehty mukulakiwilattiolla. Lypsykarja oli sisällä ja sanoi omistaja, että sitä pidetään sekä sisällä että ulkona. Ulkona ruohon nuorena ollessa, kuten kewätkesästä, ja taas odelman aikana. Lieoittamalla syötetään ulkonaolon aikana. Ruohon tultua pidemmäksi niitetään se ja tuodaan newettaan. Karja oli sekarotuinen paitsi sonnit puhdasrotuisia ayrshireä sekä joku lehmä Skotlannista tuotuja.

Katseltuamme karjan läksimme katsomaan wiljelyksiä, joita on 200 ha ja wiljellään kahdessa kierrossa. Likellä kartanoa 8:sta lohosta ja edempänä niin pikäaikaisia nurmia kuin waan kasvaa. Katseltuamme vainiot ja miten kahdeksan hewosen wetämällä oja-auralla ojaa ajettiin palasimme taloon, jossa ystävällinen isäntämme tarjosi wirwokkeita. Aittamästä läksimme pyörillämme ja hra Wirzeniuksen antamalla hewosilla Metsämaan kiewariin johon yövyimme.¹¹⁶⁶

Kritiikittömissä aikalaiskuvailuissa Axel Wirzeniuksen kerrotaan siis yltäneen karjataloudellaan suorastaan uskomattomiin saavutuksiin. Vuonna 1912 julkaistussa lypsykarjanhoidon oppikirjassa kerrottiin parhaiden kirjanpitokarjojen tuottavan jopa 3 000 kg maitoa vuodessa koko maan lehmien vuosituoton ollessa keskimäärin 1 200 kg.¹¹⁶⁷ Wirzenius oli päässyt tuotantosuunnan muutoksessa liikkeelle hieman serkkuaan Uno Wegeliusta myöhemmin, mutta tulokset olivat silti vaikuttavia. Pellolla vierailijoille esiteltiin vaikuttavaa oja-auraa, jonka vetämiseen tarvittiin peräti kahdeksan hevosta. Näin suuren mittaluokan peltotyökalut kuuluivat tähän aikaan ehdottomasti vain harvojen viljelijöiden kalustoon. Ojitus oli paljon työvoimaa vaativaa työtä ja investoimalla uuteen teknologiaan ja vetohevosiiin, säästettiin jatkuvasti nousevissa työvoimakustannuksissa. 1900-luvun alussa Aittamäen työvoiman määrässä näkyvä lasku saattoi osaltaan olla seurausta vähittäisestä töiden koneellistumisesta.

Tämän tutkimuksen perheiden välisessä kommunikaatiossa tapahtui 1900-luvun alkuvuosina merkittävä muutos, kun kartanoihin hankittiin puhelimet. Kirjeiden

¹¹⁶⁶ Satakunta 20.8.1904, No 93.

¹¹⁶⁷ Vihola 1991, 66; Nylander & Cajander 1912, 6.

kirjoittaminen väheni huomattavasti ja myös niiden aihepiirit muuttuivat. Päivänpolttavimmat keskustelut hoidettiin nyt linjoja pitkin, ja vaikka kirjeitä kirjoitettiin edelleen, saivat ne erilaisen luonteen.

Uno Wegelius sairastui ja kuoli vuoden 1909 joulukuussa. Vastikään leskeksi jäänyt Pelkolan emäntä Helena Wegelius pyysi äitinsä kautta kirjeessä, voisiko Axel-veli tulla häntä maatalousasioissa ja muussa asioiden järjestelyssä neuvomaan häntä. Tähän äiti Gustafva Emerentia joutui vastaamaan, että vierailu ei valitettavasti ihan heti onnistuisi, sillä Axel oli kovin kiireinen töissään. Avun antamisesta kieltäytymiseen oli muitakin syitä, Aittamäen vanha emäntä oli sitä mieltä, että Axelilla ei ollut riittävästi itseluottamusta muiden neuvomiseen ja että hän ei ollut ollut oikein kunnossakaan koko syksynä – oli ollut hammassarkyä ja nuhaa.¹¹⁶⁸

Tekeillä oli muutakin, jolla ei ehkä haluttu juuri suuren surun kokenutta Leni Wegeliusta rasittaa. Olutpanimon ja koko Aittamäen myyntiä harkittiin ja ostajaehtokkaiden taustojaan selviteltiin, seuraavan vuoden alussa Gustafva Emerentia avasi ajatuksiaan asiasta myös tyttärelleen.¹¹⁶⁹ Huhtikuussa 1910 asia sai lopulta päätöksensä:

*Tänään on synkkä päivä, Axelin luona on ollut kaksi talonpoikaa ja herra Kuffshinoff, siellä he ovat istuneet Axelin luona koko päivän ja näyttää siltä, että Aittamäen kohtalo on nyt sinetöity. Minulle ei ole ilmoitettu mitään, mutta kaikki merkit näyttävät siltä, että vanha, rakas kotimme joutuu meiltä pois. Taphtukoon Herran tahto...*¹¹⁷⁰

Gustava Emerentialle Aittamäki oli ollut koti kuudenkymmenen vuoden ajan. Hän joutui kuitenkin vielä 80-vuotiaana näkemään tilan myymisen ja muuttamaan pois Loimaalta, tyttärensä luokse turkulaiseen kaupunkiasuntoon.¹¹⁷¹

Axel Wirzeniuksella oli ollut kova halu olla maatalouden kehityksessä mukana ja tilalla tehtiin 1880- ja 90-luvulla mittavia investointeja ja otettiin suuria edistysaskelia yhdessä valtakunnan yleisen maatalouden murroksen kanssa. Axel Wirzeniuksen tultua tilan omistajaksi vuonna 1898 tilanne kuitenkin muuttui, ja hänen innostuksensa

1168 G.E.W. H.C.W.:lle 3.12.1909. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1169 G.E.W. H.C.W.:lle 6.2.1910. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1170 G.E.W. H.C.W.:lle 25.4.1910: ”I dag har det varit en bra nog tung dag, det har nemligen idag varit hos Axel två bönder och herr Kuffshinoff der hafva de en suttit inne hos Axel hela dagen och Aittamäki ödet har väl nu blifvit något bestämdt, mig har icke än blifvit meddeladt nådot, men nog ser det nu på allt ut, som om det gamla kära hemmet nu går ifrån oss. Ske Herrens vilja...” PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

1171 A.A.W. H.C.W.:lle 9.5.1910. PkA, kotelo 9. KA, Hlinna.

suuriin taloudellisiin satsauksiin laski. Tilalla palattiin viljelemään yhä enemmän torpparityövoimalla ja haettiin jopa maatalouden töiden suunnitteluun jälleen inspektoria, jota ei ollut tarvittu sen jälkeen, kun isäntä itse oli hankkinut maatalousalan koulutuksen. Vuoden 1905 suurlakko ja olutpanimolla tehdyt vahingot olivat olleet ehkä viimeinen pisara, jota myyntipäätökseen tarvittiin.

Tiedossa ei ole, että Pelkolan kartanosta luopumista olisi Uno Wegeliuksen kuoleman jälkeen edes harkittu. Leskeydestä oli lähiperheessä kokemusta ja Helenalla oli lisäksi tukenaan jo aikuistumassa olevat lapsensa ja laajan sukunsa tuki. Äiti Gustava Emerentia piti yhteyttä tyttärensä ja jopa kirjoitti kirjeitä aivan 93-vuotiaan elämänsä loppuun saakka, vaikka yhteyttä oli jo toistakymmentä vuotta voitu pitää myös puhelimitse.

Wegeliusten ja Wirzeniusten omistamien kartanoiden sukuomistukset päättyivät erilaisiin lopputuloksiin. Aittamässä 300-vuotinen yhtämittäinen taival saman suvun omistuksessa päättyi vuonna 1910¹¹⁷² kun Pelkolassa Wegeliusten perhe asuu edelleen. On vaikea sanoa, tai mahdotonta arvioida, mikä tarkalleen johti tähän lopputulokseen, sillä kartanoiden hoidossa oli 1800-luvun lopulla paljon yhtäläisyyksiä. Molempia omistivat ensin virkamiesisännät, sitten leskiemännät ja lopulta heidän agronomiksi koulutautuneet poikansa. Aittamässä lapsia syntyi tutkimuksen ensimmäisen omistajasukupolven aikana, 1850–70-luvuilla runsaasti, kun Pelkolan suurin lapsikatra nähtiin vasta toisen sukupolven aikana 1880–90-luvuilla.

Aittamäen viljelyssä näyttää otetun Axel Wirzeniuksen maatalouteen tekemien investointien myötä enemmän taloudellisia riskejä. Niiden toteuttaminen oli mahdollista suureksi osaksi tuottavan panimolaitoksen ja karjatalouden nosteeseen liittyvien tukitoimien ansiosta. Äiti uskoi poikaansa – tai uskoi ehkä tämän olevan viimeinen mahdollisuus tilan tulevaisuuden jatkumiseksi ja sai muut sisarukset lopulta suostumaan tilan myymiseen. Vuosisadan vaihteessa kartanoiden meijerialoudessa saavuttama etumatka oli kurottu umpeen ja osuusmeijerien aika alkoi. Samaan aikaan tiukentuva alkoholipolitiikka vaikeutti olutpanimon toimintaa, ja välit torppareihin sekä muihin työntekijöihin viilentyivät. Vanhemmalla iällä avioitunut Axel Wirzenius jäi myös lapsettomaksi, joten haaveet suvun jatkumisesta tilalla jäivät myös sen osalta toteutumatta.

1172 Tila oli Wirzeniuksen suvun omistuksessa vielä vuosina 1923–1949, kun Wilhelm Wirzeniuksen poika Lennart Wirzenius omisti kartanon.

*Kaksi kartanoa
ja paikka maatalous-
historiassa*

Tutkiessaan 1800-luvun jälkipuoliskon historiaa ei voi olla ihmettelemättä yhteiskunnan ja talouselämän samanaikaisten muutosten kirjoa. Kun ihmiselämän peruspilarit, perhe, identiteetti ja arki olivat muutoksessa ja teknologinen kehitys ohjasi taloutta aivan uusille urille, muuttuivat samalla ihmisen maailmankuva ja mentaliteetit. Yhteiskunnalliset liikkeet ja uudet aatevirtaukset levisivät maaseudulle ylipaikallisten yhteyksien mahdollistamana, kun yhtä aikaa teknologinen kehitys loi pohjan uusien menetelmien hyödyntämiselle ja tuotannon kasvulle. Aikaisemmin muutosta ajaneet instituutiot yrittivät nyt pysyä vääjäämättömän kehityksen perässä ja purkamalla vapaata liikkumista sekä kaupankäyntiä rajoittaneita säädöksiä ne kiihdyttivät kaupallistumiskehitystä entisestään.

Maatalouden muutos 1800-luvun jälkipuoliskolla on erityisesti 1850–70-lukujen osalta kattavien tilasto- ja kirjanpitolähteiden puuttuessa haastava tutkimuskohde. Aihe on tärkeä ja suhteellisen lyhyellä ajalla tapahtunut muutos on monella mittarilla havaittavissa. Muutokseen johtanutta kehitystä ja sen seurauksia on sen sijaan vaikeampi tyhjentävästi selittää. Tämä johtuu siitä, että yksilöllisiä päätöksiä tehtiin tiloilla lukuisista eri lähtökohdista ja erilaisilla motiiveilla. Elinkeinossa tapahtunut muutos oli niin ratkaiseva, että se pakotti viljelijät vääjäämättömästi päätöksentekoon. Toisilla tiloilla tehdyt valinnat johtivat taloudelliseen menestykseen ja toisilla taas eivät, mutta miksi näin? Työssäni olen lähestynyt aihetta kahden tilan historiaan syventymällä.

Yhteiskunnallinen keskustelu tavoitti tiedonkulun ja koulutuksen lisääntyessä 1800-luvun jälkipuoliskolla laajasti eri kansanosia. Maaseudun ihmisten taloudellisiin valintoihin pyrittiin vaikuttamaan aikalaiskeskustelulla ja -kirjoituksilla maatalouskokouksissa, sanoma- ja aikakauslehdissä sekä oppikirjoissa. Nämä lähteet ovat vaikuttaneet voimakkaasti myös omaan historiakuvaamme. Jopa näennäisesti puolueettomat lähteet, kuten perukirjat tai laina-arviokirjat saattavat antaa nykytutkijalle ristiriitaisia tietoja esimerkiksi tilan arvon kehityksestä, sillä omaisuuden arvon määrittelyyn vaikuttivat lainsäädännön lisäksi monet kirjoittamattomat sosiaaliset ja kulttuuriset toimintamallit. Julkiseen kirjoittamiseen, kuten sanomalehtilähteisiin tämä havainto pätee erityisesti.

Kirjelähteistä välittyvä maailmankuva on subjektiivinen ja yksipuolinen. Se on kirjoittajansa näkemys vallitsevasta tilanteesta ja voitu kirjoittaa vastaanottajalleen juuri kirjoittajansa motiiveihin sopiva kuva tapahtumista. Henkilökohtaisen näkemyksen välittäminen aikojen läpi tähän päivään pitää sisällään lukuisia mahdollisuuksia tulkintavirheisiin. Samalla kirjeet ovat lahjomattomia syntymähetkensä tuotteita, joiden välittämä informaatio on monitasoista ja suoraa. Kartanoissa asuvien

säätyläisten elämäntapaan oleellisesti kuulunut kirjeenvaihto oli tärkeä sosiaalisen kanssakäymisen muoto. Perhekirjeillä oli kuitenkin selvästi muitakin funktioita, joilla oli taloudenhoidon kannalta merkittäviä vaikutuksia. Tärkeimpiä näistä oli tiedon kulku. On ajateltu, että suureksi osaksi naisten ylläpitämän säännöllisen kirjeenvaihdon tärkeimpiä arvoja on ollut heidän kirjoittaessaan tekemä sukutyö. Tämän tärkeän verkostojen ylläpitämisen voikin katsoa olevan aivan oleellinen suvulle ja perheyhteisölle hyötyä tuottanut toimi. Maatalouskaupan ollessa vasta järjestäytymässä ja nopeampien kulkuyhteyksien yhä rakenteilla, oli tiedolla, paitsi kansainvälisistä konflikteista tai kauppalaivojen liikkeestä, myös paikallisista viljasadoista ja muista tärkeistä tapahtumista, oleellinen merkitys esimerkiksi viljan myyntihintojen määrittelyyn.

Wegeliusten ja Wirzeniusten perhekirjeiden mukana kulki konkreettisten hinta- ja satotietojen lisäksi valtava määrä muutakin maatalouteen ja kartanoyhteisöön liittyvää tietoa. Kirjeissä kerrotaan tehdyistä töistä, niiden tekijöistä sekä maataloutta varten tehdyistä hankinnoista. Mikä tärkeintä, uutuuksista kerrotaan oman kokemuksen kautta ja tällä seikalla on ollut innovaatioiden leviämisen kannalta aivan oleellinen merkitys. Lisäksi läheisiin perhesuhteisiin liittynyt luottamus teki kokemusten jakamisesta entistä tärkeämpää. Uusien asioiden kohtaamiseen liittyy aina pelkoja ja jännitteitä – näiden selvittäminen yhdessä tai toiselta saadun rohkaisun jälkeen voi olla uudistusten omaksumisessa ratkaiseva tekijä.

Kartanoiden omistajaperheiden jäsenet olivat aikansa lapsia, joiden asemat ja roolit kartanon hierarkiassa järjestyivät patriarkaalisen ajattelutavan mukaan. Kirjeet kertovat niistä henkilökohtaisista tavoista, joilla kukin rooliaan toteutti. Ne näyttävät välähdyksen niistä odotuksista, joita perheenjäsenillä uutta isäntäpariskuntaa kohtaan oli. Maatalouden töiden valvontaan ja organisointiin osallistuva isännöisyys oli arvostettua, samoin asiantunteva emännöisyys. Gustava Emerentia Gadolinin Loimaalle saapumisen aiheuttamat reaktiot kertovat omaa kieltään säätyläisyyden kerroksellisuudesta. Talojen tavat olivat lyhyelläkin maantieteellisellä välimatkalla erilaisia ja somerolaisessa upseeriperheessä käsitys kartanon emännöydestä erilainen kuin ”kartanoista köyhällä” Loimaalla.

Emma Wegelius sai Pelkolaan muuttaessaan huoltaakseen miehensä viisi lasta ja suuren kartanon talouden. Lähteet eivät kerro minkälaisia odotuksia hänelle asetettiin, mutta järkähtämättömällä sitkeydellä hän vaikuttaa töihinsä tarttuneen. Gabriel Wegeliuksen tarkka ohjeistus erityisesti miesten töiden organisoinnista kertoo siitä poikkeuksellisesta asemasta, jossa Pelkolan uusi emäntä toimi. Hän käytti välillisesti, miehensä sijaisena kartanossa isännänvaltaa, mutta samalla häneltä puuttuivat esimerkiksi

leskien käyttämät oikeudet järjestää asiat taloudessa haluamallaan tavalla. Emma Wegelius ei voinut palkata kallispalkkaista inspehtoria huolehtimaan maataloudesta tai edes renkipoikaa ilman isännän hyväksyntää, toisaalta isäntä oletti hänen tekevän ”oman vastuualueensa” lisäksi myös peltotöihin liittyvät päätökset hänen poissa ollessaan.

Nautakarjatalous näkyi ensimmäisen sukupolven kirjeissä nimenomaan naisten osaamisalueena. Se oli edelleen kotitalouden osa, ja vaikka isännillä oli muodikkaasti kiinnostusta maatalouden kehittämiseen, oli osaaminen ja ammattitaito kotieläinten hoidossa edelleen naisten käsissä. Tässä mielessä tulokseni vastaavat esimerkiksi Ann-Catrin Östmanin havaintoja naisten hallitsevasta roolista karjatalouden osaajina. Samalla on myös jäljitettävissä Östmanin ajatus naisten kotiin sidotusta asemasta. Eläinten hoidosta ja perheestä vastatessaan oli kotoa lähteminen naisille paljon vaikeampaa kuin miehille. Vielä iäkkäänäkin Gustava Emerentia jäi kotiin sijaistamaan maatalouskokoukseen lähteviä aikuisia lapsiaan tai jatkoi mieluummin saippuankeittoa kuin lähti edustamaan seurapiiritapahtumaan.

Taloudenhoidossa karjatalouksineen Gabriel Wegelius kaipasi vaimoaan Emmaa, kotitalouden työt olivat hänelle vieraita ja hän halusi ohjeistaa ne oikein, kuitenkin vaimonsa ammattitaitoa kyseenalaistamatta. Emma Wegelius johti talouttaan miehensä kuoleman jälkeen määrätietoisesti seuraten tiiviisti karjatalouden kehitystä ja meijeritoiminnan mahdollisuuksia. Hän paransi tilansa edellytyksiä karjatalouteen siirtymisessä ja varmisteli näin poikansa tulevaisuutta tilanjatkajana.

Aittamäen emäntä Gustava Emerentia Wirzenius lähti miehensä kuoleman jälkeen toden teolla kehittämään tilan panimotoimintaa. Hän otti vakavasti roolinsa talouden päänä ja onnistui luomaan Aittamäen olutpanimosta hyvin tuottavan yrityksen, joka puolestaan mahdollisti kartanon maatalouteen tehdyt investoinnit. Gustava Emerentia otti uudistusten tuomat edistysaskeleet vastaan innostuneesti, mutta oli samalla ennakkoluuloinen itse uudistustoimenpiteitä kohtaan. Hän ei ollut kiinnostunut maatalouden kokonaisuuden hoidosta, ja se jäikin vaihtelevalla menestyksellä toimineiden inspehtorien vastuulle vuosiksi. Karjatalous kuitenkin edelleen kiinnosti Aittamäen emäntää ja hän oli valmis myös oppimaan uutta vanhoilla päivillään vastaanottaen karjatalousneuvoja ja käyden keskusteluja karjanhoidosta paikkakunnan emäntien kanssa.

Perhekirjeet antavat haasteistaan huolimatta mahdollisuuden nähdä maataloutta harjoittavan perheen lähipiireineen ja työntekijöineen yhdessä toimivana kokonaisuutena. Ne kertovat, miten näkyvässä julkisessa roolissa toimineet, maatalousnäytteilyissä ja yhdistyksissä edustaneet ja ”maatalouden merkkimiehiksi” tituleeratut isännät

olivat paljon velkaa kotona taloutta hoitaneille emännilleen. Miehiä tapaa historiassa harvemmin isännöimässä maatalojaan yksin, Gabriel Wegeliuskin piti ”isäntänä ja emäntänä” toimimista hyvin hankalana ja kaipasi monessa käytännön asiassa säännöllisesti vaimoaan. Tämän tutkimuksen puitteissa esiin nousseet emännät kuitenkin päättivät leskeksi jäätyään jatkaa elämäänsä ilman puolisoja. He saivat leskinä mahdollisuuden hallita kartanoitaan itse ja toteuttaa omia tavoitteitaan myös lastensa tulevaisuuden suhteen paljon vapaammin kuin avioliitossa.

Yritystoiminnalle verkostojen luominen ja ylläpitäminen on ensiarvoisen tärkeää. Maatalouden kehitys vei viljelijöitä 1800-luvun kuluessa yhä enemmän kohti globaalia markkinataloutta ja erikoistunutta yrittäjyyttä. Saman voi ajatella myös päinvastoin: maatalouden kehitys oli tulosta markkinoiden kansainvälistymisestä ja teollistumisen luomista tarpeista. Verkostot laajenivat, mutta eivät jättäneet lähiverkostojen merkitystä jalkoihinsa. Suku ja perhe olivat perinteisesti tuotantoyksikkö, jossa toimimalla tehtiin työtä oman hyvinvoinnin puolesta. Sukulaisten kesken voitiin venyttää markkinoiden ja yhteiskunnan puolesta luotuja rajoja, esimerkiksi myydä tuotteita yleistä hintaa halvemmalla tai järjestellä maaomaisuuksien omistusta perheyhteisön tulevaisuuden kannalta edullisella tavalla. Maaliskartanossa asuvan perheen jokapäiväisen elämän mahdollistava kartanoyhteisö oli kuitenkin paljon ydinperheitä laajempi ja monipuolisempi kokonaisuus.

Tutkimukseni kirjeissä tulevat esille kartanon omistajaperheiden lisäksi myös muutoin hankalasti historiallisista lähteistä tavoitettavat henkilöt, kuten rengit, piiat, voudit ja taloudenhoitajat. Kartanot olivat suuria kokonaisuuksia, joiden toiminta oli riippuvainen työvoimasta. Vaikka patriarkaalisessa järjestelmässä isännät ja emännät edustivat kunnioitettua esivaltaa, paljastavat kirjeet, miten työntekijöillä oli myös omat mahdollisuutensa vaikuttaa elämänsä olosuhteisiin. Työntekijän ja työnantajan välille rakentunut luottamussuhde antoi joillekin työntekijöille erityisiä oikeuksia ja mahdollisuuksia. Työntekijät tiedostivat oman tärkeytensä toimivan kartanoyhteisön osina, eivätkä olleet helposti korvattavissa.

Kotitalous oli erottamaton osa kartanon talouden kokonaisuutta ja samoin sen johtajana emäntä tai tämän apuna taloudenhoitaja. Tuomari Wegeliuksen Koukaniemestä kirjoittamat kirjeet paljastavat jotain siitä vallasta, joka erityisesti naispuolisilla työntekijöillä, taloudenhoitajalla ja piioilla kotitaloudessa oli. Perinteisessä järjestyksessä taloudenhoitaja ja piiat vastasivat töistään ensisijaisesti emännälle, kun taas tämän poissaolo ja isännän kokemattomuus ohjeistaa heitä töissään pitivät sisällään eripurana siemenen. Piiat kapinoivat ja riitelivät keskenään, taloudenhoitajat

kiukuttelivat – jollain oli mielestään liikaa töitä ja toisella liian vähän. Taloudenhoitajalta vaadittu vastuullisuus ja itsenäinen työskentely ei onnistunut kaikilta, vaan jollain oli ongelmia alkoholin käytössä, toinen ei noudattanut ohjeita ja kolmas oli huolimaton. Tuomarina työskentely perustui kotitalouden saumattomaan toimintaan, jossa naisten tekemällä työllä oli tärkeä rooli. Pelkolan isäntäpariskunnan erityinen elämäntapa jätti kirjeisiin jälkensä isännän ja naispuolisten työntekijöiden suhteista, joita ei yleensä käytännössä ollut. Tämä osoittaa myös, miten naiset olivat omalla joustavuudellaan ja monipuolisella osaamisellaan saavuttaneet yhteisössään keskeisen ja vaikeasti korvattavissa olevan aseman.

Maatalous pysyi monista uudistustoimista huolimatta työvoimavaltaisena alana koko 1800-luvun ajan. Tutkimusjakson alkupuolella työvoima oli vielä suhteellisen edullista ja maaseutuväestö kasvoi kovaa vauhtia. Markkinatilanne suosi lisääntyvästä epävarmuudesta huolimatta yhä peltoviljelyn tuotteiden myyntiä. Myös raivausmahdollisuuksia löytyi yhä ja viljelykäyttöön ojitetiin nyt myös soita sekä laskettiin järviä. Vaikka maataloustuotannon lisäämisen rajat ja ongelmat tiedostettiin jo 1800-luvun alkupuolella, oli 1850-luvun jälkeen edelleen taloudellisesti kannattavampaa tehdä se viljelypinta-alaa lisäämällä.

Eräs suurimpia muutoksia maatilatalouden kulurakenteessa 1800-luvun jälkipuoliskolla oli työvoimakustannusten kasvu. Teollisuus alkoi kilpailla maaseudun kanssa työvoimasta ja muuttuva työvoimalainsäädäntö paitsi paransi vähitellen työntekijän asemaa, myös pakotti työnantajan pohtimaan työvoimajärjestelyjään uudelleen. Keskustelu siirtymisestä vuokratyövoimalla viljelystä palkkatyövoiman käyttöön suurtiloilla ei oikeastaan tässä yhteydessä vaikuta enää ajankohtaiselta. Ennen koneellistumisen aikaa kysymys oli oikeastaan siitä, miten saada riittävä määrä työntekijöitä jäämään kartanon palvelukseen ja toisaalta siitä, miten järjestää työntekijöiden palkkaus talouden kannalta järkevällä tavalla.

Palveluspakon poistuminen ja avioliittolakien uudistaminen antoivat työntekijöiden perheiden perustamiselle aivan uudenlaiset mahdollisuudet. Väkiluku lähti nopeaan nousuun erityisesti paikoissa, joissa oli mahdollisuus työllistää ja majoittaa perheellisiä työntekijöitä. Tähän kartanoiden resurssit vielä riittivät, kun pihapiireissä oli laajentamisen varaa ja palkkoja voitiin maksaa luontaistuotteina. Viljan hinnan laskiessa sen arvo palkan osana tai karjalle rehuksi syötettynä oli suurempi kuin tilalta ulos myytyinä. Kansakoulujen perustamisen tukeminen oli kartanoiden omistajilta paitsi kansan hyvinvoinnin lisäämiseen tähtäävää humaania toimintaa myös sijoitus työntekijöiden perheisiin sekä oman työvoimansa säilyttämiseen ja lisäämiseen.

Muonamies- ja renkiperheiden äideillä on myös mahdollisesti ollut sesonkiaikoina työvoimana merkitystä, joka ei lähteissä näy. Karjatalous- ja meijerikoulun oppilaat muodostivat Aittamäessä merkittävän lisän työvoimaan 1890-luvun alusta lähtien.

Kartanoiden ylläpitämiseen ja uusien kartanoiden syntyyn 1800-luvulla vaikuttivat oleellisesti niiden omistajien monipuoliset resurssit. Oli omaisuus sitten perittyä tai omalla työllä ansaittua, vaati aseman ja saavutetun elintason säilyttäminen aktiivista toimintaa. Käytännössä säätyläisstandardien mukaiseen elämiseen tarvittiin hyväpalkkaisen virkamiehen tulot ja kartanon ylläpitämiseen lisäksi maatilasta tai muusta liiketoiminnasta saatu tuotto. Parhaassa tapauksessa tulot mahdollistivat omaisuuden kasvattamisen esimerkiksi maatiloja tai muuta omaisuutta hankkimalla. Niin kauan, kuin säätyläisperheen talous koostui useasta eri tulonlähteestä, oli talouden tasapainotus itsestä riippumattomista tuotannon häiriöistä huolimatta mahdollista. Päätoimiseen maatalouden harjoittamiseen siirtyminen kavensi talouden joustoa huomattavasti.

Wirzeniuksen ja Wegeliuksen perheiden kokonaistaloudessa ensimmäisen sukupolven tuomarien töistään saamat palkat olivat tutkimusjakson alkupuolella tärkeässä asemassa. Pelkolan kartanossa merkittäviä olivat tuomari Gabriel Wegeliuksen luontaistuotteina keräämän kärjäkapat, joiden kauppaa organisoitiin Pelkolan kartanon kautta. Maataloustuotteita ostivat muun muassa Turussa ja Helsingissä asuvat sukulaiset. Taloudellinen epävarmuus, käteisvarojen niukkuus ja monet velkasuhteet leimasivat tuomariperheen elämää. Tästä huolimatta tilaisuuden tullen sijoittaminen maaomaisuuteen oli kauaskantoinen toimi, jolla oli myöhemmin tärkeä merkitys Pelkolan kartanon tulevaisuuden kannalta.

Aittamäessä uutta yritystoimintaa edusti 1850-luvun lopussa perustettu olutpanimo. Toiminta ei ennakkoluulottomuudessaan saavuttanut kaikkien sukulaisten hyväksyntää, silti alkuvaikeuksien jälkeen panimo osoittautui kannattavaksi liiketoiminnaksi. Leskeksi jäänyt Gustava Emerentia Wirzenius onnistui lyhyessä ajassa luomaan paikkakunnalle laajan myymäläverkoston ja ulottamaan viennin myös useisiin kaupunkeihin, vaikka niissä oli alalla nopeasti lisääntyvää kilpailua. Muuttuvassa poliittisessa tilanteessa alkoholituotteiden myynti oli kuitenkin riskialtista toimintaa. Kansan hyvinvointia ja terveyttä ajava liikehdintä alkoi kohdistaa oluen valmistajiin ja myyjiin kasvavaa vastarintaa, ja suurlakon aikaiset levottomuudet antoivat todellisen kuoliniskun Aittamäen kartanon tärkeälle tulonlähteelle.

Luonnonresursseista merkittävämpiä maatalouden muutoksen kannalta olivat kartanoissa raivattava viljelyskelpoinen maa sekä karjan ruokintaan soveltuvat niityt.

Suurten tilojen uudisraivaus lisäsi peltoalaa nopeasti ja laajat niityt riittivät pidempään tilojen eläinmäärän ruokintaan. Tämä jarrutti tilapäisesti tarvetta ryhtyä maatalouden uudistustoimiin. Ajan henki oli käyttää luonnon suomat resurssit hyödyksi mahdollisimman tarkkaan ennen investointeja suuriin järjestelmien muutoksiin. Lopputulos tästä nähtiin niin tilakohtaisesti kuin valtakunnan tasollakin. Tutkimuksen esimerkkituloista Aittamäessä viljelyyn hyödynnettäviä luonnonresursseja, erityisesti niittyjä ja uudismaita riitti Pelkolaa pidempään.

Loimaalla menetelmiä ei tarvinnut lähteä uudistamaan perusteellisesti, kun taas Hattulassa karjatalouteen siirtyminen vaati uuden, tehokkaampaan rehuntuotantoon soveltuvan viljelyjärjestelmän käyttöönoton 1880-luvulla. Molemmissa kartanoissa lisätuloja saatiin erityisesti 1890-luvuilla metsän myynnistä. Vanhat karjan laitumina hyödynnetyt metsäalueet jäivät uudessa karjatalousjärjestelmässä vaille käyttöä ja etäällä sijaitsevien metsien valvominen oli vaikeaa. Kohonnut puun hinta teki metsien myynnistä kannattavaa ja metsäkaupat toivat myös rahaa vanhojen velkojen maksuun sekä tilojen maatalouden ajanmukaistamiseen. Metsän myynnin jälkeen etäällä sijaitsevat, hankalasti hallinnoitavat tilanosat voitiin myydä pientilallisille uudistiloiksi.

Millä tavoin maataloutta kartanoissa sitten harjoitettiin? 1850- ja -60-luvuilla vaihtoehdot olivat vielä perin vähäiset. Työkalut olivat kaikkialla yksinkertaisia, kun Suomen olosuhteissa toimivia teknologioita ratkaisuja ei vielä ollut saatavilla. Rautavahvisteiset kääntöaurat tai 1850-luvulta lähtien yleistyneet skotlantilaistyyppiset auratkaan eivät vielä ratkaisseet tilannetta lopullisesti. Uusien työkalujen aiheuttama uutuuden kokemus välittyy kirjeistä 1870-luvulta lähtien, jolloin ruotsalainen rautateollisuus alkoi tuottaa peltokäyttöön entistä paremmin soveltuvia työkaluja. Tämän jälkeen myös kartanoiden nuorten viljelijöiden henkilökohtainen ammattitaito vaati käytännön osaamista uusien työkalujen käytössä aikaisempaa enemmän. Heidän osoittamansa kiinnostuksen työntekoon sekä esimerkin uusien työkalujen käytössä ajateltiin rohkaisevan työntekijöitä työtapojen muutoksessa. Samalla horjutettiin myös vanhoja säätyrakenteita ja valtasuhteita, kun työnantaja saattoi osoittaa selviytyvänsä joistakin töistä itse. Tutkimuksen kartanoissa peltojen hoidon tilaa parantavat, edistykseksi katsotut toimenpiteet, kuten ojitus, olivat pitkälti seurausta käytössä olevista työvoimaresursseista. Hyvällä maanmuokkauksella, maanparannustoimilla ja lannoituksella, ojituksella ja aitauksella oli parantava vaikutus peltojen tuottoon. Käytetyt työkalut sekä -tavat olivat kuitenkin vielä perinteisiä – härkien käyttö vetoeläimenä saattoi jopa rajoittaa kaikkein uusimpien työkalujen kokeilua.

Käsittelin tapaustutkimuksena hevosten ja härkien käyttöä kartanoiden vetoeläiminä. Näiden eläinten käytössä on havaittu mielenkiintoisia alueellisia eroja, ja ilmiön laaja selittäminen on osoittautunut haastavaksi. Wirzenius- ja Wegelius -sukujen tiloilla viljelyyn käytettiin pitkään härkiä, jopa seuduilla, jossa niillä työskentelyyn ei juuri muuten ollut perinteitä. Siirtyminen hevosten käyttöön vetoeläiminä tapahtui tutkimillani tiloilla pääosin 1870-luvun loppuun mennessä, Pelkolassa Aittamäkeä aikaisemmin. Tekemäni tilatason tutkimus osoittaa poikkeuksia pitkään kiistattona pidetyissä alueellisissa työtapojen rajauksissa ja osoittaa omalta osaltaan lisätutkimuksen aiheen parissa olevan perusteltua vielä tulevaisuudessakin.

Vetoeläinten käyttö ei ollut ainoastaan tekninen tai taloudellinen ratkaisu, vaan siihen liittyi myös mielenkiintoinen sosiaalinen ulottuvuus. Kovapintaiset härät olivat toimivaksi koulutettuina vähemmän alttiita ajajiensa mielenilmauksille kuin herkempiluonteiset hevoset. Kirjeet paljastavat omalla tavallaan, miten torpparien ja isäntäväen valtataistelua käytiin myös eläinten välityksellä. Torpparien piti ylläpitää hevosta oman peltonsa muokkaamiseen sekä kartanon ajoihin ja töihin, mutta aina heillä ei ollut mahdollisuutta tai mielenkiintoa pitää hevosiaan työkykyisinä. Kartanon hevosia puolestaan ei voinut antaa torpparien käyttöön, sillä niiden pelättiin tulevan liialla työnteolla pilatuiksi. Eläinten asema yhteiskunnallisten suhteiden välittäjänä 1800-luvun lopulla oli merkittävä ja myös tämä aihe ansaitsisi osakseen tarkempaa tutkimusta.

Karjatalouden menetelmien osalta molemmat tutkimuksen kartanot noudattelivat vielä tutkimusjakson alkupuolella alueelleen tyypillisiä tapoja. Karjamäärät olivat sidoksissa peltoalojen kokoon, navettarakennuksilla puolestaan pyrittiin pääraakennusten tapaan erottumaan talonpoikaisesta kulttuurista. Karjan laatua parannettiin jalostusvalinnoilla, joihin myös henkilökohtaisilla mieltymyksillä ja kauneuskäsityksillä oli vaikutusta. Suoraan ulkomailta karjaa ei tämän tutkimuksen lähteiden perusteella näille tiloille tuotu oikeastaan ennen 1890-lukua, vaan muutamat ulkomaalais-taustaiset tiloille ostetut rotuyksilöt olivat peräisin muista kartanoista. Molempien kartanoiden leskiemäntien osuus tilojen siirtymävaiheen karjatalouteen oli merkittävä, tosin hieman eri tavoin.

Emma Wegelius oli kihlakunnan tuomarin vaimona tottunut taloutensa hoitoon itsenäisesti. Emäntä oli ansioitunut karjanhoidossa ja toimitti laadukasta voita korkea-arvoisten sukulaistensa pöytiin. Hän näki karja- ja meijerialouden kehittämisen tulevaisuuden alana ja järjesti yhdessä veljensä Paul Enok Wirzeniuksen kanssa poikansa Unon opiskelemaan Eugén von Knorringin luo Kokemäenkartanoon. Hän

jalosti karjaansa hankkimalla hyvälypösyisiä lehmiä ja kannusti poikaansa opettelemaan ahkerasti meijerinhoitoa, sillä hän ymmärsi siitä olevan tälle tulevaisuudessa hyötyä. Karjatalouden suuri murros ei tapahtunut vielä Emma Wegeliuksen aikana, mutta hänen tekemänsä pohjatyö oli siirtymän kannalta äärimmäisen arvokas. Uno Wegelius pääsi toteuttamaan edistyksellistä karjataloutta heti isännäksi tultuaan ja tilan monipuolisuus osoittautui todennäköisesti myös sen taloudelliseksi pelastukseksi suhdanteiden muuttuessa 1900-luvun vaihteen jälkeen.

Gustava Emerentian kirjeet kertovat perheen naisten edustaneen karjatalouden osaamista ja asiantuntemusta pitkään isännän julkisesta roolista huolimatta. Emäntä vastaanotti karjanhoidon neuvojat ja meijerikonsulentit ennen kuin alalle koulutettu poika Axel Wirzenius tarttui toimeen. Karjanhoidon menetelmät ja saavutettu maidontuotanto muuttui nopeasti 1870-luvun lopulla. Karjoja ei uudistettu kerralla, sillä tämä olisi ollut liian kallista. Todennäköisesti merkittävän karjan hyvinvointia lisännyt toimenpide oli ruokinnan parantaminen, jonka tulokset näkyivät sen tuotannossa välittömästi. Rehun laatua paransivat sekä kylvöheinä että väkirehuruokinta ja öljyä sisältäviä energiapitoisia rehuja ostettiin myös ulkomailta. Karjan läpi kesän kestävästä laidunruokinnasta luovuttiin ja sekä Axel Wirzenius että Uno Wegelius investoivat uuteen karjataloutta tukevaan rakennuskantaan. Kartanomeijereitä ylläpidettiin molemmissa kartanoissa hyvällä menestyksellä 1880-luvulta lähtien ja Pelkolassa uudistettiin 1880-luvulla myös viljelyjärjestelmä paremmin rehuntuotantoa tukevaksi.

Maatilojen selviytyminen huonojen vuosien yli vaatii sekä lyhyt- että pitkäkestoisia resilienssiä. Huonoina vuosina ja niiden varalle karjan rehua säännösteltiin rajusti, sillä pellon lannoitus viljantuotannon edellytysten ylläpitämiseksi vaati karjan tuottamaan lantaa. Varautuminen kuitenkin kantoi nämä tilat nälkävuosien yli ja toimivien liikeverkostojen mahdollistamaa apua voitiin tarjota myös lähialueiden asukkaille. 1870-luvun lopulta alkaen toteutunut tuotantosuunnan vaihdos oli osoitus tilojen taloudellisiin resursseihin pohjautuvasta muutuskyvystä.

Jokaisen viljelijän tavoitteena on tehdä työnsä mahdollisimman hyvin ja saada tilaltaan omaksi ja perheensä hyväksi suurin mahdollinen tuotto. Uusien menetelmien kannattavuuteen ja käyttöönoton aikatauluun vaikuttivat monet seikat eikä suuri peltopinta-ala ollut 1870–80-lukujen muutostilanteessa pelkästään uudistuksia nopeuttava tekijä. Maataloutta lähdettiin kehittämään erilaisilla strategioilla, joiden valintaan vallitsevat olosuhteet olennaisesti vaikuttivat. Ei tosin ole epäilystäkään siitä, etteivätkö viljelijöiden henkilökohtaiset ominaisuudet ja esimerkiksi tilan sukupolvenvaihdokseen liittyvät seikat olisi vaikuttaneet muutostöiden ja investointeihin

ryhtymisen nopeuteen. Vaikka monissa tunnetuissa kartanoissa oli jo siirrytty käyttämään kiertoviljelyjärjestelmää ja tunnettiin karjatalouden kehittämisen salat ennen 1870-luvua, Aittamäen ja Pelkolan kirjeiden perusteella muutos koettiin vasta 1870-luvun lopulta lähtien. Mikrohistoriallisen, tilatasoisen tutkimuksen ja kirjelähteiden hyöty on oman tutkimukseni perusteella aivan ilmeinen muutamiin tapauksiin perustuvien yleistävien mielikuvien haastamisessa. Myös tulevaisuudessa näkinsin vastaavien mikrotason tutkimusten voivan monipuolistaa historiakuvaa maatalouden vaiheiden selvittämisessä.

Tämän työn lähteissä kokemus ja toimijuus ovat olleet selvästi näkyvillä. Jo sato-uutisia kerrottaessa esiin tulivat ne toiveet ja odotukset, joita aikaisempien vuosien kokemuksen perusteella omista pelloista oli lupa odottaa. Toiveikkuus ja tulevaisuudenusko leimasivat kirjeitä pitkään heikkojenkin satovuosien keskellä, kokemus korkeimman johdatuksesta oli jatkuvasti läsnä. Toimijoiksi maatalouden töissä määriteltiin perheverkoston kesken työstä vastuussa ollut henkilö. Perinteinen sukupuolenmukainen työnjako korreloi pääosin töiden toimijoiksi eli teettäjiksi mainittuihin henkilöihin – isäntä vastasi pellon töistä ja emäntä karja- ja kotitaloudesta.

Muutos toimijuuden kuvailussa tapahtuu samoihin aikoihin kuin maatalouden murros pääsee toden teolla vauhtiin. Nuorista isännistä tuli päätoimisia viljelijöitä ja myös tärkeimmäksi tulonlähteeksi muodostuneen karjatalouden johtajia. Heidän rouviaan, eli kartanoiden uusia emäntiä kirjelähteet eivät enää juuri tavoita. Helena Wegelius oli hyvin työllistetty monien pienten lastensa parissa huolehtien kuitenkin yhdessä miehensä Unon kanssa tarkasta taloudesta ja maatalouden kirjanpidosta. Axel Wirzeniuksen rouva Ellen jää käytännössä lähteissä vain muutaman maininnan tasolle.

Tutkimuksessani olen etsinyt kirjelähteistä merkkejä muutoksesta ja uuden kokeemisesta. Kirjeitä suunnilleen kronologisessa järjestyksessä lukiessani vaikutti aluksi siltä, että selkeitä mainintoja tilojen uudistuksista ei löydy lainkaan. Olin kirjallisuuden pohjalta muodostamani ennakkokäsitysten vanki ja oletin muutosten löytyvän emäntien ja isäntien kirjeistä selkeästi yleistä valtakunnallista kehitystä aikaisemmin. Uuden kokemisen selkeimpinä tulkkeina aineistossani ovat nuori Uno Wegelius 1870-luvun alun opiskelijana sekä jo iälle ehtinyt Gustava Emerentia Wirzenius 1870-luvun lopun ja 1880-luvun kirjeissään. Kokemuksistaan kertomalla he valottavat samalla maatalouden muutoksen yksityiskohtia, joista muutoin olisi vaikea saada tietoa.

Työni edetessä huomasin, että maininnat maatalouden muutoksista alkoivat 1870-luvun lopulta jatkuen 1890-luvun alkuun. Runsaan kymmenen vuoden aikana mainintoja uusista työkaluista, rakennuksista ja menetelmistä oli runsaasti ja

tuotannon nopea lisääntyminen aiheutti uutuuden kokemuksia useamman kerran. Aittamäen ja Pelkolan kartanoiden päätuotantosuunnan vaihtuminen kasvinviljelystä karjatalouteen tapahtui, kun, Jari Niemelän sanoin ”tietyt edellytykset toteutuivat” ja tuotannon rakenteet olivat siihen valmiita 1870-luvulta alkaen.¹¹⁷³

Maatalouden monet haasteet ratkaistiin tutkimuksen tiloilla hyvin yksilöllisesti ja taloudellisten resurssien lisäksi niiden toteuttamismahdollisuuksiin vaikuttivat myös monet sosiaaliset tekijät. Yksittäiset varhaiset kokeilut tai toimenpiteet olivat valmistautumista suureen murrokseen. Suurtilat ja kartanot elivät yhtä lailla teknisen kehityksen ja markkinoiden armoilla kuin muutkin maatilat. Taloudelliset resurssit mahdollistivat muutokseen valmistautumisen hyvissä ajoin lisäten maatilojen resilienssiä. Tämän vuoksi muutos oli mahdollista viedä läpi nopeasti ja tehokkaasti aiheuttaen näennäisesti etumatkaa pienempiin tiloihin nähden. Tuotannon mittakaava mahdollisti taloudellisesti kannattavien kartanomeijerien perustamisen, mutta 1900-luvun alussa alkanut osuusmeijerien aika palautti kartanot takaisin samalle viivalle muiden tuottajien kanssa. Tämä muutos yhdessä muiden suurtilojen kohtaamien haasteiden kanssa koitui monen maatilan kohtaloksi juuri tuohon aikaan. Oliko tämä sitten maahengen menetystä vai taloudellisten realiteettien tiedostamista, onkin mielenkiintoisempi kysymys.

Aittamäkeä ja Pelkolaa voidaan pitää esimerkkeinä kahdesta eri tavalla suoritetusta maatalouden uudistamisesta, jotka johtivat eri lopputuloksiin. Jälkiä sukupolvenvaihdosten taustalla pitää hakea kaukaa, edellisen sukupolven kohtaloista. Vastuu tilojen hoidosta jäi tutkimuksen ensimmäisen sukupolven isäntien kuoltua leskiemännille noin kymmenen vuoden erotuksella toisistaan. Emännillä oli ikäeroa 20 vuotta ja erot heidän valmiudessaan itsenäisiksi talouden vastuuhenkilöiksi suuret. Pelkolan Emma Wegelius oli tottunut toimimaan itsenäisesti miehensä hoitaessa virkaansa toisella paikkakunnalla. Emmen lapset olivat jo aikuisia ja kouluikäisiä, kun Aittamäen Gustava Emerentian lapsikatras oli täydentynyt viimeiseen saakka. Pelkolassa Emma Wegelius oli vastannut karjataloudesta ja seurasi sen uusinta kehitystä aktiivisesti. Hän huolehti karjansa kunnosta ja hankki jalostusyksilöitä sekä pysyi selvillä meijeritoiminnan kehityksestä. Aittamäen tilanne edellisen isännän kuoleman jälkeen oli paljon sekavampi kuin Pelkolan. Velkaa oli paljon ja yritystoimintaa monella alalla. Edes tilan jääminen suvulle ei ollut tässä tilanteessa itsestäänselvää.

Lopulta leskiemäntä Gustava Emerentia innostui kehittämään olutpanimoa maatalouden jäädessä vaihtuvien inspehtorien hoitoon. Hän ei kannustanut lapsiaan

1173 Niemelä 1998, 264.

maatalousopintoihin, vaan perinteisille säätyläisaloille ja valinnan maatalouden pariin siirtymisestä teki nuori Axel Wirzenius itse. Pelkolan serkku Uno Wegelius puolestaan päätyi maatalousopintoihin äitinsä vahvalla myötävaikutuksella. Kirjeet kertovat siitä tuesta ja kannustuksesta, jota äiti nuoren miehen opintoja kohtaan osoitti. Molemmat nuoret miehet elivät aikana, jolloin maanviljelijä alkoi jo olla säätyläistaustaisellekin perheen päälle hyväksytty ja arvostettu ammatti ja molemmista tuli tilojensa maataloudesta vastaavia henkilöitä 1870-luvun loppuvuosina, Uno Wegeliuksesta isäntänä ja Axel Wirzeniuksesta tilanhoitajana.

Kummankin nuoren isännän karjanhoitoon kohdistamat toimet saivat aikaan nopeita tuloksia tilojen maidontuotannon kasvussa. Kartanoiden lähtökohdat karjatalouden vaihtuessa tuotannon painopisteeksi olivat kuitenkin erilaiset, sillä edelliset sukupolvet olivat suorittaneet siihen liittyviä valmisteluja erilaisella painotuksella. Uno Wegeliuksen tarttuessa tilanhoidon ohjaksiin hän sai itselleen hyvin hoidetun tilan, jossa pohjatyö karjatalouden kehittämiseksi oli suoritettu huolella ja mahdollisuudet nopeaan ja onnistuneeseen tuotantosuunnan muutokseen olivat hyvät. Aittamässä tilan infrastruktuuri ei ollut Axel Wirzeniuksen tullessa tilanhoitajaksi vielä valmis ja koko 1880-luku kului rakennustöissä. Tilan ja Axel Wirzeniuksen henkilökohtaisen elämän tulevaisuutta varjosti epävarmuus – hän työskenteli tilanhoitajana, mutta ei saanut ostettua tilaa itselleen. Perheen tuki ei ollut hänen puolellaan osin siksi, ettei hänellä ollut suvun hyväksymää aviopuolisoa. Tätä johtopäätelmäni en voi todistaa suorin viittein lähteisiini, sillä aihetta käsiteltiin kirjeissä hyvin hienovaraisin ilmauksin. Selvimpänä perusteena havainnolleni pidän kuitenkin tilakaupan toteutumista välittömästi Axel Wirzeniuksen ja Ellen von Willebrandtin avioliiton solmimisen jälkeen.

Mielestäni perinteisiin arvoihin pohjautuvat ennakkoluulot ja perheen tuen puuttuminen sukupolvenvaihdokselta olivat taloudellisten vaikeuksien lisäksi keskeisimpiä tilasta luopumiseen johtaneita syitä Aittamässä. Perherakenteiden modernisaatio ei ollut saavuttamassa yhteiskunnan yleistä hyväksyntää vielä pitkään aikaan ja joustamattoman maailmankuvan aiheuttamat taloudelliset seuraukset olivat ainakin tässä tapauksessa kohtalokkaat.

Eräänä työni tuloksena ja mikrohistorialliseen näkökulmaan nojaten on perusteltua muistuttaa, että kartanoista omistajineen on tutkimuksessa ongelmallista tehdä yhtä, kaiken kattavaa ryhmää. Tämä siitäkin huolimatta, että säätyläiset olivat määrällisesti ylipäättään vähäinen ryhmä ja sukuyhteydet sekä liikeverkostot tiiviitä. 1800-luvulla säätyläisiin lukeutui lähtökohdiltaan ja koulutukseltaan hyvin monenlaista väkeä. Lisäksi jokaisen perheen koostuminen yhä selkeämmin modernin hengessä erottuvista

yksilöistä alkoi näkyä ja jättää jälkensä historiallisiin lähteisiin. Säätyläiset olivat suuri joukko erilaisilla taustoilla, mahdollisuuksilla ja tarkoitusperillä varustettuja yksilöitä ja toimijoita. Joidenkin kartanonomistajien poikkeuksellisen suuri omaisuus antoi heille mahdollisuuden harrastaa maataloutta sen uusimpia keksintöjä kokeillen. Valtaosalle suurtilojen omistajista kartanot olivat kuitenkin tulonlähteitä ja oli aatteen palo sitten miten suuri hyvänsä, tärkein tavoite uudistuksiin tai niiden välttämiseen oli henkilökohtaisen, taloudellisen edun tavoittelu.

Työvoimavaltaisessa kartanojärjestelmässä mekanisoinnin mukanaan tuomaa työvoiman vähentämisen tarvetta ei koettu omaksi ennen kuin kaupungistuminen alkoi tuoda mukanaan työvoimapulaa ja -kustannusten nousua. Tilanne kulminoitui samaan aikaan tuotantosuunnan muutoksen kanssa, joten ne vaikuttivat suurella todennäköisyydellä toisiinsa. Maatalouden kehitystarpeet saavuttivat 1870-luvun lopulta lähtien maatalouden harjoittajat yhteiskuntaluokkaan katsomatta. Taloudelliset panokset olivat suuria ja osa pahasti velkaantuneista tiloista hävisi tässä kilpajuoksussa vaihtaen omistajaa. Modernisaation mukanaan tuomassa mentaliteettien muutoksessa sukutilasta luopuminen muussakin kuin äärimmäisessä hätätilanteessa oli mahdollisuus. Se oli valinta, jonka tilan omistaja saattoi tehdä itsenäisesti erityisesti silloin, jos läheiset suhteet sukulaisiin oli jo aikaisemmin syystä tai toisesta menetetty. Olivatko tuona aikana tehdyt päätökset oikeita ja johtivatko ne hyvään lopputulokseen, on kysymys, jonka pitää sisällään vahvan arvovalinnan. Olisi ehkä syytä miettiä kenen näkökulmasta sukutilan säilyminen perheessä oli aina paras ratkaisu?

Kirjelähteiden subjektiivisuus ja katkonaisuus ovat ominaisuuksia, jotka jättävät paljon tilaa erilaisille tulkinnoille. Kirjeiden kirjoituksen kulta-aikana 1800-luku on historiallisen kuvauksen aarreaitta. Tutkittua ja tutkimatonta materiaalia on valtavat määrät ja henkilökohtaiset dokumentit inspiroivat kirjailijoita yhä uudestaan tuottamaan historiallisiin tapahtumiin perustuvia kaunokirjallisia teoksia. Lähdemateriaalina kirjeissä on kuitenkin edelleen paljon hyödynnettävää historian tutkimukselle ja niiden kautta ennakkoluulottomasti eri aiheita lähestyen voidaan paljon tutkittuihinkin aiheisiin löytää uusia tulokulmia. Tässä työssä esiin nousseita, mahdollisia tulevaisuuden tutkimusaiheita ovat esimerkiksi kartanoiden ja talonpoikaisten suurtilojen erot maatalouden töiden organisoinnissa, virkamiesten emäntien ja leskien osuus maatalouden uudistamiseen 1800-luvun lopulla laajemmalla aineistolla sekä maaseudun työntekijöiden toimijuus ja vaikutusmahdollisuudet tilatasolla ja henkilökohtaisten lähdeaineistojen perusteella.

Lähteet, liitteet ja hakemisto

Vanhat mittayksiköt

- 1 jalka = 29,7 cm
1 leiviskä (lispund) = 8,5 kg
1 kannu = 2 tuoppia = 2,6 l
1 kappa = 4,6 l
1 kapanala = 1,54 aaria
(vuodesta 1849 alkaen
1,65 aaria)
1 kyynärä = 59,4 cm
(ruotsalainen kyynärä)
1 naula (skålpund) = 425 g
1 syli = 178 cm (ruotsalainen)
1 tynnyri (tunna) = 30 kappaa
= 165 l (Suomessa)
1 tynnyrinala = 32 kapanalaa
= 0,49 ha

Lähteet: Grönroos & al. 2003;
Laakso 1994, 387–388;
Laakso 1986, 571–572.

Lyhenteet

Hlinna	Hämeenlinna
Hk	henkikirja
KA	Kansallisarkisto
PkA	Pelkolan kartanon arkisto
Rk	rippikirja

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

KANSALLISARKISTO

Helsinki
Maanmittaushallituksen uudistusarkisto
Loimaa
Hattula

Hämeenlinna
Pelkolan kartanon arkisto
Maanmittaushallituksen arkisto
Mustialan maatalousoppilaitoksen arkisto

Turku
Aittämäki topographica
Satakunnan maanviljelysseuran arkisto
Turun ja Porin lääninhallituksen
läninkanslian arkisto
Wirzenius-suvun arkisto

ÅBO AKADEMIN KIRJASTON ARKISTO

Suomen Talousseuran arkisto /
Finska Hushållningssällskapet arkiv

YKSITYISARKISTOT

Kartanoarkisto, Pelkolan kartano, Hattula

HAASTATTELUT JA TIEDONANNOT

Ove Wegelius haastattelu 12.4.2013.
Kirjoittajan hallussa

Tietokannat

Autio, Veli-Matti 2005. Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899. Verkkojulkaisu 2005.
<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli>.
Kielitoimiston sanakirja: <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/>
Kotivuori, Yrjö, Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852. Verkkojulkaisu 2005.
<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli>.
SAOB Svenska Akademiens ordbok: <https://www.saob.se/>
Svenskt biografiskt lexikon <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Mobil/>
Suomen kansallisarkiston digitaalinen tietokanta Astia: <https://astia.narc.fi/uusiastia/>
Suomen papisto 1800–1920-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2017
SSHY, Suomen sukuhistoriallinen yhdistys. <https://www.sukuhistoria.fi/sshy/>
Svenska herrgårdar: <https://www.svenskaherrgardar.se/>

Sanomalehtilähteet

Aura 1894.
Biet, tidskrift för Finlands landthushållning 1894, 1897.
Finlands Allmänna Tidning 1850.
Folkvännen 1861.
Helsingfors Annonsblad 1854.
Hämäläinen 1870, 1874.
Ilmarinen 1848.
Kanawa 1847.
Koneviesti 2019.
Länsi-Suomi 1877.
Maamiehen Ystävä 1849.
Maatalous 1909.
Morgonbladet 1847.
Notisblad för Österbotten 1848.
Saima 1845.
Sanansaattaja Wiipurista.
Satakunta 1877, 1890, 1904.
Sanomia Turusta 1850, 1851, 1852, 1853, 1855, 1856, 1857, 1858, 1870, 1886.
Suomen maanviljelyslehti 1897.
Suometar 1849, 1850, 1854.
Tampereen uutiset 1892
Turun Lehti 1894.
Turun Sanomat 1905.
Uusi Aura 1905.
Wasa Tidning 1846.
Åbo posten 1880, 1881.

Lähdejulkaisut ja aikalaiskirjallisuus

- Alkio, Santeri 1908. Kun Suomesta maahenki katosi. Ilkan kirjasia n:o 6. Ilkka, Vaasa.
- Berättelse öfver... 1849. *Berättelse öfver förhandlingarne vid det första allmänna finska landtbruksmötet i Åbo 1847*. Utgifven af Leopold Alm. Stockholm 1849.
- Grotenfelt, Gösta 1890. *Om mejeriskolorna i Finland: Ett uttalande med anledning af första diskussionsfrågan vid mejeristmötet i Hangö den 23–24 april 1890. I finska landbruksfrågor*. K. E. Holms Förlag, Helsinki.
- Grotenfelt, Gösta 1897. *Suomen maanviljelys – Yleiskatsaus*. Werner Söderström, Porvoo.
- Grotenfelt, Gösta 1899. *Det primitiva jordbrukets metoder i Finland under den historiska tiden*. Helsingfors.
- Grotenfelt, Gösta 1906. *Bidrag till kännedomen af mjölkhushållningens utveckling i Finland*. K. Malmström, Kuopio.
- Gråberg Olaus 1764. *Lasten oppi*. Turku.
- Handlingar hörande... 1851. *Handlingar hörande till det andra allmänna finska landtbruksmötet i Åbo 1850*. Utgifne af N. H. Pinello. Åbo 1851.
- Hans Kejserliga Majestäts Nådiga Förordning om näringarne 31.3.1879, No. 12. *Storfurstendömet Finlands Författnings-Samling 1879*.
- Keisarillisen Majesteetin Armollinen Palkkaussääntö isännille ja palkollisille 30.1.1865, No. 2.
- Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus irtolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä. *Suomen Suuriruhtinanmaan Asetus-Kokous 2.4.1883/17*
- Kejserliga Finska Hushållnings-Sällskapets Handlingar 1856. Fjerde Tomen. Åbo.
- Kertomus kuudennesta yleisestä Suomen Maanviljelyskokouksesta Helsingissä 5:nä, 6:na ja 7:nä p:nä Syyskuuta 1870. Helsinki 1871.
- Kristoffer kuninkaan maanlaki. <https://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/julkaisusarja/kktk/lait/kris/>
- von Liebig, Justus 1868 (8. painos). *Naturlagarna för växtnäringen eller kemien tillämpad på landthushållning och fysiologi*. N. M. Lindh, Örebro.
- Maataloustyöaikakomitean mietintö 1927. Ehdotus laiksi työajasta maataloudessa – Förslag till lag om arbetstiden i lantbruket. *Komiteanmietintö 1927:9*. Valtioneuvosto, Helsinki.
- Moser, J. 1862. *Landtbrukets kemiska grunder*. Albert Bonniers förlag, Stockholm.
- Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 laki. <https://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/julkaisusarja/kktk/lait/1734/1175929.html>
- Stöckhardt, J. A. 1864. *Kemian-oppi aloittelijoille*. SKS, Helsinki.
- Unitas kontroll 1900. *Berättelse öfver kontrollverksamheten inom Nötboskapsafvelsföreningen "Unitas"*.
- Warelius, Antero 1853. *Kertomus Tyrvään pitäjämästä 1853*, kartan kanssa. Helsingfors.
- Wirzenius, Axel 1900. *Berättelse öfver kontrollverksamheten inom Nötboskapsafverföreningen "Unitas" år 1900*. Åbo.

Tutkimuskirjallisuus

- Ahla, Väinö 1933. *Suomen maanmittauksen historia III – erikoisaloja koskevia kirjoituksia*. Porvoo.
- Alanen, Aulis 1957. *Suomen maakaupan historia*. Kauppiaitten Kustannus Oy, Jyväskylä.
- Annola, Johanna & Kivimäki, Ville & Malinen, Antti 2019. *Eletty historia – Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Vastapaino, Tampere.
- Anttila, Veikko 1974. *Talonpojasta tuottajaksi. Suomen maatalouden uudenaikaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Arnberg, Klara, Larsen Eirinn & Östman, Ann-Catrin 2022. Gender and economic history in the Nordic countries. *Scandinavian Economic History Review* 2022, 70:2, 113–122. DOI: 10.1080/03585522.2022.2078403.
- Artukka, Topi 2021. *Tanssiva kaupunki – Turun seurapiiri sosiaalisena näyttämönä 1810-luvulla*. Suomen Tiedesseura, Helsinki.
- Bläuer, Auli 2015. *Voita, villaa ja vetoeläimiä. Karjan ja karjanhoidon varhainen historia Suomessa*. Turun yliopisto, Turku.
- Björklund, Kim 2005. *Nylands Svenska Lantbrukssällskap 1856–2006 – för, genom och med folket*. Nylands Svenska Lantbrukssällskap, Helsinki.
- Bonsdorff, Seppo 1997. Suomen panimot – Matrikkeli portteri-, olut- ja sahtipanimoista. Panimo- ja virvoitusjuomateollisuusliitto ry.
- Bourdieu, Pierre 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge.
- Broadly, Donald 1991. *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm.
- Casson, Mark 1998. *Entrepreneurial networks: A Theoretical Perspective. Discussion Papers in Economics and Management. Series A, Vol X (1997/1998), No. 371*. The University of Reading Department of Economics, Reading.
- Carlsson, Sten 1973. *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865*. CWK Gleerup Bokförlag, Lund.
- Cerman, Markus 2004. Agrardualismus in Europa? Geschichtsschreibung über Gutsherrschaft und ländliche Gesellschaft in Mittel- und Osteuropa. Teoksessa Erns Bruckmuller, Ernst Langthaler & Josef Redl (toim.) *Agrargeschichte geschrieben: Traditionen und Innovationen im internationalen Vergleich*. Innsbruck.
- Cerman, Markus 2008. Rural Economy and Society. Teoksessa: *A Companion to Eighteenth-Century Europe*. Toim. Peter H. Wilson. Malden.
- Couchman, Jane & Crabb, Anne (toim.) 2016. *Women's Letters Across Europe, 1400–1700. Form and Persuasion*. Routledge, London and New York.
- Dahl, Kaj & Gardberg, C. J. 1989. *Suomen kartanoita*. Helsinki.
- Dahlbäck, K. 1994. *Ändå tycks allt vara osagt. August Strindberg som brevskrivare*. Tukholma.
- Danielsbacka Mirkka & Hannikainen Matti O. & Tepora, Tuomas (toim.) 2022. *Avaimia menneisyyteen – opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Gaudeamus Oy, Helsinki.
- Darnhofer, Ika 2014. Resilience and why it matters for farm management. *European Review of Agricultural Economics* 41(3): 461–484.
- Darnhofer, Ika & Lamine, Claire & Strauss, Agnes & Navarrete, Mireille 2016. The resilience of family farms: Towards a relational approach. *Journal of Rural Studies* 44, 111–122.

- Dauphin, Cécile & Lebrun-Pézerat, Pierette & Pouban, Danièle 1995. *Ces bonnes lettres: Une correspondance familiale au XIXe siècle*. Bibliothèque Albin Michel, Histoire. Éditions Albin Michel, Paris.
- Degerman, Henrik & Edgren, Torsten & Sirén, Olle (toim.) 2004. *Stensböle i Borgå: en herrgård under 700 år*. SLS. Helsinki.
- Dekker, Rudolf M. 2002. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. *Memoria y Civilización*. Anuario de Historia Vol. 5, 2002. Universidad de Navarra.
- Dribe, Martin & Olsson, Mats & Svensson, Patrick 2012. If the landlord so wanted... Family, farm production, and land transfers in the manorial system. *Economic History Review*, 65, 2 (2012), 746–769.
- Eilola, Jari 2002. ”Cuckoi päällä curjanakin; cana alla armaisnakin” – patriarkaalisuus, puolisoien välinen suhde ja auktoriteettien muodostuminen. Teoksessa *Arjen valta – Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle* (v. 1450–1860). Toim. Einonen, Piia & Karonen, Petri. SKS, Helsinki. 100–127.
- Elomaa, Hanna 2002. Mikrohistorian johtolankojen jäljillä. Teoksessa *Kulttuurihistoria – johdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. Tietolipas 175. SKS, Helsinki.
- Erickson, Amy Louise 2005. The Marital Economy in Comparative Perspective. Teoksessa: *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*, toim. Maria Ågren & Amy Louise Erickson, 3–20. Ashgate, Burlington.
- Femia, Joseph V. & Marshall, Alasdair J. (toim.) 2012. Vilfredo Pareto: Beyond Disciplinary Boundaries. Routledge, London.
- Fiebranz, Rosemarie 2002. *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750–1850*. Studia Historica Upsaliensia 203. Uppsala universitet, Uppsala.
- Foucault, Michael 1980. *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki.
- Folke, Carl & Carpenter, Stephen R. & Walker, Brian & Scheffer, Marten & Chapin, Terry & Rockström, Johan 2010. Resilience Thinking: Integrating Resilience, Adaptability and Transformability. *Ecology and Society* 15(4): 20–29.
- Forselius, Tilda Maria 2003. Jaget, frun och den fjolliga flickan – Rollspel och identitetskonstruktion i Julie Björckegrens brev till Carl Sparre. Teoksessa *Brevkonst*. Helgeson, Paulina & Nordenstam, Anna (toim.). Stockholm. 45–74.
- Friedman, Harriet 1980. Household production and the national economy. Concepts for the analysis of agrarian formations. *The Journal of Peasant Studies* vol 2, 158–184.
- Frigren, Pirita 2021. Kirjeenvaihtoaineistot. Teoksessa *Vanhojen käsialojen lukuopas*. Toim. Petteri Impola, Pirita Frigren, Petri Karonen, Matti Roitto & Antti Rähä. Gaudeamus, Helsinki. 47–52.
- Gadd, Carl-Johan 2000. *Det svenska jordbrukets historia. Den agrara revolutionen 1700–1870*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Gadd, Carl-Johan 2005. Odlingsystemens förändring under 1700- och 1800-talen. Teoksessa *Bruka, odla, hävda. Odlingsystem och uthålligt jordbruk under 400 år*. Toim. Ulf Jansson & Erland Mårald 2005. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm.
- Gardberg, C. J. 1989. *Suomen kartanoita*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Good, David 1988. Individuals, Interpersonal Relations, and Trust. Teoksessa *Trust. Making and breaking cooperative relations*. Toim. Diego Gambetta. Blackwell, Oxford.

- Gordon, Tuula 2005. Toimijuuden käsitteen dilemma. Teoksessa *Ihmistieteet tänään*. Toim. Anneli Meurman-Solin & Ilkka Pyysiäinen. Gaudeamus, Helsinki. 114–130.
- Granqvist, Juha-Matti & Holm, Sophie 2023. *Espoonkartano – Kuninkaantien varrella*. KAMU Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 15. Espoo.
- Grönros, Jouko & Hyvönen, Arja & Järvi, Petteri & Kostet, Juhani & Väärä, Seija 2003. *Tiima, tiu, tynnyri – Miten ennen mitattiin*. Näyttelyesite 32. Turun maakuntamuseo, Turku.
- Göransson, Anita 1990. Kön, släkt och ägande. Borgerliga maktstrategier 1800—1850. *Historisk Tidskrift* 4.
- Haapala, Pertti & Häkkinen, Antti & Kaarninen, Mervi 2021. Luokka rajana ja identiteettinä. Teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000*. Toim. Pirjo Markkola, Marjaana Niemi & Pertti Haapala. Tampere. 241–288.
- Haapala, Pertti & Lloyd, Christopher 2018. Johdanto: rakennehistoria ja historian rakenteet. Teoksessa *Suomen rakennehistoria – Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Vastapaino, Tampere. 6–30.
- Haggrén, Georg 2011. Ävik. Teoksessa *Someron kartanot*. Toim. Leeni Tiirakari & Manu Kärki. Amanita, Somerniemi.
- Haikari, Janne & Hakanen, Marko & Lahtinen, Anu & Snellman, Alex 2020 (toim.). *Aatelin historia Suomessa*. Kustannusosakeyhtiö Siltala, Helsinki.
- Hakanen, Marko & Haikari, Janne & Koskinen, Ulla 2020. Yksilö ja yhteisö. Teoksessa *Aatelin historia Suomessa*. Toim. Janne Haikari, Marko Hakanen, Anu Lahtinen & Alex Snellman. Kustannusosakeyhtiö Siltala, Helsinki. 128–162.
- Hall, Nigel 1999. The Materiality of Letter Writing – A nineteenth century perspective. Teoksessa David Barton & Nigel Hall (toim.) *Letter Writing as a Social Practice*. Amsterdam/Philadelphia. 83–108.
- Halla, Hilikka 2016. *Johtajuusperinteen heijastuminen jatkajan liiketoimintamalleihin maatalan sukupolvenvaihdoksessa*. Liiketaloustieteen, johtamisen ja organisoinnin pro gradu -tutkielma. Turun kauppakorkeakoulu. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2016091223692>
- Hansen, Bodil K. 1982. Rural Women in Late Nineteenth-Century Denmark. *The Journal of Peasant Studies*, nr. 9.
- Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi 2010. *Huoneentaulun maailma – Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. SKS, Helsinki.
- Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi & Rahikainen, Marjatta 2010. Johdanto – Säädynmukaisen kasvatuksen ja koulutukseen aika. Teoksessa *Huoneentaulun maailma – Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Toim. Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki. 12–16.
- Happonen, Päivi 2009. *Kaksi todellisuutta? Kirkonkirjat ja henkikirjat Sortavalan kaupungin väestöllisen profiilin kuvaajina 1800-luvun alusta vuoteen 1940*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- Hasselberg, Ylva 1998. *Den sociala ekonomin. Familjen Clason och Furudals bruk 1804–1856*. Studia Historica Upsaliensia 189. Uppsala.
- van der Heijden, Manon & Schmidt Ariadne & Wall, Richard 2007. Broken families: Economic resources and social networks of women who head families. *The history of the family*, 2007, Vol.12 (4). 223–232.

- Heikkilä, Hannu 2021. *Mureen kirjeet – Evakkous ja elämäntavan muutos rajakarjalais-ortodoksisten sisarusten kirjeenvaihdossa 1930-luvulta 1970-luvulle*. JYU dissertations 375.
- Heikkilä, Ilkka 1995. *Heinäsiementä Vuojoen pelloille – Kapteeni Lars Magnus Björkenheim Vuojoen kartanon maatalouden uudistajana*. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 32. Turku.
- Heikkinen, Sakari 1997. *Labour an the market – Workers, Wages and Living Standards in Finland, 1850–1913*. Commentationes Scientiarum Socialium 51 1997. Rauma.
- Heinonen, Jarna & Ljunggren, Elisabet 2018. He Suddenly Died: Unplanned Succession in Family Firms. Teoksessa *Women in Business Families from Past to Present*. Toim. Jarna Heinonen & Kirsi Vainio-Korhonen. Routledge, New York and London. 218–236.
- Heinonen, Jarna & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) 2018. *Women in Business Families from Past to Present*. Routledge Advances in Management and Business Studies. Routledge, New York and London.
- Hietala, Elsa & Korpiola, Mia 2022. ”Nyt en jaksa enää kirjoittaa, olen niin väsynyt paljosta työstä” – Suomalaisen kihlakunnantuomarin arki 1800-luvun puolivälissä Gabriel Wegeliuksen kirjeissä (1844–1860). *Lakimies* 1/2022. s. 6–32.
- Hillbom, Ellen & Svensson, Patrick 2014. *Agricultural Transformation in a Global History Perspective*. Routledge, London and New York.
- Hokkanen, Kari 1980. *Maidon tie – Valio ja osuusmeijerijärjestö 1905–1980*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Holmberg, Håkon 1959. *Suomen tuomiokunnat ja kihlakunnantuomarit*. Suomen kihlakunnantuomarien yhdistys, Vammala.
- Huhtamaa, Heli 2018. ”Kewät kolkko, talvi tuima”. Ilmasto, sää ja sadot nälkävuosien taustalla. Teoksessa: *Nälkävuodet 1867–1868*. Toim. Jussila, Tuomas & Rantanen, Lari. SKS, Helsinki. 33–65.
- Häggman, Kai 1994. *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Hist. Tutk. 179. Helsinki 1994.
- Häkkinen, Antti & Ikonen, Vappu & Pitkänen, Kari & Soikkanen, Hannu (toim.) 1991. *Kun halla nälän tuskan toi – Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. WSOY, Helsinki.
- Ijäs, Ulla 2015. *Talo, kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa*. Turun yliopisto, Turku.
- Ilmakunnas, Johanna 2011. *Kartanot, kapiot, rykmentit: erään aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. SKS, Helsinki.
- Ilmakunnas, Johanna 2016. *Joutilaat ja ahkerat – kirjoituksia 1700-luvun Euroopasta*. Kustannusosakeyhtiö Siltala, Helsinki.
- Ilmakunnas, Johanna & Rahikainen, Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi 2017. Women and Professional Ambitions in Northern Europe, ca. 1650–1850. Teoksessa, *Early Professional Women in Northern Europe, ca. 1650–1850*. Toim. Johanna Ilmakunnas, Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. Routledge, New York and London.
- Ilmakunnas, Johanna 2018. Työn kulttuurihistoriaa esimodernin ajan Euroopassa. Teoksessa *Menneisyyden rakentajat – teorian historiantutkimuksessa*. Toim. M. O. Hannikainen, M. Danielsbacka & T. Tepora. Gaudeamus, Helsinki. 168–182.
- Ilmakunnas, Johanna & Tandefelt, Henrika 2023. Patrioottista maanviljelyä ja perhe-elämää kartanossa. Teoksessa: *Espoonkartano – Kuninkaantien varrella*. Juha-Matti Granqvist & Sophie Holm (toim.). KAMU Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 15. Espoo.

- Israelsson, C. 2005. *Kor och människor. Nötkreatursskötsel och besättningsstorlekar på torp och herrgårdar 1850–1914*. Wallin & Dalholm, Lund.
- Jansson, Ulf & Mårald, Erland (toim.) 2005. *Bruka, odla, hävda. Odlingsystem och uthålligt jordbruk under 400 år*. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm.
- Jones, Peter M. 2016. *Agricultural Enlightenment. Knowledge, Technology and Nature, 1750–1840*. Oxford University Press, Oxford.
- Jonsson, Ulf 1980. *Jordmagnater, landbönder och torpare i sydöstra Södermanland 1800–1880*. Stockholm.
- Jonsson, Ulf & Pettersson, Ronny 1989. Friends or foes. Peasants, capitalists and markets in West-European agriculture 1850–1930. *Review* (Fernand Braudel Centre) vol XII, 535–571.
- Joutsivuo, Timo 2010. Papeiksi ja virkamiehiksi. Teoksessa *Huoneentaulun maailma – Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Toim. Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki. 112–179.
- Jussila, Tuomas & Rantanen, Lari 2018. Nälällä on aina historiansa. Teoksessa *Nälkävuodet 1867–1868*. Toim. Jussila, Tuomas & Rantanen, Lari. SKS, Helsinki. 7–32.
- Jutikkala, Eino 1932. *Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana I*. Helsinki.
- Jutikkala, Eino 1939. Suurmaanomistuksen historiallinen kehitys Suomessa. *Suomen kartanot ja suurtilat I*. SKS, Helsinki.
- Jutikkala, Eino & Nikander, Gabriel (toim.) 1939. *Suomen kartanot ja suurtilat I*. Kustannusosakeyhtiö Kivi, Helsinki.
- Jutikkala, Eino & Nikander, Gabriel (toim.) 1941. *Suomen kartanot ja suurtilat II*. Kustannusosakeyhtiö Kivi, Helsinki.
- Jutikkala, Eino & Nikander, Gabriel (toim.) 1944. *Suomen kartanot ja suurtilat III*. Kustannusosakeyhtiö Kivi, Helsinki.
- Jutikkala, Eino & Nikander, Gabriel (toim.) 1946. *Hämäläisiä kartanoita ja suurtiloja*. Kustannusosakeyhtiö Kivi, Helsinki.
- Jutikkala, Eino 2003a. Aatelisvalta ja lahjoitusmaat. Teoksessa *Suomen maatalouden historia I*, Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS:n toimituksia 914:4. Helsinki. 269–291.
- Jutikkala, Eino 2003b. Kartanot. Teoksessa *Suomen maatalouden historia I*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.), SKS:n toimituksia 914:4. Helsinki. 385–395.
- Jutikkala, Eino 2003c. Tilalliset ja tilattomat. Teoksessa *Suomen maatalouden historia I*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS:n toimituksia 914:4. Helsinki. 447–460.
- Kallioinen, Mika 2002. *Verkostoituu tieto – informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppuhuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla*. SKS, Helsinki.
- Kallioinen, Mika & Keskinen, Jarkko 2018. Ystävät ja veljet – Kohteliaisuuden konventiot kauppiaskirjeissä keskiajalta ja 1800-luvulla. Teoksessa *Kaupungin varjoissa, arkistojen valossa*. Toimi Topi Artukka & Jarkko Keskinen & Taina Saarenpää. Bibliotheca Sigillumiana 5. Turku. 234–250.
- Karonen, Petri 2020. Yhteiskunta. Teoksessa *Aatelin Historia Suomessa*. Toim. Janne Haikari & Janne Hakanen & Anu Lahtinen & Alex Snellman. Latvia. 195–230.
- Kaukamaa, L. I. & Lähdeoja, V. 1961. Satakunnan maanviljelysseura 1861–1961. Pori.

- Kaukovalta, K. V. 1931. *Hämeen läänin historia I*. Arvi A. Karisto osakeyhtiö, Hämeenlinna.
- Kauranen, Kaisa 2009. *Työtä ja rakkautta: Kansanmiesten päiväkirjoja 1834–1937*. Kansan-elämän kuvauksia 75. SKS, Helsinki.
- Keinänen, Merja 2003. När husmodern själv lägger sin hand vid sysslorna. Reflektioner kring Märta Helena Reenstiernans husmodersskap på Årsta gård 1793–1812. Teoksessa *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*. Toim. Gudrun Andersson & Esbjörn Larsson & Patrik Winton. Opuscula Historica Upsaliensia 29.
- Kekkonen, Sanna 2002. Isällistä oikeutta – Sysmän Hovilan kartanon patriarkaalin järjestys 1800-luvun alkupuoliskolla. Teoksessa *Arjen valta – Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaaliseen järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Toim. Piia Einonen & Petri Karonen. Hist. Ark. 116. Helsinki. 178–202.
- Keravuori, Kirsi 2011. Itseoppineet ihmiset kirjeenkirjoittajina. Perhekirjeenvaihtoa 1860-luvun saaristossa. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. Historiallinen Arkisto 134. SKS, Helsinki. 163–193.
- Keravuori, Kirsi 2015. ”Rakkat poikaset!” *Simon ja Wilhelmina Janssonin perhekirjeet ego-dokumentteina 1858–1887*. Turun yliopisto, Turku.
- Keravuori, Kirsi 2017. *Saaristolaisia – Elämä, arki ja vanhemmuus laivuriperheen kirjeenvaihdossa*. SKS, Helsinki.
- Keskinen, Jarkko & Teräs, Kari 2008. Sosiaalinen pääoma ja luottamus – miten tehdä näkymättömän voimavara näkyväksi? Teoksessa *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Toim. Jarkko Keskinen & Kari Teräs. Historia mirabilis 5. Turun historiallinen yhdistys, Turku. 7–24.
- Keskinen, Jarkko 2008. Luotto, luottamus ja maine – 1800-luvun liiketoiminnan kulmakivet. Teoksessa: *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Toim. Jarkko Keskinen & Kari Teräs. Historia mirabilis 5. Turun historiallinen yhdistys, Turku. 147–173.
- Keskinen, Jarkko 2012. *Oma ja yhteinen etu – Kauppiainien keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845*. Turun yliopisto, Turku.
- Keskinen, Jarkko, Toropainen Veli-Pekka & Välimäki, Mari 2018. The Iron Lady, Elin Säger: Head of a Family Business. Teoksessa *Women in Business Families from Past to Present*. Toim. Jarna Heinonen & Kirsi Vainio-Korhonen. Routledge, New York and London.
- Keskinen, Jarkko 2022a. Uusi aika – uudet perheyritykset. Perheyrityksen muodonmuutos. Teoksessa *Suomalainen perheyritys – kasvullisen omistajuuden historia*. Toim. Mika Kallioinen, Jarkko Keskinen, Kari Teräs & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) SKS, Helsinki. 109–139.
- Keskinen, Jarkko 2022b. Perheyrityksen muodonmuutos. Teoksessa *Suomalainen perheyritys – kasvullisen omistajuuden historia*. Toim. Mika Kallioinen, Jarkko Keskinen, Kari Teräs & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) SKS, Helsinki. 109–139.
- Kietäväinen, Asta 2009. *Metsään raivatut elämänpolut. Toimijuus ja identiteetti asutustilallisten elämänkertomuksissa*. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi.
- Kivimäki, Ville & Toivo, Raisa Maria 2022. Kokemuksen historia. Teoksessa *Avaimia menneisyyteen – opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Toim. Mirka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora. Gaudeamus, Helsinki. 59–76.
- Kivimäki, Ville 2019. Reittejä kokemushistoriaan – Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa. Teoksessa *Eletty historia – Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Toim. Johanna Annola, Ville Kivimäki & Anni Malinen. Vastapaino, Tampere. 9–38.

- Klinge, Matti 2006. *Iisalmen ruhtinaskunta – Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa*. SKS Toimituksia 1087. Helsinki.
- Kolehmainen, Alfred 1983. *Suomalainen aitta*. Otava, Helsinki.
- Koiranen, Matti 1998. *Perheyrittäminen. Huomioita perhe- ja sukuyrittämisestä*. Konetuumat Oy, Valkeakoski.
- Koiranen, Matti 2000. *Juuret ja siivet – Perheyrityksen sukupolvenvaihdos*. Edita, Helsinki.
- Korhonen, Teppo 2003a. Perinne hallitsee maataloustekniikkaa. Teoksessa *Suomen maatalouden historia I*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki. 405–431.
- Korhonen, Teppo 2003b. Koneiden aika alkamassa. Teoksessa *Suomen maatalouden historia I*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki. 461–477.
- Korhonen, Teppo 2015. Karjasuojasta tuotantorakennukseksi. *LAARI – Suomen maatalousmuseo Saran vuosikirja 2014*. Toim. Elsa Hietala. 6–28. Suomen maatalousmuseo Sarka, Loimaa.
- Korpiola, Mia 2021. Äitien taistelu lapsistaan – Schmidtin ja Ahlbergin lapsenryöstötapaukset ja äitien oikeudet 1900-luvun alun suomalaisessa julkisessa keskustelussa. Teoksessa *Perheen jäljillä – Perhetuhteiden moninaisuus Pohjolassa 1400–2020*. Toim. Johanna Ilmakunnas & Anu Lahtinen. Vastapaino, Tampere. 263–290.
- Koselleck 1989. *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Koskimies, Y. S. 1966. *Hämeenlinnan kaupungin historia IV*. Karisto, Hämeenlinna.
- Kuismin, Anna 2018. Unlikely Documents? Exploring Finnish Nineteenth-Century Life Writing from Below. *The European Journal of Life Writing* Volume VII (2018): 49–66.
- Kuusterä, Antti & Tarkka, Juha 2011. *Suomen Pankki 200 vuotta – Keisarin kassasta keskuspankiksi*. Otava, Helsinki.
- Kyläkoski, Kaisa 2009. *Kamariherra, Herrassöörinki ja Kokemäenkartanon torpparit*. Helsinki.
- Köll, Anu-Mai 1983. *Tradition och reform i västra Södermanlands jordbruk 1810–1890. Agrar teknik i kapitalismens inledningsskede*. Stockholm.
- Laakso, Veikko 1986. *Suur-Loimaan historia I. Esihistorialliselta ajalta vuoteen 1721*. Loimaa.
- Laakso, Veikko 1993. Aittamäen olutpanimo. *Saviseudun Joulu* N:o 5. Loimaa-Seura ry. 48–50.
- Laakso, Veikko 1994. *Suur-Loimaan historia II. Isovihan päättymisestä 1900-luvun alkuun*. Loimaa.
- Lamberg, Marko 2006. Piikojen selviytyminen Tukholmassa 1450–1650. Teoksessa *Työteliäs ja uskollinen, Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Toim. Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. Historia mirabilis 5. Turun historiallinen yhdistys, Turku.
- Lagerstam, Liisa & Parland-von Essen, Jessica 2010. Aatelin kasvatusta – Suurvalta-ajan aateli- kasvatusta. Teoksessa *Huoneentaulun maailma – Kasvatusta ja koulutusta Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Toim. Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.). SKS, Helsinki. 184–204.
- Lagerstam, Liisa 2016. *Laukko – kuusi vuosisataa*. Laukon kartano.
- Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi 2004. Change in the present – Changes in the interpretations of the past. Teoksessa: *History & Change*. Toim. Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.). SKS, Helsinki. 9–17.
- Lahtinen, Anu 2006. Suojatit, apurit ja kiistakumppanit: Flemingin sukupiirin vähäosaiset jäsenet. *Suomen Sukututkimusseura. Vuosikirja*, 47, 75–100, 430–431.
- Lahtinen, Anu 2007. *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset – Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620*. SKS, Helsinki.

- Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi 2009. Valta ja naiset esimodernia koskevassa historiantutkimuksessa. Pohjoismaista keskustelua toimijoista ja rakenteista. Teoksessa *Vallan teoriat historiantutkimuksessa*. Toim. Ilana Aalto, Laura Boxberg, Ulla Ijäs & Heli Paalu-mäki. Turun historiallinen yhdistys ry, Turku. 19–39.
- Lahtinen, Anu & Leskelä-Kärki, Maarit & Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa 2011. Kirjeiden uusi tuleminen. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki. 9–27.
- Laiho, Antto 1928. Mustialan opiston historia v.v. 1840–1908. Teoksessa *Mustiala 1840–1908 – Muistojulkaisu Mustialan maanviejlys- ja meijeriopiston sekä sen oppilaiden kumppanuskunnan vaiheista*. Forssa.
- Laine, Kirsi 2020. *Maatalous, isojako ja talonpoikainen päätöksenteko Lounais-Suomessa 1750–1850*. Suomen maatalousmuseon tutkimuksia 2. Suomen maatalousmuseo Sarka, Loimaa.
- Laine, Kirsi 2021. Böndernas agerande inför och anpassning till storskiftet i sydvästra Finland. *Stuttonhundratal*, 2021, Vol. 18: 66–83.
- Laine, Kirsi 2022a. Responsibility, trust and gender in the economic decision-making of peasant households: enclosure in Southwest Finland 1760–1820. *Scandinavian Economic History Review* 70. 181–194.
- Laine, Kirsi 2022b. Halkomatta paras – Perinnönjako ja maatilain halkominen Lounais-Suomessa 1700–1900. *Genos* 3/2022: 130–145.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko 2011. Postin kulku Suomessa. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki. 238.
- Leskelä-Kärki, Maarit & Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen Kirsi (toim.) 2011. *Kirjeet ja historiantutkimus*. SKS, Helsinki.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2006. *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. SKS, Helsinki.
- Levi, Giovanni 2001. On Microhistory. Teoksessa *New Perspectives on Historical Writing*. Toim. Peter Burke. Polity Press, Cambridge.
- Lewis, David J. & Weigert, Andrew 1985. Trust as a Social Reality. *Social Forces*, Vol. 63 (4), June.
- Liakka, Niilo 1936. Maatalous. Teoksessa Suolahti Gunnar et al. toim. *Suomen kulttuurihistoria*. Porvoo. 45–73.
- Liljewall, Britt 2000. Tradition som moderniserande kraft – Alternativa mönster för historisk förändring. *Kulturhistorisk tidskrift*, vol. 83, nr. 3, 2000.
- Liljewall, Britt 2007. ”Ack om du vore här” – 1800-talets folkliga brevkultur. Nordiska museet, Stockholm.
- Louekari, Sami 2013. *Hyödyn politiikka. Kokemäenjokilaakson ympäristöhistoriaa 1720–1860*. Turun yliopisto, Turku.
- Lounatvuori, Irma & Knapas, Marja-Terttu (toim.) 2005. *Louhisaaren kartano: suku ja rälsä – säteri ja kirkko*. Museovirasto, Helsinki.
- Luhman, Niklas 1988. Familiarity, confidence, trust – Problems and alternatives. Teoksessa Diego Gembetta (toim.): *Making and breaking cooperative relations*. Blackwell, Padstow.
- Luoma-Aho, Vilma 2005. *Faith-holders as Social Capital of Finnish Public Organisations*. Jyväskylä studies in humanities 42.

- Löfgren, Orvar 1982. Kvinnfolksgöra – om arbetsfördelning i bondesamhället, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr. 3.
- Lönnqvist, Bo 1978a. *Finländskt herrgårdsliv. Ett etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800–1970*. Folklivsstudier XI. SLS. Helsingfors.
- Lönnqvist, Bo 1978b. Levnadsstandard under 1800-talet. Teoksessa *Finländskt herrgårdsliv. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala*. Toim. Bo Lönnqvist. Folklivsstudier XI. SLS. Helsingfors. 121–265.
- Lönnqvist, Bo & Hagelstam, Katja & Simukka, Salla 2009. *Kartanot ja rusthollit Helsinginseudulla*. Schildt, Helsingfors.
- Macleod, Catriona M. 2018. Enterprising Widows: Family, Business, and the Succession Process. Teoksessa *Women in Business Families from Past to Present*. Jarna Heinonen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.). Routledge, New York and London.
- Makkonen, Anna 2002. *Kauheita kertomuksia – Itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta*. SKS, Helsinki.
- Makkonen, Anna 2005. *Kadonnut kangas. Retkiä Ida Digertin päiväkirjaan*. SKS, Helsinki.
- Malinen, Antti & Eilola, Jari & Frigren, Pirita 2021. Perheyhteisö modernisoituvassa yhteiskunnassa: Ihanteet ja eletty arki. Teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000*. Toim. Pirjo Markkola, Marjaana Niemi & Pertti Haapala. Vastapaino, Tampere. 125–160.
- Mascuch, Michael & Dekker, Rudolf & Baggerman, Arianne 2016. Egodocuments and History: A Short Account of the Longue Durée. *The Historian* 2016: Vol. 78, issue 1.
- Mattsson, S. 1937. *Suomen maatalouden merkkimiehiä – elämäkertakuvaus*. Porvoo.
- Markkola, Pirjo & Niemi, Marjaana & Haapala, Pertti 2021. Suomalainen yhteiskunta: Yhteisöt ja identiteetit. Teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000*. Toim. Pirjo Markkola, Marjaana Niemi & Pertti Haapala. Vastapaino, Tampere. 9–22.
- McDonagh, Briony 2017. *Elite Woman and the Agricultural Landscape 1700–1830*. London.
- Meurman, Agathon 1892. *Nälkävuodet 1860-luvulla*. Kansanvalistusseura, Helsinki.
- Miettinen, Tiina 2015. Piikojen valtakunta – Nainen, työ ja perhe 1600–1700-luvuilla. Atena, Jyväskylä.
- Mokyr, Joel 1990. *The Lever of Riches: Technological creativity and economic progress*. Oxford University Press, New York.
- Morell, Mats 1993. Småbruket, familjejordbruket och mekaniseringen. Aspekter på det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets svenska jordbruk. *Bonden i dikt och verklighet*. Stockholm.
- Morell, Mats 1997. Family farms and Agrarian mechanization in Sweden before World War II. In L. Jonung & R. Olsson (toim.), *The economic development of Sweden since 1870*. Aldershot: Edward Elgar. 67–86.
- Morell, Mats 2001. Jordbruket i industrisamhället 1870–1945. Teoksessa *Det svenska jordbrukets historia* IV. Natur & Kultur/LT, Stockholm.
- Morell, Mats & Söderhäll, Martin 2019. Smallholders' and large estates' reaction to changed market conditions 1860–1910. *Scandinavian Economic History Review* 2019, vol. 67, No 3, 312–331. <https://doi.org/10.1080/03585522.2019.1620850>
- Morell, Mats 2022. *Agrar Revolution – Jordbruksproduktionen i Uppsala och Västmanlands län 1750–1920*. Uppsala Studies in Economic History 121. Uppsala universitet.
- Moring, Beatrice 2010. Rural widows, economy and co-residence in 18th and 19th centuries. *History of the Family* (2010) 239–254.

- Moring, Beatrice 2009. Men, women and property in Finland and Sweden in the 18th and 19th centuries. The Transmission of Well-Being. Teoksessa *Gendered Marriage Strategies and Inheritance Systems in Europe (17th–20th Centuries)*. Toim. Margarida Durades, Antoinette Fauve-Chamonix, Llorenç Ferré & Jan Kok. Peter Lang, Bern. 229–257.
- Müller, Leos 1998. *The Merchant houses of Stockholm, c. 1640–1800: A comparative study of early-modern entrepreneurial behaviour*. Studia Historica Upsaliensia 188. Uppsala University, Uppsala.
- Myllyntaus, Timo 1980. Suomen talouspolitiikka ja valtiontalous 1809–1860. Teoksessa *Suomen taloushistoria* 1. Toim. Eino Jutikkala & Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Myrdal, Janken 2011. Farming and Feudalism, 1000–1700. Teoksessa *The Agrarian History of Sweden 4000 BC to AD 2000*. Toim. Janken Myrdal & Mats Morell. Lund.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli 2003. Periytyminen ja naisen asema. Teoksessa *Suomen maatalouden historia I*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo, SKS:n toimituksia 914:4. Helsinki: 207–219.
- Mäkinen, Riitta 1997. *Tiedon saroilla – Agronomiliiton 100-vuotinen järjestötaival*. Agronomiliitto.
- Mäntylä, Eero 1976. *Hattulan historia*. Hämeenlinna.
- Mäntylä, Mirja 2018. *Kartanot ja kaupunki. Lähiympäristön suurtilojen suhde Tampereen kaupunkiin*. Tampere.
- Mäntylä, Mirja 2022. *Tampereen kartanot*. Tampereen museoiden julkaisuja 168. Latvia.
- Niemelä, Jari 1996. *Lääninlampureista maaseutukeskuksiin – Maaseutukeskusten ja niiden edeltäjien maatalousneuvonta 1700-luvulta 1990-luvulle*. Maaseutukeskusten liitto ja SHS, Helsinki.
- Niemelä, Jari 1998. *Vain hyödynkö tähden? Valistuksen ajan hyötyajattelu, luonnontieteen ja talouspolitiikan suhde Pehr Adrian Gaddin elämäntyön kautta tarkasteltuna*. Historiallisia tutkimuksia 199. SHS, Helsinki.
- Niemelä, Jari 2003. *Maatalousneuvonta ja -koulutus*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki. 480–492.
- Nieminen, Merja & Lounatvuori, Irma (toim.) 2009. *Åminne. Gårdens historia och restaureringen av karaktärsbyggnaden*. Helsinki.
- Niskanen, Kirsti 1995. *Godsägare, småbrukare och jordbrukets modernisering – Södermanslands län 1875–1935*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Economic History 21.
- Nooteboom, Bart 2003. Trust Process. Teoksessa: Bart Nooteboom & Frédérique Six (toim.): *The Trust Process in Organizations. Empirical Studies of the Determinants and the Process of Trust Development*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Nylander, Hannes & Cajander, E. 1909. *Lypsykarjan hoito*. Otava, Helsinki.
- Nordman, Raimo (toim.) 2010. *Kylväjän järjestöt – Siementuotannon järjestöhistoria*. Kylvösiemensäätö rs., Winbase Oy.
- Nurminen, Hanna (toim.) 2008. *Saaren kartano Mynämäellä*. SKS, Helsinki.
- Odén, Birgitta 1991. Relationer mellan generationerna, rättsläget 1300–1900. Teoksessa *Makt, politik och husfrid. Studier i internationell och svensk historia tillägnade Göran Rystad*. Toim. Bengt Ankarloo, Leif Eliasson, Kim Salomon & Sven Tägil. Lund.
- Ollila, Anne 1998. *Jalo velvollisuus – virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. SKS, Helsinki.

- Ollila, Anne 2000. *Aika ja elämä – aikakäsitys 1800-luvun lopussa*. SKS, Helsinki.
- Olsson, Mats 2002. *Storgordsdrift – Godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet*. Lund Studies in Economic History 20. Malmö.
- Ojala, Jari & Luoma-Aho Vilma 2008. Sidosryhmäsuhteet liiketoiminnan sosiaalisena pääomana merkantilismista globaalitalouteen. Teoksessa *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Jarkko Keskinen ja Kari Teräs. Historia mirabilis 5. Turun historiallinen yhdistys, Turku. 121–146.
- O'Rourke K. H. 1997. The European grain invasion, 1870–1913. *The Journal of Economic History*, 57(4), 775–801.
- Pareto, Vilfredo 1915 (1963). *The Mind and Society: A treatise on general sociology*. Dover Publications, New York.
- Peltonen, Matti 1992. *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 164. SHS, Helsinki.
- Peltonen, Matti 1999. Aatelisto ja eliitin muodonmuutos. Teoksessa *Talous, valta ja valtio: tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Toim. Haapala, Pertti. Vastapaino, Tampere.
- Peltonen, Matti 2001. Maahengen katoaminen ja maalaisväestön mentaliteettiämuutos 1800-luvun lopulla. Teoksessa *Ihmisiä, Ilmiöitä ja rakenteita historian virrassa – Professori Antero Heikkiselle 60-vuotispäivänä omistettu juhlakirja*. Toim. Jukka Korpela & al. Studia Carelica Humanistica 16.
- Peltonen, Matti (toim.) 2004. *Suomen maatalouden historia II – Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. SKS, Helsinki.
- Peltonen, Matti 2004a. Uudet kaupallistumisen muodot. Teoksessa *Suomen maatalouden historia II – Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Toim. Matti Peltonen. SKS, Helsinki. 77–134.
- Peltonen, Matti 2004b. Torpparikysymys. Teoksessa *Suomen maatalouden historia II – Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Toim. Matti Peltonen. SKS, Helsinki. 217–261.
- Peltonen, Matti 2013. What Is Micro in Microhistory? Teoksessa *Theoretical Discussions of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. Hans Renders & Binne de Haan. (toim.). Egodocuments and History Series, 2014, Vol.7, 103–118.
- Peltonen, Matti 2019. Kaupallistumisen kipupisteet: maatilatalouden murros 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Teoksessa *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi – Suomi kehityksen kiinniottajana*. Toim. Juhani Koponen & Sakari Saaritsa. Gaudeamus, Helsinki.
- Piilahti, Kari-Matti 2007. *Aineellista ja aineetonta turvaa. Ruokakunnat, ekologis-taloudelliset resurssit ja kontaktinmuodostus Valkealassa 1630–1750*. Bibliotheca Historica 106. SKS, Helsinki.
- Pitkänen, Kari 1991a. Kärsimysten ja ahdingon vuosikymmen – 1860-luvun yleiskuva. Teoksessa *Kun halla nälän tuskan toi – miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. Toim. Häkkinen, Antti & Ikonen, Vappu & Pitkänen, Kari & Soikkanen, Hannu. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva. 36–80.
- Pitkänen, Kari 1991b. Leipää kansalle, sirkushuveja herroille – armeliaisuuden januskasvat. Teoksessa *Kun halla nälän tuskan toi – miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. Toim. Häkkinen, Antti & Ikonen, Vappu & Pitkänen, Kari & Soikkanen, Hannu. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva. 158–175.

- Popelka, Marjut 2008. *Olkjalan kartano. Ihmisiä ja elämää vihtiläisessä herraskartanossa*. SKS, Helsinki.
- Porskrog Rasmussen, Carsten 2004. Modern manors? The character of some manors in Denmark and Schleswig-Holstein. Teoksessa: Kerstin Sundberg & Tomas Germundsson & Kjell Hansen (toim.) *Modernisation and Tradition – European Local and Manorial Societies 1500–1900*. Nordic Academic Press, Riga.
- Puupponen, Antti & Paloviita, Ari & Kortetmäki, Teea & Silvasti, Tiina 2017. Suomalaisten maatilojen resilienssi osana tulevaisuuden ruokaturvaa. *Maaseudun uusi aika* 2 / 2017. www.mua-lehti.fi/arkisto/s-17/puupponen_paloviita_kortetmaki_silvasti.pdf
- Pylkkänen, Anu 2005. Forming the Marital Economy in the Early Modern Finnish Countryside. Teoksessa *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*. Toim. Maria Ågren & Amy Louise Erickson. Burlington, Ashgate. 75–88.
- Pylkkänen, Anu 2006. Naispalvelijoiden oikeudellinen asema 1664–1992. Teoksessa *Työtelias ja uskollinen, Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Toim. Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki. 73–94.
- Pöysä, Jyrki 2010. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. Teoksessa *Valtavat metodit*. Toim. Jyrki Pöysä, Helmi Järvenluoma & Sinikka Vakimo. Kultaneito III. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura. Joensuu.
- Rahikainen, Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) 2006. *Työtelias ja uskollinen: naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. SKS, Helsinki.
- Rahikainen, Marjatta 2006a. Maatalouden piit pitäjänhistorioiden valossa. Teoksessa *Työtelias ja uskollinen, Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Toim. Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki. 153–175
- Rahikainen, Marjatta 2006b. Kadonneen työn jäljillä. Teoksessa *Työtelias ja uskollinen: naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Toim. Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki. 7–31.
- Rahikainen, Marjatta 2020. Unfree labour by free peasants: labour service in the Swedish and Finnish countryside, from the late seventeenth to the twentieth centuries. *Rural History* 31, 121–134. <https://doi.org/10.1017/S0956793320000035>
- Ranta, Sirkka-Liisa 2006. *Helletä, heinäpoutaa – Heinänteon kulttuurihistoriaa*. SKS, Helsinki.
- Rantanen, Lari 2018. ”Silloin vilja on hopeaa” – Nälkävuodet, talouspolitiikka ja hallinnon toimet. Teoksessa *Nälkävuodet 1867–1868*. Toim. Tuomas Jussila & Lari Rantanen. SKS, Helsinki. 123–170.
- Rasila, Viljo & Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo, Anneli (toim.) 2003. *Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. SKS, Helsinki.
- Rasila, Viljo 1961. *Suomen torpparikysymys vuoteen 1909 – Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus*. Historiallisia tutkimuksia LIX. SHS, Helsinki.
- Rekonen, Petri 2018. ”Suomen voi ei kelpaa kuin kärryvoiteeksi” – Maatalouden käännekohta vai taantuma kehityksessä? Teoksessa *Nälkävuodet 1867–1868*. Toim. Jussila, Tuomas & Rantanen, Lari. SKS, Helsinki. 66–122.
- Rosenberg Nathan 1994. *Exploring the black box: Technology, economics and history*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Sarasti-Wilenius, Raija 2011. Gyldstrolpe-perheen latinankielinen kirjeenvaihto (1660–1708). Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. Historiallinen Arkisto 134. SKS, Helsinki. 114–140.
- Schauman, Marianne 1978. Livsföringen under 1900-talet. Teoksessa *Finländskt herrgårdsliv – En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala*. Folklivsstudier XI. SLS, Helsingfors.
- Suurman, Nora & Räsänen Tuomas 2020. Johdanto. Teoksessa *Kanssakulkijat – Monilajisten kohtaamisten jäljillä*. Tuomas Räsänen & Nora Schuurman (toim.) SKS, Helsinki.
- Siiskonen Pirjo 1983. *Talonpoikaisnaisen roolin muutos*. Pellervo-Seuran markkinatutkimuslaitoksen julkaisusarja 29. Helsinki.
- Simola, E. F. 1938. Gösta Grotenfelt. Teoksessa: *Suomen maatalouden merkkimiehiä*. Porvoo.
- Simonen, Seppo 1950. *Suomen Ayrshireyhdistyksen historia 1901–1951*. Helsinki.
- Simonen, Seppo 1949. *Lypsykarjatalousvaltainen tuotantojärjestelmä Suomessa. Maataloutta ja maatalouspolitiikkaa vuosisadan vaihteen molemmin puolin*. Helsinki.
- Simonton, Deborah 2018. ”All the Days of Their Lives”: Women, Business, and Family. Teoksessa *Women in Business Families from Past to Present*. Toim. Jarna Heinonen & Kirsi Vainio-Korhonen. Routledge, New York and London.
- Sirén, Olle 1980. *Sarvlaks: gårdshushållningen och gårdssamhället från 1600-talet till 1900-talet*. SLS, Helsingfors.
- Sirén, Olle 1981. *Pernå sockens historia II:2. Tiden ca 1700–1870*. Pernå kommun, Pernå.
- Sirén, Olle 1985. *Malmgård: grevliga ätten Creutz’ stamgods*. SLS, Helsingfors.
- Sirén, Olle 2004. Godsdriften och godssamhället ca 1690–1950. Teoksessa *Stensböle i Borgå – En herrgård under 700 år*. Toim. Henrik Degerman, Torsten Edgren & Olle Sirén. SLS, Helsingfors. 163–252.
- Sirén, Olle 2010. Godsekonomi och godssamhälle från 1600-tal till 1900-tal. Teoksessa *Sarvlax – Herrgårdshistoria under 600 år*. Toim. Henrika Tandefelt. SLS, Helsingfors.
- Sjöberg, Maria & Ågren, Maria 2003. Egendom, kön och förändring. Teoksessa *Hans och Hennes. Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid*. Uppsala universitet, Uppsala. 5–36.
- Snellman, Alex 2012. Suurtilat ja Suomen aateli 1800–1900-luvuilla. *Ennen ja nyt* 12:2. <https://journal.fi/ennenjanyt/issue/view/7721> (viitattu 4.2.2024)
- Snellman, Alex 2014. *Suomen aateli – yhteiskunnan huipulta uusiin rooleihin 1809–1939*. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XXXIV. Helsinki.
- Snellman, Alex 2023. Merikapteenin ja maisterin kartano. Teoksessa: *Espoonkartano – Kuninkaantien varrella*. Juha-Matti Granqvist & Sophie Holm (toim.). KAMU Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 15. Espoo. 110–125.
- Soikkanen, Hannu 1991. ”Miekalla, nälällä ja rutolla” – kriisit historiassa. Teoksessa *Kun halla nälän tuskan toi – Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. Toim. Antti Häkkinen & Vappu Ikonen & Kari Pitkänen & Hannu Soikkanen. WSOY, Helsinki. 11–35.
- Soininen, Arvo M. 1974. *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Suomen maataloustieteellinen seura, Helsinki.
- Solala, Hilja 2021. *Suomalaisen hevosrodun synty – Maatiaishevonen ja kotieläinjalostuksen kansainvälinen murros 1893–1907*. Tampereen yliopisto, Tampere.

- Sommestad, Lena 1992. *Från mejerska till mejerist. En studie av mejeriyrkets maskuliniseringsprocess*. Arkiv Förlag, Lund.
- Spoof, Anna Kaisa 1987. *Gösta Grotenfelt kansankulttuurin tutkijana ja tallentajana*. Helsingin yliopiston kansatieteen laitoksen tutkimuksia 14. Helsinki.
- Stadin, Kekke 2004. *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*. Nordic Academic Press, Lund.
- Stanley, Liz 2004. The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences. *Auto/Biography* 12/2004, 201–235.
- Steinrud, Marie 2008. *Den dolda offentligheten – Kvinnlighetens sfärer i 1800-talets svenska högreståndskultur*. Falun.
- Sundberg, Kerstin 2004. Introduction. Teoksessa *Modernisation and Tradition – European Local and Manorial Societies 1500–1900*. Toim. Kerstin Sundberg & Tomas Germundsson & Kjell Hansen. Nordic Academic Press, Riga. 9–24.
- Sunila, J. E. 1907. *Peltoviljelyjärjestelmät Hattulan kunnassa. Maanviljelystaloudellinen tutkimus*. Hämeenlinna.
- Suvanto, Seppo 1965. *Kuhmoisten historia*. Kuhmoisten kunta ja seurakunta.
- Svensson, Patrick 2001. *Agrara entreprenörer – Böndernas roll i omvandlingen av jodbruket i Skåne ca 1800–1870*. Lund studies in economic history 16. Stockholm.
- Talve, Ilmar 1973. *Suomen kansanomaisesta ruokataloudesta*. Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 2. Turku.
- Talvitie, Petri 2013. *Kyläosuudesta yksityiseen maanomistukseen. Isojako Länsi-Uudellamaalla 1700-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XXVIII. Helsinki.
- Tandefelt, Henrika (toim.) 2010. *Sarvlax. Herrgårdshistoria under 600 år*. SLS, Helsingfors.
- Tandefelt, Henrika & Vainio-Kurtakko, Maria 2013. Inledning: Herrgårdens många skepnader – Den finländska herrgårdsforskningens traditioner. *Historisk tidskrift för Finland* 2/2013: 121–131.
- Tepora, Tuomas & Danielsbacka, Mirkka & Hannikainen, Matti O. 2022. Johdanto – Tutkimuksen työkalut. Teoksessa *Avaimia menneisyyteen – opas historian tutkimuksen menetelmiin*. Toim. Mirkka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora. Helsinki. 7–19.
- Teräs, Kari 2001. *Arjessa ja liikkeessä – Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Bibliotheca historica 66. SKS, Helsinki.
- Tiirakari, Leeni & Kärki, Manu 2012. *Someron kartanot*. Amanita, Somerniemi.
- Toivanen, Jenni 2002. Äidillinen valta, lapselle kuuluva kuuliaisuus. Patriarkalisuus leskiäitien ja lasten välisissä suhteissa 1700-luvun loppupuolen Sisä-Suomessa. Teoksessa *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle* (v. 1450–1860). Toim. Piia Einonen & Petri Karonen. SKS, Helsinki. 128–150.
- Toropainen, Veli Pekka 2012. Rynkä-Rynkö-Rungius. Loimaan Onkijoen Ryngön periytyminen ja jälkeläiset 1500- ja 1600-luvuilla. *Genos* 1/2012, 5–16. Suomen Sukututkimusseuran aikakauskirja. Vuosikerta 83. Helsinki.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2018. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi – uudistettu laitos*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Tuominen, Uno 1979. *Suomen alkoholipolitiikka 1866–1886. Viinan ja muiden väkiviinajuomien valmistukseen liittynyt alkoholipolitiikka*. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- von Törne, P. O. 1937. Adertonhudratalets Herrgårdskultur. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 13. SLS, Helsingfors. 11–190.

- Ulvroos, Eva Helen 1996. *Fruar och mamseller – kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790–1870*. Lund.
- Ulväng, Göran 2004. *Hus och gård i förändring uppländska herrgårdar, boställen och bondgårdar under 1700- och 1800-talens agrara revolution*. Gidlunds förlag, Hedemora.
- Ulväng, Göran 2008. *Herrgårdarnas historia: arbete, liv och bebyggelse på uppländska herrgårdar*. Hallgren & Björklund, Hedemora.
- Ulväng, Göran 2013. Betydelsen av att äga en herrgård: Herrgårdar, ståndgårdar och gods i Uppsala län under 1700- och 1800-talen. *Historisk Tidskrift för Finland* 98. 287–316.
- Ulväng, Göran 2014. Godsägarens dilemma – att bruka själv eller arrendera ut? Teoksessa *Att bruka men inte äga – Arrende och annan nyttjanderätt till mark i svenskt jordbruk från medeltid till idag*. Toim. Anders Wästfelt. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 61. Halmstad.
- Ulväng, Göran 2017. Manor-house building and economic growth in Sweden in the eighteenth and nineteenth centuries. Teoksessa *Schlösser und Herrehäuser der Ostseeregion. Bausteine einer europäischen Kulturlandschaft*. Toim. Kilian Heck, Sabine Bock and Jana Olschewski, Schwerin (eds) Thomas Helms Verlag. 41–68.
- Ulväng, Göran 2023a. Finländska herrgårdar i Databasen Sveriges Herrgårdar. *Historisk Tidskrift för Finland* 2023:1, 85–93.
- Ulväng, Göran 2023b. Näkökulmia Pohjoismaiden kartanoihin. Teoksessa *Espoonkartano – Kuninkaantien varrella*. Toim. Juha-Matti Granqvist & Sophie Holm. KAMU Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 15. Espoo. 8–21.
- Uotila, Merja 2021. Henkikirjat. Teoksessa *Vanhojen käsialojen lukuopas*. Toim. Petteri Impola, Pirita Frigren, Petri Karonen, Matti Roitto & Antti Rähä. Gaudeamus, Helsinki. 119–127.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2002. *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*. Historiallisia tutkimuksia 213. SKS, Helsinki.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2006a. Kaupunkilaispiikojen elämää 1770-luvun Turussa. Teoksessa *Työteliäs ja uskollinen, Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Toim. Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki. 112–133.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2006b. Piikojen arkea ja juhlaa Hämeenkylässä kartanossa noin 1800. Teoksessa *Työteliäs ja uskollinen, Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Toim. Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki. 134–152.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2008a. Sosiaaliset suhteet, sukupuoli ja suomalaiset naisyrittäjät. Teoksessa *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Toim. Keskinen, Jarkko & Teräs, Kari. *Historia mirabilis* 5. Turun historiallinen seura, Turku. 79–95.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2008b. *Sophie Creuzin aika – Aatelistämää 1700-luvun Suomessa*. SKS, Helsinki.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2011. Sisaruksia ja sukulaisia – Suomalaisten aatelisten kirjeenvaihtoa 1600- ja 1700-luvulla. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. Historiallinen Arkisto 134. SKS, Helsinki. 141–162.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2012. *Sofie Munsterhjelm in aika. Aatelistaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. SKS Toimituksia 1383, Tieto. Helsinki.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2017. Vastuullinen historia. Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*. Toim. Satu Lindman & Anu Koskivirta & Jari Eilola. Gaudeamus, Helsinki. 29–70.

- Vainio-Korhonen, Kirsi 2022. Perheyriytyksen monet muodot. Teoksessa *Suomalainen perheyriytyys – Kasvolliset omistajuuden historia*. Mika Kallioinen & Jarkko Keskinen & Kari Teräs & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS Kirjat, Helsinki. 11–22.
- Valonen, Niilo 1994. *Suomen kansanrakennukset – Seurasaaren ulkomuseon rakennusten pohjalta*. Museovirasto, Helsinki.
- Vattula, Kaarina 1983. *Suomen taloushistoria 3 – Historiallinen tilasto*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Viitaniemi, Ella 2019. Muurarimestari Kustaa Stenman ja katumaton maailma – Pietismi, kirjoittaminen ja kokemuksen siirtäminen länsisuomalaisella maaseudulla 1700-luvun jälkipuoliskolla. Teoksessa *Eletty historia – Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Toim. Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen. Vastapaino, Tampere. 75–112.
- Vilkuna, Asko 1960. Suomalaisen karjasuojan vaihteita. *Kansatieteellinen arkisto* 14:1. Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa 1931. Suomen vetohäristä. *Lisiä Varsinais-Suomen historiaan* 1. Turku.
- Vilkuna, Kustaa 1971. Die Pfluggeräte Finnlands. *Studia Fennica* 16. Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa 1995 (1950). *Vuotuinen ajantieto – Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesti talous- ja sääkalenterista enteineen*. Otava, Helsinki.
- Vihola, Teppo 1991. *Leipäviljasta lypsykarjaan. Maatalouden tuotantos suunnan muutos 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin*. Historiallisia Tutkimuksia 159. SHS, Helsinki.
- Vihola, Teppo 2004. Pärjääkö pienviljely? Teoksessa *Suomen maatalouden historia II – Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Toim. Matti Peltonen. SKS, Helsinki.
- Verho, Timo 1993. *Loimaan talonpoikaissuvut 1540–1870*. Loimaa.
- Voionmaa, Väinö 1922. Suomen maatalouden kehityskaudet. Teoksessa: J. E. Sunila et. al. toim. *Suomen maatalous*. Porvoo.
- Vuorisalo, Timo & Oksanen, Markku 2020. ”Mikä on toiselle hyödyksi, voi usein olla toiselle vahingoksi” – pohdintoja eläinluokittelusta. Teoksessa *Kanssakulkijat – Monilajisten kohtaamisten jäljillä*. Toim. Tuomas Räsänen & Nora Schuurman. SKS, Helsinki.
- Välimäki, Mari 2021. *Rikotut lupaukset – Esiaviolliset suhteet ja toimijuus Ruotsin yliopisto-kaupungeissa 1600-luvun lopulla*. Turun yliopisto, Turku.
- Väänänen, Kalervo 2017. Suomi 100 vuotta ja suomenkielisen yliopistokoulutuksen alku. Turun yliopiston blogi. <https://blogit.utu.fi/utu/2017/02/28/suomi-100-vuotta-ja-suomenkielisen-yliopistokoulutuksen-alku/>
- Walta, Matti 2005. *Virkamiehiä. Lääninhallinnon virkamiehet 1721–1808*. Suomen Sukututkimusseura. Helsinki.
- Wassholm, Johanna & Kuvaja Christer 2013. *Gården vid kanalen: Strömma gårds historia*.
- Wilmi, Jorma 2003a. Palkolliset ja tilaton väestö. Teoksessa *Suomen maatalouden historia I*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki.
- Wilmi, Jorma 2003b. Tuotantotekniikka ja ravinnonsaanti. Teoksessa *Suomen maatalouden historia I*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki.
- Wirilander, Kaarlo 1974. *Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721–1870*. SHS, Helsinki.
- Wirkkala, Elina 2018. *Sininen förmaaki: Paperoitujen seinäpintojen materiaalitutkimus ja restaurointi*. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2018060312162>
- Wirzenius, Allan 1951. Wirzenius, Wirzén. *Uusi sukukirja II*. toim. Olavi Wanne, Gunnar Soininen ym. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja XIX. Helsinki.

- Wolff, Charlotta 2020. *Edelläkävijät – Neljän suurkauppiassuvun tarina modernisoituvasta Suomesta*. Gaudeamus, Helsinki.
- Ylönen, Marja & Valli-Jaakkola Erkki 2004. *Vuojoen kartano*. Forssa.
- Zemon Davis, Natalie 1996. Sosiaalishistorian haasteet. Teoksessa *Matkoja moderniin – Lähi-kuvia suomalaisten elämästä*. Toim. Marjatta Rahikainen. Historiallinen Arkisto 107. SKS, Helsinki.
- Zilliacus, Lars 1990. Om lantbruksrådgivningen 1797–1917, Del 1: Tiden fram till 1856. Åbo.
- Zilliacus, Lars 1992. Om lantbrukets försöksverksamhet under 1800-talet. *Finska hushållnings-sällskapetets arkiv och skrifter som källa för forskningen* 25. Åbo.
- Ågren, Maria (toim.) 2017. *Making a Living, Making a Difference – Gender and Work in Early Modern European Society*. Oxford University Press.
- Ågren, Maria 2017. Introduction: Making a Living, Making a Difference. Teoksessa *Making a Living, Making a Difference – Gender and Work in Early Modern European Society*. Toim. Ågren, Maria. Oxford University Press.
- Ågren, Maria & Erickson Amy Louise 2005. *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*. Ashgate, Burlington.
- Åström, Anna-Maria 1980. Statarsystemet i Jorois på 1900-talet. *Historisk Tidskrift för Finland* 65:3, 245–260.
- Åström, Anna-Maria 1993. ”Sockenboarne” – Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850. Folklivs-studier XIX. SLS, Helsingfors.
- Åström, Anna-Maria & Lönnqvist, Bo & Lindqvist, Yrsa 2001. *Gränsfolkets barn. Finlands-svensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*. SLS 633. Helsingfors.
- Åström, A.-M., & Barclay, R. (2003). Work and Working in the Savolax Manorial Society in the Early Nineteenth Century. *Ethnologia Fennica*, 30, 52–62. Retrieved from <https://journal.fi/ethnolfenn/article/view/66305>
- Östman, Ann-Catrin 2000. *Mjök och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett öster-bottniskt jordbrukssamhälle ca 1870–1940*. Åbo Akademi, Åbo.
- Östman, Ann-Catrin 2004a. Mekanisoinnin ensimmäinen aalto. Teoksessa *Suomen maatalouden historia II. Suomen maatalouden historia II – Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Toim. Matti Peltonen. SKS, Helsinki. 19–76.
- Östman, Ann-Catrin 2004b. Navetta uudistuu. Teoksessa *Suomen maatalouden historia II. Suomen maatalouden historia II – Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Toim. Matti Peltonen. SKS, Helsinki. 160–161.
- Östman, Ann-Catrin 2005. Working Together? Different Understandings of Marital Relations in Late Nineteenth-Century Finland.” Teoksessa *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*. Toim. Maria Ågren & Amy Louise Erickson. Ashgate, Burlington, 157–172.
- Östman, Ann-Catrin & Petri Talvitie & Sami Suodenjoki 2021. Maailma maaseudulla: Suomalaisen maaseudun yllirajaisuus. Teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 2 – Yhteisöt ja identiteetit*. Toim. Pirjo Markkola & Marjaana Niemi & Pertti Haapala. Vastapaino, Tampere. 367–408.

LIITTEET

Liite 1. Pelkolan kartanon arkiston kirjeet ja nimilyhenteet.

Lähetäjä	Lyhenne	Sukulaisuus	Vastaanottaja	määrä
Paul Enok Wirzenius	P. E. W.	veli	Emma Wegelius	62
Gustava Emerentia Wirzenius	G. E. W.	käly	E. W.	34
Andriette Ringbom	A. R.	serkun tytär	E. W.	92
Sophie Ringbom	S. R.	serkun tytär	E. W.	2
Johanna Magdalena Wirzenius	J. M. W.	äiti	E. W.	2
Charlotta Johanna Wirzenius	C. J. W.	sisko	E. W.	33
Knut Engelbrekt Wirzenius	K. E. W.	veli	E. W.	18
Oskar Olof Wirzenius	O. O. W.	veli	E. W.	4
Olga Wegelius	O. W.	ottotytär	E. W.	74
August Löfström	A. W.	vävy	E. W.	12
Carl Waldemar Wegelius	C. W. W.	ottopoika	E. W.	50
Emerentia Johanna Wirzenius	E. J. W.	veljentytär	E. W.	33
Charlotta Maria Wirzenius	C. M. W.	veljentytär	E. W.	25
Bertha Johanna Wirzenius	B. J. W.	veljentytär	E. W.	5
Fredrik Gejtäl	F. G.	kälyn poika	E. W.	28
Eufrosyne Gejtäl	S. G.	kälyn pojan vaimo	E. W.	9
Adolfina Gejtäl	A. G.	kälyn tytär	E. W.	54
Alex Gejtäl	Al. G.	kälyn poika	E. W.	4
Josephine Gejtäl	J. G.	kälyn tytär	E. W.	9
Elise Hästensko	E. H.	ystävä	E. W.	92
Emil Amnell	E. A.	ed. poika	E. W.	2
Anna Amnell	A. W.	ed. vaimo	E. W.	1
Gabriel Wegelius	G. W.	aviomies	E. W.	295
Uno Wegelius	U. W.	poika	E. W.	63
Bref rörande Koukkaniemi			E. W.	69
Eri lähettäjät			E. W.	9
Anna Amanda Wirzenius	A. A. W.	sisko	Helena C. Wegelius	28
Axel Daniel Wirzenius	A. W.	veli	H. C. W.	26
Gustava Emerentia Wirzenius	G. E. W.	äiti	H. C. W.	151
Hilda Paulina Wirzenius	H. W.	sisko	H. C. W.	26
Impi Gustafva Wirzenius	I. W.	sisko	H. C. W.	11
Emerentia Johanna Wirzenius	E. J. W.	sisko	H. C. W.	28
Knut Oskar Wirzenius	K. O. W.	veli	H. C. W.	9
Katarina Elisa Wirzenius	K. E. W.	sisko	H. C. W.	120
Paul Styrbjörn Wirzenius	P. S. W.	veli	H. C. W.	2
Walborg Maria Wirzenius	W. M. W.	sisko	H. C. W.	69
Wilhelm Wirzenius	W. W.	veli	H. C. W.	19
Emma Wegelius	E. W.	äiti	Uno Wegelius	35
Eri henkilöiltä			U. W.	65
Fredrika Wegelius-Geitel	F. W-G.	sisar	Gabriel Wegelius	212
Emma Wegelius	E. W.	vaimo	G. W.	15
Eri vastaanottajat, sekalaisia				15

Yhteensä

1912

Liite 2. Satomainnatt Aittamäen kartanosta lähetetyissä kirjeissä 1850–1869.

- 1850: Melko hyvä sato: rukiista 7 jyvää, vehnästä ja herneistä 12 jyvää, perunoista 9 jyvää.¹¹⁷⁴
1851: Erittäin huono sato, ruista vain kylvön verran, ohraa, kauraa ja perunoita huonosti.¹¹⁷⁵
1852: Sadosta ei tietoja. Rukiin oraat näyttävät huonolta kuivuuden vuoksi.¹¹⁷⁶
1853: Ei tietoa sadosta. Rehupula.¹¹⁷⁷
1854: Verraten hyvä viljasato. Rehupula talvella vakava.¹¹⁷⁸
1855: Ruista ja vehnää kohtuullisesti, kauraa ja ohraa huonosti, pavut pilalla.¹¹⁷⁹
1856: Huono sato: ruis 7 jyvää, kaura ja ohra 4 jyvää, hernetä 1/2 kylvetyistä, perunat pilalla.¹¹⁸⁰
1857: Huono sato.¹¹⁸¹
1858: Kevätkylvöt ja heinäsaato menetetty kuivuuden vuoksi.¹¹⁸²
1859: Heinäsaato hyvä. Rukiista kohtuullinen sato.¹¹⁸³
1860: Huono sato: ruis 7 jyvää, perunat pilalla.¹¹⁸⁴
1861: Kohtuullinen sato: vehnä ja ohra 9 jyvää, kaura 7 jyvää, herne 5 jyvää.¹¹⁸⁵
1862: Heikko sato koko paikkakunnalla.¹¹⁸⁶
1863: Heikko sato kaikesta.¹¹⁸⁷
1864: Keskinert. sato: ruis 8, vehnä 11, kaura 4, ohra 5, valk. herne 9, rusk. herne 6, peruna 9.¹¹⁸⁸
1865: Heikko sato.¹¹⁸⁹
1866: Ei tietoa sadosta, kasvustot heikkoja kesäkuussa.¹¹⁹⁰
1867: Heikko sato: Ruis 3–4 jyvää. Kevätviljoissa pakkastuhoja, herneet ja perunat pilalla.¹¹⁹¹
1868: Ei tietoa sadosta, auttavat satonäkymät.¹¹⁹²
1869: Edellisiin vuosiin verrattuna kohtuullinen sato.¹¹⁹³

1174 P.E.W. E.W.:lle 24.9.1850. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1175 P.E.W. E.W.:lle 4.10.1851. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1176 G.E.W. E.W.:lle 2.9.1852. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1177 G.E.W. E.W.:lle 8.4.1853. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1178 P.E.W. E.W.:lle 29.11.1854. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1179 G.E.W. E.W.:lle 9.9.1855. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1180 P.E.W. E.W.:lle 25.10.1856. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1181 A.R. E.W.:lle 22.8.1857. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1182 P.E.W. E.W.:lle 7.8.1858. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1183 P.E.W. E.W.:lle 12.8.1859. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1184 P.E.W. E.W.:lle 22.9.1860. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1185 P.E.W. E.W.:lle 25.10.1861. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hämeenlinna.

1186 A.R. E.W.:lle 13.11.1862. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1187 P.E.W. E.W.:lle 9.1.1864. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1188 P.E.W. E.W.:lle ilman päiväystä, (loppuvuosi 1864). Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1189 P.E.W. E.W.:lle 13.9.1865. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1190 P.E.W. E.W.:lle 8.6.1866. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1191 P.E.W. E.W.:lle 24.9.1867. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1192 P.E.W. E.W.:lle 10.7.1868. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

1193 P.E.W. E.W.:lle 26.10.1869. Pelkolan kartanon arkisto. KA, Hlinna.

Liite 3. Paul Enok Wirzeniuksen kirjeiden sisältö aihepiireittäin.

	pvm	vuosi	lapset	muu perhe	terveys, sairaus, kuolema	vierailut	seutu-uutiset	raha-asiat	liike-suhteet	maatalous
1	26.3.	1849		1	1					
2	31.5.	1850				1	1			
3	24.9.	1850				1				1
4	2.11.	1850		1	1	3	1			
5	4.10.	1851	1							
6	29.4.	1853	1	1			1			
7	13.8.	1853	1	1			1		1	1
8	29.11.	1854	1	1						
9	7.12.	1855				1	1	1	1	
10	8.3.	1856		1	1					
11	16.3.	1856		1	1					
12	2.5.	1856						1	1	
13	30.6.	1856		1	1	1		1		1
14	25.10.	1856	1							
15	19.12.	1856		1		1			1	
16	26.1.	1857				1				
17	17.4.	1857		1					1	1
18	22.4.	1857		1					1	1
19	6.11.	1857		1	1					
20	13.3.	1858		1	1	1	1	1	1	
21	7.8.	1858	1	1			1			
22	1.1.	1859		1				1	1	
23	28.4.	1859					1	1	1	
24	12.8.	1859				2	1		1	1
25	20.10.	1859		2				1		
26	24.1.	1860		2	1				1	
27	20.3.	1860		1	1					
28	19.5.	1860		1	1	1			1	1
29	23.6.	1860		1	2		1			1
30	2.9.	1860	1	1	1	1	1		1	1
31	22.9.	1860		1	1	1			1	1
32	28.2.	1861	1			1			1	
33	12.4.	1861		1	1	1			1	
34	3.5.	1861		1	1	1	1			
35	25.10.	1861			1	1	1			1
36	16.11.	1861				1			1	
37	3.1.	1862				1			1	
38	9.5.	1862	1	1	2	1	2			1
39	24.1.	1863		1		1		1	1	1
40	1.2.	1863				1			1	
41	8.5.	1863	2		1	2	1			1
42	16.5.	1863					1			
43	9.1.	1864	1		1	1	2			1

44	20.5.	1864			1	1	1			1
45	odaterat	1864		1		1				1
46	12.5.	1865		1	1	1			1	1
47	5.8.	1865			1	1				
48	13.9.	1865		1		1			1	
49	18.10.	1865		1						
50	odaterat	1866		1	1			1		
51	8.6.	1866	1	1	1					1
52	24.9.	1867		1	1				1	1
53	13.1.	1868		1	1				1	
54	5.2.	1868		1	1				1	
55	28.3.	1868	1		1		1			
56	17.4.	1868	1		1			1		1
57	10.7.	1868					1			1
58	4.12.	1868						1		
59	26.10.	1869	1					1		1
60	8.7.	1870		1		1				
61	28.10.	1871	2			1				1
62	odaterat					1				
			18	38	31	35	22	12	25	24

Liite 4. Aittamäen kartanon torpat ja vuokrat 1852.

	nimi	päivätyö (pv/vko, kesä/ talvi)	aputyö- päivät (kesällä)	ruista (tynnyri= n. 165 l)	kauraa (t)	ohraa (t)	voita (leiviskä = 8,5 kg)	kau- punkki- ajo (kpl)	pellava- kehruu (naula= 425 g)	puolukat (kappa= 4,58 l)	lam- paita (kpl)	käsityö
1	Orihusuo			3	3		3	3	6	3		
2	Kulju	3	14	2		1	1	3	6	3	2	1 tiinu
3	Ojala	3	14	2		1	1	3	6	3	2	1 tiinu
4	Boställi	2	10				0,5	2	6	3		2 ämpäriä ja 1 kiulu
5	Jokenhaara	3/2	14	0,5			0,5	2	6	3		2 saavia
6	Kylänpää	3/2	14					2	6	3		2 pyttyä ja 2 kiulua
7	Seppälä	3/2	14	1		1	1	3	6	3		1 tiinu
8	Anttila	3/2	14	1		1	1	3	6	3		1 tiinu
9	Mahlamäki	3/2	14	1		1	1	3	6	3		1 tiinu
10	Pitkämäki	3/2	14					2	6	3		2 pyttyä ja 2 kiulua
11	Ketola	3/2	14	0,5			0,5	2	6	3		1 heinäreki
12	Haka	3	14	0,5			0,5	2	6	3		2 saavia
13	Töykkälä	3/2	14	0,5			0,5	3	6	3		2 rekeä
14	Sillanpää	3/2	14	0,5			0,5	2	6	3		1 työreki
15	Niinimaa	3/2	14	1			0,5	2	6	3		2 rekeä
16	Myllymäki	2	10					2	6	3		1 reki
17	Smedstorpet											sepän työt

Lähde: Laina-arviokirja Kejslerliga Finska Bankenin lainaa varten 19.10.1852. Wirzenius-suvun arkisto. KA, Turku.

Liite 5. Pelkolan kartanon torpat ja vuokrat 1862.

nimi	rahaa	päivätyö (pv/vko, kesä/talvi)	aputyö- päivät (kesällä)	voita (leiviskä = 8,5 kg)	kaupunki- ajo (kpl)	pellava- kehruu (naula= 425 g)	puolukat (kappa= 4,58 l)	sepän hiiliä (tynnyriä)	tervaa (tynnyriä)	käsityö
Hakala	28	30 yht		1	2		6			
Pyhäniemi		30 yht		1	2		6	10	0,5	1 tiinu tai tynnyri, 2 saavia, 1 ämpäri, 1 pytty, 12 pärekoria
Pakokari					1			8	0,5	
Sandamäki		2	12		2	6				
Kujanpää		2*	12		2	6				
Palvia		2	12		2	6				
Pentti		2	12		2	6				
Saari		2	12		2	6				
Ojala		2	12		2	6				
Rievetti		2								

*hevosella Lähde: Kirjanpito Pelkolan torppien vuokrista vuodelta 1862. Päivitetty 1874. PkA, kotelo 4. KA, Hlinna.

Liite 6. Aittamäen kartanon työntekijät vuosittain 1850–1910.

vuosi	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862
torppien lkm	14	13	13	14	15	15	15	15	14	14	14	14	14
palkattu miestyövoima	11	10	11	10	11	11	11	11	12	12	12	13	13
joista rengit	11	10	11	10	11	11	11	11	12	12	12	13	6
joista muonamiehet													7
renkien vaimot	6	5	6	3	5	4	4	5	8	5	7	7	2
muonamiesten vaimot													7
renkien lapset	18	4	15	20	14	19	16	11	14	9	10	13	2
muonamiesten lapset													12
piiat	8	8	7	8	9	9	9	9	8	9	9	9	8

vuosi	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875
torppien lkm	14	14	14	14	14	14	12	13	12	12	13	13	13
palkattu miestyövoima	14	15	16	13	13	13	8	12	12	12	11	10	10
joista rengit	5	6	8	6	6	6	8	12	11	11	10	9	9
joista muonamiehet	9	9	8	7	7	7							
renkien vaimot	2	2	4	2	1	1	3	5	5	6	6	6	6
muonamiesten vaimot	9	9	8	7	7	7							
renkien lapset	2	1	2	1	2	1	6	11	11	11	15	15	14
muonamiesten lapset	18	20	16	12	16	14							
piiat	8	8	8	7	8	6	5	8	7	7	7	5	12
piikojen lapset									2	3			3

vuosi	1877	1878	1879	1880	1882	1883	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891
torppien lkm	12	13	13	13	13	12	11	11	11	11	10	10	10
palkattu miestyövoima	15	16	13	13	13	15	17	17	17	19	22	22	21
joista rengit	13	14	13	12	13	15	14	17	16	19	20	20	20
joista muonamiehet													
renkien vaimot	7	7	6	6	11	10	10	12	12	16	13	15	18
muonamiesten vaimot													
renkien lapset	16	10	9	9	9	16	23	26	30	40	33	35	43
muonamiesten lapset													
piiat	11	9	6	11	8	8	8	8	9	9	9	10	8
piikojen lapset	4	2	1	1	1	1						2	1

vuosi	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904
torppien lkm	10	11	10	9	8	13	14	13	11	11	12	15	14
palkattu miestyövoima	22	28	23	26	26	25	23	27	21	20	17	14	10
joista rengit	18	23	22	25	25	22	19	14	15	13	15	11	8
joista muonamiehet													
renkien vaimot	18	20	21	23	22	19	18	15	14	11	11	8	7
muonamiesten vaimot													
renkien lapset	53	57	66	73	83	54	65	48	50	42	42	30	26
muonamiesten lapset													
piiat	11	12	6	9	3	2	9	6	3	4	3	3	5
piikojen lapset	1	1					2		1	1	1		5

vuosi	1905	1906	1907	1908	1909	1910							
torppien lkm	13	14	12	11	13	13							
palkattu miestyövoima	14	14	9	6	13	14							
joista rengit	12	11	9	6	10	9							
joista muonamiehet													
renkien vaimot	8	7	8	5	7	5							
muonamiesten vaimot													
renkien lapset	21	19	19	11	13	8							
muonamiesten lapset													
piiat	5	2	4	2									

Lähde: Turun ja Porin läänin henkikirjat 1850–1910, Ylä-Satakunnan alinen kihlakunta (vuoteen 1876) ja Loimaan kihlakunta (vuodesta 1877). KA.

Liite 7. Pelkolan kartanon työntekijät vuosittain 1850–1910.

vuosi	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862
torppien lkm	5	5	5	5	5	5	6	6	6	7	7	6	6
palkattu miestyövoima	7	8	8	10	9	9	11	11	12	9	12	10	9
joista rengit	5	6	6	5	5	6	7	7	7	6	7	5	5
joista muonarengit	1	1	1	1	1	1							
joista muonatorpparit	1	1	1	4	3	2	4	4	5	3	3	4	3
renkien vaimot													1
muonamiesten vaimot													
renkien lapset													
muonamiesten lapset													
piiat	7	7	6	7	7	10	10	10	11	7	9	8	6
piikojen lapset													

vuosi	1864	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877
torppien lkm	9	8	9	8	8	6	8	8	8	9	6	5	6
palkattu miestyövoima	12	11	13	9	8	11	4	9	8	8	7	6	10
joista rengit	5	4	5	3	2	3	3	5	7	6	5	3	7
joista muonarengit	4	4	3	4	5	5				2	2	3	3
joista muonatorpparit	4	1	5	2	2	5							
renkien vaimot			1	1	2				2	3		1	2
muonamiesten vaimot							1	4	1	2	2	3	3
renkien lapset													
muonamiesten lapset							1	9	3	4		4	5
piiat	6	8	6	5	5	6	7	8	5	6	6	5	6
piikojen lapset													

vuosi	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
torppien lkm	7	7	7	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
palkattu miestyövoima	6	8	9	8	7	9	9	8	7	8	8	7	6
joista rengit	3	4	5	4	3	5	4	4	3	4	8	7	6
joista muonarengit	3	4	4	4	4	4	5	4	4	4			
joista muonatorpparit													
renkien vaimot	1	1	2	1	1	1	1			1	5	7	3
muonamiesten vaimot	3	4	4	4	4	4	5	4	4	4			
renkien lapset													
muonamiesten lapset	7	4	6	3	3	4	7	5	7	10			
piiat	5	6	4	4	4	6	4	6	5	6	6	5	7
piikojen lapset		1				1		1		1			1

vuosi	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1905
torppien lkm	8	8	7	7	8	8	8	8	7	6	7	8	8
palkattu miestyövoima	6	7	9	9	7	9	9	7	7	6	7	8	8
joista rengit	6	7	9	9	7	9	5	1					1
joista muonarengit								6	7	6	7	8	7
joista muonatorpparit													
renkien vaimot	5	5	7	6	4	5	2						
muonamiesten vaimot							4	6	6	6	7	7	7
renkien lapset													
muonamiesten lapset							7	12	12	9	11	11	21
piiat	4	5	8	6	8	7	8	7	7	5	6	6	6
piikojen lapset	1		1		1			2	2				1

vuosi	1906	1907	1908	1909	1910								
torppien lkm	8	8	8	8	8								
palkattu miestyövoima	6	6	5	6	6								
joista rengit													
joista muonarengit	6	6	5	6	6								
joista muonatorpparit													
renkien vaimot													
muonamiesten vaimot	6	6	5	6	6								
renkien lapset													
muonamiesten lapset	19	17	14	17	16								
piiat	5	4	3	2	2								
piikojen lapset	1				1								

Lähde: Hämeen läänin henkikirjat 1850–1910, Sääksmäen ylinen kihlakunta (vuoteen 1869) ja Hauhon kihlakunta (vuodesta 1870). KA.

Liite 8. Pelkolan kartanon kylvömäärät 1878–1881 ja 1891–1900.

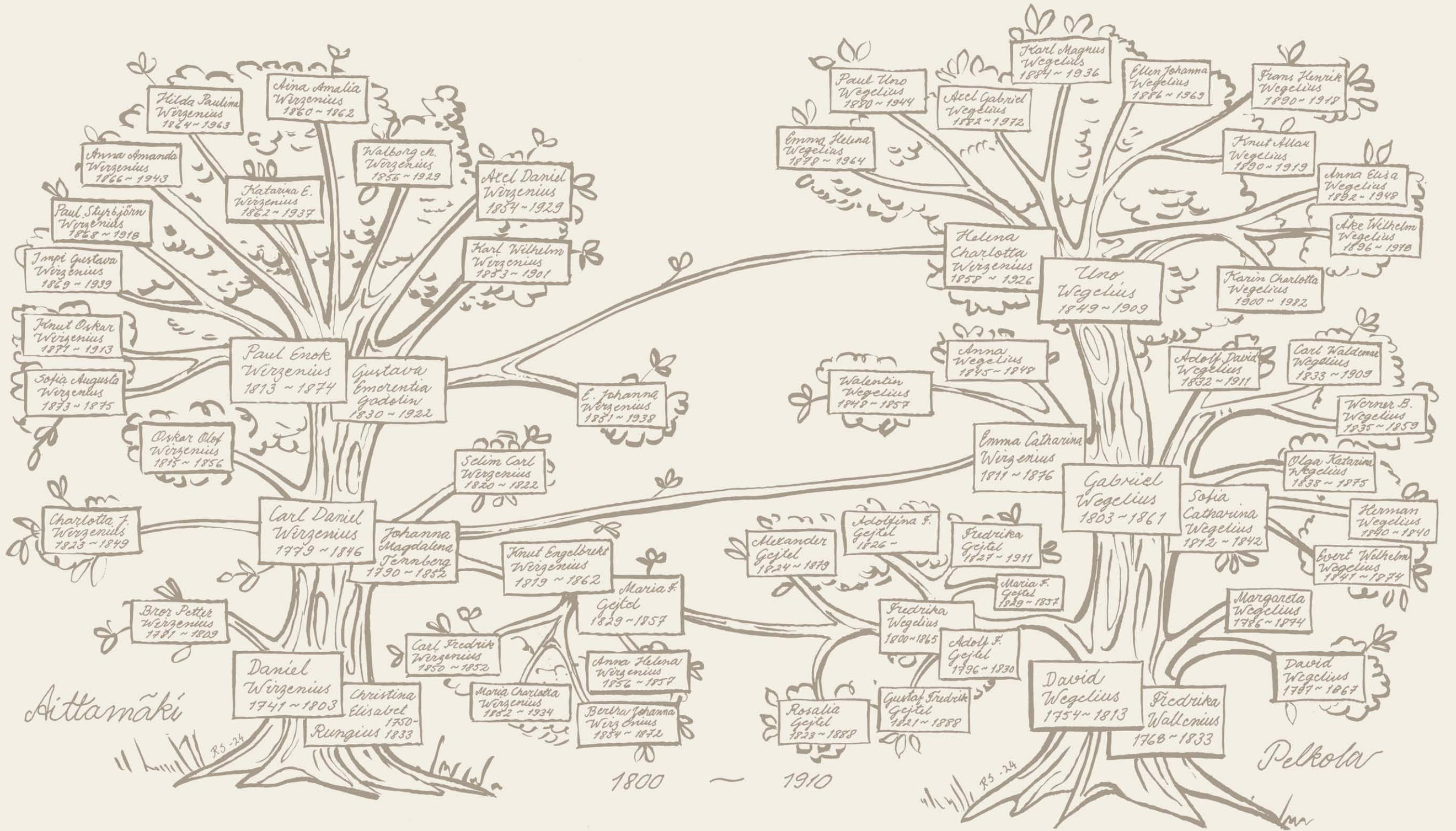
Vuosi	ruis hl	ohra hl	kaura hl	herne hl	peruna hl	virna hl	vehnä hl
1878	22,94	9,66	49,31	1,47	48,35		
1879	20,29	10,58	32,37		32,23	2,25	
1880	11,72	12,64	55,17	0,92	43,95		
1881	15,71	12,55	42,95		35,16	0,92	2,48
1891	17	7	100	1	34	2	
1892	12,3	6,2	95	1,25	25	2,8	
1893	11,7	7,6	101,95	1,8	38	3,2	
1894	13,2	7,1	119,7	1,7	30	3,9	
1895	9,7	7,7	123,1	1,4	36	1,2	
1896	11,9	6,7	115,1	1,05	42	2	
1897	10,5	6,7	102	1,1	31	12,1	
1898	11,4	5,3	116,3	1	36	5,4	
1899	9,7	7,6	110,8	1,5	32	1,3	
1900	11	7,3	127,8	1	40		

Lähde: Pelkolan kartanon kirjanpito vuosilta 1880–1882, 1891–1905. Kartanoarkisto, Pelkolan kartano.

HENKILÖHAKEMISTO

- Ahl, Mickel, 93, 173
Alatalo, Juha, 232, 234
Antintytär, Regina, 130, 169, 174, 181–185,
196, 205–207, 210, 212, 214
- Björkenheim, Lars Magnus, 214, 223
Brusila, Juha, 232, 234
- Cajander, Zachris, 109
Casselia, Maria, 24
Cedercreutz, Axel Fredrik, 141, 142, 145, 234
- Ehrström, Alexander Otto, 109
- Gadolin, Axel, 137
Gadolin, Emerentia (Gustava Emerentian
äiti), 124, 126
Gejtel, Adolf Fredrik, 28
Gejtel, Alexander, 94
Gejtel, Gustav Fredrik, 75
Grotenfelt, Gösta, 250
- Heimbürger, Rosalia, 75, 76
- von Knorring, Eugén, 14, 107, 131, 139–146,
206, 234–236, 238, 239, 241, 258, 276
Kreander, Gustav, 152, 172
- Meurman, Agathon, 109
- Onkijoki, Martti, 24
- Procopé (asessori), 132
- Ringbom, Anders, 25, 27
Ringbom, Andriette, 99, 101, 108, 110, 112,
302
Rungius, Henrik, 24
Rungius, Johan Henrik, 24
Rynkö, Matti Heikinpoika, 24
Rynkö, Niilo Martinpoika, 24
Rynkö, Sipi Eskonpoika, 24
- Salenius, Karl Eliasson, 174
Sarell, Erik, 173
Sarell, Karl, 98, 173, 174
- Tavaststjerna, Theresia Wilhelmina, 184
Tavaststjerna, Viktor, 184
Tennberg, Edvin, 215
Tennberg, Johanna Magdalena, 25
Thulin, Alfred (rustmestari), 232
Thulin, Johanna (leskirouva), 232
- Utter, Otto Gustaf, 181
- Wahlroos (maanmittari), 234
Vahlström, Abraham, 174
Wegelius, Adolf, 28, 69, 78, 138, 152, 185,
199, 257
Wegelius, Benjamin Adolf, 28, 69
Wegelius, Berndt, 75, 76
Wegelius, Carl Wilhelm, 257

- Wegelius, David, 28
- Wegelius o.s. Wirzenius, Emma Catharina, 14, 16, 19, 29, 31, 69, 70, 74–78, 80, 85, 94, 97, 99, 107, 112, 114–119, 121, 123, 125, 126, 129–131, 137, 139, 142–146, 154, 155, 161, 165, 169, 172, 174, 175, 184, 185, 187, 196, 206, 207, 210, 215, 217–220, 229, 233, 234, 239, 257, 262, 270, 271, 276, 277, 279, 302
- Wegelius, Evert, 138, 139, 185, 239
- Wegelius, Fredrika, 28, 123, 302
- Wegelius, Gabriel, 19, 28–30, 36, 37, 54, 66, 68–70, 72–76, 78, 84, 85, 87, 90, 92, 96, 107, 112, 114–119, 121–126, 130, 137–139, 152, 161, 165–167, 169, 170, 172, 174, 175, 177–185, 192, 194, 195, 197, 200–202, 209, 210, 212, 213, 218, 220, 221, 231, 257, 270–272, 274, 287, 302
- Wegelius, Ove, 11, 32, 282
- Wegelius, Sofia Catharina, 28, 29
- Wegelius, Uno, 14, 29, 32, 41, 56, 107, 126, 131, 133, 137, 139–146, 154–156, 161, 206, 229, 231, 233, 235, 239, 241, 246–248, 251, 257–259, 261–267, 276–278, 280, 302
- Wegelius, Waldemar, 137
- Wegelius, Werner, 137
- von Willebrand, Ellen Viktoria, 261, 278, 280
- Wirzenius, Axel Daniel, 27, 79, 94, 133–135, 137, 138, 140, 171, 186, 205, 228, 229, 236, 237, 241, 242, 244, 246–253, 255, 258–261, 262–267, 277, 278, 280, 302
- Wirzenius, Carl Daniel, 25–27, 69, 87
- Wirzenius, Daniel, 24, 25
- Wirzenius, Emerentia Johanna, 78, 119, 126, 127, 134, 160, 207, 234, 302
- Wirzenius o.s. Gadolin, Gustava Emerentia, 19, 26, 35, 56, 85, 89, 94, 98, 107, 109–112, 114, 118, 119, 121, 125–135, 138, 160, 167, 171, 173, 186, 211, 212, 228, 229, 233, 241–247, 249, 250, 255, 257–261, 266, 267, 270, 271, 274, 277–279, 302
- Wegelius o.s. Wirzenius, Helena Charlotta, 16, 29, 31, 56, 119, 167, 241, 255, 257, 258, 260, 262, 264, 266, 267, 278
- Wirzenius, Karl Wilhelm, 131, 137, 138, 258, 302
- Wirzenius, Katarina Elisa, 137, 302
- Wirzenius, Knut, 75, 122, 137, 302
- Wirzenius, Oscar, 215, 302
- Wirzenius, Paul Enok, 19, 26, 66, 69, 71, 78–80, 84–87, 92, 95–100, 107–110, 112, 114, 117–119, 121, 122, 124–126, 130, 131, 138, 139, 141, 142, 144, 160, 170, 173, 174, 199, 205, 211, 215, 217, 224, 229, 230–235, 258, 276, 302, 304
- Wirzenius, Paul Styrbjörn, 11, 31, 32, 137, 262, 302
- von Zanzen, Erika, 185
- Östring, Pehr Edvard, 109

Aittamäki

Pelkolan

1800 — 1910

R.S. -24

R.S. -24